

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

**ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1943-1955: пројекти, захтеви,
импликације и решења**
ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Душко М. Ковачевић

Кандидат: мр Бранислав Поповић

Нови Сад, 2016. године

образац 5а

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
НАЗИВ ФАКУЛТЕТА _____

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Branislav O. Popović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Duško M. Kovačević, redovni profesor Odsek za istoriju, Filozofski fakultet u Novom Sadu
Naslov rada: NR	Teritorijalne pretenzije socijalističke Jugoslavije (1943-1955): projekti, zahtevi, implikacije i rešenja
Jezik publikacije: JP	Srpski ćirilica
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Tolstojeva 11

Fizički opis rada: FO	6 poglavlja/ 391 stranica / 372 bibliografske reference
Naučna oblast: NO	Istorija
Naučna disciplina: ND	Istorija modernog doba
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Jugoslavija, teritorijalne pretenzije, projekti, zahtevi, rešenja, Julijska krajina, Istra, Koruška, Mađarska, Slobodna teritorija Trsta
UDK	
Čuva se: ČU	
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Posle kapitulacije Italije organi vlasti NOP-a na području Istre i Slovenačkog primorja donose odluke o prisajedinjenju tih područja Hrvatskoj, odnosno Sloveniji. Njihove odluke 30. novembra sankcionisane su na Drugom zasjedanju Avnoja u Jajcu. Tim aktima socijalistička Jugoslavija započinje borbu za definisanje severozapadnih granica države. Temelj za revandikacije postavljen je četvrt veka ranija tokom stvaranja zajednice Južnih Slovena u mirovnom procesu posle Prvog svetskog rata. Kako sa aspekta Jugoslavije to pitanje nije u tom periodu rešeno na zadovaljavajući način, definisanje jugoslovenskih granica posle Drugog svetskog rata moglo bi se smatrati za nasleđen problem..</p> <p>Smernice za postavljanje teritorijalnih zahteva prema severnim susedima definisane su tokom mirovnog procesa u Versaju, ali i kroz proglose KPJ u međuratnom periodu o rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i okruženju. Institucionalno NOP, kasnije FNRJ ovo pitanje definišu kroz delatnost slovenačkog Znanstvenog instituta, Jadranskog instituta u Sušaku i kroz rad federalne Komisije za razgraničenje i njenih republičkih komisija. Na</p>

	<p>terenu ovo pitanje pokušava da se reši kroz nametanje oružanom silom. Posle neuspeha politike svršenog čina započinje dugotrajna politička i diplomatska borba koja povremeno preta oružanom eskalacijom. Diplomatska borba se vodi u složenim uslovima ideološke konfrontacije Jugoslavije, prvo sa Zapadom, a posle 1948. i sa Istokom. Ovaj proces se okončava tek 1954.(sa Italijom) i 1955. godine (sa Austrijom) posle više rundi bilateralnih i multilaterelanih pregovora Jugoslavije, susednih država i velikih sila. Diplomatska inicijativa prema Mađarskoj okončana je u toku trajanja Pariske mirovne konferencije (1946), bez teritorijalnih izmena.</p> <p>Moglo bi se reći daje ovaj proces završen relativnim uspehom Jugoslavije, iako su glavni zahtevi jugoslovenske strane u pogledu Italije odbijeni delimično, a u pogledu Austrije u potpunosti. Finalizacija graničnog pitanja bila je uvod u zauzimanje specifične pozicije Jugoslavije na međunarodnoj političkoj sceni, odnosno u kreiranju Pokreta nesvrstanih zemalja.</p>
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	17. april 2015.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Branislav O. Popović
Mentor: MN	Dr Duško M. Kovačević, Full professor, Department of history, Faculty of Philosophy, Novi Sad
Title: TI	Territorial pretensions of socialist Yugoslavia (1943-1945): projects, demands, implications, and decisions
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	
Publication place: PP	Novi Sad, Tolstojeva 11

Physical description: PD	6 chapters; 391 pages, 372 bibliographic references
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	Modern history
Subject, Key words SKW	Territory, pretensions, projects, demands decisions, Julian March, Istria, Carinthia, Hungary, Free territory of Trieste
UC	
Holding data: HD	
Note: N	
Abstract: AB	<p>After the Italian surrender, local authorities of Yugoslav National Liberation Movement made decisions about the incorporation of Istria and Slovene Littoral into Croatia and Slovenia. Their decisions were sanctioned on the Second Session of AVNOJ on November 30, 1943. These acts marked the beginning of the fight of socialist Yugoslavia for defining its northwestern borders. The basis for border revendication was set a quarter century earlier, during the creation of the South Slavic union in the peace process after WWI. Because that issue was not resolved satisfactorily for Yugoslavia over that period, the definition of the post-WWII Yugoslav borders could be regarded as an inherited problem.</p> <p>Guidelines for setting up territorial claims to northern neighboring countries were defined during the peace process in Versailles, and also through proclamations of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) in the interwar period dealing with the solution to the national question in Yugoslavia and the neighboring countries. The National Liberation Movement (NLM), and later the Federal People's Republic of Yugoslavia (FPRY), defined this problem institutionally through the activities of the Slovenian Scientific Institute (Znanstveni</p>

	<p>inštitut), Adriatic Institute in Sušak (Jadranski institut), as well as through the work of the Federal Delimitation Commission and its commissions in the member republics of the federation. In the field, Yugoslavia tried to impose the solution for this problem by force of arms. After the failure of the fait accompli policy, a long-term political and diplomatic struggle began, occasionally threatening to escalate to an armed conflict. Diplomatic struggle was conducted in a complex situation of ideological confrontations of Yugoslavia, first with the West, and then with the East after 1948. This process ended only in 1954 (with Italy) and in 1955 (with Austria), after multiple bilateral and multilateral negotiations between Yugoslavia, its neighbors and the Great Powers. Diplomatic initiative towards Hungary was concluded during the Paris Peace Conference (1946) without territorial changes.</p> <p>Although main Yugoslav claims were rejected partially (to Italy) or totally (to Austria), it can be concluded that this process was completed relatively successfully for Yugoslavia. The finalization of the border dispute was a prelude to a specific positioning of Yugoslavia on the global diplomatic scene, and to the creation of the Non-Allied Movement.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	17. april 2015.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

САДРЖАЈ:

1. УВОД.....	3
2. ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ КАО ПИТАЊЕ ДРЖАВНОГ И ПОЛИТИЧКОГ КОНТИНУИТЕТА	10
2.1. Границе прве Југославије. Проблематично наследство	11
2.2. Југословенски комунисти, национално питање и питање југословенских мањина у суседним државама (1920-1941)	24
2.3. Кратак увод у географију и демографију спорних подручја	34
3. РАТНЕ ГОДИНЕ: ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА	41
3.1. Краљевска влада и територијални захтеви (1941-1944)	42
3.2. Југословенски комунисти у борби за југословенске границе (1941-1945).....	52
3.3. Савезници и југословенске границе. Ратне анализе и разматрања	66
3.4. Почетак трке ка северозападу	81
3.5. Неуспех политике свршеног чина.....	90
4. ДИПЛОМАТСКА ФАЗА: 1945-1948	103
4.1. Демонтирање пројугословенских структура на спорним територијама.....	104
4.2. Почетак дипломатске борбе за Трст. Лондонска сесија Савет министара.....	113
4.3. Од Лондона до Париза	125
4.4. Париска седница Савета министара (први део)	131
4.5. Други део париске сесије. Договор о територијалним питањима	143
4.6. Темелји организације Слободне територије Трста.....	156
4.7. Париска мировна конференција. Разграничење Италије, Југославије и Слободне територије Трста.....	163
4.8. Статут Трста и изгласавање рекомандација Конференције.....	181
4.9. Седница савета министара у Њујорку и потписивање Мировног уговора с Италијом	193
4.10. Мађарска. Разматрање и одустајање	212
4.11. Поново Аустрија	227
4.12. Московска седница Савета министара о Аустрији и југословенски преговори са Западом	236

4.13. Слободна територија Трста. Формирање и проблеми конституисања	245
5. ДИПЛОМАТСКА БОРБА У ИЗМЕЊЕНИМ ОКОЛНОСТИМА: 1948-1955	254
5.1. Питање Трста у светлу усложњавања спољнополитичког положаја Југославије.....	255
5.2. Југословенска позиција у тршћанском питању у условима потпуне изолације.....	264
5.3. Југословенска позиција према Трсту у светлу приближавања Западу	271
5.4. Југословенска позиција према Корушкој у светлу резолуције ИБ-а.....	277
5.5. Париска изјава Света министара о Аустрији	282
5.6. Први покушаји италијанско-југословенских преговора (1950)	290
5.7. Добра воља, попуштање, затезање, наставак преговора (1951-1952)	300
5.8. Кризна 1952.....	315
5.9. Октобарска криза 1953.....	321
5.10. Ка разрешењу кризе. Трилатерални преговори САД - Велика Британија - Југославија.....	335
5.11. Успешна завршница. Лондонски меморандум 1954.....	348
5.12. Пут ка Државном уговору са Аустријом (1950-1955).....	357
6. ЗАКЉУЧАК	363
БИБЛИОГРАФИЈА	367

1. УВОД

Временски оквир овог рада обухвата три ратне године Другог светског рата, као и првих 10 послератних година социјалистичке Југославије, турбулентну деценију испуњену противречностима. За тих дванаест година згуснутих догађајима који су имали реперкусија на целу безбедносну архитектуру у Европи, социјалистичка Југославија је прешла пут од ратног савезника, преко највернијег експонента међународног комунизма и најпоузданијег сателита Кремља, до првог отпадника од Источног блока и војног савезника идеолошки супротстављеног Запада. За тих дванаест година, социјалистичка заједница Јужних Словена је у неколико наврата стајала на ивици конфронтације са великим силама, али и са земљама из окружења.

Спољнополитички правац комунистичке Југославије и њене амбиције понајбоље се огледају кроз њене територијалне претензије према суседним земљама, првенствено према онима на њеним северозападним границама. Кроз процес кројења југословенских граница понајбоље се може сагледати историја југословенске дипломатије, њени полуаматерски почети и стицање дипломатске вештине. У поменутом периоду готово да није било битнијег догађаја на европској сцени а да се није директно или индиректно тичао Југославије.

При дефинисању временског оквира, за полазну тачку узета је 1943. година из разлога што су те године донете прве политичке одлуке од стране органа парламентарне власти партизанског покрета које су водиле ка захтевима за територијама суседних држава. Ради се наравно о резолуцијама словеначких и хрватских комуниста о анексији Истре и Словеначког приморја, као и о одлукама у вези са тим Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу. Тиме су раније концепције у том правцу добиле неки вид правне и политичке санкције. Као горњи временски лимит узета је 1955, односно година потписивања аустријског Државног уговора. Тиме је дефинитивно затворено питање граница Југославије са њеним суседима.

Што се тиче територијалног опсега, у овом раду ће се разматрати питање југословенских граница са Италијом, Аустријом и Мађарском. Ове три земље су узете као територијални оквир из разлога што су захтеви за њиховим државним подручјима

постављени било савезницима, било владама поменутих земаља. Иако су у послератном периоду разрађиване и неке концепције у вези са границом према Румунији, оне су остале интерног карактера. Југословенске власти су саме докинуле иницијативе банатских Срба у том правцу. Такође, још у току рата избегличка влада је изричито одбила да дефинише Румунију као земљу са којом се Југославија налазила у рату, а ту политику је у духу дипломатског континуитета наставила и комунистичка власт. С обзиром на то да су дипломатски односи Београда и Букурешта обновљени с јесени 1945. сматрамо да су тим актом две државе признале своје међусобне границе.

Интенција овог рада је да кроз процес обликовања северних и северозападних граница Југославије прикаже њено место, улогу и значај у поменутом периоду и важност целокупног процеса за Југославију, њено окружење али и међународну политичку арену. Да бисмо могли јасно да сагледамо све битне факторе везане за формирање југословенских територијалних захтева, морали смо се у првим поглављима рада вратити у деценије пре догађаја који су тема овог рада. Без сагледавања процеса настанка граница прве југословенске државе не било могуће, банално речено, пратити „радњу филма“ који је почео да се игра 1943, а који је свој драматични заплет добио две године касније, изласком југословенских тенкова на улице Трста и Клагенфурта. Ово и из разлога што се различити термини и концепције, као што су плебисцит, слободна држава, међународна управа, „Вилсонова линија“ итд. понављају у обе епохе. Без упознавања односа југословенских комуниста према националном питању како у Југославији, тако и у непосредном окружењу не бисмо могли на прави начин разумети и вредновати мотиве послератне Југославије приликом повлачења тако значајног и ризичног политичког потеза као што је посезање за територијом друге државе. Како је упркос промени политичког система држава била иста као и пре рата, било је битно приказати и иницијативе избегличке владе у вези са питањем делимитације. Наравно, и због сагледавања дипломатског континуитета две владе, лондонске и партизанске, макар по питању територијалних захтева. Не би требало сметнути с ума и да се њихове дипломатске иницијативе 1944. спајају у јединствену политику спрам граничних питања постизањем споразума између комунистичког НКОЈ-а и владе Ивана Шубашића.

Како је прича о југословенским границама и територијалним претензијама ипак више историја међународних односа него унутрашње политике, намера овог рада је да проблем југословенских територијалних претензија стави у оквир опште, а не националне историје.

Да бисмо постигли зацртано морали смо да консултујемо обимну изворну грађу као и научну продукцију. Што се тиче југословенских архива, највећа и најразноврснија грађа очекивано се налази у архивским фондовима Архива Југославије, као и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије. С обзиром на то да је Југославија била партијска држава значајан део грађе се налази у фонду *Кабинета маршала Југославије*, а који је однедавно у поседу Архива Југославије. Што се тиче Дипломатског архива МСП, овде је пре свега реч о фондовима *Политичка архива* и *Међународна конференција у Паризу (МКП)*. Треба рећи да се овај други фонд налази у несређеном стању, па је стога прилично проблематичан за истраживање, иако обилује врло занимљивом грађом. Нажалост, Дипломатски архив не поседује као посебан фонд грађу тзв. Института за проучавање међународних питања, ад хок институције основане са циљем проучавања југословенских мањина у окружењу, регионалне географије и демографије, а с намером да буде круцијална помоћ југословенској дипломатији у постављању територијалних захтева. Грађу Института налазили смо у фонду МКП, али углавном необележену, као материјал поменуте установе. Да се ради о томе може се закључити на основу садржине документа. Додуше, ради се о изузетно малом броју архивалија, само фрагментима продукције Института. Грађу словеначког Знанственог института, који је основан у жеку рата као упоришна установа у дефинисању територијалних захтева словеначке КП, сагледавали смо кроз публикације које је то тело издало, а које је југословенска дипломатија користила као радни и конференцијски материјал и углавном представљала међународној јавности у форми меморандума. Исти је случај и са његовим хрватским панданом - Јадранским институтом из Сушака који је од 1946. обављао значајне послове за југословенску дипломатију, као нпр. пописивање становништва у Јулијској крајини 1945. године.

Што се тиче објављених извора, сем већ поменуте грађе два, условно речено, републичка института, од домаће грађе ваља истаћи пре свега тзв. Плаве едиције, тј.

Документе о спољној политици СФРЈ. Ова едиција је несумњиво вредна и незаобилазна, али поседује и бројна ограничења. Обухвата временски оквир до 1950, године, што ће рећи око половине периода обухваћеног овим радом. Сем тога, могло би се рећи да јој недостају неки осетљивији документи, што и није изненађење с обзиром на то да је ова едиција издавана 80-тих година прошлог века. Ти недостаци делимично су надомештени приређивањем збирки докумената *Југословенско-совјетски односи* (Београд 2010) 1945-1956 и збирке *Напукли монолит* (Београд 2010) у којима су објављени многи битни документи из тог времена.

Што се тиче издатих докумената иностране провенијенције, треба истаћи серију *Foreign relations of United States* у издању Стејт департамента која доноси на хиљаде докумената из периода који се у овом докторату обрађују, а који се директно или индиректно тичу Југославије. У последње време постали су нам доступни и документи у издању италијанског министарства спољних послова под насловом *I Documenti diplomatici Italiani*. Ради се о документима из 10 и 11 серије, односно о тринаест томова са око 14000 страница у којима проблеми југословенско-италијанске границе заузимају централно место. Мора се напоменути да 11. серија није комплетирана, јер још увек није публикован седми том који прати догађаје од краја 1952. до октобарске кризе 1953, док догађаји који обухватају октобарску кризу и завршавају са Лондонским меморандум годину дана касније тек треба да буду публиковани у склопу првог тома 12. серије. Сем тога, нама су битни и совјетски документи који су штампани у више збирки, нешто другачијом методологијом него амерички и италијански. Ради се о збиркама: *Документы внешней политики СССР, Том 24. 22 июня 1941 г. — 1 января 1942 г., Советско-американские отношения во время Великой отечественной войны 1941-1945, Советски фактор в восточной Европе 1944-1953* (у два тома). Сем ових, користили смо и совјетске збирке докумената које обухватају преписку са америчким председником и британским премијерима (иако смо ту преписку цитирали и из других публикација), као и документе са ратних конференција савезничких лидера. Такође, помињемо и серију у издању Уједињених нација *The Yearbook of the United Nations* захваљујући којој смо могли доста детаљно да пратимо рад Југославије, СССР-а и Запада у Савету безбедности по питањима која се у овој тези обрађују.

Ово је наравно само део публикованих извора коришћених при изради ове дисертације и овом приликом смо навели неке од битнијих или фреквентније навођених у раду.

Што се тиче штампаних говора и дневника истичемо изузетно корисну серију *Јосип Броз Тито. Говори и чланци* где је коришћено десет томова те публикације, као и публиковане говоре Едварда Кардеља и Алеша Бемлера на Париској мировној конференцији и на конференцијама Савета министара иностраних послова. Од мемоарске литературе, располагали смо сећањима и мемоарима Едварда Кардеља, Алеша Бемлера, Ентонија Идна, Винстона Черчила, Харија Трумана, Владимира Велебита, Харолда Александера... С обзиром на обим, дало би се очекивати да објављени мемоари и сећања садрже богатије податке него ли је то случај.

Са периодиком је случај доста бољи. Од домаћих листова истичемо *Слободну Војводину, Борбу и Политику* које доносе обиље чланака битних за сагледавање односа Југославије са окружењем и савезницима, као и пропаганду у вези са стањем националних мањина у комшилуку. У периодична издања ваља придодати и службена издања као што су *Службени лист ФНРЈ* и *Uradni list Vojne uprave jugoslovenske cone STO*. Од иностране штампе користили смо италијанску *La Stampa*, као и непроцењиво вредну публикацију *Allied military government: Official Gazette*.

Што се тиче научне продукције везане за тему ове дисертације, она је веома богата. С обзиром на одјек проблема у међународној јавности најбогатија је она везана за Тршћанску кризу. На ову тему написано је више књига домаћих и иностраних аутора. Помало изненађујуће, два најбоља рада на ову тему дело су белгијског и новозеландског аутора. Прва је *Le conflit de Trieste 1943-1954* (Bruxelles 1966) Жан Батист-Дуросела а друга *Between East and West: Trieste, the United States, and the Cold War, 1941-1954* новозеландског аутора Роберта Рабела. Као што је из наслова видљиво, други наслов поседује извесно тематско ограничење, па је стога Дуроселово дело до сада најкомплетнија монографска студија по овом питању, како због приступа, тако и због опсега и обима коришћене грађе. Од југословенских аутора први се овом проблематиком позабавио Јанко Јери у делу *Tržaško vprašanje po Drugoj svetovnoj vojni*. Иако штампана

далеке 1961. и иако поседује одређена ограничења, може се рећи да ова монографија својим квалитетом не заостаје много за две првопоменуте.

У последње време и у Србији је порасло интересовање за ову тему, па смо релативно недавно добили две квалитетне монографије о овом питању. Једна је магистарски рад потпуковника Миљана Милкића *Трићанска криза у војно-политичким односима са великим силама 1943-1947* (Београд 2012), а друга је монографија *Трићанска криза 1945-1954* (Београд 2009) Бојана Димитријевића и Драгана Богетића, обојице сарадника Института за савремену историју из Београда. С обзиром на њихов пређашњи историографски рад, и ово дело се више бави војним аспектима кризе, а фокус је углавном на финалним годинама југословенско-италијанског спора. Потпуковник Милкић је период 1947-1954. обрадио у својој докторској дисертацији, која нажалост још увек није објављена.

Што се тиче питања Корушке ту је продукција доста скромнија. Предњаче дела аустријских аутора који ово питање уклапају у општи контекст обнове аустријске независности и суверенитета, док од дела југословенских и српских аутора предњаче монографије Јанка Плетерског *Avstrija i njeni Slovenci 1945-1976* (Љубљана 2000) као и монографија *Односи Југославије и Аустрије 1944-1955.* (Београд 2011) Петра Драгишића, сарадника Института за новију историју Србије. Међутим, ниједна од ове две монографије не третира искључиво проблем југословенско-аустријских граница. У Драгишићевој монографији тај проблем заузима значајније место, док се Нећак више бави мањинским статусом Словенаца у Аустрији. Проблем југословенско-мађарског разграничења не третира нити једна посебна монографска публикација.

Што се тиче научних чланака битних за рад на овој тези, њих има на десетине, ако не и стотине. Предњаче радови словеначких аутора објављени у *Zgodovinskom časopisu, Prispevkima za zgodovinu delavskega zgbanja, Prispevkima za novejšu zgodovinu, Annales...* У питању су студије Душана Бибера, Душана Нећака, Франа Цвитера, Невенке Трохе, Бојана Годеше, Јанка Плетерског, Метода Микужа и других. Што се тиче хрватских аутора, мора се приметити да су њихови радови на тему југословенских граница ређи и знатно мањег квалитета. Требало би издвојити радове Марија Баре о хрватским источним границама, Петра Багарића о питању југословенско-мађарске и српско-хрватске границе,

односно о њиховој повезаности, као и радове Петра Стрчића, Мије Марковића и Даворина Рудолфа о питању присаједињења Истре Хрватској, мада су они знатно слабије вредности од радова њихових словеначких колега. Од иностраних аутора ваља навести име руског историчара Леонида Гибјанског, који се бави целокупном историјом друге Југославије у раном хладном рату, али и име белоруског историчара Петра Салкова који је написао две изузетно вредне студије о Тршћанској кризи. Њима ваља прибројати и Силвија Понса који се бавио односима КП Италије и КПЈ, као и Ђампаола Валдевита који се бавио питањем Трста. Наравно, треба поменути и име Роберта Најта који је аутор вредне студије о послератној Корушкој, као и Филипа Мозлија који се бавио истом темом. Од аустријских аутора, вредне радове су публиковали Арнолд Зупан, Гералд Стурж и други. Један од најбољих радова у погледу разграничења Југославије и Мађарске дело је мађарског историчара Арпада Хорњака.

Пишући овај рад уложили смо знатан напор како бисмо тему изложили што целовитије и језгровитије, са намером да покушамо избећи упадање у замку превеликих дигресија, а како бисмо очували његову читљивост, прегледност и јасноћу. Тај приступ је скопчан са ризиком да тиме можда изоставимо неке догађаје или појашњење одређених догађаја које би неко могао сматрати битним за шири контекст. Али тај ризик смо свесно преузели, како би ова дисертација била написана на разумном и прихватљивом броју страна. Једнако тако трудили смо се да избегнемо обраду једног броја тзв. ситних детаља, који можда јесу занимљиви, али не мењају општи правац теме, управо из горе наведених разлога.

Како бисмо на прави начин изложили чињенице везане за тему ове дисертације определили смо се за хронолошко-тематски приступ где смо сва битна питања уклапали у временски контекст.

Нада је аутора да је консултујући изворну грађу и научну продукцију публиковану на осам језика дао иоле утемељену слику и образложење зашто је ову тему неопходно посматрати интегрално, те да је том приликом донео неке нове податке и чињенице до сада непознате нашој научној јавности.

2. ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ КАО ПИТАЊЕ ДРЖАВНОГ И ПОЛИТИЧКОГ КОНТИНУИТЕТА

2.1. Границе прве Југославије. Проблематично наследство

Како не бисмо губили време у разним шемама и поставкама које су водиле ка дефинисању простора и граница Краљевства/Краљевине СХС, као и на различите безмало фантастичне комбинације¹ које никада нису заживеле као званична политика Краљевине Србије или Краљевства СХС, кренућемо од тачке када се то питање разбистрило, а то је период одржавања конференције у Версају. Уједињена држава Јужних Словена даном свога постанка још увек није имала јасно диференцирану слику шта су њене границе и које би територије могла потраживати и са којим аргументима. Новонастала творевина још увек није имала ни међународни легитимитет. Међународна јавност ју је још увек препознавала као Краљевину Србију и већи део конференције у Версају делегација која је преговарала о миру преговарала је као делегација Краљевине Србије. Добар део докумената који се тиче разграничења односио се или је говорио о границама Србије и српском народу. Из борбе Србије на страни Антанте делегација је и црпила свој легитимитет.²

Децембра 1918. српска војска се налазила далеко ван граница будуће државе, док су се на делу територија који ће касније бити део суверене територије Краљевства

¹ Овде се пре свега мисли на чехословачку идеју о коридору између Чехословачке и Југославије који би се протезао отприлике границом Аустрије и Мађарске и обухватао подручја Словенаца уз реку Рабу као и Градишћанских Хрвата. Са Чехословачком би се тај коридор спајао у подручју Братиславе. Аргументација Прага је била да на том подручју живи четвртина словенског живља, али да је њихов број у ствари већи, јер су вековима изложени процесима германизације и мађаризације. Поменути коридор би, сем стратешке везе две земље омогућио и раздвајање Мађарске и Аустрије што се видело као брана рестаурацији Хабзбурга и милитаризма две државе. Конференција мира у Паризу је овај предлог одбила као неутемељен. Подручје коридора је оцењено као вештачко и као подручје око којег би могло доћи до опасних заплета. *A History of The Peace Conference of Paris*, vol. IV, London 1921, 273-274.

² Питање признања протегло се до јуна 1919. Заједничку државу и њену делегацију прво су признале САД 5. фебруара 1919, потом Немачка 1. маја, Велика Британија и Француска 2. јуна, Италија се де факто, иако не и де јуре сагласила са постојањем нове државе потписујући мировни уговор у Версају 28. јуна 1919, *Исто* 206-207. Питање легитимитета хрватских националних захтева оспорили су Лојд Џорџ и Клемансо, јануара 1920. на састанку са Пашићем и Трумбићем, уз оцену да је Србија херојски ратовала на страни Атанте, док је хрватски народ ратовао у супротном табору в. стр. 16.

налазили бројни континенти иностраних војски.³ Српска влада ни пред сам крај рата још увек није знала где су будуће границе заједничке државе коју је стварала. Ова чињеница представља својеврсни куриозитет с обзиром на то да је још септембра 1914. Јован Цвијић, на основу захтева српске владе, израдио једну брошуру под називом „Јединство Словена“ којом је требало да аргументује територијално и етничко јединство будуће државе. Из тог периода датира и прва мапа подручја на којој је као етничко подручје Јужних Словена наведен простор који је на западу био омеђен аустроугарско-италијанском границом, а на северу је укључивао простор до изнад Клагенфурта, Велике Кањиже, Печуја и Баје. Граница подручја је избијала до испред Арада, укључујући Темишвар, али према румунском етносу у Банату није била дефинисана. Ово из разлога што Цвијић није јасно познавао прилике у Банату, али и због жеље српске владе да не компликује односе са пријатељском земљом.⁴ Друга варијаната је она коју је Цвијић предао руском посланику у Србији Трубецкоју, а он је проследио Министарству спољних послова у Санкт Петербургу. На тој мапи означена су и подручја од којих би се евентуално могло одустати у преговорима, а то је простор Горице, Трста и западне Истре, као и подручје Баната око горњег тока Тамиша, односно до линије Ораовица-Решица, с тим да би та два места остала Србији (будућој уједињеној држави)⁵. У односу на првопоменућу мапу унутар граница будуће државе није се налазила ни Велика Кањижа. Међутим, ниједна концепција није разрађена као дефинитивна до самог краја рата, а

³ На основу слова Београдске војне конвенције од 13. новембра 1918. Српска војска је запосела подручја Баната са Лугошем и Решицом на истоку, подручје до реке Мориш, као и територије на линији Сегедин-Печуј-Вараждин. Локална управа остала је у рукама Мађара. Енико Шајти, *Мађари у Војводини*, Нови Сад 2011, 10. На основу споразума примирја у Падови, Италија је окупирала подручја Далмације која су јој обећана Лондонским уговором и држала их до 1921, односно до Уговора у Рапалу, в. Шиме Перичић, *Прилог познавању талијанске окупације Далмације од 1918-1923*, Радови Института ЈАЗУ, Задар, 1973, св. 20. и Маријановић, Милан, *Борба за Јадран 1914-1946*, Сплит, 1953

⁴ *Историја српског народа VI/2*, Београд 1983, 66 (карта на стр. 56-57); Љубинка Трговчевић, *Јован Цвијић у Првом светском рату*, Историјски часопис, књ. XXII, 1975, 173-232. У принципу, Цвијић је сматрао да српска граница иде од Оршаве скоро правом линијом до Мориша, чиме би Темишвар остао Србији, а Липова и Арад Румунији. Линија је била постављена тако да би обухватила реку Тамиш од њеног извора до ушћа.

⁵ *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.: Серия 3. 1914-1917 гг. Том 07. Часть 1*, Москва 1935, 111-115.

држава се у замислима српског политичког врха простирала негде „између Трста и Солуна“, како је то навео академик Милорад Екмечић.⁶ Хрвати и Словенци су имали своје интересе и националне покрете, с тим што је овај други био од већег значаја за формирање западних граница земље. У склопу њихових размишљања ваља истаћи концепцију Франа Супила, чија се визија будућих граница поклапала са Цвијићевим, с тим што је у његовим поставкама граница на одсеку према Мађарској ишла јужно од Печуја.⁷ Што се тиче словеначке политичке елите, не сме се заобићи идеја тзв. Уједињене Словеније, настале средином 19. века, која је предвиђала уједињење словеначког народа између Јадрана и Балатона, као и од Ријеке до Високих Тура на северу. Проблем 1918. био је што су се у протеклих седамдесетак година демографске и етничке прилике на том подручју прилично измениле на словеначку штету.

Делегација Краљевства СХС (званично Србије) послата у Париз на мировну конференцију била је сачињена од представника сва три конституишућа народа. Она је имала своје секције које су требале да јој припомогну у дефинисању територијалних захтева и решења. Најбитније су биле историјско-географска секција на челу са Јованом Цвијићем, међународноправна секција на челу са Слободаном Јовановић и војна на челу са генералом Петром Пешићем⁸. Али у суштини, делегација изаслата у Париз тамо је отишла неспремна, јер своје циљеве није дефинисала. На први поглед чини се да су сви територијални аспекти били добро покривени, јер је Пашић добро познавао проблеме српских граница на северу, истоку и југу, а Трумбић је познавао проблем западних граница. Али, уместо да оваква подела буде хомогенизујући фактор делегације, она је деловала центрифугално по интересе Краљевства. У питању су били и критеријуми на којима се територијални захтеви темеље, али и њихов обим и приоритет.

Први концепт са којим је делегација требала да изађе пред Конференцију сачинио је генерал Петар Пешић, односно он га је презентовао, заступао и бранио у оквиру делегације. За полазну основу у погледу одређивања будућих граница, генерал Пешић је узео стратешке интересе. Правасходни разлог за одређивање овог принципа лежао је у

⁶ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, I-II, Београд 1989, II, 801

⁷ Историја српског народа..., 71.

⁸ Андреј Митровић, *Југославија на конференцији мира 1919-1920*, Београд 1969, 22-36.

српско-бугарској граници, где је генерал Пешић тежио да онемогући будуће бугарске агресивне акције, пре свега на Тимочкој и Вардарској железници.⁹ Није неопходно рећи да су разлози из најближе историје били преовлађујући. То је отприлике значило да је граница према Бугарској била на неким секторима померена и до 60 км у дубину територије нашег источног суседа. Од већих бугарских градова, Краљевству СХС су требали да припадну Перник, Петрич и Видин. У односу на Румунију граница је обухватала цео Банат (и данашњи румунски део) са Темишваром.¹⁰ У односу на Мађарску Пешићев предлог је предвиђао припајање Југославији градова Баје, Мохача, Печуја и Сигетвара, као и области Међимурја и Прекомурја, односно дела словеначког Порабља. У погледу Аустрије Пешић је предлагао да се потражује већи део аустријске Корушке са Вилахом и Клегенфуртом,¹¹ а за границу са Италијом предлагала се стара аустријско-италијанска граница, што би укључивало Ријеку, Кварнер, Истру, Трст, Монфалконе и Горицу. Стратешки разлози, по Пешићевом виђењу, нису дозвољавали да Италија има иједно упориште на источној обали Јадрана.¹² У погледу Албаније, захтевала се линија по току реке Дрим те би Југославији припао Скадар. Сем тога, на јужном одсеку Краљевству је по Пешићевом виђењу ваљало дати целокупни акваторијум Охридског¹³ и Преспанског језера (ово друго на рачун Грчке)¹⁴.

⁹ *Граница између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и краљевине Бугарске*, у: *Записници са седница Делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919-1920*, Београд 1920, 312-314. Како би довео територијална тражења своје државе у склад са Вилсоновим принципом о праву народа на самоопредељење генерал Пешић је извео и читав низ аргумената како би доказао да је становништво траженог подручја Бугарске по својим особинама (антрополошким, историјским, лингвистичким) српско. Ову тезу разрађивао је и Јован Цвијић, *Границе и склоп наше земље*, Српски књижевни гласник, 16. децембар 1920, 238. Штавише, Пешић је тврдио да ће и оваквим одређивањем границе знатан део српског народа остати у Бугарској. Ова се граница темељила на ранијем меморандуму који је о овом питању израдила српска Врховна команда током Првог светског рата. в. Владимир Стојанчевић, *Одређивање југословенско-бугарске границе 1918. године*, Београд 1989, 318

¹⁰ *Граница између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и краљевине Румуније*; *Исто*, 316-317

¹¹ *Граница према Аустро-Маџарској*, *Исто*, 317-319.

¹² *Граница између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и краљевине Италије*, *Исто*, 319-321.

¹³ *Граница између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и краљевине Албаније*, *Исто*, 321-324

¹⁴ *Граница између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и краљевине Грчке*, *Исто*, 324-325

Око овог Пешићевог предлога развила се жустра полемика између српског и хрватског дела делегације. Смодлака (којега је касније подржао и Трумбић, а који је у старту поздравио Пешићев меморандум) оцењивао је да су ови захтеви претерани и да инсистирање на њима може потрети напоре да се успостави етничка линија тамо где је она оправдана и да не треба ексклузивно инсистирати на стратешким обзирима. Хрватски политичари су се позвали и на манифест краља Александра од 6. јануара 1919, у којем је он за најпречи задатак Краљевства прогласио утврђивање граница државе тако да се оне најбоље поклапају са етнографским границама.¹⁵ У ствари, у питању је била разлика у решавању националног питања, јер је Хрватима, које су представљали политичари из Далмације, више одговарало инсистирање на етничком принципу, док позивањем на стратешке разлоге нису имали шта да добију. Њихов страх се темељио на чињеници да је Италија инсистирањем на стратешким разлозима потраживала делове источне обале Јадрана. Српском делу делегације главна преокупација била је да инсистирањем на стратешким разлозима осигурају жилу куцавицу државе од потенцијалног трећег бугарског напада.

Какогод, Пешићева карта је преправљена и захтеви Краљевства СХС умањени су тако што се у погледу Бугарске одустало од Перника са околином, у погледу Румуније линија је повучена на запад од Липове према Темишвару и непосредно јужно од Арада¹⁶, док се у погледу Мађарске одустало од потраживања Баје, Печуја, Сигетвара, а Мохач би ушао у састав нове државе¹⁷. У односу на Пешићев меморандум делегација је предала захтеве које су искључивали било какво проширење на Албанију или Грчку, тј. област Преспанског језера. Што се тиче Аустрије и Италије, овде није било никаквих повлачења захтева. Али је било занимљивих комбинација. Предлагала се арбитража за Трст и за западну Истру. Ово прво наишло је на отпор словеначких представника који нису хтели

¹⁵ Ливија Кардум, *Проблем источних и западних граница Краљевине СХС на парижкој мировној конференцији*, Политичка мисао, бр. 4, 1989 (128-140), 135-136. За сам текст манифеста видети: *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Загреб 1920, 298-301.

¹⁶ *Записник са седнице делегације...*, 37

¹⁷ *Северна Граница, Исто*, 343-347, Андреј Митровић, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом*, Нови Сад 1975, 73. Став о прва два места није био дефинитиван и делегација КСХС у Паризу је повремено истицала захтеве и за овим местима.

одустати од Трста који је имао италијанску већину, као ни од Клагенфурта и Вилаха, иако су та два града имала убедљиву немачку већину. Питање границе у Истри ипак је упућено америчком председнику на решавање, уз веру да ће Вилсон као човек који је прокламовао право народа на самоопредељење и одбацивао закулисне ратне договоре¹⁸, одлучити правично и објективно.¹⁹ Иако је француски председник Клемансо одбио арбитражу²⁰, као и каснији југословенски захтев за плебисцит²¹, одлука председника Вилсона, иако необавезна и на крају неприхваћена и од Краљевине СХС, имала је реперкусије за развој проблема северног Јадрана и након Другог светског рата. У свом експозеу од 24. априла 1919. амерички председник је оспорио легитимитет Лондонског уговора из 1915, као и италијанско право на упоришта на источном Јадрану. Ово друго из разлога што је у моменту прављења Лондонског уговора с друге стране Јадрана стајала Италији непријатељска земља. Као линију раздвајања предложио је линију која се од подручја западно од Тарвизиа спуштала, пратећи гробен Триглава и Вогела, потезом западно од Идрије, Постојне и Илирске Бистрице на Учку, а одатле би пратила ток реке Раше до њеног ушћа у Јадранско море. То би значило да је Вилсон предвиђао да Краљевини СХС ваља препустити Ријеку и тзв. либурнску обалу Истре, док је Италија добијала Трст, највећи део истарског полуострва са врхом Учка као најзначајнијом тачком, као и Горицу.²² Вилсон је накнадно извршио још једну корекцију своје линије тако што је предвидео да се јужни одсек границе у Истри помери северно изнад Лабина, како би се Италији уступили рудници каменог угља у долини реке Раше. Ово решење није

¹⁸ Велики проблем за делегацију Краљевства била је обавеза коју су Уједињено Краљевство и Француска преузели у односу на Румунију и Италију у намери да их увуку рат. Румунији је тајним споразумом у Букурешту августа 1916. обећан цео Банат, в. *A History of The Peace...IV*, 216-217. Италији је Лондонским уговором из 1915. обећана целокупна Истра са Трстом и Горицом, обала Далмације до Примоштена (рт Планка) са свим далматинским острвима (изузев Великог и Малог Дрвеника, Чиова, Шолте и Брача). *Јадранско питање на конференцији мира у Паризу*, Загреб 1920, 5-9. Питање Ријеке и Хрватског приморја до Трибња није решено. Како се у у тексту Лондонског уговора помиње и Хрватска, за претпоставити је да је Ријека остављена некаквој будућој Хрватској.

¹⁹ *Јадранско питање...* Југословенски захтев за арбитражом упућен је америчком председнику Вудроу Вилсону 11. фебруара 1919.

²⁰ *Исто*, 27-28

²¹ *Исто*, 28-29

²² *Исто*, 29-32 Од већих јадранских острва Вилсон је Италији остављао Црес, Лошињ и Вис.

задовољило ни делегацију Краљевства СХС у Паризу. Разлог је био тај што је на тај начин 400.000 Словена остајало у Италији, а свега 40.000 Италијана у Краљевству. Међутим, одлучено је да се не исказује јавно противљење, јер је решење свакако било боље него оно предвиђено Лондонским уговором, а нарочито и из разлога што је Вилсон подржао право Југославије на Ријеку.²³

До краја конференције борба се водила за дефинисање статуса Ријеке, Задар и границу у Барањи, коју је због потпуне необавештености о етничкој слици тог простора делегација КСХС умало „без борбе“ препустила Мађарској²⁴, за Темишвар и наравно за Корушку. У погледу Мађарске, југословенска делегација је поново крајем 1919. уврстила Печуј и Бају на листу захтева. Прво место због угљеноокопа на том подручју, а друго због словенске већине у том граду, као и због хидротехничких инсталација од којих су зависили одређени водотокови у Бачкој.²⁵ Ситуација око утврђивања граница у Банату повремено је тежила да измакне контроли, па се у лето 1919. чинило као да ће Румунија напасти Краљевство.²⁶ Од тог периода долази до деескалације. Оставка оружју склоног Братијануа на место румунског премијера знатно је допринела смањивању тензија, иако су разлике остале.²⁷ Комисија великих сила је решење у погледу Баната донела још током

²³ *Записници са седница делегације...*115-116.

²⁴ Већ на седници делегације од 23. јануара 1919. Пашић је у поводу расправе о ревизији граница изјавио да би се од Барање требало одустати јер њу не можемо тражити по принципу народности в. *Записници са седница делегације...*30. Међутим, и поред обавештења која је Министарство иностраних послова добијало од Министарства војске, све до априла исте године делегација није била упозната са демографским приликама у јужном делу Барање. Када су од средине априла до почетка маја ти подаци почели да пристижу у Париз они су представљали не мало изненађење за Пашића и остале чланове делегације, па се повела акција за добијање јужног дела те покрајине. в. Андреј Митровић, *Разграничење са*132-133.

²⁵ Андреј Митровић, *Разграничење Југославије...*, 232-235. Митровић наводи да је Југославија тражила Печуј, а у ствари је хтела да добије печујске руднике.

²⁶ Исто, 190-193.

²⁷ Јон Баратину (румунски премијер у пет неповезаних мандата у периоду од 1909. до 1927) са места румунског премијера одступио је 1. октобра 1919.

марта месеца²⁸, али је тек дефинитивно повлачење српске војске из Баната августа 1919. де факто значило да је Темишвар са околином изгубљен за Краљевину.²⁹

Око Ријеке, тј. око далматинске обале и Корушке било је много више заплета. Овде је ситуација нарочито после Вилсоновог меморандума запала у пат позицију. Почетак некаквог компромиса дошао је 30. маја, али овом приликом нећемо улазити у све његове аспекте, јер они за овај рад нису битни. Укратко, двома странама је понуђено да се формира Слободна држава Ријека која би се простирала од Сушака до Вилсонове линије на запад, а на том подручју би се после 15 година организовао плебисцит. Југословенска страна је тражила да се плебисцити одржи за три године, а да у међувремену Краљевство СХС ужива специјалне повластице на том подручју.³⁰ Претходно је наводно половином истог месеца у билатералном споразуму Краљевина прихватила да се Ријека преда Италији, а да она добије Сушак. Овај тзв. „Први мајски компромис“ је битан, иако није јасно ко је био извор лондонском Тајмсу који је о њему обавестио јавност, јер је њиме антиципирано будуће решење постигнуто у Рапалу.³¹ Јануара 1920. Краљевство се дефинитивно одрекло права на Истру источно од Вилсонове линије, Трста и Горице, али су тражени Ријека и Задар за које је постојала спремност да им се гарантује аутономија под надзором Лиге народа.³² Претходно су Британија, Француска и САД у децембру одбацили италијанске захтеве да се Ријека изузме из Слободне Ријечке Државе и да се врши даља ревизија Вилсонове линије.³³ Мада су истог дана када је предат меморандум краљевине СХС Париз и Лондон исказали спремност на даље уступке Италији³⁴, иако су се трудили да буду крајње обазриви према жртвама и интересима Србије на Јадрану, Клемансо и Лојд Џорџ су ипак пристали на италијанске услове, које су Трумбићу и Пашићу саопштили у две одвојене аудијенције, 13. и 14. јануара 1920. године. Како би сломили отпор Пашића и противљење Трумбића, двојица државника су их суочили са

²⁸ Исто, 117.

²⁹ Петар Пекић, *Повијест ослобођења Војводине*, Суботица 1939, 336.

³⁰ A History of The Peace...IV, 306.

³¹ *Јадранско питање...*, 32.

³² Исто, 52-60. Меморандум је предат 9. јануара 1920. године.

³³ Исто, 46-51.

³⁴ Исто, 60-62.

чињеницом да ће, уколико изостане позитиван одговор са њихове стране, две силе бити принуђене да директно аплицирају одредбе Лондонског уговора. Трумбићу је стављено до знања да што се тиче Хрвата и њихових интереса, двојица државника сматрају да су они од споредног значаја с обзиром на то да су се Хрвати у рату борили у супротном табору. Њихов коначан предлог саопштен у форми ултиматума био је да се Ријека организује као слободна држава под надзором Лиге народа и да се обезбеди територијални континуитет државе са Италијом, чиме би била изгубљена и источна обала Истре. За остварење својих економских интереса Краљевству је предат Сушак као и ријечка лука.³⁵ Оваквом решењу оштро се супротставио амерички председник нотом од 10. фебруара, додајући уз своје противљење претњу да ће због недостатка координације европских сила са САД, Вашингтон одустати од заједничког закључивања мировног уговора са Немачком.³⁶ Међутим, Вилсон је успео да са европским савезницима пронађе заједнички језик. Краљевство је остало без међународне подршке па је после више месеци преговарања спор ипак решен, али билатерално у италијанском граду Рапалу. Истра је припала Италији, као и Задар и острва Палагружа, Ластово, Црес и Лошињ. Ријека је организована као слободна држава. Само четири године касније Римским уговором стање је измењено, чиме је Краљевини СХС предат суверенитет над Сушаком и Барошевом луком и осигурана педесетогодишња концесија на коришћење главне ријечке луке, док је Италија и де јуре анектирала град, над којим је још од 1923. фактички имала суверенитет.

У вези са овим вратићемо се на питање Албаније од којег је Краљевство СХС одустало још приликом предаје званичног меморандума Конференцији. Додуше, КСХС је задржавало право на компензацију, уколико границе Албаније из 1913. буду ревидиране, а очекивало се да ће бити.³⁷ Већ током априла, када је Италији признато право на Валону, иступило се за захтевом за северном Албанијом.³⁸ Током аудијенције Пашића и Трумбића 13. и 14. јануара 1920. Клемансо и Лојд Џорџ, како би одобровољили југословенску делегацију на попуштање у погледу Ријеке, понудили су да се Краљевству уступе Скадар

³⁵ Исто, 89-98 Овом приликом двојица државника су била слободна да констатују како у југословенском табору постоји размимоилажење у погледу интереса заједничке државе између Срба и Хрвата.

³⁶ Исто, 108-113

³⁷ Андреј Митровић, *Југославија на конференцији...* 169-170

³⁸ Исто, 172.

и Сан Ђовани ди Медуа, односно Албанију до ушћа Дрима. Овим су југословенске аспирације на то подручје постале опипљиве и скоро остварљиве.³⁹ Међутим, неусаглашеност чланова делегације, владе и противљење Вудроа Вилсона и Италије онемогућили су било какве добитке.

У вези са Корушком ствари су имале динамичнији заплет. У току трајања Конференције мира војска Краљевства СХС под командом генерала Крсте Смиљанића упала је на то подручје 29. маја 1919. и до 6. јуна умарширала у Клагенфурт, али се под притиском великих сила одатле морала повући.⁴⁰ Конференција је 23. јуна донела решење да се у Корушкој има извршити плебисцит, како би се одредила судбина тог подручја. С тим у вези, спорно подручје је подељено у две зоне. Зона А је представљала јужну, условно речено, половину спорног подручја на којем је живело 78.000 становника, од чега већина Словенаца. Уколико би становништво Зоне А гласало у корист прикључења Краљевини СХС, гласало би се и у Зони Б у коју је улазио Клагенфурт, а у којој су већину од 50.000 становника чинили Немци.⁴¹ Вилах је био искључен из плебисцитарног подручја на инсистирање Италије. Ова провизија је као коначно решење ушла и у Сенжерменски уговор од 10. септембра 1919. Због клаузула о заштити мањина Краљевство је свој параф на уговор ставило тек 5. децембра. Плебисцит је требало да се одржи под надзором међународне комисије, а до његовог спровођења Зоном А би управљали званичници Краљевства СХС на основу закона своје државе. Гласање је одржано 10. октобра 1920. и на велико изненађење власти Краљевства СХС, 60% становништва одлучило се за останак у оквирима Аустрије. Од тога броја чак 11.000 Словенаца.⁴² Југословенске трупе су, незадовољне исходом гласања, поново умарширале на спорно подручје, али су га напустиле још брже него први пут. Упркос протестима, југословенска влада се већ крајем истог месеца дефакто помирила са резултатима гласања.

³⁹ *Јадранско питање*....82-99

⁴⁰ Бранко Петрановић, *Историја Југославије I*, Београд 1988, 88.

⁴¹ *A History of The Paris*..... 370-372.

⁴² *Исто*, 374-379. У корист останка у Аустрији гласало је 22.025 гласача, а 15.279 против.

Међутим, још неколико година остаће приговори и протести на рачун статуса припадника словеначке мањине у Аустрији.⁴³

Мировни уговор са Бугарском потписан је у Неју 27. новембра 1919. Велике силе су одбиле аргументацију КСХС о етничком карактеру територија које је она потраживала и тиме јој порекле право на Трн, Видин и Белоградчик. Уважен је део захтева за исправком граница из стратешких обзира, па је Краљевству додељена Струмица, Босилевград и Царибриод (данас Димитровград).⁴⁴ Ова граница је до данас остала непромењена. Југославија више никада није у сличном обиму поставила питање области које је тражила Пешићевим меморандумом, нити је поновила тврдњу о српском етничком карактеру Шопа западне Бугарске. С друге стране, Бугарска је покушавала да избегне предају назначених територија. Из Софије су стизале изјаве да се изгубљена територија никада неће напустити.⁴⁵ Покушаји да се изврши било каква корекција граница у бугарску корист нису изостали ни током рада комисије за разграничење, али су они одбачени, па је делимитација 1922. извршена тачно по слову мировног уговора.⁴⁶

Мировни уговор са Мађарском потписан је у Тријанону. Пре закључивања споразума са Мађарском покушана је трампа Хоргоша за насеља у околини Баје по етничком кључу, али она није дала резултата.⁴⁷ Првобитну намеру конференције да се граница успостави токовима Дунава и Драве југословенска делегација је успела да побије демографском аргументацијом, па је Краљевству припало Прекодравље⁴⁸, Међимурје⁴⁹, Прекомурје⁵⁰, и јужни део Барање⁵¹. Ово је представљало знатан успех с обзиром на то да

⁴³ Петар Драгишић, *Односи Југославије и Аустрије 1944-1955*, Београд 2011, 16-17.

⁴⁴ Бранко Павлица, *Разграничење с Бугарском 1919-1922*, Токови историје, 2002, бр. 1-2, 7-23

⁴⁵ Андреј Митровић, *Југославија на конференцији...*, 133-134

⁴⁶ Бранко Павлица, *нав. дело*, 20.

⁴⁷ Исто, 24.

⁴⁸ Прекомурје, односно пет хрватских села која су се променом тока реке Муре нашла на њеној левој обали Мировна конференција је 31. маја доделила Краљевству СХС. в. Мира Колар Димитријевић, *Граница на Драви и од 1848. до 1919. године*. Економска и екохисторија, бр. 1, 2011 (80-92), 89.

⁴⁹ Међимурје је од половине маја (тачније од 17. маја) фигурирало као део Краљевства, Андреј Митровић, *Разграничење...*, 140.

⁵⁰ Упркос првобитном противљењу Форин офиса, Прекомурје је ипак додељено Краљевству СХС и коначно питање граница на том подручју је решено до 9. јула 1919, *Исто*, 174-175

су првобитни југословенски захтеви били постављени доста траљаво, а да је борба за ову граничну линију била у трећем плану, јер се главна битка водила у Банату и на Јадрану. Мађарска се тешко изнела са овим губицима. У међуратном периоду мађарски ревизионизам ће изазивати сталне тензије између две земље и биће један од главних генератора учешћа Југославије у различитим савезима дефанзивног карактера.

Делимитација у Банату се протегла на још неколико година. Криза у српско-румунским односима трајала је и после евакуације Баната. Одржавани су различити зборови на којима је становништво протествовало због доделе овог или оног села другој држави. „Југословенска“ страна је била спремна на компромис како би сачувала пријатељске односе са Румунима.⁵² На релаксацију односа утицала је и ситуација у суседној Мађарској где су ревизионистичке снаге преузеле примат у политичком животу. Првобитно питање границе у Банату одређено је *Уговором између главних савезничких и придружених сила и између Пољске, Румуније, Српско-хрватско-словеначке државе, Чехо-словачке државе у односу на одређене границе тих држава*⁵³ а који је потписан у Севру 10. августа 1920. године. Овај се уговор није слагао са демаркационом линијом насталом повалачењем српске војска из Темишвара и осталих делова Баната, па је августа 1921. започео посао на делимитацији. Две, сада већ савезничке земље, договориле су се да уколико се укаже потреба, приступе размени појединих насеља. Онај део који се тичао границе с Румунијом решен је коначно *Протоколом релативним о коначном утврђивању граница између Краљевине Румуније и Краљевине СХС* од 24. новембра 1923. када је Краљевина СХС Румунији уступила Жомбољ, Стару Бебу, Пусту Керестур и Велики Жам у замену за Модош (данас Јаша Томић) и Пардањ, као и Велики Гај, Шурјан и Криву Бару. Последња три села, иако румунска по одлукама уговора из 1919. била су под контролом Краљевине СХС. Коначна размена територија извршена је маја наредне године.⁵⁴ Иако је у самом процесу преговора и ратификације долазило до противљења разграничењу,

⁵¹ Коначно питање југословенско-мађарске границе у Барањи решено је на седници од 1. августа 1919, *Исто*, 176.

⁵² *Записници са седница делегације...*, 343

⁵³ *The American Journal of International Law*, vol. 16, 1922.

⁵⁴ Глигор, Попи, *Југословенско-румунски односи 1918-1941*, Нови Сад 1984, 52-53; *Југославија 1918-1988. Тематска збирка докумената*, Београд 1988, 173.

понајвише с румунске стране,⁵⁵ процес делимитације односно размене је успешно завршен. Преузимање размењених места извршено је маја 1924.

Процес оцртавања граница југословенске државе трајао је готово шест година. Уједињена држава Јужних Словена можда није остварила све своје амбиције, али је постигла више од онога што јој је било намењено. У великој мери успела је да анулира одредбе Лондонског и Букурешког уговора, а које су ишле на њену штету, као и првобитну савезничку намеру да њену северну границу повуку по токовима Дунава, Драве и Муре. Иако је више стотина хиљада Јужних Словена остало ван граница заједничке државе, понајвише у Италији и Аустрији, Југославија у међуратном периоду није водила ревизионистичку политику. Како су њени суседи имали већих амбиција на њену територију, она се углавном морала држати дефанзивно, тражећи начина да се заштити кроз различите мултилатералне споразуме и савезе. Међутим, било би погрешно рећи да су претњу југословенским границама представљали само њени спољашњи противници. Било их је сувише и унутар њених граница.

⁵⁵ Лига банатских избеглица у Темишвару противила се аквизицији Жомбоља који је имао немачко-мађарску већину, а тражила је да се Румунији припоје Куштиљ, Марковац, Месић, Војводинци, Сочица, Јабланка и Мали Жам, али није била противна уступању Пардања и Модоша. *Исто*. 54.

2.2. Југословенски комунисти, национално питање и питање југословенских мањина у суседним државама (1920-1941)

Као што је познато, политика и погледи југословенских комуниста на решење националног питања у Југославији базирали су се у односу на погледе централе, односно Коминтерне. Како је Коминтерна Комунистичку партију Југославије држала за своју секцију, југословенски су се комунисти имали слепо држати смерница добијених из централе и своје ставове обликовати према њима.

Да не бисмо беспотребно улазили у разраду ставова и погледа Коминтерне на то питање, поменућемо само чињеницу да је светска комунистичка авангарда Југославију држала за вештачку творевину, производ версајског система. У том контексту сматрано је да је смисао постојања Југославије да као део санитарног кордона према СССР-у служи за обуздавање совјетске државе и спречавање комунистичке револуције у Европи. Нарочито негативном ставу КИ према Југославији вероватно је допринела чињеница да је Краљевина СХС учествовала у интервенцији против совјетске државе, у гушењу комунистичке револуције у Мађарској, а да је југословенски суверен, негдашњи кадет елитног царског Пажевског корпуса, био загрижени антикомуниста. Југославија је посматрана као држава у којој великосрпска буржоазија врши угњетавање, не само радничке класе и сељака, већ и других народа који живе у Краљевини, понајвише Хрвата, Словенаца, [а касније и] Македонаца и Црногораца. С тим у вези, Југославију је као државу ваљало уништити, а угњетеним народима пружити право на самоопредељење до отцепљења. Принцип националне борбе био је нераздвајан од принципа класне борбе, али је у тој борби југословенски пролетаријат ваљало отргнути од утицаја буржоаских националиста. То је по први пута јасно и дефинитивно обликовано на Петом конгресу Коминтерне 5. јула 1924. када је озваничена парола о изричитој потреби ликвидације Југославије [никако преуређењу], чиме је и пресечена извесна колебљивост КПЈ по том питању.⁵⁶ Штавише, следеће године је Коминтерна навела да је изричита дужност југословенских комуниста да се боре против великосрпског национализма и да у тој борби

⁵⁶ Десанка Пешић, *Југословенски комунисти национално питање*, Београд 1983. Питање постојања македонске нације није испрва јасно дефинисано. Прве резолуције КПЈ у Македонији нису виделе Македонце, већ Бугаре, Арнауте и Турке.

ваља подржавати национализме код других, тј. „угњетених“ народа без икаквих бојазни.⁵⁷ То је неминовно водило у афирмативан став КПЈ према усташком покрету и ВМРО, без обзира на профашистичку позадину првих. Извесно време политика разбијања Југославије била је комплементарана са политиком стварања Балканске федерације, односно федерације радничко-сељачких република на Балкану, а повремено се од ње удаљавала у оном обиму у којем је сама теза о потреби федерације била у оптицају или ван њега.

Политику ликвидације Краљевине СХС, КПЈ је најбоље дефинисала у резолуцији са 4. конгреса КПЈ с почетка новембра 1928. у којој је речено: *„Већ самим стварањем државе СХС, створене су многобројне и дубоке супротности унутар државе СХС, које неизбежно воде у сусрет новоме рату и које се могу решити само сломом те државне творевине. Док су при претварању предратне Србије у садашњу државу СХС победнички империјалисти Антанте оставили више стотина хиљада Словенаца и Хрвата под јармом италијанског империјализма, они су ставили под власт великосрпске буржоазије не само Словенце, Хрвате и до рата независне Црногорце и оставили под њеном влашћу 1913. године освојени највећи део Македоније, него су јој приклопили знатна албанска, бугарска и мађарска подручја. На такав начин, као саставни део светског империјалистичког система, Сенжерменским, Тријанонским и Нејским мировним уговорима створени су нови систем националног угњетавања у држави СХС и нове супротности између државе СХС и њених суседа.“*⁵⁸

Нама је ова резолуција интересантна и због још једног момента. Као прво, помињу се стотине хиљада Хрвата и Словенаца под италијанским јармом, а друго, помиње се и нови систем угњетавања створен мировним уговорима са суседима. Ово би се требало читати тако да се на овом месту говори о мањинама суседних држава које су се после Првог светског рата нашле у оквирима Краљевине СХС. У првом случају даје се за право хрватским и словеначким комунистима у ширењу борбе за национално ослобођење и на подручја ван Југославије, тј. на простор Италије. У исто време, како је систем

⁵⁷ *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, књ. 2, Београд 1949, 433, 436. Тиме је и пресечен став опозиције унутар југословенске партије који је заступао Сима Марковић, а који се залагао за неопходност очувања целовитости Југославије.

⁵⁸ *Исто*, 182.

„националног угњетавања“ створио супротности између Југославије и њених суседа, утврђује се кривица Југославије као „саставног дела светског империјалистичког система“ за настало стање. А како је Краљевина СХС држава „великосрпске буржоазије“, Срби⁵⁹ су народ који врши угњетавање, па самим тим српско национално питање не постоји⁶⁰ ни у Југославији, нити ван њених граница. Узимајући у обзир да је политика КПЈ према питању тзв. угњетених нација у Југославији била један од стубова њене идеологије, лако можемо разумети зашто није постојао никакав интерес послератне Југославије да искаже било какве захтеве према пограничним српским насељима у Мађарској или Румунији. Захтеви Срба из тих држава врло брзо су ућуткани кроз причу о потреби солидарности међу социјалистичким државама и помоћи новоуспостављеним режимима у до јуче профашистичком суседству. Обрнуто, за комунисте је постојало питање мађарске, румунске, албанске и иних мањина под „српским јармом“. Експлицитно речено, став југословенских комуниста у погледу на мађарско питање у Југославији је до 1933. дефинисан као признање права на отцепљење мађарских подручја северне Војводине [и самој Војводини признавано је право на самосталност].⁶¹ Самим тим, у погледу југословенских народа главни правац националне политике југословенских комуниста је решавање хрватског и словеначког националног питања у Југославији и ван ње.

Извесно колебање југословенских комуниста изазвано је променом политике Коминтерне по овом питању средином тридесетих година, када Комунистичка интернационала одступа од потребе рушења Југославије и почиње да инсистира на њеном редефинисању на федералној основи, а у сврху прављења бране према јачању нацизма и фашизма⁶². Југословенски комунисти су се нашли у ситуацији да су се спровођењем политике Коминтерне нашли у колизији са њом и да су дошли у ситуацију да морају да

⁵⁹ Овде се намерно каже Срби, јер је 3. конгрес КПЈ у Бечу 1926. дефинисао српску нацију, а не владајуће кругове или „великосрпску буржоазију“ као фактор националног угњетавања у Југославији. *Исто*, 111-112

⁶⁰ Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, Југословенско и српско питање*, Београд 1992, 286-287. Глигоријевић наводи и разматрања хрватског комунисте Ђуре Цвијића који студира став Коминтерне о праву народа на самоопредељење и наводи да је исти у колизији са ситуацијом на терену Југославији где би онда дошли у ситуацију да хрватско право на самоопредељење негира право српског народа, односно компактних маса српског народа у Хрватској на исто.

⁶¹ Десанка Пашић, *нав. дело*, 259.

⁶² *Исто*, 261.

иступају против агресивних националистичких покрета које су до тада подржавали. Ту се пре свега мисли на усташки покрет у Хрватској⁶³ и ВМРО у Македонији. Али, чак ни на 5. земаљској конференцији КПЈ 1940. није се одступило од права на самоодређење народа, већ су само постојећи сепаратистички покрети оцењени као стране агентуре или демагошке платформе које су ишле на руку пре свега фашистима. Самим тим, они су били уперни против интереса југословенски народа.⁶⁴

На пољу борбе за националну еманципацију не само у оквиру Југославије, већ и ван њених граница, најагилнији су се показали словеначки комунисти. Можда и из разлога што је управо словеначки народ у највећем обиму остао ван граница заједничке државе, а можда и због израженог осећаја ексклузивитета и супериорности који је био присутан међу делом словеначке политичке и друштвене интелигенције током целог постојања југословенске државе. Словеначки комунисти, без бојазни водећи националистичку политику, на себе преузимају водећу улогу у реализацији политике тзв. Уједињене Словеније. И на тој линији се налазе на јединственом словеначком политичком фронту.⁶⁵ Али они су пре свега били ангажовани на пољу ослобођења словеначког народа ван граница Југославије. Могло би се рећи да су у теоријској разради проблема и у количини штампаног материјала они понајдаље и отишли. Словеначки комунисти, додуше тада још увек социјалдемократи, ово питање су покренули већ на оснивачком конгресу КПЈ у Вуковару. Тада је делегат Антон Метарник изјавио да словеначки пролетаријат одбацује (корушки) плебисцит који им је наметнула „паришка капиталистичка господа“.⁶⁶ У тој фази политичког деловања словеначки су комунисти сматрали да се питање националног ослобођења Словенаца може решити једино пролетерском револуцијом, како у њиховој

⁶³ О сарадњи КПЈ и политици према хрватском сепаратизму видети: Душан Бојковић, *Национална политика КПЈ 1935-1937: формирање комунистичких партија Словеније и Хрватске*. Токови историје, 3-4/2013, 1-30.

⁶⁴ *V конгрес Комунистичке партије Југославије. Извештаји. Реферати*. Београд 1948, 252.

⁶⁵ Janko Pleterški, *Osvobodilna fronta slovenskog naroda in program Zedinjene Slovenije*, Prispевki za zgodovinu delavskega gibanja, 1966, št. 1-2, 233-244.

⁶⁶ *Icetu, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji i politiki KPJ i KPS*, Prispевki za zgodovino delavskega zgbanja, Љубљана 1967, св. 1-2 (277-316), 283. Метарник је иначе био делегат из Межишке долине, односно данас словеначког дела Корушке. Ваља рећи да је и КП Аустрије такође издала проглас којим је одбацила корушки плебисцит. в. Ivan Regent, Janko Pleterški, Ivan Kreft, *Progressivna Slovenija, Trst in Koroška*. Мурска Собота 1964. стр. 97—101.

земљи, тако и у Аустрији, Италији и Мађарској, односно кроз тзв. Републику Балканско-подунавске федерације.⁶⁷ Пре јасног одређивања Коминтерне према питању мањина, словеначка политика по овом питању је била релативно флексибилна и кретала се у координатама већ помињане федерације и револуције. Сматрало се да се питање рецимо приморских Словенаца, може решити и путем аутономије у некаквој пролетерској Италији. Није се нужно инсистирало на ослобођењу и уједињењу.

У овом контексту занимљиво је једно штиво штампано у првом броју *Записака Делавко-кмечке матице* из 1925, а под насловом *K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem*. Као што се из наслова види, чланак се бавио националним питањем Словенаца на Приморју. Чланак је полазио од констатације да је Сенжерменским, а касније и Рапалским споразумом Словенцима нанесена тешка неправда и да се трећина словеначког народа нашла ван матице. По наводима аутора чланка, Словенци никада у својој историји нису били тако раздвојени и разједињени међу више држава⁶⁸. Друга велика трагедија која је задесила словеначки етнос јесте та што се тадашњим граничним решењима Словенија нашла одсечена од мора. С обзиром на то да је убедљиво најбројнија словеначка дијаспора остала у Италији, проблем Приморја је био акутан за Словенце и требало га је најпре решавати. Словеначки комунисти су своју шансу за деловање видели и у чињеници да се већина приморских Словенаца, у потрази за решењем свога националног питања, окренула ка италијанским комунистима. Решење словеначког националног питања, по аутору чланка, било је могуће једино потпуно слободним исказивањем воље тј. самоопредељењем Словенаца, Хрвата, али и Италијана на подручју Трста, Истре и Горице. Пошто су у чланку дати основни демографски подаци за подручје Ријеке, Истре, Трста и Горице и констатована знатна измешаност три народа, кроз чланак провејава идеја да је национално питање могуће решити и кроз стварање самосталних

⁶⁷ Исто, 283-284.

⁶⁸ До Првог светског рата Словенци су живели у Аустроугарској и мањим делом у Италији. Ваља узети у обзир да је велик део Словенаца који се 1918. нашао у Италији живео на простору који је до тада припадао Аустроугарској. У предратној Италији Словенци су насељавали подручје тзв. Бенешке Словеније (од 1866, до тада су и они били под влашћу Хабзбурга). Аутор је свесно пренебрегао чињеницу да Словенци у Мађарској нису били део истог политичког система са онима који су живели у Аустрији, с обзиром на чињеницу да је Аустроугарска више била унија двеју држава него држава.

државних творевина сва три народа на том подручју, а које би касније могле ући у федерацију са неким будућим политичким творевинама. Овде се у вези Трста поставља једна занимљива пројекција која ће налазити одјека и у наредним деценијама, не само у Словенији, већ и код великих сила. Наиме, у чланку се констатује да је упркос изразитој италијанској већини, Трст не само италијанска, већ и европска лука са знатним утицајем на економије свога залеђа. У том циљу предлагало се да се међу тршћанским масама агитује у правцу самосталности Трста као државе, а та држава би касније, у складу са својим интересима у некој замишљеној будућности, могла ући у неку врсту федеративне везе са оним државама који су кључни корисници тршћанске луке.⁶⁹

У борби за своје сународнике на територији других држава политика се мењала у складу са дефиницијама и смерницама Коминтерне. Резолуција 5. конгреса Коминтерне из 1926, у којој је речено да Комунистичка партија Италије у вези са Словенцима и Хрватима на својој територији има водити политику под мотом права на самоопредељење до отцепљења, а у договору са братском КПЈ, довела је до заокрета.⁷⁰ После резолуције, политика Уједињене Словеније постаје једнако битна за словеначке комунисте као и питање револуције или питање разбијања Југославије. За право им је дала и резолуција односно летак који је штампала КПЈ, а у вези са ратификацијом Нетунских конвенција из 1926. а који је био насловљен „За правду до самосталне државе сваком народу на Балкану. За уједињење Словенаца у самосталној Словенији.“⁷¹ Током раних тридесетих година водиле су се координиране акције са италијанским и аустријским комунистима, а у духу упутстава Коминтерне, како би се афирмисало право на самоопредељење Словенаца на

⁶⁹ *Zapiski delavko-knjetske matice*, 1925, шт. 1, 28-31. Занимљиво да ће две деценије касније Југославија бити гласни и главни опонент стварању Слободне територије Трста. У овом чланку словеначки комунисти сматрају да се Ријеци која има италијанску већину, али и Задру мора понудити и омогућити да одрже своје државе или друге везе са италијанском матицом, али и да изаберу формацију у коју ће да се уклопе. По аутору чланка реалан сценарио био би и да се Италијани, Словенци и Хрвати Јулијске крајине слободном вољом одлуче да сами формирају свој суверени ентитет, а у складу са својим економским интересима. Наравно, и у складу са начелом националне равноправности.

⁷⁰ *Историјски архив ...*, 421.

⁷¹ *Преглед историје СКЈ*, Београд 1963, 113.

подручју тих суседних држава.⁷² Међутим, то у пракси није ишло лако, а значајан део италијанских комуниста је оптуживао своје словеначке колеге да борбу за национално ослобођење не воде у контексту борбе за социјални преображај друштва, односно да по питању националног ослобођења наступају као националистичка, а не као комунистичка партија.⁷³ Врхунац сарадње три партије је заједничка изјава из 1934. у којој КПЈ, КПИ и КПА подржавају борбу словеначког народа на самоопредељење и отцепљење од Италије, Аустрије и Југославије.⁷⁴

Некакво коначно дефинисање односа КПЈ и словеначких комуниста према словеначком националном питању дефинисано је у брошури *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* из 1933. коју је сачинио познати словеначки књижевних и политичар Ловро Кухар, а који се потписивао псеудонимом Прежихов Воранц.⁷⁵ Дајући широк осврт на све видове националног затирања, економског искоришћавања, уназађивања словеначког народа од стране великосрпске, италијанске, аустријске и мађарске буржоазије, Воранц је предложио стварање Словеначког народно-револуционарног покрета (СНР). Покрет би окупио све Словенце без обзира на политичку припадност, а који су недвосмислено опредељени за борбу за ослобођење и уједињење словеначког народа на основу права на пуно самоопредељење народа. Сем тога, СНР би деловао и на

⁷² Овакви преговори су се водили од 1930. али они нису дали конкретних резултата, пре свега због противљења италијанских и аустријских комуниста идејама неких од словеначких партијских колега о оснивању једне свесловеначке КП која би деловала и на територији Италије и Аустрије. Штавише, тадашњи вођа италијанских комуниста Палмиро Тољати је оспоравао право на самоопредељење Словенаца у Италији. Он је тврдио, супротно од упутстава Коминтерне, да би пролетерска револуција у Италији за Словенце произвела резултат да би живели у комунистичкој Италији. На послетку су се сагласили са конкретизовањем парола о праву на самоопредељење, али су стари неспоразуми и даље остали актуелни, в. Бранислав Глигоријевић, *нав. дело*, 278-280.

⁷³ Milica Kacin - Wohniz. *Nacionalno vprašanje slovencev in Hrvatov v Italiji v politici italijanske komunistične partije (1921-1940)*, *Zgodovinski časopis*, 1978, br. 3 (279-293),

⁷⁴ Janko Pleterški, *Nacionalno vprašanje....*, 371.

⁷⁵ Ловро Кухар (1893-1950), словеначки писац и политичар. У неку руку главни идеолог словеначких комуниста до појаве Едварда Кардеља. Агент Коминтерне, међуратне године махом је проводио у егзилу, а у Југославију се вратио пред рат. По избијању рата укључио се у рад Освободилне фронте. Брат му Алојзиј Кухар био је свештеник, функционер Словеначке народне партије, сарадник избегличке владе у Лондону. По завршетку рата остао је у емиграцији где је и умро.

подручју Корушке, и на подручју Италије. Као главног непријатеља Словенаца Воранц је означио међународни империјализам, а коначно ослобођење видео је једино кроз установљавање Словеначке радничко-сељачке републике. Односе са суседним народима је ваљало решити споразумно а свим мањинама на словеначком тлу гарантовати потпуну равноправност. Деловати је ваљало кроз литературу, пропаганду, агитацију, путем демонстрација, зборова и окупљања у свим приликама и на свим местима.⁷⁶

Ова брошура је вишеструко значајна за даљи развој националне политике словеначких комуниста, а самим тим и југословенских. Иако у брошури нису прецизно нацртане границе будућих словеначких [а сами тим и југословенских] територијалних претензија, оне су дате у општим цртама. Током тридесетих година ова ће брошура вршити велики утицај на део словеначке интелигенције, који ће се касније у току рата окупити у Освободилну фронту. Око ове платформе окретаће се и ратна и послератна политика КПС, све до тренутка када је одлукама великих сила коначно решено словеначко национално питање. Организација СНР, у којој су предњачили комунисти, постаће основ за организовање већ поменуте ОФ у току рата, па и нека врста авангарде у народнофронтској политици Коминтерне од половине четврте деценије двадесетог век.

Средином тридесетих година, на политичком хоризонту словеначких комуниста полако се појављује име Едварда Кардеља, који од Воранца преузима штафету дефинисања словеначког националног питања. У деценијама које су долазиле, а са места главног теоретичара југословенског социјализма и де факто другог човека у држави, његова ће улога бити кључна у дефинисању односа у будућој федерацији, па самим тим и у регулисању националног питања у целој Југославији. По завршетку Другог светског рата, мада формално неће бити шеф југословенске дипломатије, Кардељ ће уистину усмеравати и руководити југословенском спољном политиком. Уз Тита, разуме се. Самим тим, биће и међу најодговорнијима за дефинисање територијалних претензија

⁷⁶ *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* у: Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, *Zbrano delo*, десета књига, Љубљана 1983, 9-40. Иначе, у овој брошури се да уочити да је понајвећи део уперен против великосрпске буржоазије која је, по Воранцу, радила на економском израбљивању Словенаца, србизацији, уништавању универзитета итд. Како је наводио, Словенијом су харале различите наоружане војно-фашистичке и врангловске банде које су убијале словеначко становништво и заводиле режим балканске страховладе.

југословенске државе. Иако се у национално-теоријском миљеу појавио још 1932. својом студијом *Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje*, његово теоретисање коначно ће бити заокружено студијом *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* из 1939, а коју је потписао псеудонимом Сперанс. За историјат овог дела ваља рећи да је написано по повратку Кардеља из Москве, где је на Комунистичком универзитету националних мањина запада изградио своје „марксистичко“ учење и допунио своје скромно образовање несвршеног учитеља. У тој студији дефинисао је словеначко национално питање као питање превасходно националне државности и самосталне економске превласти, а као главни циљ политике словеначких комуниста навео је ослобођење и уједињење словеначког народа који је остао разједињен и подељен у четири [Словенцима] непријатељске државе, у Аустрији, Италији, Мађарској и Југославији.⁷⁷

Међутим, иако ослобођење и уједињење Словенаца остаје део програма словеначких комуниста, од средине тридесетих година у духу ставова Коминтерне, тада већ КПС, мења своје гледиште о неопходности рушења Југославије. Делом се то правдало чињеницом да већина словеначког народа не види отцепљење као нужност (као ни једна битна политичка организација) и да у постојећој политичкој и међународној констелацији тако нешто није изводљиво.⁷⁸ Почетак рата доводи до нове конкретније фазе борбе.

С друге стране, национална политика хрватских комуниста је пре свега окренута ка, назовимо то условно, унутрашњости Југославије као и ка праву хрватског народа на отцепљење од заједничке државе. Сходно томе, њихова национална политика је пре свега оријентисана ка дефинисању тога шта је то хрватски простор⁷⁹. У међуратном период они

⁷⁷ Сперанс, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*; Љубљана 1939.

⁷⁸ Janko Pleterški, *Nacionalno vprašanje...*, 311.

⁷⁹ Шта је то хрватски простор први пут је немушто формулисано у циљевима тзв. „Групе хрватских револуционара“ тј. у њиховој брошури *Пут ка ослобођењу хрватског народа* из 1933. Пре тога ваља рећи да је Група, слично као и словеначки СНР, основана у складу са инструкцијама Коминтерне о повезивању комуниста са другим национално-ослободилачким покретима (у које су убрајане и усташе) у циљу преотимања примата буржоазији у борби за национално ослобођење. Такве покрете су наравно предводили комунисти, који су прагматично избегавали инсистирање на комунистичкој идеологији. „Група“ је за хрватски простор дефинисала све оне територије које већински насељавају Хрвати, односно оно подручје на којем се становништво слободном вољом одлучи за припадност Хрватској. У односу на ставове из

не теоретишу много о хрватству у Истри и Ријеци. Само питање Хрвата у Истри углавном покрећу словеначки комунисти⁸⁰. Борба хрватских комуниста ка решавању хрватског националног питања врло често је на ивици екстрема и креће се по стазама утабаним франковачком политиком с почетка двадесетог века. Међу италијанском партијом у Јулијској крајини нема истакнутијих функционера Хрвата, нити се са хрватске стране поставља питање деловања хрватских комуниста на подручјима Италије које настајују Хрвати. Нема ни разрађених студија о Хрватима у другим државама, нити икаквог помена о потреби њихове интеграције са матичном земљом. Дефинисање некаквог хрватског подручја можда би се могло сагледати и у одлуци КПЈ из фебруара 1935. у којем се као будући простор деловања КПХ (која се оснива као посебна национална партија унутар КПЈ) одређују Хрватска и Славонија са срезovima Винковци и Вуковар, Далмација са Дубровником, делови Херцеговине са Мостаром, као и делови западне Босне са Бањалуком, Дувном и Ливном.⁸¹ У прогласу оснивачког конгреса хрватском народу (други се не помињу) нема помена о Хрватима изван Југославије.⁸²

Рат ће донети нову динамику и нове погледе, а Комунистичкој партији Југославије дати прилику да у пракси провери и примени своје предратне концепције. Национална политика југословенских комуниста биће један од стубова њене идеологије и власти све до распада заједничке државе.

двадесетих година, за извештај напредак се може узети чињеница да је Србима у Хрватској признато такође право народа на самоопредељење.

⁸⁰ Извесно непознавање или незаинтересованост хрватске политике за питање Истре може илустровати и изјаву Франа Супила на седници Мировне конференције у Паризу 12. јануара 1920. Наиме, том приликом се дебатовало о Вилсоновој линији у контексту стварања Слободне ријечке државе и о питању етничке припадности становништва са подручја источно и западно од те линије. На упит Лојда Џорџа колико становника живи унутар тзв. Ријечке државе источно од Вилсонове линије и које су то народности, Трумбић је одговорио да их има 200.000 и да су 90% Словенци. На исто питање, а које се односило на простор западно од линије, Трумбић је одговорио да тамо живи 400.000 Словенаца. То би значило да у Истри Трумбић није видео Хрвате, *Јадранско питање...*, 78.

⁸¹ *Писма ЦК КПЈ покрајинским комитетима за Хрватску и Далмацију о укључивању бањалучке и неких других партијских организација Босне и Херцеговине у КП Хрватске, 5. фебруар 1935*, Југославија 1918-1988. Тематска збирка докумената, Београд 1988, 351-353. Како је уочљиво, ради се о подручју које ће у већој мери касније бити инкорпорирано у Бановину Хрватску.

⁸² *Историјски архив...*, 409-410

2.3. Кратак увод у географију и демографију спорних подручја

Да бисмо донекле схватили опсег југословенских територијалних захтева, како оних које је поставила КПЈ и њени органи власти, тако и оних које је поставила краљевска влада, морамо се донекле упознати и са простором о којем је реч, као и са присуством југословенских националних мањина на тим подручјима.

Овде ћемо најмање времена посветити Истри и Трсту, јер је то подручје свима мање-више познато, а одређени демографски, географски и територијални показатељи биће више пута помињани у наставку рада. Зато ћемо се више базирати на оним подручјима која су мање позната.

Што се тиче Трста и Истре, можда би било добро да више пажње обратимо неким другим аспектима, а не демографским. О њима ће бити речи у целом раду. Али, што се тиче Истре уопштено, њени централни и западни делови имали су изразиту хрватску већину, док су западни и северни крајеви имали италијански карактер. Нужно је рећи да се због конфигурације истарске обале, која је на источној обали стрма, на том делу полуострва није развио ниједан већи урбани центар. Највећи град полуострва - Пула, на свом југозападном делу је била етнички готово чисто италијанско насеље. Западна и северна обала коју су насељавали Италијани има много повољнију географску конфигурацију, па су се на том делу полуострва развили, условно речено, сви већи градови попут Пореча, Умага и Копра. Централне, руралне делове Истре насељавало је хрватско становништво, изузев једне мање групе Срба у селу Перој надомак Пуле.⁸³

На излазу из Истре према Фурланској низији развио се највећи град овог подручја Трст, који је своју експанзију отпочео крајем 18. и нарочито од друге половине 19. века, када је железницом повезан са остатком монархије којој је припадао. О важности Трста као луке говори чињеница да је у периоду пред Први светски рат он био четврти по реду на Медитерану и десети у Европи када се рачуна бруто тонажа бродова који су ушли у његову луку. Релативно опадање града уследило је са његовим припајањем Италији после Првог светског рата. Међутим, то није био једини узрок његовог привредног посртања.

⁸³ *Енциклопедија Југославије, 4 (Хил-Југос)*, Загреб 1960, 385-387

Њега треба тражити и у фрагментацији Аустроугарске монархије и средњоевропског простора којем је служио као главна извозна лука. Протекционистичка политика европских држава и економска криза у међуратном периоду такође су разлози његовог заостајања. У економијама средњоевропског простора Трст губи статус главне луке на уштрб Хамбурга и Гдиње. Важно је напоменути и да је у међуратном периоду град губио поморску утакмицу са Венецијом, која га је до краја тридесетих година претекла у количини робног саобраћаја. Колики је био пад тршћанске луке у количини поморског промета говори и чињеница да ни 1938. лука није достигла количину прометоване робе из 1913. Изузев лучког и у вези с њим железничког саобраћаја, у Трсту и околини била је изузетно развијена бродоградња и металска индустрија, али такође и текстилна индустрија. До избијања Другог светског рата у граду је живело око 200.000 људи, од чега две трећине Италијана и око трећина Словенаца. Предграђа су била насељена Словенцима, док су Италијани насељавали приобалне и централне делове града. На север од града, према Монфалконеу, простирао се појас обале компактно насељен словеначким становништво. Овај континуитет словеначких насеља завршавао се надамак Монфалконеа, одакле је почињала италијанска етничка зона.⁸⁴

Бенешком Словенијом називамо онај део словеначке етничке територије који је 1866. припао Италији. Сам назив овог подручја корен вуче из словеначког назива за град Венецију коју они називају Бенетке, односно од покрајине Бенечије, како на словеначком гласи име италијанске покрајине Венето. Као што је већ речено, поменути простор је под италијанску власт доспео 1866, а претходно је био у власти Аустрије која га је задобила припајањем Млетачке републике. Бенешком Словенијом могли бисмо назвати простор површине од неких 415км² [неки тврде 517км²] северозападног дела италијанске покрајине Удине, према данашњој италијанско-словеначкој граници. На том подручју је пре Другог светског рата по словеначким изворима живело око 40.000 до 50.000 Словенаца, а по спорном италијанском попису из 1921, 34.000. Оквирно, словеначко становништво се распростире од града Удина на западу, где чини убедљиву мањину ка истоку, где његов проценат значајно расте. Саму Бенешку Словенију могли бисмо ограничити на простор од

⁸⁴ За посматрану проблематику в. Иве Миховиловић, *Трст, Етнографски и економски приказ*, Загреб 1946. Изузимајући одређене идеолошке конструкције, изузетно корисно дело.

града Чивидале ди Фриули (слов. Чедад) па до планине Монте Мађоре, на граници Италије и данашње Словеније, као и на север до Каналске долине. Она се састоји из три микро-целине: Надишке долине, Терске долине и Резије. Прва микрорегија обухвата долину реке Натсионе (слов. Надиже), друга долину реке Тур (слов. Тер), а треће подручје лежи на обронцима Монте Канина и представља најсевернији део Бенешке Словеније, с тим да се повремено у њу не рачуна, него се сматра за засебну регију. Како је у питању изразито пасивно пољопривредно подручје, становништво ових крајева економски је гравитирало ка градовима - Удинама, Чивидалеу и Горицији, као и ка пределима на приморју, као што су Градо, Монфалконе и Трст.⁸⁵

Каналска долина (итал. Val Canale, нем. Kanaltal) је подручје на тремеђи Италије, Аустрије и Словеније, у саставу је италијанске покрајине Фриули-Венеција Ђулија и чини прелаз из Фурланске низије у Алпе. У питању је подручје дугачко око 23 км и широко 1 километар. Највеће место и центар подручја је Тарвизио, са нешто мање од 5.000 становника. До 1919. место је било у саставу Аустрије, да би потом припало Италији. Ваља поменути да Лондонским пактом из 1915. Италија није захтевала Каналску долину, али је током преговора у Версају тражила и добила Тарвизио на основу захтева за контролом над железничком мрежом од Трста према Вилаху. Према Вилсоновој линији ова област је требала припасти Југославији. До Првог светског рата ту је живело око 12.000 становника, Немаца и Словенаца. Немци су углавном чинили урбану, а Словенци руралну популацију. Први су били у благој већини. По инкорпорацији у Италију отпочело се са романизацијом подручја. По договору Хитлера и Мусолинија крајем тридесетих, највећи део Немаца одселио се у Корушку, а с њима и један део германизованих Словенаца, а на то подручје су се почели досељавати Италијани. Данас већину популације чине Италијани и Фурланци, док Немци и Словенци чине око петину становништва⁸⁶.

⁸⁵ Више о Бенешкој Словенји в. S. Rutar, *Beneška Slovenija*, Ljubljana 1899; Peter Pavlovič, *Naše onstran meje*, Ljubljana 1933, 5-60; Pavel Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst 1999

⁸⁶ Bogo Grafenauer, *The Kanal Valley (ethnographical development)*, Ljubljana 1946; Erik Dolhar, *Boj za slovenstvo Kanalske doline*, Ljubljana 2002; Irena Šumi, *Kanalska dolina: Identitetne politike med slovensko govorečimi v Italiji*, *Historični seminar*, br 4 (2001-2003), Ljubljana 2003, 36-58

Што се тиче Словеначке Корушке о тој територији је добар део већ речен. По словеначким тврдњама, у питању је простор величине 2.300 км², или дугачак од истока према западу 130 километара, а од севера ка југу широк од 7 до 40 километара. Простор на коме се налазе градови Вилах (слов. Бељак) и Клагенфурт (слов. Целовец) налази се непосредно уз словеначку границу и протеже се на север до планина Хохе Тауерн (слов. Високе Туре). Од друге половине 19. века, Словенци су на том подручју били изложени убрзаној асимилацији, па је аустријски попис из 1934, у чију би веродостојност свакако могло сумњати, показивао да на подручју аустријске Корушке живи свега око 25.000 грађана са словеначким матерњим језиком. Само 54 године раније, аустријска статистика је у Корушкој приказивала 102.000 Словенаца, а 1910. године њих 97.000. Међутим, попис из 1939. показао је да у Корушкој има 43.179 становника који су за матерњи језик навели словеначки или виндски. Словеначка популација је углавном насељавала јужне пределе те аустријске покрајине. Северно од Клагенфурта, који је имао и има доминантно немачко становништво, простире се готово чиста немачка етничка зона. Ваља скренути пажњу на то да су мали делови јужне Корушке са Дравоградом, као највећим насељем после Првог светског рата припали Југославији. У јужном делу аустријске Корушке налазе се мање микроцелине Лавантал (слов. Лаботска долина), Гаилтал (Зиљска долина) и Клагенфуртска (Целовешка) котлина.⁸⁷

Словеначко Порабље чини група од некад дванаест, а данас седам села са мањим или већим присуством словеначке националне мањине на крајњем југозападу Мађарске у долини реке Рабе са градом Ст. Готардом (слов. Моноштором) као гравитационим центром. Регион површине 97 км², географски се наслања на Прекомурје у Словенији, а припада мађарској жупанији Ваш. Мађарски предратни попис је приказао да на том подручју живи 1.945 Венда (Словенаца), док је 4.455 људи навело словеначки језик као матерњи. Знање словеначког језика је на попису пријавило 5.192 људи. Ова горња цифра

⁸⁷ Peter Pavlovič, *nav. delo*; Arnold Suppan, *Die Kärntner Slowenen im 19. und 20. Jahrhundert*, Österreichische Osthefte, 1991, 2, стр. 398 (206). Насупрот аустријском попису из 1934. југословенске власти су 1947. тврдиле да у Корушкој живи 120.000 Словенаца. Ова тврдња се темељи и на ставу Франа Цвитера о непризнавању савремене асимилације, па је он држао да је свако ко познаје или прича словеначки у Корушкој Словенац, без обзира на његово лично осећање. Овог су се става држали и остали словеначки политичари.

се вероватно односила и на оне људе који нису били Словенци по народности, већ су били припадници других народносних група у мешовитим браковима са припадницима словеначке етничке групе. За средиште своје етничке групе на овом простору словеначка мањина је одабрала град Сентготард (слов. Моноштор), иако у њему Словенци представљају занемарљиву групу и иако је њихово знатније присуство на том подручју последица индустријализације места крајем 19. века. Ваља напоменути да је значајан број људи са тог подручја емигрирао у САД у периоду до Првог светског рата. Попис извршен 1949. приказао је свега 666 Словенаца у Мађарској, а од тог броја свега њих 36 на простору жупаније Ваш, односно у Порабљу. Међутим, 3.704 становника је пријавило словеначки језик као матерњи, док је њих 5.198 пријавило познавање словеначког језика. Разлози за овако велики пад могу бити репресија мађарских власти после резолуције ИБ-а, али и страх локалних Словенаца да би могли бити протерани у Југославију или „размењени“ за припаднике мађарске мањине из Југославије. Ово је врло вероватно тачно, јер је из табеле пописа евидентно да се више људи изјаснило као Венди (Словенци) у оним жупанијама које нису пограничне. Словеначки језик као матерњи пријавило је 4.473 људи, док је познавање словеначког пријавио 7.921 становник. Простим поређењем наведених бројки може се приметити да је опао број становника којима је словеначки био матерњи, а да је порастао број „познавалаца“ словеначког језика. Како наводе словеначки аутори, већина словеначког становништва се на попису изјаснила као Мађари.⁸⁸

У оквиру питања других делова Мађарске који су до сада помињани ваља поменути и просторе тзв. Бајског троугла или трокута, као и Барање. Наиме, што се тиче српског православног живља, он се са ових подручја иселио у периоду између два светска рата, када је већина од око 21.000 Срба из посттријанонске Мађарске оптирала за иселјење у Краљевину СХС/Југославију. Број оптаната био је 14.000, а по подацима Српске православне цркве, односно епархије Будимске у Мађарској, по завршетку процеса оптирања остало их је 7.136.⁸⁹ Преостали Срби су у највећем броју живели у Будимпешти, у њеној ближој и даљој околини, као и у неколико села у околини Сегедина (Деска,

⁸⁸ Jernej Zupančič, *Slovenci in Madžarskem*, Razprave in gradivo, 2000, br.36/37, 125-143; Jože Maučec, Vilko Novak, *Slovensko Porabje*, Ljubljana 1945; Peter Pavlovič, *nav. delo*.

⁸⁹ Гојко Маловић, *Сеоба у Матуцу I-II*, Нови Сад 2010, књ. I, 590; Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1918-1945*, Београд 1976.

Сириг). Бајски троугао био би територија мађарског дела Бачке са Бајом као средиштем подручја. У том делу Бачке живело је етнички хетерогено становништво са католичким Буњевцима као највећом етничком заједницом, мада мађарски пописи то никада нису исказивали. Мађарски пописи становништва непосредно пред рат и непосредно после њега приказивали су, као и у случају словеначког Порабља, знатне флукуације у националној опредељености становништва Мађарске. Последњи предратни попис одржан је у Мађарској 1941. године и њиме је утврђено да је на територији нашег северног суседа живело нешто преко 9,3 милиона људи. Мађарска је била поприлично хомогена земља, јер је готово 93% становништва припадало матичном народу. Од осталих 7% који су отпадали на мањине, најбројнији су били Немци, са 5% од укупне популације или 70% од свих немађара. Попис је такође утврдио да „преко границе“ живи и 49.000 Јужних Словена, од чега 5.444 Срба, 22.269 Хрвата и 16.500 Буњеваца и Шокаца.⁹⁰ Попис из 1949. је показао знатно другачије податке. Број Срба је остао мање-више непромењен у односу на 1941, али је број Хрвата био више него преполовљен, па је у тој пописној категорији било свега 9.000 лица. Чак 0,5 % становништва Мађарске је отпадало на тзв. „остале“, а у тих 50.000 људи су улазили и Буњевци, Шокци, Словенци, „Венди“. Ово су наиме подаци који се односе на матерњи језик.⁹¹ Што се тиче саме националне опредељености, број оних који су се определили као Срби по етничкој припадности био је око 4.100 људи, колики је био и број Хрвата.⁹² Ова диспропорција у матерњем језику и осећају етничке припадности постојаће и у свим каснијим пописима и израженија је код, условно речено, католичких Јужних Словена, где матерњи језик није препрека за мађарску националну свест. Ово вероватно одражава и чињеницу да је један број Југословена живео у мешовитим браковима са Мађарима, где се неки од јужнословенских језика говорио или употребљавао у кући. Већина Словена насељавала је јужне пределе Мађарске, а у компактнијим масама једино подручје Баје, док је остатак био распршен по Барањи (Мохач, Печуј) или уз обале Драве.

⁹⁰ Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században*, Budapest, 1985. 500; Föglein Gizella, *Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)*, Kisebbségkutatás. – 2005, br. 3., 366-375.

⁹¹ *Magyarország a XX. században.*, 501. Што се тиче Словенаца, по свему судећи они су се изјашњавали у обе пописне категорије и као Венди, и као Словенци. Из пописа није јасно да ли су тих 50.000 људи сачињавале само горе наведене етничке групе или је евентуално било још неких других

⁹² Исто.

Иако до сада овакви рачуни нису прављени на основу чињеница исказаних на претходним и на наредним страницама рада, покушаћемо да дефинишемо максималан опсег југословенских потраживања у оквирним цифрама. У збир узимамо подручја Истре, Тршћанске околине која је данас део Италије, Бенешку Словенију, спорне територије у Корушкој и аустријској Штајерској, као и словеначко Порабље. Овде нисмо убројали територије у мађарском делу Бачке и Барање, пошто југословенски захтеви на том подручју никада нису ни званично заокружени. Неке незваничне рачунице говоре да се радило о око 2050 км², али о томе више у наредним поглављима. Дакле, Југославија је своја максимална територијална потраживања дефинисала тако да је од својих суседа потраживала око 7.500 км² територије на којој је, по њеним тврдњама, живело око 770.000 становника југословенског порекла. Грубо речено, суседи Југославије су број становника сматрали готово двоструко претераним.

3. РАТНЕ ГОДИНЕ: ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА

3.1. Краљевска влада и територијални захтеви (1941-1944)

Парадоксално, цртање југословенских послератних граница почело је у предвечерје агресије Осовине на Краљевину Југославију, тј. у моменту када није било извесно ни да ли ће Југославија опстати као држава.

Иако је пре уласка Југославије у рат 1941. било неких сигнала из Лондона да би на будућим мировним преговорима Британија могла подржати ревизију граница на простору Истре⁹³, у Великој Британији је у току рата на снази био принцип да за време трајања ратних операција неће преговарати о територијалним питањима.⁹⁴ Тај принцип се није односио искључиво на Југославију.

Британија се са југословенским захтевом за територијално проширење суочила први пут током јануара 1941. У то време, у Лондону се чинило све што се могло да би се Југославија раздвојила од Трећег рајха. Британска политика у средњој и југоисточној Европи је доживљавала неуспех пред Немачком и због тога је, како је Британија бивала потискивана из једне по једне земље, растао значај Југославије. У Лондону су били спремни и да у неким детаљима одступе од своје установљене политике како би придобили Београд на своју страну. Управо тада је југословенски амбасадор у Москви Милан Гавриловић⁹⁵, изнео да би британска влада знатно помогла југословенској да ојача своју позицију, а преко ње и позицију њених суседа против Немаца, ако би подржала југословенске претензије на Јулијску крајину. Испрва, ово је у Лондону схваћено као нека врста уцене, али Форин офис је био решен да буде спреман за све могуће сценарије. У том циљу, чувеном историчару Арнолду Тојнбију и служби Форин офиса, којој је он стајао на челу, наложено је да проучи југословенску аргументацију. Служба за инострана истраживања и штампу врло брзо је направила студију у којој је изнела своје погледе. По тој анализи, југословенске претензије на већи део Истре и далматинска острва биле су

⁹³ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, књ. 3, стр. 690

⁹⁴ Елизабет Баркер, *Британска политика на Балкану у другом светском рату*, Љубљана-Загреб 1978, 95

⁹⁵ Милан Гавриловић, (1882-1976) вођа Земљорадничке странке, од јуна 1940 амбасадор у Москви. Министар у владама Душана Симовића, Слободана Јовановића и Милоша Трифуновића. После рата један од вођа српске политичке емиграције, в. *Српски биографски речник*, 2, (В-Г), Нови Сад 2005

оправдане са етничке тачке гледишта. Али то није укључивало Трст, Ријеку, Горицу и Задар. Међутим, Југославија је могла по овој анализи поставити захтеве на Ријеку и Задар, с обзиром на то да се радило о изолованим енклавама унутар југословенске територије. Међутим, како су у меморандуму констатоване бројне потешкоће приликом могућег разграничења, што демографске, што географске, што економске, у меморандуму се препоручивало да се подела Истре изврши по Вилсоновој линији с тим што би се Горица оставила Југославији, а проблем мањина би се решио разменом становништва између две земље. Ово је само оквиран закључак, јер дефинитивно решење у овом меморандуму није предложено, већ су само наведени могући сценарији и њихове лоше стране. Овај меморандум ће имати значајну улогу у формирању британске политике о овом питању не само у току рата, већ и после њега.⁹⁶

Када су британске трупе крајем фебруара 1941. приспеле у Грчку, било је од есенцијалне важности увући Југославију у акцију на страни Грчке. Стога је влада наложила шефу дипломатије сер Ентони Идну, који се у то време састао с југословенском владом, да да неку врсту изјаве у којој би изразио симпатије британске владе за проблем ревизије југословенско-италијанске границе. Проблем би се после рата решио на мировној конференцији. Такође, строго му је наређено да не прецизира где би била линија, нити да говори било шта што би Британију обавезивало после рата.⁹⁷ Уопштено гледано, развој догађаја током 1941. и позиција у којој се налазила Британија и њени интереси на Средоземљу диктирали су њену политику. На самом почетку рата Југославија није била тако битан чинилац као Румунија и Турска. Британска политика је почетком рата била диктирана француским плановима и комбинацијама. Било је много енигми које је ваљало решити око Румуније, Мађарске, Бугарске и Турске. Пад Француске и улазак Румуније у Осовину, ставили су Југославију у први у план, јер је одбрана Грчке била у врху приоритета. Стога је британски суверен Џорџ VI у писму кнезу Павлу крајем фебруара

⁹⁶ Roberto Rabel, *Between East and West: Trieste, the United States, and the Cold War, 1941-1954*, Duke 1988, 18; Dragovan Šepić, *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovensko-talijanske granice 1941*, *Zgodovinski časopis*, 1976/1-2, 49-51. Меморандум је сачињен 5. фебруара 1941.

⁹⁷ Roberto Rabel, *нав. дело*, 18-19; Елизабет Баркер, *нав. дело*, Љубљана-Загреб 1978, 95. У овој књизи наводи се да је Гавриловић овај предлог понудио у циљу придобијања Хрвата за одбрану Југославије, што је у том моменту било крајње неизвесно.

1941. навео Југославију као „...централни фактор у југоисточној Европи“.⁹⁸ У том циљу ваља гледати и наведено британско одступање од утемељене политике о границама, макар то одступање било реторичко, декларативно и потпуно недефинисано, у правом енглеском стилу. Генерално, како је то приметила Елизабет Баркер, то је била политика „...импровизација у последњем часу.“⁹⁹

Стиче се утисак да су југословенске претензије на Трст од доласка југословенске владе на Блиски Исток и у Лондон биле списак лепих жеља, макар што се тиче Британије. Југословенско савезништво више није имало одговарајућу тежину, а Грчка је била покорена. Лондон се вратио својој старој формули да у току рата неће преговарати о територијалним питањима. Један од илустративних примера је говор генерала Симовића на Лондонском радију 27. јуна 1941. у којем је изјавио да је циљ борбе Југословена, између осталог, и ослобођење Трста, Горице и Корушке. На талас протеста који је уследио против наводне подршке Лондона југословенским захтевима, понајвише од бројне италијанске заједнице у САД, оштрим демантијем је одговорио британски амбасадор у Вашингтону лорд Халифакс.¹⁰⁰ Штавише, британска влада је претходно, тј. 23. априла 1941. изричито одбила захтев југословенске владе да јој после рата гарантује и сам територијални интегритет.¹⁰¹

Прва акција у смислу дефинисања будућих југословенских граница дело је словеначке емиграције при избегличкој влади, Сној, Крек, Кухар и Грабовшек. У питању је акт под називом *Меморандум о словенским територијалним захтевима у тренутку када се буду повлачиле нове границе југославенске државе*. Главна теза меморандума је да је мировним уговорима после Првог светског рата Словенцима нанета тешка неправда јер

⁹⁸ Елизабет Баркер, *нав. дело*, 95.

⁹⁹ Исто, 23

¹⁰⁰ Богдан Кризман, *Југославенске владе у избеглиштву*, књ. 1, 1941-1943, Загреб 1981, 16-17

¹⁰¹ *Документи о спољној политици СФРЈ 1941-1945*, књ. 1, Београд 1988, стр. 35-37. Наиме, британски шеф дипломатије је у писму генералу Душану Симовићу 22. априла написао да је „...чврста намера (влада Његовог Величанства) да успостави потпуну независност Југославије.“ Симовић је отписао Идну да би било неопходно да британска влада Југославији гарантује њен инегритет после рата, што је Идн у разговору са југословенским амбасадором у Лондону Иваном Суботићем, одбио. Идново образложење је било да Велика Британија није дала сличне гаранције ниједном свом савезнику.

је трећина словеначког становништва остављена ван граница матичне државе. Италији је припао економски најважнији део словеначке територије, а Аустрији њен најлепши део. Такође се наводи и чињеница да је део словеначког становништва остао и у Мађарској. Стога је, по ауторима меморандума, Југославија после рата морала тражити уједињење свих делова свога народа и добити границе које ће одговарати њеним демографским, економским и стратешким интересима. Будуће словеначке границе они су дефинисали тако што би оне на западу почињале на обалама реке Таљаменто, од ушћа до извора (западно од Удина, прим аут.), одатле би ишла на превој Плекен на италијанско-аустријској граници, пратила границе аустријске Корушке и код места Вилдон јужно од Граца међувођем Рабе и Муре ишла до Сент Готарда у Мађарској, одакле би се спустила на стару југословенско-мађарску границу. И сами аутори су били свесни да је овај програм максималистички и да увелико превазилази словеначке етничке међе, али су свој став бранили стратешким и економским обзирима, као и понашањем Италије, Немачке и Мађарске.¹⁰² Овај меморандум су послали британској влади, мада овако срочене захтеве нису подржали ни сви словеначки политичари у иностранству, па га је британска влада одбацила.¹⁰³ Из словеначких кругова уопште замерано је што од стране владе није

¹⁰² *Memorandum on the Slovene Territorial Claims at the Moment of the Establishment of the New Boundaries of the Yugo-Slav State (At the Seat of the Royal Yugo-Slav Government, May 1, 1941)* у: Згодвински часопис, 1976/1-2, прилог бр. 1, 70-75.

Миха Крек (1897-1969), после смрти Франа Куловца у бомбардовању Београда вођа Словеначке народне странке (Slovenska ljudska stranka). Министар у више мандата у избегличким владама. Као противник споразума Тито-Шубашић после рата остао у емиграцији.

Франц Сној (1902-1962), високи функционер СНП. После рата вратио се у Словенију и постао министар саобраћаја. Ухапшен 1947. због опозиције комунистичком режиму, провео четири године у затвору.

Алојзиј Кухар (1895-1958), свештеник, правник, брат Ловра Кухара позантијег као Прежихов Воранц, високог функционера словеначке КП. После рата остао у емиграцији.

Изидор Цанкар (1886-1958), филозоф, дипломата. Током рата амбасадор Краљевине Југославије у Аргентини и Канади. Разишао се са Креком, јер је био присталица споразума Тито-Шубашић. У првој влади Ивана Шубашића био министар културе и телекомуникација. По повратку у земљу служио као амбасадор у Грчкој, али се повукао из политике и дипломатије 1947. године. Био је члан Словеначке академије наука и уметности од 1953. године.

¹⁰³ Dragovan Šepić, *нав. дело*, 1976/1-2, 69. Ovakvom memorandumu usprotivili su se Ivan Čok i Boris Furlan, inače partijske kolege аутора.

званично прокламовано да су ослобођење Јулијске крајине и Корушке ратни циљеви Југославије.¹⁰⁴ За Словенце, питање граница било је од прворазредног значаја. У питању је била политика Уједињене Словеније и односила се на све етнички словеначке крајеве.

Уследило је и већ помињано обраћање генерала Симовића на Лондонском радију. Ваља скренути пажњу на то да је британску политику одређивало и снажно противљење САД било чему што би подсећало на Лондонски уговор из 1915. Чак је и Рузвелт лично покушавао да од Черчила извуче нешто о „...глупој причи да је Британија обећала Трст Југословенима.“¹⁰⁵

Цела акција владе у Лондону, под условом да се она уопште може назвати акцијом, била је у ствари иницијатива министра Михе Крека који је ово питање непрекидно форсирао. Јануара 1942. југословенски министар спољних послова Гавриловић предложио је Форин офису да им краљевска влада састави и преда један меморандум о територијалним потраживањима Краљевине после рата, побројавши ту, између осталог, и Корушку, као и словеначке крајеве на Штајерској граници. Југословенска влада је 27. децембра претходне године, на Креково инсистирање, упутила један документ који се тичао словеначких етничких територија, али без конкретних територијалних захтева. У том акту побројане су територије које су насељавали Словенци и дати су демографски показатељи за свако од тих подручју. По слову меморандума, те територије су Трст, Горица, Удине, Истра (у Италији), Корушка (у Аустрији) и предео око Ст. Готарда (у Мађарској). У овом документу југословенска страна није званично поставила своје захтеве за ревандикацију граница, али је затражила да се ови аргументи узму у обзир када за то дође време и да се осигура примена Атлантске повеље у вези са правима словеначког народа. Ово последње узимајући у обзир да је право на самоопредељење народа у погледу Словенаца грубо нарушено 1920. године¹⁰⁶ Ово је био први званични акт југословенске

¹⁰⁴ *Pismo dr Engelberta Besednjaka Virgilu Ščeku*, Goriški letnik, 1976 št. 3, 265-266.

¹⁰⁵ Roberto Rabel, *нав. дело*, 20; Приликом усаглашавања Атлантске повеље августа 1941. Британски дипломата сер Кадоган навео је америчком подсекретару Самнеру Велсу, да је Југославија од Британије добила једино подршку да се ово питање евентуално размотри на мировној конференцији после рата, али без помињања, било Трста, било Горице, тј. без било каквих прецизирања.

¹⁰⁶ Згодовински часопис, 1-2, 1976, прилог бр. 3, 75-76. Атлантска повеља као заједничко саопштење председника САД и британског премијера донета је 14. августа 1941. и предвиђала је између осталог право

влде у избеглиштву који се тиао будућих југословенских граница. О његовој тежини говори и чињеница да он није назван меморандум, већ саопштење. Изгледа да од најављеног конкретнијег акта није било ништа, јер је Крек на седници владе октобра 1942. осудио неактивност по том питању. Инсистирао је на томе да се постави питање оног дела Корушке који је Краљевина потраживала још 1919. а који је после плебисцита остао у Аустрији. Како је рекао, за Југославију су биле нарочито неповољне бројне изјаве о реафирмацији аустријске независности после рата. Он је апеловао на то да се пред Савезнике изађе са овом темом док је време јер ће, уколико се то питање постави на крају рата, тада већ бити касно.¹⁰⁷ Креку је за право давала и Московска декларација из октобра 1943, односно онај њен део који се односио на Аустрију, у којем су савезничке силе прогласиле аншлус за ништаван, а Аустрију за прву жртву Хитлерове агресије. Све промене настале након аншлуса сматране су такође правно ништавним. То је укратко значило да Савезници прихватају Аустрију као независну државу у границама пре аншлуса.¹⁰⁸

У погледу Југославије Мађарска позиција је била врло рањива и компликована. Будимпешта је прекршила Уговор о вечитом пријатељству склопљен нетом пре избијања рата. Анектирала је делове југословенске територије (Међимурје, Прекомурје, Бачку и Барању) и на њима је починила стравична злодела. Југославија је била савезничка земља која је дала битан допринос савезничкој победи у рату. Сем тога, српски народ као носилац југословенске идеје у том рату је био суочен са геноцидом и пропорционално гледано био је један од највећих народа страдалника Другог светског рата на целом континенту. Владајући мађарски кругови после рата били су свесни чињенице да никакво инсистирање на етничким принципима према Југославији нема смисла, с обзиром на

народа на самоопредељење, као и да се све територијалне промене могу донети једино уз пристанак народа који живе на територијама које би могле бити предмет промене граница.

¹⁰⁷ Богдан Кризман, *Југословенске владе и избеглиштву*, I, 406-409. Крек је захтевао да југословенска влада постави захтев за прикључење Краљевини целе Корушке до Високих Тура. Такође је захтевао да се министарски савет заложу за Словенце у Корушкој. Указао је и на чињеницу да је нацистичка Немачка спровела депортацију породица оних Словенаца који су на плебисциту гласали за прикључење Југославији, што је за њега био сигнал да и Хитлер ово питање схвата озбиљно.

¹⁰⁸ *A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941-49*, Washington DC 1950.

јануарску рацију у Јужној Бачкој и Шајкашкој, али и на друге злочине које су о односу на Србе починиле мађарске окупационе власти. Из тог разлога званична Будимпешта се највише плашила евентуалних југословенских територијалних, али и других захтева, знајући да сви евентуални аргументи бледе пред крвавим чињеницама из непосредне прошлости.¹⁰⁹

На самом почетку Другог светског рата Краљевина Југославије није истакла никакве захтеве према своме северном суседу, нити јој је ико нудио компензацију на рачун мађарске територије, у тренуцима пред његово избијање, као што је то био случај са Истром и Трстом. На седници избегличке владе од 29. априла 1941. никакви територијални захтеви нису били формулисани, па ни према Мађарској.¹¹⁰ Стога је већ помињани меморандум од 1. маја био преседан, јер су словеначки политичари први пут поменули и питање малог појаса земље уз југословенско-мађарску границу. Иако су понека словеначка села по миру у Тријанону остала у Мађарској, југословенска страна је била задовољна добијеним на том правцу, јер је испрва изгледало да ће Прекомурје, територија којој припадају преостала словеначка насеља у Мађарској, у целости остати ван граница Краљевине. Прву иницијативу у овом смеру покренуо је Миха Крек, који је као словеначки политичар био заинтересован једино за словеначке територије. У вези са словеначко-мађарском етничком међом Крек је истакао да се она углавном поклапала са државним границама, изузев мале територије на којој је по његовим подацима (или тврдњама) живело око 10.000 Словенаца. У питању је била територија која се налазила оквирно у мађарском Порабљу и уз реку Лендаву. У питању је, тврдио је Крек, био простор на којем су Словени/Словенци у континуитету живели 1300 година и који је у културном и етничком смислу био саставни део западнојугословенског подручја.¹¹¹ Захтевао је да ово подручје заједно са другим подручјима, тј. онима у Италији и Аустрији на којима су живели југословенски народи буде припојено Краљевини Југославији и да то уђе у званичан програм краљевске владе који би био изнет пред Савезнике.¹¹²

¹⁰⁹ Stephen Keretsz, *Between Russia and the West*, Hamilton 1992, 109-112.

¹¹⁰ *Југословенске владе...*, I, 116-118-

¹¹¹ *Исто*, 408

¹¹² *Исто*, 410.

Како је те 1942. ратна срећа још увек била променљива, па су постојале и сложеније дипломатске шеме, влада се ипак сагласила са ставом министра спољних послова Ничића да се територијални захтеви не прецизирају и да се тако избегне компликовање односа са савезницима. Требало је само да се објави да територијални захтеви постоје и да је праведно да се после рата Југославији изађе у сурет.¹¹³ Преузимање иницијативе од стране савезника током 1943. навело је Крека да поново затражи оно што је тражио и годину пре. Како је био убеђен да се крај рата назире и да је савезничка победа осигурана, Крек је половином 1943. од тадашњег премијера Слободана Јовановића затражио да се влада изјасни о послератној судбини земље. То је значило да да изјаву да ће земља после рата бити уређена на федералистичким принципима и да ће бити демократски уређена држава у којој ће се спровести дубоке и темељне социјалне реформе. Такође је захтевао да се поведе широка и одлучна акција у циљу припајања Југославији Истре, Горице, Трста, Корушке као и целог Прекомурја (Порабља).¹¹⁴

У разради свог елабората, тражио је да територијални захтеви буду постављени само на западним границама земље, док је на југу и истоку требало сачекати. У вези са Мађарском, устврдио је да је она била „трећи партнер“ у антијугословенској игри и да су на њеној територији, после Првог светског рата, остала знатна подручја компактно насељена Јужним Словенима.¹¹⁵ Крек је, наравно као и остали словеначки политичари тог периода (и комунистички и грађански), рат видео као прилику да се спроведе политика тзв. Уједињене Словеније, по којој би у границама Југославије требало извести потпуно уједињење свих Словенаца. У принципу, то је значило искористити положај Југославије у рату како би се словеначко национално питање решило на максималистичким основама.

¹¹³ Исто, 456-467.

¹¹⁴ *Југословенски федерализам. Идеје и стварност*, I, Београд 1987, 773. Крек је пожуривао акцију избегличке владе свестан растуће снаге КПЈ. Сматрао је да су југословенски комунисти на сталној вези са Москвом, као и са аустријским и италијанским партијским колегама. Крек је тврдио да словеначки комунисти раде на томе да Словенија уђе у некакву средњоевропску комунистичку федерацију или у јужнословенску совјетску републику. Акција краљевске владе требала је бити противтежа комунистичкој акцији, али на неки начин и тачка окупљања југословенских народа око ројалистичких санага, а не око НОП-а.

¹¹⁵ *Југословенске владе...I*, 128.

Извесна дилема је постојала око приоритета ових питања, односно да ли прво треба испоставити меморандум у вези са Италијом, пошто је питање Истре, Трста и Горице било императивно, или једновремено иступити и са питањем границе према Мађарској и Аустрији? Милан Гавриловић је био мишљења да захтеве не треба делити, већ да треба иступити интегрално, те да Мађарска и Аустрија нису ништа мање битне од Италије. Био је мишљења да јасно треба прецизирати „све срезове“ који се потражују, како се не би стварало убеђење да Југославија поједина места сматра мање или више битним и да је на неким секторима спремна да попусти. Евентуално попуштање је, по Гавриловићу, било ствар касније дипломатске борбе. Питање граница према овим трима земљама за њега није било само словеначко и тако није требало иступати пред савезнике, већ је исправан пут био да се то питање представи као југословенско.¹¹⁶ Јурај Крњевић је на овакав став додао да у процесу тражења граничних исправаки према Мађарској не би требало заборавити ни тзв. „Бајски трокут“.¹¹⁷

Упркос почетној сагласности да се територијални захтеви не деле, на крају су ипак сачињене две ноте. У ствари, сачињена је једна, она која се односила на Италију, док је најављено да ће бити предата и друга. За ово другу не постоје назнаке да је икада написана. Какогод, испоставило се да је акција ипак била преурањена а да је Ничић ипак био много искуснији дипломата и аналитичар од осталих чланова владе. Ентони Идн је нотом од 23. августа 1943. поновио британски став да се о граничним питањима неће преговарати док трају борбена дејства.¹¹⁸

Последњи званични меморандум југословенске избегличке владе по питању граница издат је 8. септембра 1944. Ова декларација се пре свега тицала регулисања

¹¹⁶ *Исто*, 128-129.

¹¹⁷ *Исто*, 133. Ово је био први пута да се званично појавила идеја о Бајском троуглу. Преовлађујуће мишљење такође је било да се од савезника не тражи ни одговор, ни сагласност у вези са југословенским територијалним захтевима. Југословенски меморандум би се из тог разлога више могао назвати манифестом, јер је његов циљ био да напосто формулише територијална потраживања и да упозна савезнике и међународну јавност са легитимним захтевима Југославије у односу на своје суседе који су ратовали на страни Осовине.

¹¹⁸ *Документи о спољној...*, I, 371-372. Међутим, Идн је навео да ће британска влада учинити сваки напор да би се сачувало благостање и интереси југословенског становништва Италије

односа краљевске владе и НКОЈ-а после споразума Тито-Шубашић од 16. јуна 1944. године. На самом крају акта каже се да ће влада настојати да се „... у складу са постављеним циљевима рата ослободе и Југославији припоје сви они крајеви у којима живи наш народ а који нијесу до сада били саставни дио Југославије и да се тој и таквој Југославији осигура пуна државна независност и сувереност.“¹¹⁹

¹¹⁹ Исто, књ, II, Београд 1989, 197-198; *Југословенске владе у избеглиштву (1943-1945)*, II, Загреб 1941, 365-366.

3.2. Југословенски комунисти у борби за југословенске границе (1941-1945)

Већ крајем 1941. Освободилна фронта је установила комисију која је имала да простудира будуће словеначке границе и у ту комисију је окупила водеће политичке раднике, али и интелектуалце.¹²⁰ Сем декларативне дефиниције да по завршетку рата треба ујединити сав словеначки народ, није било детаљнијих разрада те идеје. Новембра месеца 1941. огласила се и КПС са очигледном намером да демантује извесне гласине, саопштењем у којем је оценила да су бесмислене гласине у којима се Партија оптужује да је одступила од „Трста и Марибора“ и упознаје Словенце да је одлуком Коминтерне делатност КПС проширена и на словеначка подручја Приморја и Корушке.¹²¹ У првомајском прогласу ЦК КПС народу Словеније 1942. наведено је да сва словеначка земља која је отета словеначком народу у последњем империјалистичког периоду мора бити уједињена у демократску област словеначког народа.¹²² Јула исте године фразу о неодустајању од словеначких територија, Трста, Целовца (Клагенфурта), Горице и Марибора понавља и Борис Кидрич на партијској конференцији у Кочевском рогу, али је истовремено и жигосао реакционарне елементе који су словеначке границе цртали на Високим Турама и који су решење видели у протеривању немачког становништва.¹²³ Преко Агитпропа КП Словеније 1942. познати словеначки књижевник и политичар Прежихов Воранц (Ловро Кухар) издао је брошуру у којој је дефинисао словеначке границе, али се истовремено и разрачунавао са онима које би се условно могли назвати „великословенцима“. Воранц је сматрао да ће се из ослободилачке борбе словеначког

¹²⁰ Janko Pleterški, *Osvobodilna fronta slovenskega....*, 233-234.

¹²¹ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS), књ. 1*, Ljubljana 1962, 171.

¹²² *Исто*, књ. 2, Љубљана 1964, 45. У овом делу свог веома опширног прогласа штампаног у свом партијском листу *Дело*, словеначки комунисти се осврћу на оне који су на Радио Лондону изјављивали да питање словеначких граница није решено. Те исте КПС оптужује да су одговорни за раздјељеност словеначких територија, али и за комадање Словеније од стране окупатора. Не наводи се у овом делу текста, али се из даљег дела прогласа може установити да је у питању Миха Крек.

¹²³ *Исто*, 228-229. Истовремено Кидрич демантује и неидентификоване гласине да КПС жели да утопи Словенију у некакву подунавску републику.

народа, тј. из „развалина окупаторске страховладе“ родити „најлепши сан“ - Уједињена Словенија.¹²⁴

Незаинтересованост хрватских комуниста за судбину својих сународника на простору Истре и Ријеке условила је да је почетак Другог светског рата КПХ дочекала без иједне своје организације на том подручју. Штавише, организацију партијског рада на подручју Истре (без оног на којем живе Италијани), дакле и на оном подручју на којем су живели Хрвати, од Коминтерне а посредством КПЈ, добила је Комунистичка партија Словеније. Први самостални покушаји рада хрватских комуниста почињу у првој половини 1942, а тек у другој половини 1942. хрватски комунисти нуде словеначким комунистима помоћ у организовању оружаног устанка у хрватском делу Истре. Све то тече споро до краја лета 1943, када КПХ успева да успостави своје прве организације на полуострву.¹²⁵

Нови моменат у дефинисању политике КПЈ према националном питању настаје капитулацијом Италије. Органи партизанске власти, конкретније тек основани Народноослободилачки одбор за Словеначко приморје донео је 11. септембра 1943. проглас којим је наредио општу мобилизацију на том подручју и нагласио да се борба на Словеначком приморју води у склопу целокупне ослободилачке борбе словеначког народа. Већ 15. септембра, као највиши орган власти на том подручју основан је Покрајински народноослободилачки одбор за Словеначко приморје. Пет дана касније, дакле 16. септембра, огласио се и Врховни пленум Ослободилне фронте (Словеније) који

¹²⁴ Prežihov Voranc, *Zbrano delo*, књ. 10, Љубљана 1981, 43-45. Иначе ову брошуру завршио је геслом „Тујега поџет, својега не дам!“ (Туђе нећемо, своје не дамо) па се он може сматрати и аутором тог касније врло популарног слогана, који је нарочито често користио и сам Јосип Броз. Овде се треба рећи да је врх словеначких комуниста у том моменту био и против писања, и против умножавања наведене брошуре. По свему судећи, љубљанска организација КПС је стала иза ове брошуре без консултација са Кардељем. Кардељ је пак сматрао да у том тренутку није било право време да се о том питању расправља и да се тако само „тера вода на воденицу“ како белогардејцима, тако и присталицама Драже Михаиловића. По Кардељу није било време да се поведе борба за границе када је била у току важније борба, она против окупатора. *DLRS*, књ. 3 Ипак ова је брошура касније штампана и узета је као полазна основа разради словеначког националног програма.

¹²⁵ Дарко Дуковски, *Однос хрватских, словенских и талијанских комуниста према НОП-у и државно-правном статусу Истре (1941. - 1945.)*, Часопис за савремену повијест, бр. 2, 2003, 2009. 417-446.

је у свом прогласу објавио уједињење Словеначког приморја са слободном и уједињеном Словенијом. НОО за Словеначко Приморје је 20. септембра отпоздравио врховном телу словеначког НОП-а и исказао своју пуну сагласност са реченом одлуком.¹²⁶ Одлуке словеначког партијског руководства је потврдило и Друго заседање АВНОЈ-а 30. новембра 1943. у Јајцу. „Хрватски“ Окружни НОО Истре је на седници у тада слободном Пазину 13. септембра објавио да се ослобођена Истра прикључује Хрватској и прогласио је „...саставним дијелом хрватских земаља“.¹²⁷ Ваља напоменути да је овај проглас донет без претходног консултовања не само са врхом КПЈ, него и без координисања са ЗАВНОХ-ом као и без обавештавања „суседног“ НОО за Ријеку и Хрватско Приморје¹²⁸. Италијанској мањини на подручју Истре и Словеначког приморја гарантовано је право на аутономију. Та клаузула нашла се како у прогласу ИООФ, тако и у ПНОО за Истру. Иста констатација ушла је и у проглас ЗАВНОХ-а. Ова одлука, а коју је касније поновио и словеначки ОФ, наишла је на реакцију Јосипа Броза Тита, који је схвативши да се овим италијанској мањини гарантује политичка аутономија, писао ГШ НОВ и ПО Хрватске као и врху словеначког НОП-а, наводећи да је такво нешто немогуће с обзиром на то да су Италијани територијално нехомогени на том простору. Титова инструкција није била нарочито оштра, он је хрватским комунистима (а и словеначким) више сугерисао да један део њиховог „септембарског“ прогласа није добро написан. Вођа југословенских комуниста је захтевао да се јасно наведе уколико се ради о културној аутономији и

¹²⁶ *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana 1949, 11. септембра је основан и НОО за Приморску Словенију. Tone Ferenc, *Problem slovenske zahodne meje*, Acta Histriae VI, 1998, 1, (299-310), 302

¹²⁷ *Прикључење Истре Југославији*, Ријека 1968, 83, Одлуку Окружног (касније Привременог Покрајинског НОО за Истру) потврдио је седам дана касније и ЗАВНОХ. в. *Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске*, Зборник докумената 1943, Загреб 1964, 397

¹²⁸ *АВНОЈ и револуција. Тематска збирка докумената 1943-1945*, Београд 1983, 463; Љубо Дрндић, *Оружје и слобода Истре 1941-1943*, Загреб-Пула 1978, 328-333. Да је ова одлука оставила хрватске комунисте затеченим сведочи и чињеница да се у том моменту у Истри није налазио ниједан делегат КПХ, а први од њих, Јаков Блажевић, тамо је стигао 25. септембра и то готово случајно. Наиме, по неком плану деловања усаглашеном са ЗАВНОХ-ом, он је у то време требао бити у Делницама. в. Дражен Влахов, *Изејештаји Јакова Блажевића делегата ЗАВНОХ-а и КПХ, из Хрватског приморја и Истре у јесен 1943.*, Вјесник хисторијског архива у Ријечи и Пазину, бр. 21, 1977, 41-68.

мањинским правима.¹²⁹ Не треба напомињати да се противно предратним ставовима Коминтерне о овоме одлучило без икаквог консултовања са „братском“ КП Италије. О Корушкој у овом моменту још увек нема речи, вероватно из разлога што на том подручју још увек нема ни партизанских снага, ни „органа власти“. Ни о Мађарској такође.

Догађаји из друге половине 1943. године, нарочито капитулација Италије, а затим и конференција у Техерану дали су НОП-у и југословенским комунистима међународну легитимацију која им је недостајала. У исто време док траје конференција у Техерану, одлуке „локалних“ структура о присаједињењу Истре и Приморја потврдило је највише тело „народне власти“ у Југославији, АВНОЈ на свом Другом заседању у Јајцу.

Од ове тачке почиње фаза конкретне борбе југословенских комуниста. Почиње се са агилнијим формирањем војних јединица на том простору. Институционално, јануара 1944. ЦК КПС оснива Знанствени институт, на челу са историчарем Франом Цвитером. Тај институт требао је словеначким и југословенским територијалним захтевима дати прве „научно“ засноване темеље. Разуме се да то није крај институционалном организовању са тим циљем, али овде се налази његов почетак.

Направићемо малу дигресију и вратићемо се један корак уназад на већ помињана саопштења КПС из 1942. као и на дело Прежихова Воранца о словеначким међама. Наиме, у свим овим саопштењима и брошурама полемише се са саопштењима избегличке владе. У првом од њих - Првوماјском прогласу ЦК КПС оштро се устаје против оних који се из Лондона боре за словеначке границе, а који су у ствари исти они људи који су после Првог светског рата учинили велику неправду Словенцима, дајући њихове земље суседним државама.¹³⁰ Тиме се порицало право словеначких грађанских политичара да расправљају о питању словеначких граница и градила аргументација да једино словеначки комунисти имају право да о томе брину. Аргументација се појачавала истицањем чињенице да је Коминтерна овластила словеначку партију да прошири своје деловање и на словеначка

¹²⁹ *Зборник докумената о Народноослободилачком рату народа Југославије*, т. II, књ. 10, Београд 1962, 328-329; *Зборник...*, т. II, књ. 11, 293. У складу с Брозовим ставом, сада већ Покрајински НОО за Истру је 26. септембра јасно дефинисао да се италијанској мањини гарантује право на школовање на матерњем језику, слобода вероисповести, слобода културног развоја, штампе итд. *Прикључење Истре...*, 194

¹³⁰ *Dokumenti ljudske...*књ.2, 45

подручја Корушке и Италије, као што је то истакнуто у саопштењу из ЦК КПС из новембра 1941.¹³¹

Знанствени институт, тј. Цвигер имали су да за смернице у свом раду узму реактуелизовану брошуру Воранца о словеначким границама. С обзиром на то да је аутор био агент Коминтерне, исходи да је сигурно био веома добро упознат са ставом Москве о правцима решења граничног питања. Оно што је битно овде рећи, а што није поменуто при ранијој анализи Воранчеовог списка јесте то што се Воранц противио узимању историјских граница словеначког народа, односно оних средњевековних, за неке будуће границе Уједињене Словеније. У своме спису он је жигосао такве ставове, очигледно се осврћући на Меморандум словеначких политичара од 1. маја 1941. Његови противаргументи су били да је са већег дела тог подручја словеначки народ одавно нестао, попут целе Фурланије, Корушке, Мађарске до Балатона или Хрватског загорја. У таквој једној творевини, за коју нисмо нашли њеног пропагатора или заступника, Словенци би представљали очигледну мањину. Он је тражио да се проблем словеначких граница реши по угледу на Совјетски Савез и да се питање етничког простора реши на основу тога где се све распростире словеначки језик. За решење проблема Трста и Клагенфурта, од којих је први био италијански, а други немачки град на словеначком етничком простору, предлагао је решење по угледу на став који је Лењин изнео још 1913. у вези са проблемом етничитета и разграничења када је рекао да одређене градове не би требало кидати од свога природног залеђа само због етничке припадности. С том аргументацијом Трст и Клагенфурт су требали припасти уједињеној Словенији. Иако осуђујући тзв. „великословенце“ ни Воранц није могао да у потпуности занемари историјске обзире. Наиме, када је разматрао проблем Гопосветског поља (северно од Клагенфурта), топонима од значаја за словеначку средњевековну историју, Воранц је ту етнички немачку територију тражио за Словенију по принципу по којем су Совјети доминантно пољски

¹³¹ *Dokumenti ljudske...*, књ. 2, 46

Виљњус¹³² доделили Литванији након њене анексије. Совјетски врх је уважио огроман историјски значај Виљњуса за литвански народ¹³³

Део посла на уједињењу Словенаца, на којем се стало избијањем рата, а који је повремено оживљаван у складу са потребама, настављен је оснивањем поменутог Знанственог института 9. јануара 1944. године, а којем је, као што је већ речено, на челу стајао Фран Цвитер, историчар родом из аустријске Корушке.¹³⁴ Већ 20. марта он је саставио први реферат о проблему будућих словеначких граница. Цвитер је пошао од тезе да се тековине средњевековне и нововековне немачке колонизације на том подручју не могу исправити, али да се тековине савремених асимилационих процеса на подручју Корушке не смеју признати. У вези са Корушком, предложио је да Југославија истакне право на Клагенфуртску (Целовешку) котлину са Госпосветским пољем. У принципу, за источни део аустријске Корушке предложио је решење које би се ослањало на дефиницију Калгенфуртске котлине онако како је она дефинисана у Версају, односно на простор који је касније творио обе плебисцитарне зоне. Сем тога, захтевао је Зиљску долину на западном делу те покрајине, док је за Вилах (Бељак) предложио тзв. „Тјешинско решење“, односну деобу места по току реке Драве. Такође је предложио и минималне измене у пределу Штајерске као и исељење Немаца из словеначког дела те покрајине. У свом реферату пошао је од претпоставке да би свака измена која би прелазила етничку границу имала мање шансе на успех, узимајући у обзир Московску декларацију. Управо је поменута декларација била разлог због чега су неки чланови института попут Лојзета Удеа сматрали да ће проблем границе с Аустријом бити најтеже решити у словеначку корист. У погледу Мађарске предвидео је припајање подручја рапских Словенаца, али је одбацио било какве комбинације у вези са стварањем тзв. коридора према Чехословачкој. У погледу границе према Италији Цвитер је сматрао да на западу граница између Словеније и Италије треба да иде до Соче и дела Лагуне ди Градо, како би се осигурала целовитост тршћанског залива. Нужно је било захтевати и Горицу, што је из економских и

¹³² Данас главни град Литваније, између два рата доминантно пољско насеље, налазио се у Пољској која га је 1920. анектирала.

¹³³ Прежихов Воранц, *Збрано дело...*, 47-51

¹³⁴ *Zapisnik seje Izvršneg odbora OF dne 9. januarja 1944...*, *Dokumenti organov in organizacij narodoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, књ. 11, Љубљана 1942, 374-375.

географских разлога остављало отвореним питање захтева према деловима Фурланске равнице који су гравитирали том граду, иако су били етнички италијански. Питање хрватског дела Истре није посебно разматрано, јер се по мишљењу Цвитера оно решавало у склопу општег решења границе са Италијом. Остала су отворена питања резијских и надишких Словенаца. Наиме ради се о две групе тзв. бенешких Словенаца које су од остатка словеначког етноса одвојени италијанским етничким подручјем. За прве је речено да је њихово припајање могуће уколико се у границе укључи Тарвизио са Каналском долином, док за друге није било могуће издејствовати да буду укључени у будућу Словенију¹³⁵

Проблем је конкретизован првих дана септембра када је Кардељ од Цвитера тражио да се зарад будућих преговора састави меморандум о словеначким границама. Цвитер је на то пристао, али под условом да његов елаборат у јавној расправи усвоји компетентан политички форум. Тако је 9. септембра дошло до састанка водећих словеначких политичара и експерата где је ово питање коначно дефинисано. До тада је било спремно десет нових реферата на тему будућих граница Словеније и Југославије. Велики део времена чланови Института су посветили расправи око Вилаха, односно питања да ли треба захтевати цео град или само његов део. Координациони састанак чланова Института са Кардељем и другим политичким руководиоцима КПС одржан је 9. септембра, а вођа словеначких комуниста је дао смернице за даљи рад. Он је саветовао да се у рефератима који се тичу граница мора дати реална слика словеначког етничког простора и да се мора јасно дефинисати минимални етнички простор од којег се неће одступати. Евентуалне мање корекције, како је Кардељ истакао, биле су могуће само из саобраћајних, привредних или стратешких разлога. Из Кардељевог наступа могуће је сазнати да је у свом реферату из марта Цвитер мислио и на град Градо, када је говорио о Лагуни ди Градо, односно

¹³⁵ Fran Zwitter, *Priprave Znastvenega inštituta za rešavanje mejnih vprašanj po vojni u: Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, 263-264, Цвитер је спреман реферат имао већ 12. фебруара. Иначе на Кардељев захтев Цвитер је проблем словеначког разграничења са Аустријанцима и Италијанима написао као два чланка, за које је било предвиђено да се штампају у Словенском зборнику тог пролећа, Међутим тог пролећа таква публикација није изашла, а његови чланци нису штампани ни у Словенском зборнику за 1945. Штампан је тек 1947. године у Згдовинском часопису. в. Fran Zwitter, *Narodnost in politika pri Slovencih*, Zgodovinski časopis, 1947, бр. 1, 31-69.

њеном делу. Наиме, Кардељ је сматрао да није неопходно тражити тај град, али се појавио проблем Словенаца у околини града Чивидале ди Фриули (слов. Чедад) и прикључења тог места Словенији. Кардељ је тражио да се проблем Словенаца тог краја реши без евентуалног потраживања тог места, а Цвигер је тражио да се и то узме у обзир. До краја је вођа словеначких комуниста поделио Цвигерово гледиште, као и у вези са Вилахом. Другу линију је заступао генерал Јака Авшич који је заступао стратешку линију, тј. да се око словеначких етничких граница тражи и појас широк 20 километара који би имао одбрамбену сврху. Рукопис је потом преведен на српски, енглески и руски, додати су му прилози у виду пет различитих географских карата и као такав добио је статус званичног акта СНОС-а.¹³⁶

Раду је ваљало приступати опрезно због координације са комунистичким партијама Италије и Аустрије, па су елаборати који су писани у Институту били интерног карактера и нису били за јавност. Како је нарочито било осетљиво питање Корушке, због већ помињане Московске декларације претходно је Кардељ у фебруару тражио од ПК за Корушку да се међу масама не води кампања за прикључење Словенији. По његовим речима, то је могло имати негативне последице по садејство са антинацистичким снагама у Аустрији. Посебно оштро је захтевао да се расправа о границама не потеже приликом контаката са аустријским комунистима. Акцент је требало ставити на питања народне демократије у Аустрији како не би долазило до подела међу борцима.¹³⁷

Са италијанским комунистима ствари су стајале другачије, и ту су словеначки комунисти били мање опрезни. Ваља рећи да су италијански комунисти још 1942. издали проглас у којем су се сагласили за прикључење чисто словеначких области Југославији, док су за мешане области предвиђали решење на некој будућој мировној конференцији. Ставови две партије су се нашли у колизији око тога шта су чисте, а шта мешане етничке области. КПИ је целу Јулијски крајину држала за мешану област, док је КПС држала да је

¹³⁶ Fran Zwitter, *нав. дело*, 263-268; Tone Ferenc, *Dr Fran Zwitter – direktor Znanstveneg inštituta pri predsedstvu SNOS (in memoriam)*, *Prispevki za novejšo zgodovinu*, 1988, br. 1-2, 3-22; Исти, *Problem zahodne ...*, 299-310; Bojan Godeša, *Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovanskem/ jugoslavanskem partizanskem gibanju (1941-1945)*, *Annales*, 2014, br. 4, 749, 762;

¹³⁷ Dušan Biber, *Jugoslovanska in britanska politika o Koroškem vprašanju 1941-1945*, *Zgodovinski časopis*, 1979, št. 1, 136.

Јулијска крајина етнички словеначка, а Фурланија мешана. После капитулације Италије словеначки комунисти теже да ослабе или да преузму контролу над оружаним јединицама КПИ на Приморју, а чије су формирање раније помагали свим средствима. Од прогласа ОФ о прикључењу Приморја, сматрало се да би постојање јаког италијанског ослободилачког покрета на том подручју утицало на слабљење словеначких захтева за прикључење Јулијске крајине Југославији. Стога су у циљу разграничења деловања две партије до краја рата вођени бројни преговори о координацији дејстава и о питању субординације на простору спорног подручја.¹³⁸

Тајновитост око будућих југословенских територијалних захтева прекинуо је 12. септембра 1944. године сам вођа југословенских комуниста Јосип Броз Тито у свом чувеном говору на Вису у којем је дефинисао ратне циљеве НОП-а у погледу граница Југославије са суседним државама. Говор је одржан у поводу двогодишњице формирања 1. далматинске ударне бригаде и оставио је јак утисак на савезнике који су по први пут имали јасну слику територијалних претензија југословенских комуниста. Наиме, југословенски вођа је у свом говору експлицитно навео Трст, Истру и Корушку као подручја која морају бити ослобођена и која морају живети са својом браћом у својој домовини.¹³⁹ Претходно се о овом питању расправљало и на заједничкој седници представника краљевске владе и НКОЈ-а 19. августа 1944. на Вису. То је већ морало доћи до савезника и пре Титове декларације. Главни акценат ове седнице је био на питању Истре и Трста, тј. Приморја. Констатовано је да ће то сигурно бити главни проблем за Југославију, јер ће Италија свим силама тежити да Југославији одузме право на Трст. Повучена је и јасна паралела са случајем Ријеке, који је двадесетих година решен неповољно за Југославију уз напомену да се тако нешто више не сме поновити. Две владе су биле мишљења да ће и западни савезници вероватно бити против југословенских настојања, али да постоје и неки позитивни моменти и сигнали. Један од њих је био тај да су они признали постојање војних и цивилних структура НОП-а у Истри и на Словеначком приморју. Само постојање таквих органа узимало се као чињеница од ванредног значаја. Шубашић је био већи оптимиста од представника НКОЈ-а, тј. од

¹³⁸ Nevenka Troha, *Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947*, Prispjevki za novejšo zgodovino, 1993, 1-2 (147-162), 150-151.

¹³⁹ Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела*, XXIII, Београд 1982, 110-111.

[Јосипа] Смодлаке [повереник за спољне послове НКОЈ] и он је био мишљења да савезници неће бити сувише критички настројени спрема Југославије. Сматрао је да је Југославија призната као савезничка земља, односно то се пре односило на њену војску, па је сходно томе био мишљења да ће то бити од утицаја на рад неке будуће мировне конференције и на доношење одлука.¹⁴⁰

О питању „јужнословенских територија“ у Мађарској није било речи у таквој, назовимо је, званичној форми. Територије у Мађарској спадале су пре у онај неодређени део за који је било уобичајено да се каже „[.]све оне територије на којима живе [југословенски] народи а који пре рата нису били у оквиру предратне државе.“ као што је то речено у већ помињаној Декларацији избегличке владе од 8. августа 1944. Слично су се према тим тзв. недефинисаним граничним потраживањима односили и представници НОП-а. Такав су став заузели и приликом помињане заједничке седнице представника краљевске владе и НКОЈ-а када је Кардељ изјавио да, иако се у том моменту нису могле јасно фиксирати државне границе, не сме се никада давати ниједна изјава којом би се одрицали од нечега, тј. није се смело дозволити да југословенске власти саме себи вежу руке.¹⁴¹

По питању мађарске границе НОП, а касније и југословенске власти водили су прилично конфузну политику. Овде ваља поменути рад нарочите комисије при Совјетском комесаријату за иностране послове коју је Кремљ формирао како би се размотрила будућа територијална и политичка решења у Европи. О њој ће касније бити више речи. Наиме, шеф комисије, биши министар иностраних послова Максим Литвинов, затражио је 23. децембра 1943. од представника КПЈ у Москви Вељка Влаховића и Божидара Масларића да се изјасне о могућим територијалним захтевима Југославије по окончању рата. Њима је требало неко време да сачине меморандум, вероватно због консултација са централом у Југославији. Коначно у лето 1944. став КПЈ достављен је Литвиновљевој комисији. Иако са садржајем у целости нисмо упознати, у њему је стајало да будућа ослобођена земља има захтева територијалне природе према свим својим суседима изузев Мађарске и Румуније. У вези Мађарске, иако је истакнуто да у тој земљи

¹⁴⁰ *Документи о спољној..., 1941-1945, II, 249-250.*

¹⁴¹ Исто, 249.

живи око 50.000 Југословена, наведено је једино да се од северног суседа захтева да без икаквих услова поврате територије које је окупирао у рату. Проблем мањина требао се решити разменом становништва.¹⁴² Из овог наступа јасно је да је југословенска политика више пута мењана у вези са овим питањем, што би значило да нити је било јасно формулисане политике, нити доследног става.

По уласку ЈА у Војводину, али и у јужну Мађарску, југословенски захтеви су постајали нешто конкретнији. Крајем новембра 1944. могућност југословенских захтева према Мађарској наговестио је генерал Коста Нађ у разговору са британским официрима при његовим снагама. Међутим, он није био одређен по питању територија, већ је само рекао да сматра да ће две земље бити у стању да проблем реше мирним путем. Нађ је рекао да граница између две државе није добра и да после њене исправке Југославија неће имати даљих захтева према Мађарској.¹⁴³ Понешто је у вези са тим покушао и Броз када је у писму маршалу Толбухину фебруара 1945. споменуо тежак положај 50.000 Југословена у граничној зони, Бајском трокуту и Печују, истакавши да ће Југославија по историјском праву тражити да јој се те територије доделе после рата.¹⁴⁴ Иначе, са доласком јединица НОВЈ и Црвене армије на то подручје Срби и Хрвати у Баји искористили су ситуацију да 7. новембра 1944. на револуционаран начин у своје руке преузму грађанску власт у том граду.¹⁴⁵

С уласком партизанских јединица на тло Барање интензивирала се и кампања међу Србима, Хрватима и Буњевцима на том подручју како би се оно присајединило Југославији. Кампању су нарочито водили они појединци са тих подручја који су одраније узели учешћа у борбама у редовима НОВЈ и ЈА. Они су у местима из којих су, а у која су се враћали или током борби, или по њиховом завршетку, основали локалне

¹⁴² Leonid Gibianski, *The Hungarian-Yugoslav...*, 110.

¹⁴³ Arpad Hornyak, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Madžarskoj*, *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 1, str. 40.

¹⁴⁴ Бранко Петрановић, *Балканска федерација 1943-1948*, Београд 1991, 116.

¹⁴⁵ Марио Бара, *Ђиласова комисија и судбина Бачких Хрвата*, *Pro Tempore*, 2007, br. 4 (47-60), 53. Такво стање потрајало најдуже до марта 1945. када је на подручју Бајског трокута укинута директна војна управа. После тога почиње организовање АФФС на подручју мађарске Бачке и Барање.

Народноослободилачке одборе и сеоске страже, качили југословенске заставе или су носили „титовке“ итд.¹⁴⁶

У саопштењу Тањуга од 11. децембра 1944. стајало је да је у Београд стигла делегација Срба, Буњеваца и Шокаца из пограничних подручја Мађарске који су имали намеру да траже прикључивање њихових насеља Југославији.¹⁴⁷ Званични медији међутим нису објављивали овакве информације. Нису се бавили доласком оваквих или сличних делегација ни наредне године, када је у Београд стигла делегација Буњеваца и Шокаца из околине Баје, коју је предводио Антун Карагић, велики земљопоседник из тог краја, а иначе познат као народни књижевник.¹⁴⁸ У разговору са Титом ова делегација је истакла своју жељу да се њихов регион присаједини Југославији, а Тито им је обећао да ће се заложити за њих. Делегација је искористила прилику да Титу презентује и историјске податке о Бајском трокуту, али и да напомене да су Словени у Мађарској у међуратном раздобљу били подвргнути систематској асимилацији и да им је било забрањено да се називају својим именом.¹⁴⁹ Карагић је сем Тита посетио и ЦК КП Хрватске од којег је такође захтевао подршку за прикључење овог подручја Југославији, односно да се Словенима на том подручју помогне да буду што гласнији, да се њихови захтеви јаче чују. Подршку за захтев за Бајским трокутом је од Тита тражио и познати буњевачки активиста Блашко Рајић приликом Титове посете Суботици у септембру 1945.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Меморандум о положају јужних Славена у Мађарској, АЈ, 507-IX. 75/III-1.92.

¹⁴⁷ Тањуг, Архива, 11. 12. 1944. Антун Карагић је иначе био један од руководиоца Антифашистичког фронта Словена у Мађарској и један од главних сарадника др Јураја Андрашија којег је Председништво Федералне Хрватске именovalo да испита демографске показатеље у мађарском делу Барање и Бачке.

¹⁴⁸ Радослав Павловић, *О непознатом одбору Барањаца и барањских оптаната и неуспелим покушајима да Барања остане у саставу Војводине 1945*, Сентаддрејски зборник, 1992, бр. 2, 224.

¹⁴⁹ Хрвати из Бајског трокута траже прикључење Југославији, Слободна Војводина, 10. 1. 1945, 4. По неким другим тврђењима, Тито им је обећао једино културну аутономију. Тако наводи Момчило Павловић у *Срби у Југославији 1945-1974*, Историја XX века, 2008, бр. 2 (182-272), 212. Павловић међутим не наводи извор овог податка.

¹⁵⁰ Марина Штамбук-Шкалић, *Хрватска источна граница у документима 1945-1947*, Фонтес 1995, бр. 1 (153-329), стр 267-273. Највећу подршку добили су код Ивана Крајачића Стеве који је иначе био упоран у своме ставу да би Суботицу после повлачења Црвене армије требало прикључити Хрватској с обзиром на њену, како су то комунисти сматрали, хрватску већину.

Почетком 1945. године приликом посете Андрије Хебранга Москви, а у склопу привредних разговора између две земље дотакнуто је и питање Мађарске. Хебранг је истакао став да би Југославији требало доделити Печуј са својим рудницима угља на основу привредних потреба, док би Бајски троугао требао бити прикључен на основу државног и историјског права, али и на основу етничких обзира. Када је у питању исход ових разговора постоје две верзије. Једна је да је Стаљин охрабрио Хебранга у југословенским захтевима и инструзисао га шта би даље требало да се ради и друга, по којој је совјетски вођа изјавио да би било паметније да Београд одустане од својих захтева. Ова друга верзија је добро документована и да се потврдити из накнадних телеграма које је Хебранг упутио Титу из Москве. Мотив Стаљина за овакву инструкцију била је жеља да Југославија не квари односе са својим суседима како би обезбедила што ширу подршку у вези са Трстом.¹⁵¹ Мађарска подршка је била битна више са аспекта западних земаља које су Мађарску и Чехословачку сматрале примарним корисницима те луке. По другој верзији која постоји само у једној мађарској збирци докумената, Стаљин је упутио Хебранга на то да би сами Југословени који живе на тим просторима требали да поставе захтев за прикључење матици, да око тога праве халабуку и да се за прикључење боре свим средствима до последњег даха.¹⁵² Постоји и трећа верзија по којој је Стаљин упитао Хебранга да ли он мисли да би се Мађари сагласили са југословенским потраживањима на чега је овај одговорио одречно. Хебранг је потом упитао за могућност да Југославија на одређени временски период окупира подручје Печуја, на шта је Стаљин одговорио да он нема ништа против, али да ће се томе изричито противити Лондон и Вашингтон. И док је с једне стране спутавао југословенске аспирације, с друге стране их је и потхрањивао. Иако

¹⁵¹ *Отношения России (СССР) с Югославией 1941-1945*, Москва 1998, док. 517, 398. У вези са Печујом постоји и тврдња да је приликом наступања Црвене армије и ЈА једна југословенска дивизија доспела до Печуја и да је покушала да успостави југословенску власт у том граду. Радослав Павловић, *нав. дело*, 212. Печуј је заузела 51. војвођанска дивизија у садејству са Црвеном армијом, односно обратно.

¹⁵² *Iratoka magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez (1944 október – 1948. június) Dokumentumok*, Будимпешта 2005, 89-90. Ову верзију по свему судећи подржава и запис о овом разговору који се налази у Архиву спољне политике Руске федерације, јер одатле сличну забелешку даје и Гибијански. Разлика је само у томе што је по Гибијанском Стаљин овај предлог дао и у вези са југословенским претензијама и према свим осталим околним земљама, а не само према Мађарској.

није директно охрабрио Хебранга, Стаљин му је указао на чињеницу да у жупанији Зала уз границу са Југославијом постоје значајна нафтна поља.¹⁵³

Следеће исказивање југословенских претензија према северном суседу назначено је приликом посете југословенске делегације на челу са Титом Москви. Тада се са совјетским комесаром Молотовом срео Шубашић који је совјетској страни предао меморандум са југословенским територијалним претензијама. Шта је стајало у самом меморандуму није познато, али се зна да је у том разговору југословенски представник изнео и захтеве према пограничним пределима Мађарске, непрецизно и неодређено, без икаквих детаља.¹⁵⁴ Од тог момента Југославија заузима релативно пасиван став према питању своје северне границе, јер од лета долазе на ред други спољнополитички приоритети. Почиње дипломатска борба за питање свих питања - за Трст.

¹⁵³ Leonid Gibianski, *The Hungarian-Yugoslav...*, 111. Гибјански је из Стаљиновог наступа закључио да совјетски вођа није рекао ни дефинитивно да, ни дефинитивно не југословенским претензијама. Потврду није дао како не би слабио мађарске комунисте, а вето није ставио како би имао чиме да уцењује Мађарску у случају да не успе комунистичко преузимање власти.

¹⁵⁴ *Отношения России...*, док. 564, 428.

3.3. Савезници и југословенске границе. Ратне анализе и разматрања

Сем југословенске владе у Лондону и комуниста на терену, ваља рећи да су се овим питањем бавиле и савезничке дипломатије, калкулишући могуће исходе рата и њихове послератне интересе.

Део британских опсервација на ову тему било је неопходно поменути у претходном поглављу како би се лакше разјаснили мотиви и деловање избегличке владе. Искрцавање британских снага на тло Италије, а нарочито капитулација другог партнера у Осовини учинили су да се победоносни крај рата чинио много извеснијим, ако не и неизбежним. Зато је у Форин офису поново заживело интересовање за послератно уређење подручја на која је претендовала Југославија. С обзиром на то да је у том моменту Британија била најјачи фактор на Медитерану и да су јој САД препустиле првенство у деловању на том подручју, могло би се рећи да је британско планирање било пресудно. Иако је Црвена армија силовито наступала ка срцу Европа, али и ка Балкану све до маја 1945, став Москве није имао ни приближно исту тежину.

Од септембра 1943. и капитулације Италије када је савезничка победа постала извесна, Британци су почели више пажње обраћати политичким аспектима рата. У том контексту се променило и британско држање према питању Јулијске крајине. Оно постаје вишезначно. Прво, због шире слике односа са Совјетима. Ангажовање савезничких снага на Медитерану и њихов продор преко Истре и Љубљане у средњу Европу, значио је потенцијално смањење совјетске послератне зоне утицаја. Друго, по италијанској капитулацији већину истарског копна контролисали су партизани и њихови органи власти. То је могло да значи да ће НОВЈ у одсудном тренутку, када дође до повлачења немачких снага имати лакши посао у овладавању регионом од савезника.¹⁵⁵ Рузвелтово „опипвање пулса Стаљину“ око могућности искрцавања у Истри током Техеранске конференције побудило је британске наде. Међутим, оне су се брзо распршиле пред совјетским

¹⁵⁵ Thomas M. Barker, *The Ljubljana Gap Strategy: Alternative to Anvil/Dragoon or Fantasy?*, The Journal of Military History, 1992, No. 1, 57-86.

инсистирањем на искрцавању у Француској¹⁵⁶. Ова могућност се поново отворила после успеха операције Оверлорд. Американци су заступали потребу инвазије у јужној Француској (операција Анвил), док су Британци заступали тезу да је неопходно веће ангажовање у Италији уз могућ десант на Истру и продор кроз Љубљански пролаз. Дебату је прекинуо Рузвелт упозоравајући Черчила да политички циљеви не смеју бити испред војних и да је удар у срце Немачке приоритет савезничких операција.¹⁵⁷

Иако су Британци уверавали југословенске политичаре да су на себе преузели обавезу око послератних граница са Италијом, они су због јаке италијанске пропаганде у САД и негативног држања Вашингтона према сличним обавезама настојали да се такви договори не износе у јавност и на томе су инсистирали. Како би јасно изградили свој став, али и упознали југословенски, Британци су разговарали са многим актерима на југословенској политичкој сцени. Између осталог, сер Рандолф Черчил је водио врло занимљив разговор са Антом Мандићем, потоњим чланом краљевског намесништва и великим пријатељем Хенрија Стида и Виљема Ситон Вотсона, познатих британских политичара. Сусрети између поменуте двојице одиграли су се на Ускрс [католички] и првог дана Ускрса 1944. у Топуском. Наиме, Мандић, пореклом Истранин а рођењем

¹⁵⁶ *Foreign relations of the United States diplomatic papers, 1943. Europe, Volume II*, Washington DC, 1964, 494.

Овом приликом разматрана су бројна питања и могућности у вези са ангажовањем савезничких снага на простору од Нормандије до Турске. Британци и Американци су Стаљину изнели свој план дејстава за наредну годину презентујући планове за операцију Оверлорд и указујући на могућност амфибијских операција на северном Јадрану, у Јужној Француској и на Егеју, али и расправљајући о могућности уласка Турске у рат на страни савезника. Стаљину се све ово чинило као распршивање драгоцених савезничких војних капацитета на великом подручју, тако да све те трупе које би се искрцале на Ривијери, Истри и Егеју не би међусобно имале никакве везе. Уместо тога он је предложио да се снаге концентришу на искрцавање у северној Француској, јер је то био најкраћи пут у срце Рајха. Ова дискусија се водила 28. новембра.

¹⁵⁷ Roberto Rabel, *нав. дело*, 25-26. Штавише, још током прве конференције у Квебеку маја 1943. у меморандуму начелника америчког Здруженог генералштаба у којем се разматрао концепт за победу у Европи а у склопу планираног искрцавања у Француској, наведено је да би искрцавање на северном Јадрану било бескорисно јер би ангажовало знатне савезничке снаге док би Немцима биле потребне сразмерно мале како би стабилизовали линију фронта, узимајући у обзир конфигурацију терена. Таква операција не би имала никакво позитивно дејство по операцију Оверлорд, али би имала много негативних. *Foreign relations of the United States. Conferences at Washington and Quebec, 1943*, Washington DC 1970, (у даљем тексту: *FRUS, ... Washington and Quebec*, 1943), 476.

Тршћанин, пред млађим Черчилом није крио своје опредељење ка уједињењу Истре са Југославијом, наводећи чак да је једино због тога и приступио партизанском покрету.¹⁵⁸ На исту тему писао је како те, тако и претходне године, већ помињаним Ситон-Вотсону и Стиду, позивајући их да утичу на британску политику да се не понове исте грешке као 1915. [Лондонски пакт] у вези са Истром, Горицом и Трстом.¹⁵⁹ Овај разговор сам по себи није битан, али је битна чињеница да је Мандић следеће године именован за члана Намесништва и поред његових горе наведених изјава и дела. Тешко је поверовати да је Форин офис тек пуким превидом прешао преко политичких ставова и порекла Мандића именованог у формално највиши орган власти, орган који је репрезентовао југословенског суверена. На страну што је Мандић као решење наметнут од комуниста, јер је КПЈ ипак водила рачуна о ставу Лондона према осетљивим питањима. Ово на извесни начин показује својеврсну флексибилност британског става апропо разграничења Италије и Југославије. Има се разлога за тврдњу да он није у старту био проиталијански и да се у Лондону размишљало и у правцу да један део, можда и већи део Истре, припада Југославији, али не и Трст.¹⁶⁰

Како се рат развијао и примицао коначном решењу, тако се мењала и британска политика. Развој унутрашњих прилика у Југославији увелико је утицао и на став Лондона. Све извеснија победа комуниста и чврсто везивање КПЈ и Тита за Москву учврстили су Лондон у намери да се Трст и већи део Истре остави Италији. Из Лондона Трст је виђен као цокер у совјетским рукама у настојањима Москве да се пробије на Средоземље и угрози британску доминацију. Оваквом ставу за право је давала и процена стања у Југославији коју је фебруара 1945. из Београда послао Фицрој Меклејн у којој је он будућу

¹⁵⁸ *Тито-Черчил, строго тајно*, Београд-Загреб, 133-135

¹⁵⁹ Петар Стрчић, *Прилог хрватском судјеловању у у дипломатским одлукама друге Југославије о западним хрватским крајевима (1943.-1945.)*, Acta Histriae, 1998, br. 1 (45-70), 49-50; Иначе Мандић је већи део рата до изласка на територију под партизанском контролом провео у Волоском код Опатије где се бавио адвокатским послом и био је у сталном конаткту (преписци) са југословенском мисијом (краљевском) при Светој Столици. Ваља напоменути да је у својим извештајима Мандић величао партизански покрет а критички иступао према ЈВО. Исто тако ваља напоменути да су у краљевској мисији при Ватикану особље углавном чинили Хрвати.

¹⁶⁰ Антун Гирон, *Међународни положај Истре од 1941. до 1945. године*, Пазински меморијал, 1995, 257.

комунистички Југославију, приказао као „[...] бедем совјетске моћи“.¹⁶¹ Како је Британија видела Италију и Грчку као подручје од свог виталног интереса, било је извесно да се неће дозволити ширење совјетске зоне на уштрб Италије, нарочито не Трста.¹⁶²

Британску дипломатију је нарочито алармирао више пута помињани Титов говор на Вису. Он је био знак за узбуну и у погледу Аустрије.¹⁶³ Како је Радио станица „Слободна Југославија“ објавила 4. октобра, захвалност корушких партизана Титу, а станица „Слободна Аустрија“ да сви слободољубиви Аустријанци подупиру југословенска права у Корушкој, деловалао је као да читав пројекат има и подршку Москве. Како би се донекле умирили Британци, генерал Лескошек, у то време руководилац партизанских снага у Словенији, овластио је британског официра при свом штабу да обавести своје надређене да словеначки партизани северно од Драве немају намеру да воде било какву политичку агитацију у циљу прикључења Корушке Југославији. Како је истакао, сем Титовог говора на Вису, он није имао никаквих инструкција, али је пренео да сматра да ће се то питање решавати на мировној конференцији после рата. Упркос томе, став СОЕ био је да ће словеначки партизани покушати да ставе савезнике пред свршен чин.¹⁶⁴ Још један знак за узбуну био је и говор Бориса Кидрича у Чрномелју приликом прославе потписивања југословенско-совјетског пакта о пријатељству. Том приликом Кидрич је између осталог

¹⁶¹ *Тито-Черчил.*, 465

¹⁶² Ann Lane, *Britany, Yugoslavia and The Onset of The Cold War 1945-1947*, Acta Histriae, 1998, I (71-80), 72-73. Прецизније, Лејн наводи један исказ сер Ентонија Идна који дефинише Југославију као земљу на ивици зоне британског виталног интереса или ван ње. То подручје је зона у којој се Совјетима не би требале правити сметње, како је то дефинисао Комитет за планирање (ситуације, прим. аут.) по окончању непријатељстава. Али црвена линија је била спречити продор или доминацију Совјета на подручју Грчке, Италије, Аустрије, као и Трста. Око тога није могло бити преговора и како Лејн тврди, за такву политику је постојала и америчка подршка. Черчила је у одустајању од Југославије и на преоријентацију на Италију уверио понајвише Титов својеврсни бег у Москву. Из тог разлога је закључио да је „просипање енергије“ на Југославију и остваривање утицаја на том простору залудан посао и да се ваља окренути обезбеђивању британских интереса у Италији.

¹⁶³ William Deakin, *Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943 – maj 1945)*, Zgodovinski časopis, 1979, br. 1, 108

¹⁶⁴ *Исто*, 110

затражио прикључивање Целовца (Клагенфурта) Југославији и додао да је испуњење тог захтева сада загарантовано уз совјетску подршку.¹⁶⁵

У вези са Италијом Британија је, сем пројекције у којој Југославија улази у совјетску сферу, морала у овом случају да води рачуна и о унутрашњем стању у тој земљи где је Комунистичка партија имала великог утицаја и појединачно је била најјача политичка снага на полуострву. Од марта 1945. Черчил је дефинитивно уобличио стратегију по којој ће у питањима „врха Јадрана“ подупирати Италију. То би Лондону омогућило да у већој мери учествује у унутрашњој политици Италије, тј. у сузбијању „комунистичке куге“¹⁶⁶. Што се тиче првог, иако је за Југославију са Совјетима договорен режим „фифти-фифти“, за Британију је Југославија била „на рубу“ подручја од највећег интереса. Њен значај није био од дугорочног стратешког значаја попут Грчке и Италије и стога је британска политика, бар према Идновим речима, у Југославији била „[...] реалистична и не претерано амбициозна.“ У Југославији је требало сачувати изванбритански утицај, како би се она учинила што више неутралним подручјем. То наравно из намере очувања позиција у Италији и Грчкој. Због тога је британска дипломатија одбијала да се потпуно повуче из Југославије и да укине војну и економску помоћ коју је пружала. Иако свесна Титовог непријатељског држања, повлачење из Југославије је сматрала контрапродуктивним. Све ово је навео Ентони Идн 18. марта у телеграму који је упутио Черчилу.¹⁶⁷ Тако се стигло до парадоксалне ситуације да је Лондон покушао да спречи Титово поседање Трста, али да је у исто време наоружавао и опремао армију која је газила ка северном Јадрану, можда и у директни судар са британском војском.

Међутим, сви британски планови били су уско повезани са војном контролом а Лондон није имао снаге да сам изведе десант на истарску обалу. Помоћ Вашингтона је била неопходна, а тамо су имали другачије калкулације. Политика САД била је детерминисана пре свега одбијањем да се дозволи било шта што би могло да подсећа на

¹⁶⁵ Dušan Biber, *Međunarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu Narodnoosvobodilne vojne*, Osvoboditev Slovenije, Ljubljana 1977, 245.

¹⁶⁶ *Тито-Черчил*, 492, Најстрожа тајна/приватно и поверљиво. Особна биљешка Министра председника, серијски бр. М 1967/5, Државном секретару вањских послова

¹⁶⁷ *Исто*, 495-497.

било какве тајне договоре и аранжмане попут Лондонског уговора. У том циљу постојало је снажно америчко одбијање да се било каква гранична и политичка питања решавају у току рата. Приоритет су имале војне операције и то конципиране тако да доведу до што бржег пораза Осовине. Вашингтон се и постарао да такав став буде инкорпориран у Атлантску повељу. Већ смо навели размену мишљења на релацији Рузвелт-Черчил августа 1941. и разговоре Кадогана и Велса. То не значи да се различите инстанце задужене за америчку спољну политику нису бавиле овим проблемом. Крајем 1942. образован је и комитет при Стејт департменту који се бавио проблемом послертаног уређења Европе.

Једна од студија које је тај комитет израдио била је и анализа америчког дипломате Џона Ц. Кемпбела, који ће касније бити присутан у свим комбинацијама око решавања овог проблема. Он је крајем 1942. у свом нацрту апеловао на САД да се приликом одређивања италијанско-југословенске границе руководе искључиво принципима Атлантске повеље. По њему прецизно аплицирање принципа из ове повеље зависи од тога да ли САД желе да Италији наметну мировни уговор у циљу кажњавања, или у циљу рехабилитације. Уколико се примени први принцип то би могло да делује лоше по унутарполитички развој Италије, јер би могао да створи нову Иреденту и то би отежало повратак земље у „концерт нација“. Строги мировни услови поткопали би по њему и могућност за успостављање стабилне демократске власти у Италији. Кроз своју анализу он је проблем Јулијске крајине увезао у шири оквир, тј. у питање шта радити с Италијом после рата? Ово питање, по њему, зависиће, и од развоја унутрашњих прилика међу Југословенима, али је морало да кореспондира и са плановима који се јављају у САД и Британији о стварању Дунавске конфедерације¹⁶⁸ од земаља наследница Аустроугарске. У другом случају, Трст би логично био главна лука такве творевине.¹⁶⁹ Укратко, он је указао да се мора повести рачуна и о етничким принципима, економским обзирима, али и о будућем устројству средње и југоисточне Европе. У сваком случају, он је тражио да амерички глас у овом питању буде пресудан.

¹⁶⁸ Beretzky Ágnes, *British Confederation Plans concerning Central and Eastern Europe (1939-1945)*. у: *A Pentathonic Landscape. Central-Europe, Ecology, Ecumenism*. Budapest, 2002.

¹⁶⁹ Roberto Rabel, *нав. дело*, 22.

Даља разматрања овог проблема тичу се конференције у Квебеку маја 1943. Претходна опсервација Цона Кемпела била је инкорпорирана у студију, коју су у поводу захтева југословенске владе у Лондону у вези са Јулијском крајином, Задром и острвима, израдили експерти политичког одсека Стејт департмента. У тим анализама размотрени су сви могући сценарији будућег разграничења.¹⁷⁰ Постоји уверење да је политка у вези са послератним међудржавним границама коју је САД заступала била у неку руку некоординисана између Стејт департмента и Беле куће. Тако се углавном дешавало да су америчке дипломате на терену биле без јасних инструкција како да се понашају у појединим ситуацијама. Они су имали само да се руководе Атлантском повељом као оквиром. С тим у вези и амерички председник је имао својих иступања која су деловала као лични став, готово као импровизација и која су била некоординисана са америчком дипломатском службом.¹⁷¹

Једно од таквих иступања је и оно које је Форин официцу пренела британска амбасада у Вашингтону, а у којем је Рузвелт, наводно изјавио да би после рата Ријеку, Трст и Пулу ваљало организовати као слободне луке под међународном управом.¹⁷² У сличном контексту је ово поменуо и амерички шеф дипломатије Кордел Хал у разговорима са Идном у Квебеку, али овај пут у вези са економском деконструкцијом немачког Рајха. У том случају Трст би као међународна лука служио економији јужне

¹⁷⁰ Амерички експерти су фаворизовали линију која би већи део Истре, дакле и онај део са Лабином, оставила под Италијом. Иако је Поткомитет састављен од експерата закључио да би било најправедније у обзир узети етничке критеријуме, заузет је став да би граница формирана по том кључу била у супротности са економским и саобраћајним обзирима. Иако се предлагало и решење по којем би Трст био интернационализован, преовлађивале су солуције које су га препуштале Италији. Захтев краљевске владе који је предвиђао границу на Сочи с тим да би она прешла реку, како би Бенешка Словенија била инкорпорирана у Југославију, није наишао на разумевање америчких експерата јер би тако превелик број Италијана остао под југословенском влашћу *FRUS, Washington and Quebec*, 1943, 791-794.

¹⁷¹ John Gadiss Lewis, *The United States and origins of cold war*, London-New York 1972, 102.

¹⁷² Исто, 24. Овакву изјаву Рузвелт је дао и у разговору са надвојводом Оттом фон Хабзбургом у једној другој конференцији у Квебеку. Том приликом амерички председник је, ако је веровати меморандуму фон Хабзбурга, изјавио да је Југославија вештачка творевина и да би ту требало спровести федерализацију, али није прецизирао шта под тим подразумева. Нема података да је овакву изјаву Рузвелта Хабзбург пренео Британцима и да су они мислили на њу. *Foreign relations of the United States. Conference at Quebec, 1944*, Washington DC 1972, (у даљем тексту: *FRUS, Quebec, 1944*) 367-369.

Немачке.¹⁷³ Додуше, и Хал је у својим мемоарима навео да је ову идеју изнео у разговорима са Идном више као плод личног размишљања, него као некакву одлуку или смерницу коју је донела америчка администрација.¹⁷⁴ У један од самосталних иступа америчког председника можемо убројати и изјаву коју је Рузвелт септембра 1943. дао југословенском амбасадору у Вашингтону Константину Фотићу, а у којој је навео да ће неправда учињена Југославији 1919. бити исправљена.¹⁷⁵ Из свега наведеног следи да САД у овом погледу једине нису имале разрађену стратегију. Али ово сведочи и о чињеници да се Вашингтон ипак није доследно држао своје политике о неразматрању граничних питања у току рата.

Што се тиче Москве, стварао се утисак да се ово питање озбиљније почело разматрати тек у лето 1943. пред капитулацију Италије и да СССР није био испрва заинтересован за ово питање. Међутим, документи говоре супротно. Већ током састанка Стаљина и Молотова приликом Иднове посете Москви у децембру 1941. покушано је да се направи споразум о послератној европској архитектури. Тај споразум није био ни начелан, ни паушалан, макар не са совјетске стране. Стаљин је приликом преговора већ имао припремљене нацрте граница већине европских држава, па тако и Југославије. На том списку питање југословенских граница заузима високо треће место, што може, а и не мора да говори о значају овог питања за Москву. Совјетски вођа је предвиђао обнављање Југославије у њеним предратним границама са проширењем на рачун Италије, где се у загради наводе експлицитно Трст, Ријека и острва у Јадранском мору.¹⁷⁶

За Кремљ ово је било сложено питање у којем је требало поставити једначину тако да се не покваре односи са западним савезницима, задовоље легитимни захтеви Југославије и не угрози „рејтинг“ Комунистичке партије Италије. Прво је било битно јер се са савезницима није смело ићи у конфликт док се не уреди питање немачких репарација и не осигурају легитимни совјетски интереси у средњој и источној Европи. Друго је било битно јер је Југославија била најважнији од „малих“ совјетских савезника, а треће због

¹⁷³ *FRUS, Washington and Quebec, 1943, 927-928.*

¹⁷⁴ *Hull, Cordell, The memoirs of Cordell Hull, 2, New York 1948, 1234.*

¹⁷⁵ *Bogdan C. Novak, American policy towards Slovene in Trieste 1941-1974, Papers in Slovene Studies, 1977, 1-25.*

¹⁷⁶ *Документы внешней политики СССР, Том 24. 22 июня 1941 г. — 1 января 1942 г., Москва 2000, 502.*

огромне популарности КПИ међу италијанским радницима. Како било, лета 1943. у Москви је основана нарочита комисија која се бавила послератним уређењем Европе а којој је на челу стајао бивши совјетски шеф дипломатије Максим Литвинов па је стога то тело остало упамћено као Литвиновљева комисија.¹⁷⁷ У овој комисији учешћа су узеле истакнуте совјетске дипломате међу којима ваља поменути и Ивана Мајског, амбасадора у Вашингтону. Иако ово питање није било у врху совјетских приоритета, њему је ипак припала значајна пажња. На Југославију се односило XIV поглавље извештаја комисије, а као најважнији у склопу њега био је део под називом „Југословенско-италијанска граница (Далмација, Трст, Ријека)“.¹⁷⁸ Трстом се у својим анализама врло брижљиво бавио и сам шеф комисије Литвинов. Током свога рада комисија је израдила неколико врло квалитетних анализа, али је и исказала неке погледе који би можда могли довести у питање стручност неких њених чланова, бар када је Балкан у питању.

Први концепт у том правцу сачинио је познати совјетски дипломата и заменик министра иностраних дела Иван Мајски, јануара 1944. У тој његовој више скици него дубинској анализи, било је предвиђено да се ће се Југославија обновити у својим предратним границама, али да су могуће извесне преправке границе према Италији. Све евентуалне исправке у том правцу, како је то прецизирао Мајски, морале би се искључиво руководити националним, тј. етничким принципом.¹⁷⁹

До пролећа је совјетско руководство имало јасну слику о томе какви би све заплети могли произаћи, како из једностране југословенске акције на том подручју, тако и из југословенских захтева самих по себи. Москва је у том моменту изабрала да не ставља одмах акценат на решавање тог проблема, нити да га износи пред савезнике. Чак ни онда кад је Тито у свом писму Стаљину од 5. јула 1944. јасно ставио до знања совјетском вођи да је његова земља заинтересована за посудање Истре и Словеначког приморја.

Крајем лета урађена је и прва обимнија анализа Литвиновљеве комисије. „Историјску анализу“ проблема одрадио је Ј. З. Суриц. По његовом схватању, генератор

¹⁷⁷ Пуно име тела је: Комисија за питања мировних уговора и послератног устројства НКИД .

¹⁷⁸ А. П. Салков , *Проблема Юлийской Крайны (Венецији-Джулији) в советской международной политике (1918-1945 гг.)*, Российские и славянские исследования 4, 2009), 11

¹⁷⁹ Исто, 17.

проблема био је Рапалски уговор. Њиме је Италији дато стратешко примућство над словеначким делом Југославије, којој узгред није дата ниједна битнија лука на Јадрану. Како би се та неправда исправила, Суриц је сматрао да је неопходно да се после рата цела Истра уступи Југославији. Други део његове анализе је можда још занимљивији, јер је у њему совјетски дипломата увезао крајњи северозапад и крајњи југоисток Југославије. Наиме, Суриц је сматрао да Београд на дуже стазе није у стању да одржи суверенитет над Македонијом. Штавише, из његове анализе произишло је да је у име решавања вековног непријатељства на Балкану Југославија на изванредан начин дужна да преда Македонију Бугарској. Тиме би по његовом схватању били постављени основи југословенско-бугарском савезништву. Свестан да се Југославија не би тако лако одрекла дела своје територије и да би то свакако имало веома лош одјек у јавном мњењу, он је сматрао да би „успех“ на северозападу компезовао губитак на југоистоку. За Сурица је мало компликованија једначина био Трст за који је, с обзиром на етнички састав, предлагао неку врсту заједничке или међународне управе. Дакако, он је сматрао да не би било неправедно ни Трст у целости предати Југославији. Етнички разлози сигурно нису ишли у прилог Београду с обзиром на изразиту италијанску етничку већину у граду. Међутим, ваљало је узети у обзир да је трговински Трст био усмерен ка долини Саве и Драве, а не ка долини реке По.¹⁸⁰

Део о међународној управи, тј. о неутрализацији био је близак и Литвинову. У овој дискусији су још узели учешћа и совјетски историчари Гарле, Лозовски и Штетин. Први је био најрадикалнији у своме ставу. Он је полазио од премисе да је Италија у последњих 130 година увек била на страни противника Русије и да је стога било неопходно максимално је ослабити. Сматрао је и да би то био добар наук за италијански народ у будућности. Лозовски је био за асиметричан приступ према Италији и Немачкој, док је Штејн био против асиметричног поступка и залагао се да се на Балкану донесу одлучна решења. Сва тројица су била сагласна да би Југославији требало предати Трст.¹⁸¹

¹⁸⁰ Салков, Анатолий П, *СССР і югослаўска-італьянскія тэрытарыяльныя супярэчнасці ў раёне Істрыі–Трыеста (красавік 1941 – май 1945 гг.)*, Весці БДПУ. Серыя 2. 2008. № 218, 39

¹⁸¹ Исти, *Проблема Юлийской Краины ...*, 20

Из свих ових ставова Литвинов је извео закључак да проблем има најмање три могућа решења. У првом је пошао од решења да Трст као лука није од животне важности ни за Југославију, ни за Италију. Нарочито узимајући у обзир да је било извесно да ће Југославија добити Ријеку и Задар. Он је сматрао да је Трст најбитнији за земље, тј. економије, које немају директан приступ јужним (топлим) морима. Те земље су биле Аустрија и Чехословачка. Стога, једно од могућих решења било је и нека врста решења у којем би управу над луком имале управо те земље под режимом „porto franco“. Није био несклон ни могућности да се Италији оставе неки градови на западној обали Истре с обзиром на њихову италијанску већину. Друга могућност је била да се град преда Југославији, али је Литвинов сматрао да би светско јавно мњење било изричито против предаје већински италијанског града Југославији. Трећа могућност је била интернационализација Трста. То је сматрао најсрећнијим решењем јер би кроз међународну управу и СССР имао део утицаја у региону.¹⁸²

Коначно уобличен извештај или став комисије се 8. септембра 1944. сашао пред руководством СССР-а. У њему је као коначно решење стајало да је неопходно Истру и Горицу препустити Југославији (као и Ријеку и Задар и јадранска острва) док би Трст ваљало интернационализовати под управом међународних органа. Совејтско министарство ипак није до краја уважило налаз комисије, нарочито по питању Трста. У једном другом документу који је Литвиновљева комисија саставила 15. новембра 1945. а у којем се говорило о перспективама британско-совјетске сарадње (на дужи стазе и кроз историју) наведено је да је неоспорно да ће Лондон пристати на преовлађујући утицај Совјета на истоку Балкана, односно на обали Црног мора, али да ни по коју цену неће дозволити да Британија буде истиснута са Егеја и Јадрана.¹⁸³

Што се тиче Мађарске она је у савезничким она је у анализама савезничких земаља имала битно место. Нарочито у британским, јер је Мађарска заузимала кључно место у будућој архитектури средње Европе.

У овом контексту ваља напоменути да су и друге чланице савезничке коалиције проучавале ово питање па између осталог и САД. Овим питањем се у оквиру Стејт

¹⁸² Исто, 18-19

¹⁸³ Исто, 19

департамента бавио Саветодавни комитет за послератну политику, односно његов Територијални поткомитет. У погледу југословенско-мађарске границе реферат за Поткомитет је израдио Сирил И. Блек (1916-1989), млади предавач историје на Принстону, који је иначе добар део свога дењинства провео у Бугарској и Турској. Поткомитет је о овом питању дебатовало на седници од 12. фебруара 1943, а три дана раније као материјал приложене су демографске статистике спорних подручја. После студирања пописних материјала Мађарске и Југославије Блек је закључио да са етничке тачке гледишта постоје „неправилности“ у погледу југословенско-мађарске границе. На северозападном сектору признавао је Мађарској право над 28 насеља у Међимурју и Прекомурју у којима је постојала мађарска етничка већина. Блек је такође констатовао да на северу Бачке и Баната постоји јасна и доминанантна већина мађарског живља и да би и ту ситуацију некако требало исправити. Зато је предложио неку врсту компромисног решења по којем би се разграничење споровело уз примену принципа етничке равнотеже. Према његовом плану Мађарској је требало предати северну Бачку, северни Банат и део Барање. Тиме би се постигло да под југословенском влашћу остане око 150.000 Мађара а под мађарском 174.000 Југословена. Искуснији чланови поткомитета попут Кевендиш-Кенона били су против Блековог плана. За разлику од Румуније и Словачке где је подржао сличне планове, за Југославију је сматрао да је ту ситуација знатно другачија, с обзиром на то да је у питању савезничка земља, а да је Будимпешта изиграла Уговор о вечитом пријатељству и уопште се врло лоше понашала на окупираним територијама Југославије.

Међутим, Блеков предлог је подржао Комитет за разграничење за Балкан и Подунавље, друго тело вишег ранга у односу на поткомитет, формирано у лето 1943. године. У међувремену је за потребе овог комитета група експерата израдила план разграничења. Он је предвиђао да Југославија Мађарској препусти 25 насеља у Прекомурју, већи део среза Батина у Барањи (подручје са 8.000 Срба и Хрвата, 75.000 Мађара и 4.600 Немаца), као и срезове Сента и Бачка Топола и део сомборског среза у Бачкој. Сомбор и каналска мрежа као и железница Сомбор-Бечеј би остали у Југославији. У Банату Мађарској је требало препустити срезове Нова Кањижа (Нови Кнежевац) и Велика Кикинда, као и већи део среза Јаша Томић, али без насеља. Занимљиво да су експерти који су цртали овај предлог границе наводили да у подручјима Баната која се предају Мађарској 35.900 Мађара чини убедљиву мањину од 110.000 становника. Остатак

је чинило око 50.000 Срба и 19.000 Немаца од већих националних заједница. Стејт департемент је наредне године заузео став да Мађарска Југославији и Чехословачкој треба да поврати све заузете територије тако да су сви ови планови остали мртво слово на папиру¹⁸⁴

Британска политика је ово питање третирао нешто другачије. Британија се није налазила у рату са Мађарском све до 7. децембра 1941. Међутим, мађарска влада није одговорила објавом рата Уједињеном Краљевству. Штавише, јака англофилска струја унутар мађарске владе, којој је припадао и сам адмирал Хорти настојала је да створи утисак да Мађарска ратује само против Совјета. Наравно, ово се није износило јавно јер због учешћа у рату на страни Осовине то није било могуће. Од свих сателитских земаља Мађарска је, иако непосредни сусед Рајха, са свим импликацијама таквог географског положаја, имала највећи степен политичких слобода. Мађарска влада је била најодлучнија или „најодлучнија“ у опирању Хитлеровим захтевима. Није била реткост ни да посланици мађарског парламента иступају прилично оштро против политичког курса њихове владе. Током целог трајања рата мађарски политичари и државни службеници одржавали су везу са британским политичарима и агентима, углавном преко Цариграда, али и преко Лисабона и Стокхолма. Могло би се такође рећи и да је званични Лондон гајио нарочите симпатије према Будимпешти, и према мађарској позицији показивао највише разумевања. Међутим, неколико догађаја и фактора су утицали на каснију британску уздржаност. Један од њих је и јануарска рација у Новом Саду и Бачкој која је нанела тежак ударац мађарској влади и њеном међународном положају. Преко ове компромитације мађарске политике би се можда и могло прећи у Лондону, али не и преко совјетског противљења да се разговори и договори са мађарским политичким представницима воде мимо њиховог знања. Наиме, Москва се није мирила са тим да Британија има првенство у погледу будућности Мађарске, а формални аргумент им је била и чињеница да се мађарска војска борила против Црвене армије на источном фронту. Још један од фактора била је и тежња већине мађарских англофила да осигурају за послератну Мађарску стечевине бечких арбитража и окупације Југославије. И док је британска политика и могла

¹⁸⁴ Ignacs Romics, *Wartime American plans for a New Hungary*, New York 1992, У суштини Блеков предлог се ослањао на амерички предлог југословенско-мађарског разграничења поднет конференцији мира у Паризу 1919. године.

имати разумевања за захтеве према Румунији која је такође била део Осовине, то разумевање није постојало у погледу мађарских стечевина у Југославији и Чехословачкој. И док југословенска избегличка влада, заузета својим унутрашњим трзавицама, није поклањала много пажње британско-мађарским односима, чехословачка влада је упорно радила на компромитацији Мађарске.¹⁸⁵

Мађарска је од почетка била део првобитног британског плана за уклапање у конфедерације на тлу Средње и Јужне Европе, и на ту тему су дебатовали већ и Идн и Стаљин током посете британског шефа дипломатије Москви децембра 1941, не конкретно, већ у контексту уопштене расправе о стварању могућих конфедерација у централној Европи.¹⁸⁶ Прича је кренула од могуће федерације Пољске и Чехословачке, а протегла се на цео простор од Балтика до Егеја. На ову тему расправљао је Черчил са совјетским амбасадором у Москви Мајским, али и Мајски са Идном.¹⁸⁷ Коначно питање федерација у Европи ушло је и у британски предлог споразума о послератној европској безбедносној архитектури, о којем је 16. децембра расправљао са Стаљином у Москви. Првобитно Стаљин је исказао начелно непротивљење СССР оваквом предлогу, мада је избегавао да се на то обавезе.¹⁸⁸ Разрада идеја о федерацијама и конфедерацијама трајала је током целе 1942. и 1943. Било је уочљиво британско инсистирање и совјетско оклевање. Совјети су од од оваквих пројеката страховали, али су се устручавали да то кажу отворено. Више су то покушавали изокола као онда када је Мајски априла 1942. упитао у Лондону због чега се не помињу федерације и конфедерације у Западној Европи.¹⁸⁹ Да се у вези са федерацијама мислило и на Мађарску види се из писма које је Молотов упутио 7. јуна наредне године британској амбасади у Москви где је искључио могућност да Аустрија и

¹⁸⁵ Елизабет Баркер, *нав. дело*, 230-235

¹⁸⁶ Anthony Eden, *The Memoirs of Anthony Eden: Earl of Avon*, Boston 1965, 334-338. Ова расправа је вођена у склопу шире расправе о совјетским границама, присуству у Источној Европи, као и о укупној послератној европској безбедносној архитектури.

¹⁸⁷ *Документы внешней политики...* 479-481. Черчил у разговору са Мајским није прецизирао државе које би твориле будуће федерације у Европи, али како је поменуо Балканску, Централноевропску и Скандинавску, могло би се наслутити о чему се ради.

¹⁸⁸ *Исто*, 501-510. Током овог састанка Идн је покренуо и питање Балканске федерације.

¹⁸⁹ Елизабет Баркер, *нав. дело*, 130-149

Мађарска чине субјекте у (кон)федерацији Југославије, Пољске, Чехословачке и Грчке.¹⁹⁰ Један од оваквих предлога Черчил је изнео и Стаљину током Техеранске конференције када је у начелном разговору о судбини послератне Немачке говорио и о стварању једне средњоевропске тј. Дунавске конфедерације у коју би ушли Баварска, Баден Виртемберг и Палатинат. Иако експлиците није поменуо Мађарску, да је на њу мислио можемо закључити из Стаљиновог одговора да је у питању лоша замисао јер би у једној таквој творевини Немци тешко контролисали Мађаре.¹⁹¹ Зачуђује британска упорност с обзиром на совјетску изјаву која је ушла у анекс материјала са Трипартитне конференције у Москви, непосредно пред Техеран. У поменутој изјави СССР се изјаснио о питању федерације у средњој и јужној Европи врло негативно. Наведено је да такви планови подсећају на политику санитарног кордона око Совјетског Савеза која је била актуелна пре рата. Али то није било кључни аргумент, Совјети су изразили своју скепсу у погледу будућих односа унутар таквих творевина. Њима је било нелогично да земље које су биле савезнице Рајха уживају иста права са онима које су биле жртва њихове агресије.¹⁹² Британска политика ипак није лако одустајала од Мађарске, па је Черчил Рузвелту крајем августа 1944. приликом реактуелизације приче о инвазији Истре навео да би један такав потез сем продора ка Бечу имао и знатне реперкусије по послератну судбину Мађарске.¹⁹³ Судбину Мађарске и њених граница решиће после рата онај ко буде загосподарио њеном територијом. Како су британски планови о искрцавању у Истру остали само на папиру, иницијативу је преузела Москва. Сходно томе, адреса за југословенске захтеве била је у Кремљу.

¹⁹⁰ *Foreign relations of the United States diplomatic papers, 1944. General Volume I*, Washington DC 1966, 515

¹⁹¹ *Foreign relations of the United States diplomatic papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943*, Washington DC 1961, 602-603.

¹⁹² Буду е Польши, Дунайских и Балканских стран вклюая вопрос федерации, *Московская конференция министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19-20 октября 1943)*, Сборник документов, Москва 1943, 1984,

¹⁹³ *FRUS, Quebec 1944*, 221-222.

3.4. Почетак трке ка северозападу

Чете 9. корпуса 4. југословенске армије избиле су 1. маја у Трст и на обале реке Соче. Следећег дана у град су умарширале новозеландске трупе. Последње немачко упориште у тршћанским Опчинама предало се тек 3. маја снагама британског фелдмаршала Александера, у складу са договором који је раније постигнут. Југословенске војне власти брзо су у подручју успоставиле своју управу и тиме огласили своје право на поседнуту територију. Већ 2. маја Александер је затражио од врховног команданта ЈА маршала Тита да његова војска напусти Трст, што је југословенски вођа одбацио. Југославија је отворено прекршила ранији споразум са Савезничком командом за Средоземље којим је било предвиђено да цело подручје иза старе југословенско-италијанске границе поседну савезници. Њима је ово подручје било битно (декларативно или заиста) због снабдевања њихових окупационих снага у Аустрији, од оног момента када Аустрија буде запоседнута од њихове војске. Ипак, овакав развој ситуације није био неочекиван. Марта 1945. створена је 4. армија ЈА чија је оперативна зона требала да буде управо северни Јадран. Већ почетком априла отпочела је операција за ослобођење Истре, Словеначког приморја и Трста као главног циља. Савезничка команда је, да би предупредила овакав развој ситуације, изводила радње које су требале довести до тога да се предухитре Југословени. У том циљу постигнут је и споразум са немачким гарнизonom у Трсту да се оружје не полаже док у град не уђу британске трупе. Излишно је објашњавати због чега је Немцима више одговарало да буду британски него југословенски заробљеници.¹⁹⁴

Укратко, то су догађаји којима је отворено Тршћанско питање или Тршћанска криза. Кроз наредних девет година ово ће питање бити у жижи југословенске јавности. Своје значајно место оно ће имати и у међународним односима. Дојучерашњи савезници нашли су се на ивици оружаног конфликта. Али то није било одједном, нити неочекивано. Трвења су отпочела још у лето 1944. око формирања владе Тито-Шубашић. На Британце је жалостан утисак оставио и Титов тајни одлазак у Москву. За време његовог одсуства

¹⁹⁴ О овоме више видети: Павле Јакшић, *Ослободилачки поход на Трст Четврте Југословенске армије*, Београд 1952; Костић Урош, *Ослобођење Истре, Словеначког приморја и Трста 1945. Офанзива југословенске IV армије*, Београд, 1978.

Фицрој Меклејн који се налазио на терену у Југославији био је суочен са прилично лошим третманом од стране партизанских команданата. Осетило се и Титово неповерење у вези са деловањем британских снага у Херцеговини и северној Црној Гори, тзв. Флојдфорса. Такође је било и доста натезања око успостављања британске ваздушне базе у Земунику код Задра. Тито је замерио на британској намери да око базе буде ангажовано 20.000 британских војника и цивила, па се тек у јануару 1945. стигло до писаног споразума, а број персонала је смање готово за три пута на 7.000 људи. И то тек на клаузулу по којој се те снаге неће мешати у унутрашње ствари на терену. Југословенске власти су такође врло невољно пристале да ставе британској морнарици далматинске луке и то само северно од Сплита и то опет под клаузулом о немешању у локалне ствари. Неповерење је ишло дотле, да је одбијена и понуда краљевске моранрице да рашчисти минска поља у Боки которској. Одбијена је и понуда да се достави храна становништву Босне, Лике и Далмације које је било суочено са глађу, јер је уз помоћ требао бити изаслан и недефинисан број техничких саветника и посматрача. Овај део неспоразума кулминирао је када су Британци повукли два брода са намирницама, због невољности врха НКОЈ да закључи споразум о коришћењу далматинских лука.¹⁹⁵

Лако је ући у разлоге Титове сумњичавости. Присуство британских снага на јужном Јадрану се гледало као прикривена намера да се можда помогне црногорским и херцеговачким четницима. Број од 20.000 људи у Равним котарима представљао је знатну силу. И једно и друго гледало се као позиционирање британских снага на јадранској обали чиме би се можда пореметио однос снага у Југославији и створила солидна основа за касније рушење комунистичке власти у земљи. Слање техничких саветника у Босну у време док су тамо налазио Михаиловић са главнином својих снага, свакако није деловало добро на партизанско вођство.

Али да се вратимо корак уназад. Да би осигурали да ће ситуација бити онаква каквом су је они хтели, Британци су тежили да се осигурају кроз договор са Титом, али и са другим члановима савезничке коалиције. Отишло се и корак даље па се у циљу обезбеђивања пожељног развоја ситуације преговарало и са немачким гарнизомом у Трсту.

¹⁹⁵ *Тито-Черчил, строго тајно*, Београд-Загреб 1981, стр. 453-458

Први разговори са Брозом су вођени још у Напуљу 13. августа 1944. Тада је Черчил упознао Тита с плановима увођења савезничке војне управе у Јулијској крајини (и северној Италији) по повлачењу Немаца. Као разлози наведени су војни, али и политички императиви. Политички императиви су темељени на принципима Атлантске повеље и на америчком инсистирању да се гранични спорови не решавају у току рата. Стога би војна управа имала за циљ да спречи прејудуцирање статуса подручја. Тито се начелно сложио, али уз захтев да савезници не дирају цивилне власти успостављене од стране НОП-а.¹⁹⁶ Разговоре са Титом у овом правцу водио је и британски командант на Медитерану сер Харолд Александер 21. фебруара 1945. У том разговору Александер је истакао да ће савезницима бити од велике важности да успоставе контролу над Трстом и комуникацијама које воде ка Аустрији у циљу подршке трупама које буду учествовале у окупацији те земље. У складу с тим, савезници би успоставили војну управу на подручју Трста и већег дела Истре, можда чак до старе границе Југославије и Италије. Тито се начелно сложио с војном управом, али под истим условом као и у Напуљу. Сем тога, изнео је и примедбу да савезницима неће бити неопходно да заузму читаво истарско полуострво у том циљу.¹⁹⁷

Претходно је на савезничкој Конференцији на Јалти британски министар спољних послова сер Ентони Идн покушао да отвори питање будућег развоја ситуације у Истри. У том смислу 10. фебруара поднет је документ под називом „Британски предлог по питању Јулијске крајине“. Њиме је Лондон покушао да антиципира развој догађаја у блиској будућности како би савезници усвојили план мера у циљу спречавања ескалације сукоба у том подручју. Документ је предвиђао да ће савезницима бити неопходна комуникација од Трста према Аустрији и да ће бити неопходно у циљу заштите те комуникације завести војну управу. Британци су проблем видели у чињеници да се Титови партизани већ налазе на том подручју и да вероватно неће пристати да предају оружје. Како документ казује, биће потребно да се деси чудо па да пре или касније ти партизани не почну да ометају рад Војне управе. То би, како даље стоји, изазвало јединице Савезничке војне управе да примене силу како би наметнуле свој ауторитет, што би свакако довело до ескалације

¹⁹⁶ *Документи о спољној....* 1941-1945, II, 229-230; Roberto Rabel, *нав. дело*, 301

¹⁹⁷ *Документи о спољној....* 1941-1945, II, 353;

насиља. Други могући сценарио јесте да дође до сукоба између југословенских и италијанских партизана око питања територије што би у том случају изазвало Војну управу да интервенише у циљу раздвајања сукобљених страна. Из горе наведених разлога Идн је тражио да савезници именују једно техничко тело које би одредило линију раздвајања између Војне управе и Југославије. Тиме би Тито, суочен са заједничким ставом савезника, био принуђен да повуче своје трупе ван подручја под савезничком контролом. Та линија је требала да обезбеди ефективну контролу комуникација од Трста ка Аустрији, као и да прати што је више могуће етничку линију. Штавише, Британци су и сами одредили такву линију, али нису тражили да се остали нужно сложе са њиховим предлогом. Више им је било битно да се уважи њихов став да таква линија (макар и неодређена) постоји и да иза њиховог предлога стоје сви савезници. То би им свакако дало неопходан ауторитет у преговорима с Титом.¹⁹⁸

Овај британски предлог није прошао. Штавише није ни разматран понајвише због совјетског противљења¹⁹⁹. Стиче се утисак да је Идн на мала врата покушао да прејудуцира статус Трста јер би он у свакој варијанти био под Савезничком војном управом. Није познато куда је требала да иде та британска демаркациона линија. Додуше неких нејасних назнака има у извештају са састанка који је 15. фебруара одржан у британској амбасади у Атини на којем су присутвовали Идн, Александер и група британских војних и дипломатских чиновника. На том састанку спомиње се да је Александер још у лето 1944. обавестио Тита да ће му због стратешких разлога бити неопходна контрола над пругом која од Трста води ка унутрашњости (Аустрији?) и простор од 10 миља (16км) с обе стране пруге. Реферишући на британски предлог с Јалте за који се наводи да су се СССР и САД сагласили да ће га размотрити, каже се, да уколико

¹⁹⁸ *Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945*, Washington DC 1955, (у даљем текст: *FRUS, Malta and Yalta, 1944*) 888-889; *Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4—11 февр. 1945 г.)*, Москва 1984, 187-188.

¹⁹⁹ А. П. Сальков, *СССР И триестински кризис (маи-июн 1945)*, у: *Працы гістарычнага факультэта БДУ: Навук. зб. Вып. 4*, Минск 2009, 132

Александер исходује пристанак од Тита на овакав аранжман, онда нема потребе да се формира техничка комисија за демаркацију.²⁰⁰

Тито је током већ помињаних разговора од 21. фебруара Александеру понудио и 200.000 југословенских војника који су спремни да се боре и ван југословенских граница. Ту је пре свега мислио на Аустрију, јер је сматрао да ће се Хитлерове снаге утврдити у планинским крајевима те земље. Том приликом Тито је затражио да му се после пораза Немачке дозволи запоседање једног дела Аустрије. Александер није коментарисао Титов захтев.²⁰¹ Југословенске намере мора већ да су биле познате Британцима јер су они на Јалти предлаи нацрт декларације којим су хтели да регулишу и питање Аустрије како би предупредили југословенско мешање. Британци су у предлогу резолуције инсистирали на неповредивости аустријских граница до њиховог коначног решења. Такође су и тражили да се Броз обавезе да ће поштовати неповредивост аустријских граница, док је од САД и СССР-а тражено да потврде да је целовитост Аустрије у интересу све три силе.²⁰² Вашингтон и Москва су примили британски предлог уз став да ће се о њему изјаснити када га детаљније проуче. Стејт департамент се накнадно изјаснио у корист британског предлога, док Кремљ није послао никакав одговор.

Може се лако увидети да што су војске ишле више једна другој у сусрет то су њихови неспоразуми били већи. У циљу суспрезања операција Југословенске армије на северном Јадрану Британци поступно почињу са смањивањем помоћи. Тито је 4. априла од Александера тражио 3000 тона хране као испомоћ јединцама 4. армије која је наступала према Истри и Трсту.²⁰³ Међутим, након консултација са Форин офисом²⁰⁴, свезничком је команданту, из Министарства рата стигао негативан одговор. Нарочито се подвлачило да

²⁰⁰ *Тито-Черчил...* 466-467, Састанак је одржан 15. фебруара, дакле 4 дана по завршетку конференције на Јалти.

²⁰¹ *Исто*, 473

²⁰² *FRUS, Malta and Yalta*, 1944, 887; *Крымская конференция руководителей...*, 188-189.

²⁰³ *Тито-Черчил*, 497-498.

²⁰⁴ *Исто*, 498, У писму Форин офису Александер је показао своју склоност да удовољи Титовом тражењу, јер ће како је навео: ...“ако будем морао преговарати да се споразумем с Титом о Јулисјкој крајини биће ми лакше добити оно што желим од захвалног Тита“. Поред дела о захвалном Титу, Идн је на маргини записао да не постоји такав Тито.

је Титово наступање ка Аустрији или евентуална окупација Малог Лошиња „...подложно политичким приговорима различитих ступњева.“²⁰⁵. Због тога је Александер 15. априла морао да саопшти Титу да није могуће удовољити његовом захтеву, али је понудио да организује ваздушни мост од Београда до аеродрома Шкабрња [код Задра] који би послужио пребацивању залиха.²⁰⁶ Британце је ништа мање озлоједио и довео у сумњу Титов интервју совјетском армиском листу „Краснаја звезда“ 15. априла током боравка у Москви. Револтирала их је чињеница да Тито ниједном речју није поменуо помоћ коју су током рата Британци обезбедили његовим трупима, а они су сматрали да је њихов допринос партизанској војсци био највећи и кључан. Иако се захваљивао Американцима па чак и Бугарима, Британију ниједном није споменуо. Друго, Тито је јавно истакао претензије на Истру и Трст. У Лондону се сматрало се да то није учинио без совјетске подршке, иако се Москва није службено оглашавала овом приликом.²⁰⁷ Генерално развој ситуације у време и после Титове посете Москви је учврстио Лондон у намери да смање помоћ за ЈА (до потпуног укидања), да истрају у намери да до Трста стигну пре Тита и да ускладе интересе на северном Јадрану са Италијом и САД.²⁰⁸

У предвечерје Тршћанске кризе, из Уреда министра резидента за централни Медитеран, Савезничкој врховној команди (на Медитерану) стигла је инструкција да смањи на минимум испоруке оружја и залиха Југославији како се не би повећавала офанзивна моћ југословенских снага. Штавише испорука оружја је укинута а остављена је само минимална испорука муниције.²⁰⁹ Постојала је извесна нада да ће различите војне снаге југословенских колаборациониста прикупљене у Словенији успорити напредовање ЈА, али се то није десило. Понајвише услед хетерогености тих снага. Оне нису ни пружиле озбиљнији отпор него су се предале савезницима, који нису знали шта би с њима. Директно их нису смеле употребити, свесни да су их Немци ту довели баш како би компликовали односе на релацији Београда и Москве с са западним савезницима.²¹⁰

²⁰⁵ Исто, 499.

²⁰⁶ Исто, 499-500.

²⁰⁷ Исто, 504-509.

²⁰⁸ Исто, 503,

²⁰⁹ Исто, 511.

²¹⁰ Исто, 512

До самог лета 1944. амерички планери готово да уопште, за разлику од Британаца, нису узимали у обзир ситуацију на терену, тј. чињеницу да већи део копна Јулијске крајине држе партизани, а да се на терену налазе и различите италијанске наоружане групе. Није узимана у обзир ни могућност да би југословенски партизани могли заузети подручје пре њих²¹¹. Вашингтон се слепо држао свог правца да је до доношења коначног решења проблема могућа једино савезничка окупација подручја.²¹² Таква политика била је руковођена пре свега политичким а не војним интересима, тј. сматрало се да се до праведног решења може доћи једино уколико обе заинтересоване стране буду искључене са спорног подручја. Међутим, нити су била размтрана ограничења такве политике нити решења за проблеме који су се могли јавити на терену. Вашингтон није имао одговор на питање: шта ако Југословени не пристану на њихов наум.²¹³ Штавише амерички представници у Политичком комитету Врховне савезничке команде за Медитеран су се противили и Александеровој посети Титу у фебруару 1945. Не самој посети колико њеним циљевима, тј. намери да се са Титом постигне договор у вези са деловањем савезничких и југословенских снага у Јулијској крајини.²¹⁴ Управо суочен са америчким одбијањем Александер на већ поменутом састанку није Титу могао да предложи конкретну линију раздвајања југословенских и савезничких снага. Обавештен о овим разговорима Стејт департмент је инструкисао свог амбасадора у Италији Кирка, да САД не могу дозволити југословенску управу у доминантно италијанским областима.²¹⁵ Чак и када је почетком априла Александер образложио да не постоји теоретска могућност да савезници поседују Јулијску крајину пре Југословена и да би можда било добро изградити план да ЈА

²¹¹ На могућност да се Титове снаге неће моћи избацити из Јулијске крајине и да се требају размотрити друге могућности као нпр. југословенску војну управу на простору који заузму југословенске снаге, упозорио је септембра амерички представник при Врховној савезничкој команди капетан Стоун, *Civil affairs: soliders become governors*, Washington DC 1986, 590.

²¹² Исто, 590-591.

²¹³ Roberto Rabel, *нав. дело*, 29.

²¹⁴ *Foreign relations of the United States : diplomatic papers, 1945. Europe, Volume IV*, Washington DC 1968, (у даљем тексту: *FRUS, 1945, IV*), 1103-04; *Civil affairs...*, [Min of SAC's Political Conf, 1st Mtg, 20 Feb 45, ACC files, 10000/136/258], Исто, 592-593, Током ове конференције амерички амбасадор у Италији, Кирк, навео је да амерички председник сматра да би под Савезничку војну управу требала доћи сва спорна територија Италије, укључујући и Задар и далматинска острва.

²¹⁵ *FRUS, 1945, IV*, 1107-8

учествује у окупацији као део Војне управе, Американци су остали неумољиви.²¹⁶ Амерички амбасадор Кирк је у депешама Вашингтону говорио "[..] како је врховног заповедника тешко довести на линију америчког размишљања." и "[..] да се са Југословенима не треба преговарати већ им само саопштити шта савазници намеравају". И исто време Вашингтон је одбио и Иднову линију демаркације у Јулијској крајини и могућност да ЈА учествује у окупацији²¹⁷ Тек у само предвечерје југословенског уласка у Трст, 28. априла 1945. начелник америчког здруженог генералштаба је донекле ублажио свој став. Искључио је Задар из окупационе управе и прихватио могућност да Војна управа делује и кроз цивилне органе које је поставио НОП.²¹⁸

Дан пред пад Трста Александер је издао команду генералу Марку Кларку који је деловао на терену. У тој директиви свестан реалности није му наредио да поседне целу Јулијску крајину, већ само Трст и пругу од Трста ка Горици и Тарвизију, као и Пулу, сидришта између Пуле и Трста и линије комуникације између њих²¹⁹. На сам дан избијања 4. армије у предграђа Трста већ се калкулисало са могућим сукобом између савезничких снага и ЈА.²²⁰ Пошто је било извесно да ће савезничке снаге до Трста, у најбољем случају, доћи кад и ЈА, а можда и после, Александер је послао телеграм Титу подсећајући га на своје намере, али и на раније договоре.²²¹ Тито му је одговорио да се од последњих разговора ситуација знатно изменила захваљујући успешним дејствима ЈА. Изнео му је и циљеве дејства југословенских снага, а то је избијање на Сочу. Да би амортизовао незадовољство Александера изнео је своју подршку његовој намери да користи пругу од Трста преко Тарвиза као Аустрији. Такође је и пристао да стави своје снаге „[...] западно од одређене линије“ под савезничку команду.²²² Лондон је ово схватио као „укрштање интереса“ као и Титов позив савезницима да не прелазе Сочу и да не

²¹⁶ Исто, 1108-10

²¹⁷ Исто, 1113-15, 1117-19.

²¹⁸ Directive (FAN 536), CCS to AFHQ, 28 Apr 45, AFHQ Msg files, MC-IN 19647], *Civil affairs ...*, 594-595

²¹⁹ Исто, Msg, Field Marshal Alexander to Gen Mark Clark, CG, 15th AGp, 30 Apr 45, ACC files, 10000/105/497, *Civil affairs...*, 595.

²²⁰ *Тито-Черчил...*, 514-515

²²¹ Исто, 518.

²²² Исто, 519, писмо датирано на 1. Мај.

прихвата савезничку управу источно од те реке. Како би се спречио нежељен развој догађаја ваљало је стићи пре југословенске армије. Исто тако требало је обезбедити подршку Американаца, а совјетска подршка била је више него пожељна.²²³ У датом моменту деловало је као да британској дипломатији и војсци понестаје инструмената да спрече југословенско запоседање града, а да догађаји измичу контроли. Даљи развој ситуације било је немогуће предвидети.

²²³ Исто, 519-520

3.5. Неуспех политике свршеног чина

Од краја априла развој догађаја је текао муњевитом брзином. За југословенску армију ово је био императивни задатак. Остало је мало времена за компромис. Сукоб је висио у ваздуху. Трзавице су се јављале и пре југословенског уласка у Трст.²²⁴ Позорница је постављена, чекало се да се појаве актери. Прва је на сцену ступила 4. југословенска армија која је 30. априла избила у предграђа Трста а већ следећег дана ушла у град. С друге стране надирали су елементи 8. британске армије која је 1. маја прешла Сочу и ушла на „ничију земљу између Источне и Западне Европе“.²²⁵ Југословенска армија је била изненађена британским преласком Соче. С друге стране команда 8. армије до које су стигле информације да се у Трсту даље воде борбе наредила је 9. новозеландској бригади да крене према граду. Немачке трупе су одбијале да се предају јединицама ЈА очекујући улазак Британаца. У ту сврху није извршена готово никакава заштита комуникација које су водиле ка Трсту са запада.²²⁶ Новозеландске јединице су ушле у град 2. маја, дан после југословенских. Новозеланђане је дочекао хладан, готово непријатељски пријем од стране југословенски представника који су у граду већ поставили своје органе управе. Генерал Павле Јакшић, начелник штаба 4. армије, само два дана касније затражио је од новозеландског генерала Фрајберга да његове јединице напусте Трст и повуку се на западну обалу Соче. Сем тога генерал Јакшић је категорички затражио да се савезници не мешају у унутрашње југословенске послове. По његовим речима, југословенска армија се неће осећати одговорном за будући развој догађаја уколико се њеним захтевима не изиђе у сусрет.²²⁷ Савезнички генерал се после овако претећег иступа свог југословенског колеге одлучио да одустане од успостављања савезничке војне управе у граду и одлучио да чека даље инструкције својих надређених²²⁸. Дан раније Тито се обратио Александеру у

²²⁴ Павле Јакшић, *Над успоменама I-II*, Београд 1990, књ. II, 572-573. Југословенска армија је успут интернирала све британске командоса који су се нашли на територији коју је заузела што је изазвало жустру полемику са британском командом на Медитерану, али Генералштабом који је захтевао моментално ослобођање британског персонала под претњом смртне казне.

²²⁵ Geoffrey Cox, *The Race for Trieste*, London 1977, 168-169.

²²⁶ Robin Kay, *Italy, Vol. II, From Cassino to Trieste*, Wellington 1967, 541-542.

²²⁷ Roberto Rabel...*нав. дело*, 54. Павле Јакшић не наводи ову епизоду у својим мемоарима.

²²⁸ Robin Kay, *Italy...*, 554-555

другачијем маниру него претходних дана и месеци. Југословенски маршал се поставио много офанзивније захтевајући хитно објашњење шта значи улазак „[...] без претходне најаве.“ британских тенковских снага у Трст, Горицу и Монфалконе.²²⁹ Тито се отворено оглушио на претходне договоре на које је раније пристао и на које га је Александер упозорио такође 3. маја у помирљивом тону. Британски фелдмаршал му је ставио до знања да су југословенске трупе извеле једнострану акцију тиме што су своју оперативну зону прошириле на обале Соче. У савезничком духу предложио је састанак југословенског начелника штаба (да ли Генералштаба или 4. армије није јасно прецизирано) са генералом Морганом* како би се решила међусобна размимоилажења.²³⁰

Тито је брзо одговорио исказујући своју изненађеност тврдњом да не поштује постигнуте договоре. Како је навео, савезничке трупе су слободно користиле и Трст и Пулу и комуникације ка Аустрији а он је својим трупама наредио да их не ометају. Такође је истакао да је он имао одговорност и као врховни командант и као премијер и да мора штитити пре свега интересе своје земље и да је својим снагама наредио да држе цело окупирано подручје. Александер је на то предложио да пошаље свог начелника штаба у Београд где би имао да са југословенским војним врхом утаничи чисто војна питања у вези са Јулијском крајином. Основе за разговор биле су да ће савезничке снаге контролисати сву територију западно од комуникација које воде ка Аустрији и да ће ту успоставити своју администрацију. Југословенске снаге су испрва требале бити под савезничком командом а касније би се повукле. Савезничка управа би задржала све југословенске цивилне органе уколико би они функционисали на задовољавајућ начин. Договор не би имао репрекусије на каснији дугорочни статус подручја. Са његовим предлогом су се сагласили и начелници здружених савезничких штабова. Тито је међутим на разговорима са Морганом овај предлог одбио. Његово оправдање је било да је подручје етнички

²²⁹ *Тито-Черчил...524*

Генерал сер Вилијем Морган, начелник штаба Врховне савезничке команде за Медитеран.

²³⁰ *Исто, 524.*

словеначко и да Југославија има право да га окупира као савезничка земља која је поднела велике жртве за савезничку ствар.²³¹

Пропаст преговора и чврсто Титово одбијање наишли су на врло оштар пријем у Лондону. Черчил је био спреман и да употреби силу, али га је у томе обесхрабрио телеграм генерала Александера од 11. маја у којем је британски командант изразио сумњу у погледу спремности својих војника да ступе у борбу против Југословена. Сем тога он по своме виђењу није имао довољно трупа и није знао против колико јаких снага треба да се бори. Ово друго понајвише због енигме да ли ће и у ком обиму СССР помоћи Титу.²³²

На северним границама развој догађаја је текао слично али мање драматично. Шест дана по избијању кризе око Трста, јединице британске 8. армије поселе су Вилах и Клагенфурт. У потоњи град ушле су само три сата пре него што су га поселе снаге Кокршког партизанског одреда, а сутрадан су у град ушле и јединице тек формираног Мото-одреда 4. армије. Првобитно је било планирано да Корушку поседну трупе југословенске 3. армије.²³³ За разлику од Трста где је ситуација била недефинисана, у Корушкој су Британци одлучили да делују брзо и ефикасно, и пре свега једнострано. Како је још раније било договорено да ће подручја која је потраживала Југославија бити њихова окупациона зона, сматрали су да им за акцију није потребно усаглашавање ставова за Москвом и Вашингтоном. Орм Сарцент је писао Форин офису да у светлу чињенице да се „Руси“ нису изјаснили о предлогу поднетом на Јалти, треба подузети акцију како би се ЈА натерала на повлачење, јер се од Москве не може очекивати никаква помоћ. Британском амбасадору Стивенсону већ 10. маја послате су инструкције да од југословенског врха

²³¹ *Civil affairs...*597-598; *Тито-Черчил...*541. Састанак између Тита и Моргана одржан је у Београду 8. и 9. маја 1945. Тито је предложио свој нацрт уговора у коме савезници користе наведене комуникације као у споразум стоји „потпуно“. Титово оправдање је било да су се околности знатно измениле и да Југославија има право на територију која јој етнички припада. Морган је изразио жаљење због титовог одбијања и навео да разговори од даље прелазе у надлежност влада САД и Велике Британије. Тито је у свом контрапредлогу додатно ограничио савезничко коришћење Тршћанском луком наводећи да би савезничком официру надлежном за управљање луком помагао и лучки комитет у коме би били и представници Југославије.

²³² *Тито-Черчил...*544.

²³³ Павле Јакшић, *Над успоменама*, 556, 570 и 571. На своме путу ка Клагенфурту снаге Мотоодреда поселе су и Каналску долину. в. Erik Dolhar, *нав. дело*, 63-66.

захтева повлачење ЈА из Корушке. У свом захтеву Форин офис се позвао на Московску декларацију и на чињеницу да су југословенске снаге ушле у британску окупациону зону. Стивенсон је 12. маја упутио захтев²³⁴, а Броз је одговорио 13. у много блажем тону него када је Трст у питању. Од Лондона је затражио да ЈА остане у Корушкој, али као део британских окупационих снага. Како би умекшао британску страну Броз је навео да учешћа ЈА у окупацији не би прејудицирало решење граничног спора са северним суседом. Броз је замерио што му сем СССР-а друге савезничке земље нису одговориле на ноту од 2. априла којом је тражио да се Југославији додели окупациона зона у Аустрији. СССР се наравно начелно сагласио са Титовом молбом²³⁵. Одговор Лондона је стигао 17. маја. У њему је указано да се југословенске трупе налазе у британској окупационој зони па је с тим у вези начелни пристанак маршала Толбухина од мале важности. С обзиром на то да је Југославија истакла претензије према подручју које је намеравала окупирати, Велика Британија је сматрала да би останак ЈА био прејудицирање коначног статуса Корушке, па је поновљен захтев за повлачењем.²³⁶ Југословенској страни сигурно није ишао у прилог ни чланак који је 13. маја, дакле исти дан када је Броз писао о непрејудицирању граница, објавила *Политика* под насловом *Наша Корушка*, а у којем је

²³⁴ Исто, 525-553.

²³⁵ Исто, 523. За текст југословенске ноте видети: *Documents on the Carinthian Question*, Beograd 1948.

²³⁶ Исто, 554, Иначе питање окупационих зона у Аустрији, тј. конкретно британске зоне било је прилично нејасно. Не постоје подаци да је икада договорено да ће Велика Британија окупирати подручје Корушке и Штајерске. Иако је о самим зонама било расправљано још од оснивања Европске саветодавне комисије коначни договор није био постигнут, а на иницијативу који је Идн поднео на Јалти у вези са окупацијом Кремљ службено никада није одговорио. С тим у вези занимљиво је да је Андреј Смирнов шеф одљења при совјетском НКВД предложио крајем марта да Црвена Армија поседне јужну Аустрију. Тиме би се спречило британско мешање у југословенске ствари, али и тако би се могли подржати југословенске аспирације према деловима тог подручја. С друге стране постоји и тврдња да су Британци већ почетком 1945. изашли са предлогом поделе зона који је био усвојен с мањим модификацијама, а по којем су Штајерска и Корушка потпале под њихову окупацију, мада није јасно ко је усвојио тај план и где тачно. видети: Dušan Biber, *Britansko-jugoslavanski nesporazumi okrog Koroške 1944-1945*, *Zgodovinski časopis*, 1978/4, 475-479 и Fran Zwitter, *Diplomatski problemi jugoslovansko-avstrijske meje v dobi Druge svetovne vojne*, *Zgodovinski časopis*, 1979/1, 145-159 и Tone Zorn, *Koroško vprašanje 1945*, *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, 279-280 и Stefan Karner, *Koroška in Avstrijska državna pogodba*, u: *Der Staatvertrag von Wien 1955-2005*, Klagenfurt 2006, 22.

Фран Цвигер скицирао територијалне претензије према Вилаху и Клагенфурту.²³⁷ Тешко да га британске дипломате у Београду нису уредно прибележиле и о њему обавестиле централу. Два дана касније из Београда је послат телеграм да је свим југословенским снагама у Аустрији издатно наређење да повлачење, а да ће темпо зависити од брзине пребацивања ратног плена.²³⁸ Тиме је завршена југословенска војна експедиција у Аустрији. Није показана иста она жеља и упорност да се задржи бар део поседнуте територије, а политика свршеног чина није дала резултата. Москва се није огласила овим поводом.

С друге стране став САД по питању Трста се тек формирао и још увек у Вашингтону није постојала спремност за америчким војним ангажовањем на том подручју. Долазак Трумана на чело САД априла 1945. свакако је ишао на руке британској политици јер је нови амерички председник био много више антикомунистички настројен него претходни. Међутим и Труман је гајио урођени амерички опрез када је у питању дугорочно уплитање у европске послове. Он сам није желео да САД буду увучене у балкански котао нарочито не на начин који би могао његову земљу да одведе у некакав нови светски рат. Труманова преокупација у том моменту била је да увуче СССР у рат против Јапана стога је требало избегавати политичко сучељавање са Москвом.²³⁹

С тим у вези био је спремнији дугорочнијем анагажовању америчких снага на терену. Пропаст београдских преговора је заоштрило став америчке администрације. У Стејт департменту су превладале оне снаге које су проблем Трста виделе као кључан и за стабилност Италије, али и поштовање Атлантске повеље као примарног документа на коме се заснивала и америчка ратна и поратна политика. Мирење са унилатералним акцијама овог типа, за њих је било довођење у питање и граница западне Европе. Из тог разлога постојале су само два правца деловања или потпуно повлачење с подручја са свим импликацијама таквог потеза или спремност на оружани конфликт.²⁴⁰ Сувишно је рећи да су ти кругови преферирали другу од ове две опције. Такав став је у коначници превладао.

²³⁷ *Политика*, 13. V 1945, стр.1

²³⁸ Исто, 554-555.

²³⁹ Harry S. Truman, *Memoirs, vol. 1, Years of decision*, Kansas 1956, str. 245.

²⁴⁰ Roberto Rabel, *нав. дело...*63.

Труманов став је такође био да Трст лежи ван онога што би била легитимна сфера совјетског утицаја. По каснијим Трумановим сведочењима ни он ни његов претходник никада нису узимали у обзир чињеницу да би Трст као доминантно италијански град требао припасти Југославији. Труман је почео да верује да је за решење потребно једино импресионирати Тита демонстрацијом толико надмоћне силе пред којом би се пре повукао него урадио нешто глупо. Међутим он још увек није могао изаћи у сусрет Черчиловим захтевима да америчке трупе остану на терену. Што због захтева Пацифичког бојишта, што због притиска јавног мњења у САД да се војници врате кући. У том стилу је и одговорио британском премијеру да је немогуће да се америчке снаге упусте у оружани конфликт са ЈА сем уколико и саме не буду нападнуте.²⁴¹

У духу става о демонстрацији силе Труман је ипак 17. маја сазвао своје команданте да размотри могућност слања додатних снага у регион. Повод је био Александеров телеграм у којем је он навео да се ситуација са Југословенима толико погршала да се неће моћи контролисати без употребе силе. Америчке војне старешине су известиле председника о томе да је могуће слање и додатних копнених и ваздухопловних снага док су поморске снаге већ биле на путу за Јадран.²⁴² Труман и Черчил ценећи утицај који је Стаљин имао на Тита одлучили су да овај спор разреше са Москвом. Пошто се и у Лондону и у Вашингтону већ увелико сматрало да је Тито само марионета у совјетским рукама постојало је и убеђење да ће уколико се постигне договор са совјетским вођом, Тито бити приморан на повлачење. У порукама које су одаслате у Москву координирано и из Лондона и из Вашингтона навођено је да је неопходно повлачење југословенских снага из Јулијске крајине и да постојећа ситуација може да доведе до опасних компликација. Уважавани су легитимни захтеви Југославије, али и негирана политика стављања пред свршен чин када су у питању територијални спорови, који су требали бити решени једино и искључиво на мировној конференцији по завршетку рата.²⁴³

²⁴¹ Harry S. Truman, *Memoirs...*, 248.

²⁴² *Исто*, 249-250. На захтев америчког председника Ајзенахауер је био спреман да пошаље генерала Патона и до пет оклопних дивизија у област Бренера (/очигледно усмерених и ка Аустрији), флота је већ била на путу за Јадран а неколико есакдрона авијације је такође било спремно да се распореди у региону.

²⁴³ *Советско-американские отношения во время Великой отечественной войны 1941-1945*, Москва 1984, т.2, 394-395

Стаљин је с друге стране бранио позицију Југославије скрећући пажњу на чињеницу да је Југославија савезничка земља и да су југословенске трупе саме освојиле поменуто подручје. По његовим речима, требало је размотрити модалитете по којима би се југословенска страна укључила у окупациону администрацију и задржале југословенске снаге на терену као део савезничког окупационог континента. Стаљин је упутио своје западне савезнике на споразумевање са Југославијом узимајући у обзир и југословенски допринос у рату против Осовине, али и чињеницу да је становништво региона већински југословенско а да југословенска војне и цивилне власти уживају поверење локалног становништва.²⁴⁴

Регруписање америчких и британских војних снага у духу Труманове демонстрације моћи оточело је 21. маја. У међувремену, југословенске власти су 13. маја званично прешле са војне на цивилну управу у граду.²⁴⁵ Тензије између савезничких и југословенских војника с расле са репресивним мерама југословенских власти према домицилном италијанском становништву али и некомунистичким групама, биле оне италијанске или словеначке. Савезнички војници су наводили у извештајима својим командама да се југословенско поступање „[...] коси са њиховим традиционалним осећајем за правду“. Били су огорчени јер нису били у стању ништа да предузму и такође су изјављивали „[...] да се осећају као саучесници“, а да се у Трсту „[...] уште не осећају као у ослобођеном граду“ Све ово је навело Александера да у депеши начелницима здружених штабова устврди да било које решење у којем се дозвољава да на терену остану заједно савезничке и југословенске снаге или цивилне власти једноставно неће функционисати²⁴⁶

Тито је на једну од бројних нота које су му послате од савезника 17. маја одговорио да југословенско присуство на подручју источно од реке Соче не прејудицира статус подручја. Као приказ своје добре воље навео је чињеницу да су југословенске снаге заузеле и неке градове и области западно од те реке али да су се из њих повукле иако

²⁴⁴ Исто... 395-396

²⁴⁵ Roberto Rabel, *нав. дело*, 66

²⁴⁶ *Civil affairs...*600

његова земља по етничком принципу има право и не те територије, које ће свакако затражити на будућој мировној конференцији.²⁴⁷

И када се чинило да је ситуација у пат позицији и да је оружани окршај неминован, десило се оно што је мало ко очекивао. Тито је попустио. Југословенске власти су 21. маја обавестиле Форин офис да прихватају споразум који је раније предложио маршал Александер, али уз мање измене предложене демаркационе линије. Претходни дан снаге 13. корпуса 8. савезничке армије су отпочеле концентracију и припреме за преузимање зоне у којој су намеравале да успоставе војну управу. Већ следећи дан су отпочеле са акцијом. Било какав отпор са југословенске стране је изостао, сем неколико безначајних инцидената.²⁴⁸ Југословенске власти су свој пристанак дале уз захтеве да југословенски војни представник учествује у раду Војне управе, да јединице ЈА остану на подручју под командом Врховног савезничког команданта за Медитеран као и да савезничке власти делују кроз затекнуте цивилне власти на терену. Уз то савезнички представници позвани су на хитне преговоре у циљу прецизирања дљњих решења.²⁴⁹

Steјт департамент је био задовољан оваквим развојем ситуације и оставио је Александеру одрешене руке да реши техничке детаље са Титом. Александерови услови били су стриктни и темељени на његовом тронедељном искуству „сарадње“ са јединицама ЈА и југословенским властима. Он је био изрзчито против да југословенски официри учествују у раду Војне управе, али је био склон да дозволи рад посматрача при штабу 8. армије. Југословенски војни контингент би био ограничен на 2000 људи и налазио би се на територији западно од „Морганове линије“, али искључиво на простору који он значи. Што се тичало цивилних власти фелдмаршал је за себе задржавао право да делује једино кроз оне структуре чији би рад оценио као задовољавајући док је све остале могао да смени и постави нове по свом нахођењу. Сем тога сматрао је да од Тита треба затражити и рпатријацију свих не-југословенских држављана који су ухапшени и депортовани од југословенских власти као и поврат њихове имовине. У погледу Пуле Александер се

²⁴⁷ *Tито-Черчил*, ...550-552. У питању је простор Бенешке Словеније са којег се ЈА повукла 16. маја

²⁴⁸ Robin Kay, *Italy*...562-564.

²⁴⁹ *FRUS, 1945, IV*, 1170-71.

ограничио једино на контролу над луком у том граду и сидришта на западној обали Истре, док само контролисање града није сматрао пожељним.²⁵⁰

Из Вашингтона су саветовали своје дипломатско особље при Савезничкој команди на Медитерану да се прихвати југословенски позив на преговоре, али тек пошто почне повлачење јединица ЈА западно од предвиђене демаркационе линије.²⁵¹ До извесних неспоразума је дошло у вези са Александровим ставом по питању Пуле. Дипломатски кругови у Стејт департменту као и сам Черчил били су против препуштања Пуле и сматрали су да Александер даје исувише концесија Југословенима, Фелдмаршал се правдао војним и стратешким разлозима тврдећи да је контролисање града врло недобродошла обавеза за њега. До краја су превладали политички разлози и град је био укључен у Савезничку војну управу, тј. у предлог уговора који је прослеђен у Београд.²⁵²

Предлог уговора је стигао у Београд 2. јуна 1945. Споразум је дефинитивно потписан седам дана касније, док су 20. јуна у Дуину југословенски и савезнички војни представници дефинитивно одредили линију раздвајања [тзв. „Морганову линију“] и друге појединости²⁵³. До 12. јуна све југословенске снаге су напустиле подручје тада успостављене Зоне А. Границе зоне ишле су од испод Копра, 15-ак км источно од Трста и том линијом према северу, са Пулом као издвојеном енклавом на југу истарског полуострва. Остатак Јулијске крајине до предратне границе био је Зона Б. У њој је Југославија успоставила своју војну управу (ВУЈА) са седиштем у Опатији. Тиме се Југославија дефинитивно одрекла права Трст, Горицу и Монфалконе. Политика свршеног чина није уродила плодом јер је избегао главни плен. То је свакако био Трст, мада не треба из те рачунице искључити ни Монфалконе ни Горицу. Али и порд тога узета је већина истарског полуострва с изгледима да се добију даљња проширења границе.

Остаје много питања зашто? Зашто је Тито 21. маја изненада обавестио Лондон да пристаје на уговор? Постоји верзија по којој је Тито послао свога шефа кабинета, генерала Митра Бакића Стаљину да му поручи да ће Југославија оружјем одбити савезничке трупе.

²⁵⁰ *Civil Affairs...*600-601.

²⁵¹ *FRUS, 1945, IV*, 1171.

²⁵² Roberto Rabel, *нав. дело*, 69.

²⁵³ Metod Mikuž, *Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947-1954*, *Zgodovinski časopis*, 1975, sv. 1-2, 3-44.

Стаљин је наводно поручио да ће Трста бити, али касније, јер Американци имају атомску бомбу.²⁵⁴ Из телеграма који је 23. маја Стаљин послао Труману видљиво је заштитничко држање совјетског вође спрам Београда, али не претерано агресивно. Напротив, Москва се држала врло конструктивно у овој кризи, упркос мишљењима бројних експерата Стејт департамента и Черчиловом личном убеђењу да Титовим акцијама управља Стаљин. Нама није позната комуникација између Стаљина и Тита у овом периоду, архивска грађа је не покрива, нити је штампана у било којем од зборника докумената који покрива југословенско-совјетске односе. Можда је није ни било. Можда је једноставан изостанак совјетске помоћи био довољан сигнал Титу. Остаје нам само сведочење Милована Ђиласа да је Стаљин наредио Титу да одступи јер се морао избећи нови рат²⁵⁵. Остаје утисак да Стаљин није имао јасну представу шта му је чинити, већ је опипавао терен. Тољатију је 17. маја поручио да ће Трст бити предат Југославији. У том циљу шеф Коминтерне Димитров је припремио цео елаборат за Тољатију²⁵⁶, а потом је само пар дана касније по Ђиласовим речима суспрегнуо Тита. Стаљин је имао прагматичан став и покушавао је да формулише своју политику не само према Италији и Трсту већ и према западноевропским комунистичким партијама у склопу укупне међународне политике. У том циљу покушавао је да избегне опасне заплете и у том циљу је и самим италијанским комунистима наложио да заузму умерен став према ситуацији у земљи.²⁵⁷ У таквој ситуацији сигурно му није био потребан било какав авантуризам с југословенске стране или недостатак координације. У овом светлу занимљиви су и извештаји британских посматрача из Москве. Они су већ током лета 1945. уочили да односи између Тита и Стаљина нису у најбољем реду. Један од индикатора такве процене била је и чињеница да југословенски маршал током априлске посете Москви, није одликован Орденом Победи попут румунског суверена. По оцени

²⁵⁴ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд 2007, 498. Ова верзија нам се чини најмање веорватном. Атомска бомба је маја 1945. била најстрожије чувана војна тајна САД. Чак и да је Стаљин знао за бомбу тешко да би о томе причао пред Бакићем. Вероватније је да би тајио чињеницу да је СССР сазнао за њу. Чак и да је то изговорио те речи Бакићу, тешко да је сам појам атомска бомба њему ишта значео у том моменту, а још мање Николи Петровићу који је био сведок разговора.

²⁵⁵ Милован Ђилас, *Rise and Fall*, San Diego 1985, 106.

²⁵⁶ Georgi Dimitrov, *Diary of Georgi Dimitrov*, Yale 2003, 371.

²⁵⁷ Silvio Pons, *Stalin, Togliatti and the origins of the cold war in Europe*, Journal of Cold war studies, No.2, 2001, 3-27.

британских аналитичара совјетско руководство није у потпуности било задовољно Титовом априлском посетом Кремљу, па се спекулисало и да је Стаљин вероватно иритиран југословенскиом нестрпљивошћу у погледу Трста, Корушке и Македоније. Процена британских кругова била је и да је слање Георги Димитрова у Бугарску била део стратегије постављања противтеже Титу на Балкану, с обзиром на његов велик углед у комунистичком свету. Крајњи закључак њихових опсервација је био да Југославија није подупрta од Москве за „свађу око Трста“.²⁵⁸

С друге стране индикативан је чувени Титов говор у Љубљани 27. маја 1945. у којем је југословенски вођа рекао да са његовом земљом неће бити ни трговине ни мешетарења.²⁵⁹ Из Москве су ово, да ли исправно да ли погрешно, разумели као критику на свој рачун и као знак непоштовања субординације од стране југословенског врха. Ударац совјетског бича имао је да прими Кардељ пошто Тито није био у Београду. Кардељу је стављено до знања да ће следећи овакав исапад бити кажњен отвореном и јавном критиком како би се Тито, ни мање ни више, него дезавуисао. Кардељ се прво вајкао да је говор био уперен против западних сила, али то није прихваћено. Колико је ова претња била моћна и колико је заплашила Кардеља говори чињеница да је он покушао да сва застрањивања југословенских комуниста пребаци на рачун Тита како би се он лично извукао без последица. Он је наине дао за право критикама из Кремља али и затражио да оне не изађу у јавност јер би веома штетиле врху КПЈ. Али и такође је рекао да је оправдано изаћи са јавним критикама уколико се сличне изјаве понове. Штавише, Кардељ је пред совјетским амбасадором прозвао Тита да Југославију сматра самодовољним ентитетом изван општег развоја социјализма и пролетерске револуције. Додао је и да ЦК КПЈ готово не постоји као организациони и политички центар и да су функционери због недостатка координације препуштени да се сналазе, Он је позвао совјетски врх да на Југославију гледа, не као на другу државу већ на једну од будућих совјетских република а на КПЈ као на будући део СКП(б). По његовим речима, југословенски врх није био способан да своје проблеме решава независно и зато им је свака обазрива и отворена критика била добродошла као и савет у ком правцу да усмере своју унутрашњу и спољну

²⁵⁸ Ђоко Трипковић, *Прилике у Југославији...*, 57.

²⁵⁹ *Борба*, 28. мај 1945, стр. 1

политику. Совјетски амбасадор је био много умеренији и Кардељу је пренео став Москве да је „[...] неопходно прихватити ствари онакве какве су у садашњости“ а то је да Југославија независна држава а КПЈ независна партија а да са своје стране Москва никада неће одбити да да савет, али да је користан савет могућ једино уколико се југословенски врх на време обрати Кремљу.²⁶⁰

Какве год да су биле Кардељеве намере сигурно да је његова примедба брижљиво уписана у Москви и да је стављена на конто Титових потеза. Свакако не оних које би совјетски врх сматрао прихватљивим. Неки историчари иду довољно далеко да цене да је Титова акција била „на своју руку“ и да је била израз „националистичког духа“ КПЈ који је усоталом касније и довео до потпуног прекида између Београда и Москве. По истом том мишљењу Стаљин је имао „чврсту веру“ у сфере утицаја и „докле год је имао слободне руке у источној Европи није био вољан да ризикују конфликт са Савезницима у Италији“. Стога иако је Југославија имала „про форме“ подршку Кремља у стварности је Стаљин покушавао да „обузда жар“ који је испољавао Тито.²⁶¹

Иако нису успели да спроведу своју политику успостављања Савезничке војне управе на целој територији Јулијске крајине савезници су избацивање Југословена из Трста сматрали успехом своје политике. На неки начин имали су осећај да су успели да спрече прекорачивање западне сфере утицаја. Неки иду толико далеко да сматрају да је успех савезничке политике према Трсту мотивисао касније акције САД и Британије против Совјета/комуниста у Грчкој и Ирану.²⁶² Иако неки историчари ово зову првим конфликтом Хладног рата и првим одмеравањем снага између Истока и Запада, питање је да ли је то заиста тако. Јер уколико иза Београда није стајала Москва оваква теза је неодржива. У том случају ово је само случај неспоразума између више држава око територије. Сасвим случајно у питању су супротни идеолошки системи, али у овом случају делује да то за ово причу није битно. Сличних претњи оружјем било је против Србије и Црне Горе 1912. око питања Скадра и Албаније. Италија и Краљевство СХС стајали су једно насупрот другом, иако бивши савезници и 1918. године, Матрица по којој

²⁶⁰ Stephen Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973*, London, New York, Toronto 1975, 166-167.

²⁶¹ Roberto Rabel, *нав. дело*,

²⁶² Geoffrey Cox, *The Race...* 264

је деловала комунистичка власт је била иста као и она коју је форсирала влада у Лондону. Може бити да се Тито осећао сигурнијим јер је мислио да има Москву иза себе. Али показало се да је то погрешно. По свим релевантним информацијама изгледа реалније да су први „хладноратовски конфликт“ од целе ситуације направили у Лондону. Најратоборнији у целој ситуацији био је управо британски премијер. Његову окупираност важношћу Трста и његовим значајем тешко је објаснити. Британски премијер је далеко преценио значај Трста. И економски и стратешки. Кроз преписку и архивалије јасно се види да је он у својим ставовима био далеко радикалнији и од свога шефа дипломатије и од свога команданта на терену. Подршку је имао у извесним круговима у Стејт департменту. До краја је у своју причу успео да убеди и америчког председника Трумана који се у неким каснијим приликама није устручавао да изјави да је пре Кореје два пута стајао пред комунисте, осећајући тежину и опасност од њихове агресије. Први пута када су комунисти „марширали на Трст“²⁶³. Тршћанска криза је тако постала не први конфликт Хладног рата, него његов први мит.

²⁶³ The President's News Conference (April 24, 1952), *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, containing public messages speeches, and statements of the President (January 1, 1952-January 20, 1953)*, Washington DC 1966; Edwards Spalding, Elizabeth, *The first Cold war warrior. Harry Truman, Containment, and the Remaking of Liberal Internationalism*, Lexington 2006, 228. Овакав његов став подгревао је и Винстон Черчил који му је приликом сусрета 1952. упутио комплимент да је од 1945. Труман више пута спасао западну цивилизацију. Између осталог у Грчкој, у Трсту, у Азербејџану, када је покренуо Маршалов план и установио НАТО.

4. ДИПЛОМАТСКА ФАЗА: 1945-1948

4.1. Демонтирање пројугословенских структура на спорним територијама

Пошто политика свршеног чина није Југославији исходвала Трст, остало је у духу споразума [који није прејудицирао коначни статус] да се Југославија за Трст бори дипломатским средствима. Иста ситуација је била и по питању Корушке. У међувремену на подручју „преко“ „Морганове линије“ водила се борба за опстанак или укидање институција које је на терену поставила Југославија. По оценама савезничких органа на терену, југословенски органи цивилне управе имали су као један од циљева „[...] да уређење неопходно за даље одржавање про(југо)словенских осећања преживи привидно повлачење њиховог утицаја“. Међутим ти исти органи добили су сасвим задовољавајућу оцену. Оцењено је да чланови НО комитета нису нужно ни лошег карактера ни пројугословенски расположени. Штавише, речено је и да „[...] је општи утисак који одају ови комитети да су у њима озбиљни али неискусни људи, са неколицином особа типа ватрених агитатора“.²⁶⁴ Али каква год оцена била дата рачунало се са југословенском инфилтрацијом и са покушајем Београда да преко структура на терену очува своју моћ у региону. То се у очима савезничког особља косило са самом суштином савезничке управе и њихове намере да на терену задрже италијански правни систем. Код Врховне команде савезничких снага није било никакве дилеме да на терену треба задржати и успоставити, уколико су укинуте, институције италијанског правног поретка. Због тога је од виших инстанци тражено да се чл. 3 Београдског споразума интерпретира тако да он дозвољава дисконтинуитет са југословенским системом. Члан три је управо предвиђао да ће на терену бити задржани органи цивилне администрације (југословенски) који свој посао обављају на задовољавајући начин по оцени команде. Југословенска страна је то тумачила као задржавање тих органа, не читајући онај део у коме стоји задовољавајући и оцена савезничког команданта, тј. команде. С друге стране савезичка управа је то тумачила на начин да је немогуће сачувати на терену дуални систем и италијански и југословенски, али у органе управе биће кооптирани сви они чланови комитета који су на задовољавајући начин обављали свој посао. Према тумачењу за које је тражено одобрење цивилна управа није могла да функционише на задовољавајући начин уколико је била у колизији са другим

²⁶⁴ Yugoslavs have established their committee system to perpetuate their power [XIII Corps Periodical Intelligence Summary No. 3, 11 Jun 45, ACC files, 10000/109/299], *Civil affairs*....., 603

инстанцама поретка, тј. онима које су функционисале по италијанској правној традицији и то је био довољан основ за њено укидање. Међутим посао је био много сложенији пошто су сем Народнослободилачких одбора и пододбора Југословени поставили лојалне људе и у већ постојеће системе управе у Трсту.²⁶⁵

Укратко, и целих месец и по по успостављању савезничке управе ситуација на терену је још увек била доста нејасна. Институције система нису заживеле а тамо где су функционисале или нису биле у пуном саставу или су биле оне које је организовала југословенска власт за време свог присуства. Због тога је Врховна команда савезничких санга (ВКСС) инструкисала команду 8. армије која је фактички управљала на терену на који начин треба организовати сегменте управе. Први члан инструкције био је децидан у томе да се неће предузимати никакви кораци који би се могли тумачити као подршка једној од заинтересованих страна. У даљем тексту се наводило да је граница између зона вештачка и да је она само демаркациона линија па стога контроле на њој нису требале бити сталне већ по потреби. Локална власт биће организована по италијанској административној норми од пре капитулације док савезничка управа на терену има дискрецију да врши измене система у складу са потребама све док сама срж правног поретка није нарушена. Чланови локалних власти нису имали право да се обраћају нити да траже инструкције од било кога ван региона. Дато је пуно право дискреције у именовану и постављању чиновника локалних власти, док се одредба која је говорила о југословенским цивилним властима односила на персонал а не на систем. Све фашистичке и југословенске правне норме имале су се укинути а оне које је донела влада у Риму после капитулације нису се смеле примењивати. Локалним италијанским судовима забрањено је да се обраћају судовима у Риму као вишој инстанци док су се судови успостављени од Југославије имали бити укинути. Требало је задржати оне полицијске снаге које су радиле задовољавајуће по оцени савезничких управитеља, не уводити карабињерску службу али је користити по потреби, док је постојеће снаге ваљало ојачати. Локалне патриотске [?!]

²⁶⁵ AFHQ asks if it can interpret Belgrade agreement as permitting discontinuance of Yugoslav system [NAF 1023, AFHQ to CCS, 25 Jul 45, ACC files, 10000/109/207, MC-OUT 7853], *Исто*, 604.

снаге могло се привремено користити као помоћне полицијске снаге, али их је у најкраћем року требало разоружати. Једине валуте су требале бити савезничка и италијанска лира.²⁶⁶

Наравно ово није остало без одјека на југословенској страни која је сматрала да је поновно увођење италијанског законодавства супротно и духу Београдског споразума и норми о непрејудицирању статуса области. Због тога су протествовали и Тито и Шубашић и то у два наврата и 18. (или 17) и 26. јула. Они су захтевали да се прекине са обнављањем италијанске администрације и да се становницима области да право да сами изаберу своје представнике и органе власти. Како је наведено у југословенској ноти од 26. јула целу област је требало третирати као ослобођену и од Италијана и од Немаца и стога су становници области требали изабрати власти које би блиско сарађивале са савезничком војном управом.²⁶⁷ С друге стране одговарано је да је до 8. септембра 1943. ово подручје било део италијанске државе и да се у складу са тим и са одредбама међународног права примењује италијанско право од пре тог датума, али не и после. Ово друго је требало бити у духу неподржавања ниједне од заинтересованих страна. Штавише ВКСС је наводила да комитети на терену нису укинута већ да су им функције сведене са извршних на саветодавне и то у местима где је словеначко становништво у већини.²⁶⁸

Иако су поступно демонтирали југословенске органе они су се показали много жилавији него ли је било очекивано. Градско НО веће у Трсту јоше увек је почетком августа имало великог утицаја на живот града, а југословенски званичници су имали и немалог утицаја на рад лучке администрације како у Трсту, тако и у Монфалконеу. Савезници су с тешком муком успевали да уклоне ове људе.²⁶⁹ Све до половине августа ситуација на терену је била релативно мирна. Југословенске организације и представници организовали су митинге и скупове али су они протисцали мирно. Буру негодовања

²⁶⁶ AFHQ directs that local government revert to an italian model [Directive, AFHQ to Hq Eighth Army, 26 Jun 45, ACC files, 10000/109/2071, *Исто*, 604-605.

²⁶⁷ *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1945*, Београд 1984,

²⁶⁸ Memorandum to Yugoslav Ministry of Foreign Affairs No. 288 , FO, R 16543/15025/92; Why it is impracticable to continue the yugoslav system [Msg, AFHQ to CCS, 25 Aug 45, AFHQ files, MC-OUT 7196], *Civil Affairs...*, 606-607.

²⁶⁹ Col Bowman, SCAO, XIII Corps, Rpt for Jul 45, ACC files, 10000/109/472], *Исто*, 607-608.

изазвала је одлука Савезничке управе 11. августа да изда Наређење о организацији локалне управе. Њиме су у потпуности укинуте све институције које су постављене током југословенске власти над регионом и дефинитивно васпостављене одредбе италијанског правног система. Наређењем је било предвиђено да се подручје подели на две области, Трст и Горицу и комуно Пула. Свака од области би имала обласног председника и веће а она би даље била подељена на комуне или општине. Општине би такође имале председнике и већа. Овлашћења и именовање свих тела остављена су на слободну процену Савезничкој управи. Она им је одређивала ингеренције и именовала чланове по свом нахођењу. Сва остала тела која нису била именована од Савезничке управе су укинута. У обзир је узимано да људи који се именују у органе управе морају бити најугледнији и најспособнији грађани на подручју на којем се именују.²⁷⁰ Није прецизирано у наредби, али је речено у једној ранијој инструкцији међу различитим нивоима савезничких команди док се припремала организација локалне власти, састав обласних и општинских органа требало је одговара саставу становништва на терену.²⁷¹

Италијански су грађани наравно поздравили ове промене док су их словеначки осудили и одбили учешће у власти. Било је јасно да се са гашењем југословенских цивилних органа гасио и утицај Југославије у зони А. Тиме је смањиван и југословенски маневарски простор и смањивале се шансе да Југославија добије Трст. Као једино оружје борбе на терену остала је пропаганда и демонстрације. Контрола је фактички изгубљена до краја лета 1945. Од јесени је почињала дипломатска борба, мада је било јасно да је простор за компромис веома скучен. Савезници су својом неодлучношћу прокоцкали шансу још маја месеца да преузму читаво спорно подручје, а Југославија се 12. јуна са повлачењем своје војске и политички повукла из Трста. Било је мало вероватно да ће Тито пристати да у неким будућим говорима уступи макар и педаљ онога што је освојио. Исто тако било је тешко очекивати да ће западни савезници одустати од онога за шта су били спремни и да ратују. Италија се ионако мало питала иако је питање њене стабилности и будућег положаја било део сваке озбиљне једначине. Рим је као део пораженог табора

²⁷⁰ Organization of local government [GO II, Bowman, SCAO, XIII Corps, 11 Aug 45, AMG Gazette No. I], *Исто*, 609-610.

²⁷¹ AMG gropes toward a plan of local government [Min of SCAO's Mtg at Hq AMG, XIII Corps, 28 Jul 45, ACC files, 10000/109/320], *Исто*, 608.

једноставно морао да пристане на решење које ће бити скројено ван Италије. Када се ситуација на терену охладила постала је тема преговора и погађања између Москве и Запада.

У Аустрији се ситуација развијала нешто другачије. Још за време рата, тј. 3. априла у штаб совјетске 9. гардијске армије дошао је вођа аустријских социјалдемократа и некадашњи аустријски канцелар Карл Ренер и совјетским представницима понудио помоћ у успостављању демократске власти у земљи.²⁷² Толбухин је о томе сутрадан обавестио Стаљина који је промптно одговорио да се Ренеру укаже поверење и да му се саопшти да ће Совјети дати подршку успостављању демократских институција.²⁷³ Аустријски политичар је дошао у прави час, јер је совјетски вођа свега дан раније од Георги Дмитрова затражио да међу аустријским комунистима у Москви изабере неколико „прикладних“ како би се придружили Трећем украјинском фронту. Како је Димитров прибележио у своме дневнику, разлог је била Стаљинова намера став да се Аустрија обнови у облику из 1938. године.²⁷⁴ Ренерова посета је убрзала ланац догађаја који је водио рестаурацији Аустрије, односно рађању друге аустријске републике. Како су се аустријски комунисти сагласили да је у интересу денацификације њихове земље да се створи коалициона влада водећих противхотлеровских партија у земљи 27. априла постигнут је договор којим је створена прелазна влада Аустрије коју су чинили социјалдемократи, народњаци и комунисти. Аустрија је прогласила сецесију од Трећег рајха а 1. маја на снагу је враћен демократски устав из 1929. суспендован 11 година раније.²⁷⁵ Иако су западни савезници ову владу признали тек непуних пет месеци касније, прокламовање владе уз совјетску подршку значило је да је положај Аустрије битно другачији него Немачке, јер је влада у Бечу створена и пре капитулације Трећег рајха, што је значило потврду духа Московске декларације. Сам тај чин, донекле је поткопао циљеве Југославије јер се могао тумачити и као подршка Москве целовитости Аустрије.

²⁷² *Донесение маршала Ф. И. Толбухина и генерал полковника А. С. Желтова И. В. Сталину о К. Реннеру (4.априла 1945), Советская политика в Австрии 1945-1955, Москва-Санкт Петербург 2006, 47-48.*

²⁷³ *Ставки Верховного Главнокомандования командующем III-го Украинского фронта о позиции в отношении К. Реннера, Исто, 48.*

²⁷⁴ *The Diary of Georgi Dimitrov, Yale 2003, 365.*

²⁷⁵ *Janko Pleterški, Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976, Ljubljana 2000, 26.*

Питање политике Москве према целовитости Аустрије постаје нешто компликованије кад се размотри преписка Ренера и Стаљина из априла и маја 1945 године. Наиме, Ренер је још 15. априла упутио писмо захвалницу ссовјетском вођи а у част ослобађања Беча два дана раније. Стаљин је одговорио месец дана касније захваљујући се тада већ аустријском канцелару, и исказујући своју подршку независности, целовитости и благостању Аустрије уз обећање да ће у том циљу СССР пружити сву помоћ.²⁷⁶ Стаљиново писмо вероватно и не би имало неку нарочиту тежину да у ономе писму на којег је одговарао није тражено да се совјетски вођа заложи за целовитост аустријске територије од аспирација суседа. У ствари Ренер је наводио да ја Аустрија суочена са могућим губитком територија, а да је Запад мало заинтересован за судбину његове земље „која у каменитим Алпима има врло мало обрадивих површина.“²⁷⁷ Стаљиново писмо неће одмах изазвати реакцију југословенске стране, јер се за њега неће знати барем неколико месеци док о њему не буде почела да пише аустријска штампа уз наводе како је совјетски вођа гарантовао инегритет Друге републике. Чак и када југословенска дипломатија буде потегла питање Стаљиновог писма крајем 1945, још увек неће бити познато шта је писало у писму на које је Стаљин одговарао. Совјети ће амбасадору Владимиру Поповићу предати копију Стаљиновог писма, којим ће он наводно бити задовољан и то тек у децембру исте године.²⁷⁸ Али југословенска страна и даље неће бити упозната са првим писмом и то до 1955 године. Ово питање поново ће доћи на дневни ред 1949. и биће део малог пропагандног рата између две стране [Москве и Београда], али о томе касније.

Током лета ситуација у погледу Аустрије биће углавном мирна, јер су све стране биле заокупљене другим питањима. Тензију је углавном држала југословенска штампа која је извештавала о притисцима на корушке Словенце, о запошљавању нациста у полицији Корушке.²⁷⁹ Деловале су само словеначке организације на терену па је у то

²⁷⁶ Сергеј Семанов, Владислав Кардашов, *Иосиф Сталин. Живњ и наследие*, Москва 1997, 375.

²⁷⁷ Eva-Maria Csaky, *Der Weg zu Freiheit und Neutralitaet, Dokumentation zur Osterreichischen Aussenpolitik 1945-1955*, Wien 1980, doc. No. 3.

²⁷⁸ Забелешка о разговору замејка народног комесара за иностране послове СССР В. Г. Деканозова са амбасадором ФНРЈ у СССР В. Поповићем (19. децембар 1945), *Југословенско-совјетски односи 1945-1956 (зборник докумената)*, Београд 2010, 60.

²⁷⁹ *Борба*, 28. VI 1945 и 6. X 1945

време састављено неколико меморандума упућених савезницима и њиховим окупационим органима у Аустрији. Један се односио на преглед историје словеначког антифашистичког покрета и његове борбе против Немаца²⁸⁰, док је други имао много конкретније захтеве. У другом меморандуму тражено је учешће корушких Словенаца у одређеним управним телима покрајине и то на пропорционалној основи.²⁸¹

Колизију између Југославије и савезника изазвала је одлука о расписивању избора у Аустрији за 25. новембра 1945. Југословенска страна је тражила да се избори не спроводе на делу територије на који је она претендовала, сматрајући да се ради о прејудуцирању територијалног спора између две земље. Као су западни савезници били неумољиви под патронатом Југославије 22. септембра основана је Освободилна фронта корушких Словенаца на челу са др Јошком Тишлером.²⁸² Ударац „словеначкој ствари“ уследио је 17. новембра када су британске окупационе власти наводно забраниле рад Освободилне fronte у Корушкој.²⁸³ Ситуација са учешћем ОФ на изборима заправо је била нешто компликованија. Наиме, британске војне власти су донеле одлуку да региструју ОФ као странку, али под условом да се она изјавом обавезе да неће водити пропаганду у циљу промене аустријских граница, тј. да признаје границе из 1938.²⁸⁴ То је за Словенце било неприхватљиво јер су сматрали да је то у супротности са слободом говора, али и са договором који је постигнут са Београдом у време повлачења ЈА из Аустрије. Иако се вођа

²⁸⁰ *Documents on the Carinthian Question*, Београд 1948, 75-80. Овај меморандум потписао је Покрајински комитет Освободилне fronte за Словеначку Корушку.

²⁸¹ *Исто*, 80-83. Овај меморандум потписали упутили су „представници словеначког народа у Корушкој“, али бз назнаке о којој политичкој организацији се заиста ради. Истини за вољу потписници су касније били и потписници захтева за регистрацију ОФ за словеначку Корушку као политичке партије. За Сем тих политичких захтева у меморандуму је захтевао да се коушки Словенци од стране војне управе сматрају за део „победничких југословенских народа“. Војна управа је одбила политичке захтеве наведене у меморандуму као неосноване, а последњи о југословенству корушких Словенаца као немогућ с обзиром на Московску декларацију, *Исто*, 84-85.

²⁸² Dušan Nećak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945-1976)*, Ljubljana 1985, 40-45.

²⁸³ Забелешка о разговору заменика народног комесара за иностране послове СССР В. Г. Деканозова са амбасадором ФНРЈ у СССР В. Поповићем (20. новембар 1945), *Југословенско-совјетски...*, 41.

²⁸⁴ *The Documents on Carinthian...*, 91.

ОФ Тишлер испрва противио да стави потпис на тај документ, 5. новембра²⁸⁵ је то и учинио без консултација са остатком ОФ, што је резултирало његовом оставком. ОФ је изабрала ново руководство на челу са Францом Петekom и затражила померање избора уз став да је захтев окупационих снага неприхватљив.²⁸⁶ После даљих покушаја убеђивања ОФ је донела одлуку да неће изаћи на изборе, а војна управа је донела одлуку да ОФ више не сматра за политичку странку.²⁸⁷ Истовремено је и Југославија у вербалној ноти од 14. новембра такође затражила да се одгоде избори у Корушкој, тј. на оном подручју на којем су Словенци у већини, сматрајући да је у ситуацији када се не зна крајња судбина територије, одржавање избора својеврсни преседан. Истовремено је затражена смена актуелне власти у покрајини и избор нове која би била више фер према Словенцима. Ово је наравно био само увод, остатак документа односио се на историјски и географски положај словеначке Корушке, чиме су заправо дефинисане југословенске територијалне претензије.²⁸⁸

Провизорне покрајинске власти су одмах по успостављању британске окупације донеле одлуку о повратку у своје домове оних Словенаца које је нацистички режим раселио, али је британска окупациона управа оклевала у томе бојећи се јачања словеначког елемента и даљих заплета у вези са југословенским територијалним претензијама. Спекулисало се и да се у Лонодну можда размишља у правцу размене корушких Словенаца за штајерске Немце. Други проблем је био што су на њихова имања већ били насељени Немци раније исељени из Каналске долине и из Кочевског рога по договору Мусолинија и Хитлера.²⁸⁹

²⁸⁵ Исто, 97.

²⁸⁶ Исто, 98-101.

²⁸⁷ Исто 102-103. У допису упућеном руководству ОФ војна управа је запретила оштрим санкцијама уколико ОФ буде опструисала изборе, или водила нетранспаренту или недемократску акцију за промену граница.

²⁸⁸ Исто, 54-62.

²⁸⁹ Valentin Hellwig, *Razvoj nacionalneg vprašanja na Koroškem 1918-1945*, u: Staatvertrags von Wien..., 82-83. По релевантним подацима, у периоду између 1941. и 1945. из Корушке и Штајерске у унутрашњост Рајха било је пресељено око 63.000 Словенаца, Tone Ferenc, Bojan Godeša, *Die Slowenen unter der*

Ситуацију је компликовао и сукоб унутар саме ОФ јер је њен председник Јозеф Тишлер дошао у сукоб са радикалнијим крилом покрета (комунистима) зато што се обавезао да се у кампањи за изборе који су у Аустрији одржани 25. новембра, неће вршити пропаганда у погледу граница. Резултат Тишлерове смене и одлуке о бојкоту избора био да је ОФ остала без представника у покрајинској скупштини. Један део Словенаца политички се организовао у оквиру аустријских социјалдемократа, тј. унутар Савеза аустријских Словенаца. Комунистичко крило се повезало са Комунистичком партијом Аустрије, а Тишлер, који је по убеђењу био демохришћанин, своје присталице је окупио у оквиру Савета корушких Словенца. Средња група ОФ је формирала Савез словеначких организација у Корушкој. Тако се дошло до ситуације да је до краја године де факто нестало иједне организације која се залагала за ревандикацију граница. Остаје и као чињеница да то није довело ни до тога да се корушки Словенци евентуално одреде за листу аустријских комуниста. Из тог разлога ће аустријски шеф дипломатије Карл Грубер с правом констатовати да ОФ не окупуља више од 3-4.000 чланова.²⁹⁰ А колико крајем јуна 1945. јединствена ОФ је савезницима предала меморандум којим је тражила прикључење јужне Корушке Југославији. Рад комуниста унутар ОФ и њихов покушај да се ставе на чело политички разнородне, али национално хомогене Освободилне фронте је довео до институционализације аустријских Словенца и њихове интеграције у аустријски политички систем, што је утицало на урушавање југословенских позиција у вези са граничним питањем. Током наредне године питање Аустрије, односно питање југословенске границе са својим северозападним суседом било је у потпуности скрајнуто због финализације рада на мировним уговорима са Италијом и сателитским земљама, од чега је Аустрија била изузета.

nationalsozialistischen Herrschaft 1941-1945, u: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Die Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Ljubljana 2004, (219-268), 240.

²⁹⁰ Valentin Hellwig, *нав. дело*, 83, Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische Staatvertrag*, Kärnten Jahrbuch für Politik, 2005, 165

4.2. Почетак дипломатске борбе за Трст. Лондонска сесија Савет министара

Дипломатска борба имала се водити кроз Савет министара иностраних послова, тело формирано по плану који су поднели представници САД конференцији „велике тројице“ у Потсдаму (17. јул – 2. август 1945).²⁹¹ Савет је успостављен као тело које је имало да припреми нацрте уговора са бившим немачким савезницима, а потом би ти уговори били усвојени на конференцији великих сила и суратујућих земаља. Формат и капацитет конференције је тек требало одредити. Приоритет међу овим уговорима имао је уговор са Италијом.²⁹² Као стално седиште Савета одређен је Лондон и планирано је да се тамо одржи прва седница Савета. Заседање у Лондону почело је 11. септембра 1945. Прва тачка дневног реда прве седнице Савета била је питање југословенско-италијанске границе. То довољно говори о значају тог питања. Седам дана раније, југословенска влада је преко свог дипломатског представништва у Лондону поднела захтев да њена делегација буде позвана на заседање како би представила своје ставове.²⁹³ Другог дана заседања на предлог САД одлучено је да се Југославија позове на главну седницу Савета на којој се требало расправљати о мировном уговору са Италијом. Сем Југославије и чланица савета, на „саслушање“ су позване Италија и британски доминиони који су своје право предлагања црпили из свога доприноса у рату против Италије.

Није се дуго чекало па да се појави први предлог коначног решења проблема. Очекивано, упутили су га Британци који су од великих сила били највише инволвирани у кризу. Британски меморандум се пред представницима Савета појавио већ 12. септембра. Званични Лондон је предложио да град Трст остане у италијанском поседу, док би се серијом међународних уговора гарантовала отвореност луке и слобода трговине за земље средње Европе. Британска дипломатија је била мишљења да би се југословенско-италијанска граница требала повући на неком месту између Вилсонове линије и старе италијанско-аустроугарске границе. Задар и далматинска острва је ваљало предати Југославији, док би се свим заинтересованим грађанима на спорном подручју оставило

²⁹¹ James F. Byrnes, *Speaking frankly*, Washington DC, 1951, 65

²⁹² Redvers Opie and associates, *The search for the peace settlements*, Washington 1951, 71

²⁹³ *Foreign relations of the United States: diplomatic papers, 1945. General : political and economic matters, Volume II*, Washington DC 1967 (у даљем тексту; *FRUS, 1945, II*) 104.

право да оптирају за једну или другу државу.²⁹⁴ Иако је међувремену дошло до неочекиване промене на челу британске владе па последично и дипломатије, политика Лондона је остала непромењена. Увођење појединих социјалистичких тековина у британску економију није значило и идеолошки и стратешки заокрет британске политике. Напротив, она је остала једнако конзистентна као и деценијама пре те, готово невероватне промене која је јула 1945. на чело државе довела лабуристе и Клемента Атлија на место премијера.

Већ у припремним британским документима за конференцију било је видљиво коју ће линију заузети Британија, мада ти исти документи откривају и бројне дилеме с којима се суочила британска политика. У меморандуму који је министар Бевин саставио и проследио тзв. Комитету за прекоморску обнову јасно се види да је основа британске политике да Трст мора да остане италијански. Међутим, постојале су дилеме око остатка границе узимајући у обзир два фактора. Први је био да ће бити тешко, ако и икако могуће, натерати Југославију да напусти територију коју је контролисала. Други фактор је био да уколико се буду у највећој мери поштовали етнички обзири, сам Трст ће се наћи у стратешки врло неповољном окружењу. Британски шеф дипломатије је дозвољавао да део подручја северно од Горице (која би остала Италији) треба дати Југославији, али без града Тарвиза, који би или остао у Италији или би можда чак враћен Аустрији (у којој је био до 1918. године). Британија је фаворизовала решење по којем би Италији припала цела Истра, укључујући и Лабин и његове руднике угља, али због објективних околности је била спремна да се полуострво, сем северозападног „угла“, преда Југославији.²⁹⁵

Оно што је Савет за релативно кратко време (већ четвртог дана заседања) решио као дефинитивно, била је одлука да Задар и далматинска (и кварнерска) острва имају ван сваке сумње припасти Југославији, док би се остале тачке разграничења почеле разматрати тек пошто се саслушају југословенски и италијански представници. Амерички меморандум о питању границе поднет је истог дана, тј. 14. септембра. Вашингтон је предложио да документ који је презентовао буде усвојен као званична инструкција Савета министара заменицима министара иностраних послова који су требали да усвојене

²⁹⁴ Исто, 136.

²⁹⁵ FO, U/6539/50/70.

принципе преточе и конкретизују у мировне уговоре. По америчком меморандуму, за основу при одређивању граничне линије ваљало је узети етничке, али и економске критеријуме. Полазна тачка била би „Вилсонова линија“ која би била знатно модификована у корист Југославије. Модификација би се извршила пре свега на северном сектору и била би руковођена етничким принципима, док би на јужном делу линије ваљало уважити чињеницу италијанске етничке већине, али и разлоге економске природе у корист Италије.²⁹⁶ Десет дана пре овога, италијански премијер Алчиде Де Гаспери послао је један документ Стејт департменту у којем је тражио да као граница буде узета „Вилсонова линија“. По његовим речима, и овакво решење је Југославији препуштало 80.000 Италијана у Ријечи и Задру. Италија би била спремна да демилитаризује Пулу ако Југославија заузврат демилитаризује Боку. Свим заинтересованим државама била би гарантована слобода трговине преко Трста, док би се питање права мањина решило билатералним споразумом под покровитељством ОУН.²⁹⁷

На преподневној седници од 17. септембра констатовано је да су се, сем Југославије и Италије, позиву за изношење предлога одазвали и представници Аустралије, Новог Зеланда и Јужне Африке. Представник Југославије је имао право да први представи свој предлог, а затим би то урадио италијански делегат. Он би потом напустио седницу а своје предлоге би изнели представници доминиона.²⁹⁸

Југословенску делегацију чинили су Едвард Кардељ, Љубо Леонтић²⁹⁹ (амбасадор у Лондону) и Сава Косановић³⁰⁰ (министар информисања). Тежиште југословенског предлога изнео је Кардељ, али су се Савету обратили и друга двојица делегата. Леонтић је

²⁹⁶ *FRUS, 1945, II*, 179-180

²⁹⁷ *Исто*, 106-107

²⁹⁸ *Исто*, 202.

²⁹⁹ Љубо Леонтић, (1887-1973) предратни члан Демократске и Самосталне демократске странке (СДС), један од челника Орјуне. У партизане отишао по ослобађању из италијанског заробљеништва 1943. године. После рата био делегат у УН и амбасадор у Лондону, *Енциклопедија Југославије*, 5, Загреб 1964, 514.

³⁰⁰ Сава Н. Косановић (1894-1956), предратни члан СДС и народни посланик, министар у владама Душана Симовића, Ивана Шубашића и првој влади ДФЈ. Био је делегат на оснивачкој седници Уједињених нација, као и на Париској мировној конференцији. Такође је био и амбасадор Југославије у САД и Мексику, в. *Српски биографски речник*, 5 (Кв-Мао), Нови Сад 2011

био задужен да изнесе економски аспект проблема, док је Косановић изнео историјски преглед „Јадранског питања“ од Првог светског рата па до краја међуратног периода. С обзиром на чињеницу да је Леонтић био Далматинац и некадашњи члан Југословенског одбора, лично инволвиран у проблем разграничења после Првог светског рата, вероватно би било логичније да је он представио историјски контекст.³⁰¹ Сама форма наступа договорена је на састанку са Молотовом 18. септембра. Совјетски дипломата је сматрао да ће Југословенски захтеви тако бити ефикаснији.³⁰²

Кардељева аргументација била је географско-демографска. Он је пошао од чињенице да је Рапалски уговор одсекао Југославију од природног излаза на море. Етничка линија, како је навео, била је јасна и ишла је линијом реке Соче. Западно од Соче постојала је јасна италијанска већина и континуитет насеља са италијанском већином (што не значи да није било Словенаца са друге стране). Источно од Соче, аргументовао је, Италијани су насељавали само приморске градове, неке већински, а неке не. Насеља са италијанском већином била су међусобно неповезана и није постојао континуитет територије. У залеђу, по његовим речима, Италијана готово да уопште није било. Кардељ се позвао на статистичке податке с којима је оперисала југословенска страна, а по којима је на спорном подручју живело 970.000 становника, од чега 650.000 Хрвата и Словенаца и 320.000 Италијана. Половина Италијана је, по наведеној статистици, живела у Трсту. Савет је морао, по његовим речима, да узме у обзир да је Југославија у рату поднела 1,7 милиона жртава од чега 42.000 са простора Јулијске крајине. Из тога је происходило да је природно право Југословена на спорном подручју да се „уједине са својом слободном браћом“. Принципи које је предложио за дефинисање границе били су следећи:

1. Све територије које су биле под влашћу Аустроугарске а које су после Првог светског рата предате Италији требало је предати Југославији;
2. За почетну линију требало је узети стару италијанско-аустроугарску границу коју је на неким местима требало ревидирати, како би се у највећој мери поклопила са етничком линијом;

³⁰¹ Сва три излагања штампана су у књизи *Наша аргументација. Начелне примедбе у вези Трста*, Загреб 1946.

³⁰² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-д/27

3. Граница би ишла долином Соче, с тим што би на северу Југославији било додељено 900 км² западно од реке, а на југу Италији 120 км² источно од реке;
4. Трст би био федерална јединица у оквиру Југославије;
5. Лука Трст би имала статус слободне луке.³⁰³

После Кардеља (и Косановића и Леонтића) Савету се обратио италијански премијер и шеф италијанске дипломатије Алџиде Де Гаспери. Своје излагање он је отпочео тако што је уважио југословенске аргументе да је југословенска мањина у Италији у време владавине фашиста била угњетавана и изложена асимилацији. Међутим, по његовим речима, жртва фашистичког угњетавања био је цео италијански народ. Де Гаспери је оспорио југословенску статистику, наводећи да на спорном подручју живи 550.000 Италијана од укупно 950.000 становника, док је иза „Морганове линије“ (укључујући и Ријеку и Задар) остало око 200.000 његових сународника. Што се тиче Рапалског уговора, њега су по његовим речима, слободном вољом потписале демократске владе у Београду и Риму, али остајало је као чињеница да га фашистички режим није спороводио. Италијанско право на споменуте територије, како је навео, проистицало је из чињенице да је Италија у Првом светском рату дала огроман допринос победи над Централним силама и самим тим и креирању послератне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, тј. слободи и уједињењу јужних Словена. Де Гаспери је играо и на карту личног кредибилитета наводећи да је сам (као опозициони политичар) био жртва фашистичке тортуре, али и хиљаде Италијана и Словена. Како је навео, ваљало је уважити и чињеницу да су италијански војници по капитулацији 1943. своје оружје у највећој мери предали устанцима широм Балкана, а на хиљаде италијанских војника им се и придружило у борби против нациста.³⁰⁴ Штавише, мада се тим податком није оперисало током разговора, бројни италијански војници су по капитулацији вршили обуку партизанских јединица,

³⁰³ *FRUS, 1945, II, 230-232.*

³⁰⁴ У једном каснијем меморандуму који је председник Савезничке контролне комисије у Италији адмирал Елери Стоун послао Труману, стајало је да је после капитулације снабдевање партизанских јединица на терену готово у потпуности вршено преко италијанске авијације и да би судбина Титовог покрета засигурно била другачија да није било те помоћи, *FRUS 1946 II, 72-79.*

нарочито у коришћењу предатог артиљеријског оружја, што је веома подигло борбену вредност и ватрену моћ јединица НОВЈ.³⁰⁵

Други сет аргумената које је користио италијански државник били су економске природе. Иако се сложио са потребом да се што више Југословена нађе унутар граница матичне државе, нагласио је да не би требало цепати заокружене економске целине. Сматрао је да Италији не би требало одузимати руднике угља у долини реке Раше нити лежишта боксита која су се налазила у Истри. Што се тиче угља, навео је да је Италија трећину својих потреба подмиривала из истарских рудника, а што се тиче боксита готово сва производња се налазила на полуострву. С друге стране, како је истакао, Југославија је обиловала рудним богатствима. Решење које је италијанска влада сматрала најсврхисходнијим била је „Вилсонова линија“. Обе земље су се, по италијанском предлогу, требале обавезати на поштовање мањинских права, с тим што би Југославија преузела на себе обавезу да поврати „стару аутономију“ Ријеци и чува италијански карактер Задра. У погледу Трста Италија је била готова да пристане на интернационализацију луке и лучких капацитета.³⁰⁶

У име доминиона говорили су аустралијски министар спољних послова Херберт Еват и Ричард М. Кемпбел, заменик високог комесара Новог Зеланда у Великој Британији. Први је предложио етнички принцип као полазну тачку за одређивање границе, док је за Трст предложио да буде демилитаризован и стављен под управу некаквог међународног тела у којем би седели представници Југославије и Италије. Новозеландски дипломата је у име свој владе изнео да би било најбоље ставити Трст под управу УН, док би две државе ваљало разграничити тако да што мање Италијана остане у Југославији и што мање Југословена у Италији.³⁰⁷

После свих ових излагања Кардељ је добио прилику да реплицира Де Гасперију. Прво се осврнуо на његову економску аргументацију, наводећи да Југославија и сама увози угљ, нарочито специјалне врсте те руде неопходне за развој индустрије. То свеједно, како

³⁰⁵ О томе се више може прочитати и у: Милан Лучић, *Народноослободилачки рат у Истри, Хрватском приморју и Горском котару, љето и јесен 1943*, Ријека 1983.

³⁰⁶ *FRUS, 1945, II, 232-236*

³⁰⁷ *Исто*, 241.

је навео, није Италији давало за право да влада над пола милиона Југословена. По аналогiji коју је пувукао, Италија је зато што није имала нафте могла да затражи и Албанију. У своме врло оштро интонираном излагању Кардељ је свог италијанског колегу оптужио за наставак фашистичке политике, али другим средствима. Шеф југословенске дипломатије је такође оповргао тврдње о прогону Италијана на оним територијама које су под контролом Југославије и навео да је Југославија извршила репатријацију италијанских ратних заробљеника. Кардељ је додао да чак и Југославији најненаклоњенији медији и групе на Западу тврде да је нестало „...свега око 3.000 Италијана“. Без обзира на чињеницу да је после капитулације Италија знатно помогла НОП, Рим је и даље директно или индиректно био одговоран за смрт преко 400.000 Југословена и од тога, по његовим речима, није могао бити аболиран.³⁰⁸

³⁰⁸ Исто, 258-261. До данас је спроведено више истраживања о проблему тзв. фојби, што са хрватске, што са италијанске, што са словеначке стране. Неколицина истраживања представља заједничке подухвате и само би њихове резултате, иако парцијалне, требало примити као релевантне. Једно од њих је и *Жртве талијанске националности у Ријеци и околици (1939-1947)*, Рим 2002. У питању је заједнички подухват Хрватског института за повијест из Загреба и Societa di studi Fiumani из Рима. Истраживање је установило да је на подручју Ријеке и околине страдало најмање 500 лица италијанске националности. У зависности од провинцијенције извори говоре о од неколико стотина, па до 20.000 хиљада жртава „партизанске репресије“. Нека конкретнија истраживања где су жртве навођене поименце као нпр. Gaetano la Perna, *Pola Istria Fiume 1943-1945. L'agonia di un lembo d'Italia e la tragedia delle foibe*, Milano 1993, побројала су поименце 6355 жртава, али су и таква истраживања оспорена под аргументацијом да се на списку налазе и „леgitимне жртве“, тј. сарадници окупатора и војници, па чак и Хрвати и Словенци. Што се тиче прогона италијанског становништва, ту је тешко говорити о бројкама пре свега због недостатка релевантне предратне статистике о укупном броју становништва и националном саставу пре рата (али и после) и због чињенице да се исељавање одвијало у више таласа чак до 1969. године. Италијанске организације наводе цифру од 280.000 до 350.000 људи. Нека новија истраживања попут онога хрватског историчара Дарка Дуковског *Два егзодуса: Хрватски (1919-1941) и талијански (1943-1955)*у: Adrias, св. 15, 2008, 129-165. говоре о око 116.000 исељених Италијана и 36.000 Хрвата и Словенаца који су такође отишли пут Италије. Хрватски статистичар Владимир Жерјавић у раду *Досељавања и исељавања с подручја Истре, Ријеке и Задра у периоду од 1910. до 1971.*, у: Друштвена истраживања 6-7, Загреб 1993, наводи цифру од 188.000 исељених Италијана и Хрвата с тог подручја. Међутим, он од тог броја одбија 44.000 Италијана који су се доселили у периоду између два рата плус 2.000 као резултат природног прираштаја и као коначну цифру установљава око 142.000 исељених. Заједничка словеначко-италијанска комисија је установила бројку од 27.000 исељених Италијана са подручја које је касније припало Словенији и 3.000 Словенаца који су се селили у

После свих ових излагања Савет министара је наставио са расправом о овом питању. Британски шеф дипломатије је остао при ранијем предлогу Лондона. Совјети су тек по саслушању заинтересованих страна изашли са својим предлогом. Како је Молотов истакао, совјетска страна није хтела да излази ни са каквим предлогом док сви не изнесу своје ставове. Како је даље навео, њему се после свих излагања чинило да је југословенска аргументација сасвим утемељена и довољна да Савет донесе одлуку у њену корист. По Молотовљевим речима било је сасвим бесмислено одвајати Трст од његовог природног залеђа. Међутим, совјетска делегација је била против „преурађених решења“ па је сходно том ставу предложила не граничну линију, већ принципе којима би се ваљало руководити при исцртавању границе. Та три принципа су била:

1. Да се морају поштовати принципи Атлантске повеље;
2. Да се морају обезбедити добри југословенско-италијански односи;
3. Да се мора обезбедити трајан мир у региону.³⁰⁹

Француски министар спољних послова Жорж Бидо је своје излагање отпочео речима да Француска по овом питању није имала никаквог специјалног интереса јер је гајила пријатељство и према италијанском, и према југословенском народу. Он је предложио да основа за решавање проблема мора бити обезбеђивање трајног мира, здрав разум и права нација, онако како су срочена у Атлантској повељи. Бидо је на крају излагања констатовао да се Савет сложио по неколико питања:

1. Да се признаје херојска борба народа Југославије;
2. Да ће се узети у обзир тешке грешке које су на спорном подручју починиле фашистичке власти;
3. Да се сви слажу да се граница мора темељити на етничком принципу, вољи народа и језику, а да економски разлози иду у други план;
4. Да Трст има италијанску, а непосредно залеђе словенску већину и
5. Да тршћанска лука мора бити отворена за све заинтересоване стране.

Италију - види *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko kulturne komisije*, Копер-Carodistria, 2000. Укупна бројка по томе би била између 172.000 и 218.000 (ако занемаримо Жерјавићев одбитак од 44.000) људи.

³⁰⁹ *FRUS, 1945, II, 249-250*

С друге стране, Савет се по његовој опсервацији није могао договорити о две ствари, а то су биле линија разграничења и суверенитет над Трстом. Принцип који се у складу са његовим запажањима ваљао применити био је да је неопходно границу тако исцртати да што мање Југословена остане у Италији и обрнуто.³¹⁰

Амерички државни секретар Џејмс Бернс се сложио са закључком да економски разлози треба да иду у други план, али да их не треба занемарити. Бернс је констатовао да опадање Трста као луке у периоду између два рата није било условљено тиме што је лука била ван Југославије, већ чињеницом да је нестало државе за чије потребе је лука изграђена тј. Аустроугарске. Југословенска привреда је, како је приметио, била исувише слаба да подржи развој и ријечке и тршћанске луке. Према томе, развој града и луке није зависио од непосредног залеђа, већ од економије удаљених земаља попут Чехословачке, из чега је следило да Трст може да опстане и под италијанским суверенитетом, под условом да је лука буде интернационализована.³¹¹

Ова излагања су изазвала Молотова да испред СССР-а изађе са конкретнијим предлогом. Он је предложио да:

1. Што мање људи остане под страном управом;
2. Трст остане у Југославији, али као засебна федерална јединица;
3. Лука буде интернационализована и
4. Да се на следећу седницу позове представник Југославије који би изнео попис мера (економских и царинских) које ће његова земља предузети како би се обезбедила слобода трговине преко Трста.³¹²

После Молотова, Ернест Бевин је констатовао да су сви сложни да етнички принципи морају бити доминантни при одређивању границе, али да је пре тога једино било потребно утврдити чињенице. Како су се, по његовим речима, сви сложили да Трст мора бити отворена лука, остало је једино да се утврди питање суверенитета над градом.

³¹⁰ Исто, 261.

³¹¹ Исто, 251-252.

³¹² Исто, 252-253.

За Британију није било дилеме да град треба оставити под влашћу Италије јер је имао убедљиву италијанску већину.³¹³

Како је, и поред врло конструктивног тона којим су излагали чланови Савета, расправа ипак запала у ћорсокак, одлучено је да се питање Трста преда на детаљније проучавање заменицима министара, који су требали да своје предлоге изнесу на следећем заседању. Пред њих је постављен захтев да се решење до којег дођу темељи на начелу да се што је више могуће уважи етнички принцип и то тако да што мање становника Јулијске крајине остане под влашћу државе која им није матична. Касније ће то начело добити и посебно име и биће познато као начело етничке равнотеже. Такође им је наложено и да израде предлог интернационализације тршћанске луке тако да се Југославији, Италији и свим другим заинтересованим земљама, поглавито средњоевропским дају једнака права трговине преко луке. На инсистирање Вјачеслава Молотова Савет је изјавио да се оваквим решењем не прејудицира питање суверенитета над Трстом и да ће се оно разматрати као део целине укупног питања италијанско-југословенског разграничења.³¹⁴

У међувремену, Кардељ је водио живу дипломатску активност. Први је на реду био Бидо који је исказао пријатељство према Југославији, али је нагласио да Француска подржава решење по којем ће Трст припасти Италији, спојен узаним коридором са остатком територије. Састанак са Бидоом је био врло кратак, а са Бернсом Кардељ није ни дискутовао о проблему због којег је хтео да се састану.³¹⁵ Југословенској страни је већ тада било јасно да од припајања Трста Југославији неће бити ништа. Није било механизма да се то постигне. Међутим, у разговорима са Молотовом је договорено да се изради предлог за интернационализацију Трста који би био у царинској и монетарној унији са Југославијом, а у чијој управи би Југославија партиципирала посредством високог комесара са извесним правима у области заштите њених специфичних интереса. У суштини тај предлог би био улазак Југославије на мала врата у Трст. Како би имао већу пролазност, акт је требало да предају или представници Кине, или Молотов.³¹⁶

³¹³ Исто, 253.

³¹⁴ Исто, 254-255; FO, U 7238/5559/70.

³¹⁵ AJ, ф. 836, I-3-d/27

³¹⁶ Исто.

У нешто измењеном облику који је тражио да Трст буде федерална јединица унутар Југославије предлог југословенске стране стигао је до представника Савета. За федералну јединицу Трст нуђена је широка самосталност и самоуправа, као и равноправност оба народа унутар јединице. Повезаност са Југославијом огледала би се у јединственом монетарном систему и спољним пословима. Југославија је нудила интернационализацију луке, која би била под управом посебног међународног органа. Интересе Југославије штитио би југословенски високи комесар. Железничка мрежа која би везивала слободне луке била би део југословенских железница.³¹⁷

Занимљиво је поменути да је у ово време у Форин офису сачињен један меморандум који се појавио два дана пре главне расправе која је на Савету вођена о италијанско-југословенској граници. Аутор меморандума био је високи чиновник Форин офиса Семјуел Худ. У својој анализи, сем статистичких показатеља који су приказивали да Трст није од есенцијалне важности ни за Италију, ни за Југославију, нити те државе за Трст, изнео је и неколико запажања у вези са границом. Худ је своју опсервацију започео тезом да је Трст у актуелном моменту представљао симбол италијанског јединства и тврдио да се Италија никада неће сагласити да 200.000 Италијана с тог подручја преда Југославији. По његовом мишљењу град је морао остати италијански, заједно са коридором који би га спајао с остатком Италије и који би укључивао Монфалконе и Горицу. Худ је антиципирао да ће у једном моменту Американци као пожељно разграничење истаћи Вилсонову линију којом би Лабин остао у саставу Италије. Иако је прихватао да би то могла бити једна од полазних тачака за разговоре, устврдио је да је мана таквог решења што би на тај начин у Италији остало око 90.000 Хрвата. Искључио је могућност да се граница повуче по строго народносном критеријуму јер би она, како се изразио, била административно немогућа. Стога је сматрао да би читаво полуострво ваљало оставити Југославији сем северозападног дела где је било неколицина насеља са изразитом италијанском већином попут Копра и Пирана. Проблем је био у томе што је тај простор контролисала Југославија и извесно је било да ће се тешко натерати Београд да га преда Италији, што год Савет одлучио. Како би било могуће реализовати ову идеју, предложио је да се са Југославијом изврши размена са територијом западно од

³¹⁷ FO, 9019/51/70

„Морганове линије“, тј. на подручју Тарвизиа које је имало словеначку већину. У сваком случају, предложио је да се Југославији ништа не нуди док се дефинитивно не установи шта ће се од Југославије тражити заузврат. У погледу Пуле предложио је да се размисли о одустајању од тог града као изоловане енклаве на истарском копну.³¹⁸

³¹⁸ FO, U 8356/51/70

4.3. Од Лондона до Париза

Следећи састанак Савета одржан је у Москви од 16. до 26. децембра 1945. Москва се званично води као међуконференција, јер је прави циљ састанка био да се превазиђу неспоразуми, који су изазвали неуспех саветовања у Лондону. По завршетку министарског заседања 27. децембра 1946. издато је заједничко саопштење, које су потписали Бернс, Молотов и Бевин. Чланице Савета у саопштењу су навеле да ће када текст мировних уговора буде израђен, бити сазвана конференција на којој ће учествовати све оне земље које су узеле активног учешћа у борби против Осовине, њих 21. За датум одржавања Конференције одређен је 1. мај 1946. године [што ће се ипак показати као превише оптимистична процена]. По закључењу Конференције, чланице Савета (оне које се сматрају потписницама Споразума о примирју) на основу препорука које је усвојила Конференција, израдиће коначан текст мировних уговора са пет немачких сателита. Потом ће земље које су потписнице уговора о примирју, потписати мировне уговоре са Мађарском, Бугарском, Румунијом, Италијом и Финском, док би остале земље које су са њима биле у рату, то учиниле непосредно после [укључујући Југославију].³¹⁹

У међувремену је дошло до извесног затишја по овом питању и оно је остављено заменицима министара да се „у тишини“ баве њиме. Југословенска влада је настојала да створи привид да се држи међународних споразума, нарочито оних обавеза које су јој задате на Јалти. Тито се такође у билатералној комуникацији трудио да стави до знања западним дипломатама да је његова намера да одржи блиске и пријатељске односе са њиховим земљама. И мада су бројни извештаји британских дипломата са терена врло неповољно говорили о комунистичкој узурпацији власти у Југославији, југословенски се вођа трудио да ситуацију представи другачијом. Непосредно уочи избора 11. новембра 1945. Тито се сусрео са британским амбасадором Стивенсоном у Београду. У доста срдачном и отвореном разговору, британски се посланик интересовао пре свега за

³¹⁹ Те земље су: СССР, САД, Велика Британија, Француска, Кина, Аустралија, Белгија, Белоруска ССР, Бразил, Грчка, Етиопија, Индија, Југославија, Јужноафричка Унија, Канада, Нови Зеланд, Норвешка, Пољска, Украјинска ССР, Холандија и Чехословачка., в. Душко М. Ковачевић, Бранислав Чурчић, *Париска мировна конференција и мировни уговори из 1947*, Нови Сад 1996, 22-23.

југословенски став по питању грчке Македоније, Јулијске крајине и општих праваца југословенске спољне политике. Тито је уверавао Стивенсона да Југославија „не прави никакве комбинације“ према Егејској Македонији и да је лично инструктирао новопостављеног амбасадора у Атини Изидора Цанкара да слична уверавања пренесе и грчкој влади. У вези са Јулијском крајином, истакао је да у југословенском врху не постоји никаква сумња спрам британске намере да се по том питању постигне праведно и трајно решење. У погледу општих праваца југословенске спољне политике истакао је југословенску намеру да одржи пуну независност у том погледу. Како је истакао, било је нормално то што је Југославија као словенска земља одржавала најпријатељскије односе са СССР-ом, али не по цену погоршавања односа са „великим западним савезницима“.³²⁰

С друге стране, врх КПЈ није био задовољан држањем њихових италијанских колега спрам питања Трста и Јулијске крајине. Југословенски представник при СКП(б) пожалио се врху совјетске партије почетком 1946. на неке од наступа Тољатија и италијанских комуниста спрам „[...] оправданих југословенских захтева у вези са Трстом“. Наиме, у КПЈ су сматрали да врх КПИ наступа неприципијелно када истиче италијански карактер Трста и својата тај град за Италију. Штавише, све изјаве које су вође италијанских комуниста давале италијанским медијима током 1945. преточили су и у резолуцији на 5. конгресу своје партије [КПИ]. Југословенски комунисти су нарочито скандалозном сматрали чињеницу да је КПИ затражио од КПЈ да на конгрес не шаље своје представнике, док су истовремено као гости били позвани представници свих других комунистичких партија.³²¹

Поменуто Московско саветовање је довело до деблокаде рада заменика министара иностраних послова, који су на основу упустава Савета радили не тексту мировних споразума. Савет помоћника министара иностраних послова са радом је отпочео 18. јануара 1946 у Лондону а 2. марта је објавио састав Комисије за разграничење. Њена надлежност била је да изађе на терен Јулијске крајине и да на основу географских и демографских показатеља сачини предлог разграничења између две земље. Проблеми су

³²⁰ FO, R/19028/445/92 Mr. Stevenson (Belgrade) to Mr. Bevin (Received 9 November, 2.50 p.m.) No. 2097

³²¹ Писмо представника ЦК КПЈ при СКП(б) Б. Зихерла заменику начелника одељења за спољну политику ЦК СКП(б) А. С. Пањушкину (Москва 19. јануар 1946), у: *Југословенско-совјетски...*, 69-76.

се јавили већ у самом старту, тј. у покушају заменика министара да уопште дефинишу шта је то спорно подручје и коју област морају да испитају. Комисија је потрошила више од месец дана (од 19. јануара до краја фебруара) док није постигнут договор. Представници САД, Британије и Француске су сматрали да је спорно цело подручје између предратне југословенско-италијанске границе и крајње линије југословенских захтева. С друге стране, совјетски представник је био мишљења да је спорно једино подручје између линије коју је захтевала Југославија и италијанско-словеначке етничке линије, али на начин на који је Москва видела ту линију. Први су се правдали тиме да је принцип којим се руководе принцип етничке равнотеже, што значи да треба уважити и економску, и географску логику приликом „цртања“ будуће границе. Западни експерти су тражили да у спорно подручје буде укључена и Ријека, док је совјетски експерт био експлицитно против. На крају, када је комисија коначно 5. марта упућена на терен, превладала је дефиниција коју је предлагала већина. По извештају комисије „истрага“ је извршена у пет градова и 27 мањих места и села, укључујући ту и Ријеку.³²²

Најмању групу експерата на терен су извели Французи и она је бројала само четири члана. Највећу делегацију су имали Совјети и она је бројала десет људи.³²³ Комисија је на терен изашла 7. марта, а после два дана била је у Трсту, где се сусрела са шефовима војних мисија, представницима синдиката, друштвених организација и сл.³²⁴ Југословенска влада је током фебруара размишљала о слању својих људи на терен како би помогли совјетским експертима,³²⁵ а размишљало се и о томе да се постави захтев да се у међународну комисију именују и југословенски чланови. Од овог другог се одустало на совјетску сугестију да би онда то исто могла да тражи и Италија. Због тога је било предвиђено да се југословенски експертски тим смести у хрватски део Истре и непосредно

³²² *Foreign relations of the United States, 1946. Council of Foreign Ministers, Volume II, Washington DC 1970, 13-14.* Истог дана када је отворена расправа, Ристић је јавио у Београд да је из поверљивих извора сазнао да ће се Бидо заложити за то да Југославији припадне цела Јулијска крајина, изузев Трста, в. МСП:ДА, Ф. ПА, ф. 35, бр. 5610.

³²³ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugoj svetovnoj vojni, Љубљана 1961*, 145-152.

³²⁴ Исто.

³²⁵ Требало је у Јулијску крајину упутити пре свега тим стручњака на челу са Јосипом Роглићем, Лавом Чермељом, Антоном Меликом... АЈ. ф. 836 (КМЈ), I-3-d/36

уз италијанску границу, тј. у Љубљану или Ајдовшчину. Требало је припремити податке за сва насеља без обзира на тип и величину, а етничку линију одредити без обзира на административну поделу подручја. Ово је било важно с обзиром на италијанску етничку већину у урбаним срединама и југословенску у руралним. Са совјетском страном је, наравно, ваљало комуницирати у дубокој конспирацији³²⁶

Током боравка комисије на терену десио се и један тежак инцидент. Током демонстрација комуниста пред црквом у тршћанском предграђу Сервола (слов. Шкедењ), цивилна полиција је употребила аутоматско оружје против демонстраната. Том приликом двоје их је страдало, а 17 их је рањено. Ово је изазвало талас протеста и генерални штрајк у Зони А. ПНОО за Трст је од Војне управе тражио моментално распуштање цивилне полиције.³²⁷

Вратићемо се један корак уназад како бисмо нагласили чињеницу да се крајем 1945. а нарочито од почетка 1946. у проблем дефинисања југословенских граница према Италији укључује још једна институција - Јадрански институт из Сушака. Наиме, по избору прве тзв. народне владе Хрватске, њен први председник Владимир Бакарић био је немало изненађен када је у разговору са Едвардом Кардељем сазнао да у Словенији већ годину дана постоји посебно стручно тело које се бави дефинисањем словеначких и југословенских граница. Кардељ је сугерисао Бакарићу да би било добро да сличну институцију оснује и Хрватска. По Кардељевој сугестији, слично као и у Словенији, ваљало је формирати тело састављено од стручњака које ће на основу научних извора и других материјала дефинисати и бранити хрватске интересе у процесу разграничења Југославије и Италије.³²⁸

Иницијативни одбор „[...] за оснивање института као научне установе, [...] са сједиштем у Сушаку, којему ће бити задатак да знанствено и стручно проучава питање јадранског приморја и то са географско-хисторијско-етнографског, прометно-економског

³²⁶ МСП:ДА, ПА, ф. 37, бр. 1769

³²⁷ *Zločin brez primere terja razpustitev civilne policije (Streli v ljudstvo ki zahteva priključitev k Jugoslaviji)* Primorski dnevnik, 12. III 1946, 1

³²⁸ Петар Стрчић, *Од Јадранскога института федералне Хрватске у Сушаку до Завода за повијесне и друштвене знаности ХАЗУ у Ријеци*, Проблеми сјеверног Јадрана, 2013, бр. 12, 27-45.

и техничко-урбанистичког становишта, те да јавно објављује резултате свога рада”, чинили су др Владимир Брајковић, Јосип Роглић и Матко Ројнић. Председништво Народне владе Хрватске је 28. маја 1945. дало је дозволу за оснивање Јадранског института који ипак није званично био владина установа, већ удружење грађана. Најистакнутији међу њима био је географ по струци Јосип Роглић (рођ. 1906. у Жупи Биоковској, Далмација). Студирао је у Београду, Стразбуру, Монпелјеу, Бечу и Берлину. Од 1946. био је професор на Природословно-математичком факултету у Загребу. Други члан одбора Матко Ројнић (рођ. 1908. у Медулину, Истра) бавио се културном историјом свог завичаја, док је трећи члан иницијативног одбора био бокелски Хрват др Владислав Брајковић (рођ. 1905. у Книну). Брајковић је права студирао у Београду, а докторирао је у Француској. До рата је предавао у Суботици, а онда је прешао у Загреб, где је остао до смрти. Био је стручњак за поморско право. На њихову иницијативу Институт је смештен у Сушак, на неспорно југословенску територију. Сва тројица били су и чланови Комисије за разграничење при Председништву владе Хрватске. У ствари, сам Институт је служио као параван Комисији и сва акта која је Комисија публиковала за јавност као пропагандни материјал штампана су под именом Јадранског института. Иако формално основан у мају месецу, Институт је отпочео своју издавачку и пропгандну активност тек почетком 1946.

329

Јадрански институ је битан из разлога што је та институција почев од 1. октобра 1945, па до краја јануара 1946. извршила попис становништва у Истри. Како пописивачи нису имали ауторитет власти, нити средстава принуде, остали су ускраћени за изјаву националне припадности неких пописаних особа, док један мањи број није ни желео да се попише. На подручју Пуле која је била под контролом Савезничке војне управе комисија није била у стању да изврши попис, јер су њени чланови на терену били хапшени. Сем пописа становништва, комисија Института је извршила многе друге бројне статистичке анализе. Круна њеног рада је дело *Националани катастар Истре*, оригинално штампано

³²⁹ Sandi Blagonić, *Članovi odbora za osnivanje Jadranskog instituta 1945. i voditelji instituta/zavoda*, Problemi sjevernog Jadrana, 2013. br. 12, 55-60. Смештен је у Сушак, јер је Ријека, за коју су савезници једногласно сматрали да треба да припадне Југославији, ипак била спорна територија, све док се званичним парафирањем мировног уговора с Италијом не би извршио и формални прелазак града под југословенски суверенитет.

на француском, септембра 1946. године. Како би појачали значај дела, уредници пописа су уз овај попис приложили и пописе становништва из 1880, 1890, 1900, и 1910. године. Западни савезници су покушавали да оспоре валидност ове публикације и резултате пописа, па су током боравка Комисије за разграничење Савета помоћника министара иностраних послова на терену Јулијске крајине детаљно испитивали и Јосипа Роглића 22. и 23. марта 1946.³³⁰

Комисија је напустила Јулијску крајину 5. априла и том приликом је, сем свог рада на терену и података које је у току рада сакупила, за Лондон понела и већи број петиција становништва крајева на којима је боравила. Италијанска страна је доставила 350, а југословенска чак 3.650 различитих петиција и дописа.³³¹ Остало је да Комисија уобличи своје закључке и да их достави Савету министара иностраних послова, што је и учињено крајем месеца. Рекомандације су пре свега биле упућене министрима у Савету појединачно, па онда и Савету као јединственом телу.

Зарад општег контекста, ваља напоменути да активности комисије падају у време интензивног заостравања стања међу дојучерашњим савезницима. Винстон Черчил на Универзитету у Фултону у Мисурију 5. марта 1946. одржава свој чувени говор о гвозденој завеси која се спустила од Штетина до Трста, а фебруара исте године заменик шефа америчке амбасаде у Москви Џорџ Кинан шаље свој чувени тзв. „дуги телеграм“ свом шефу дипломатије Џејмсу Бернсу, у којем тражи од САД да промени политику према СССР-у и створи контрабаланс Кремљу на континенту, јачајући западну Европу.

³³⁰ Мијо Мирковић, *Предговор*, стр. V-XIII у: Вјекослав Братулић, *Ровињско село: монографија једног истарског села*, Загреб 1959.

³³¹ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje...*, Љубљана 1961, 147.

4.4. Париска седница Савета министара (први део)

Седница Савета министара у Паризу отворена је 25. априла 1946. године. Питање Мировног уговора са Италијом било је прва тачка дневног реда, а питање југословенско-италијанске границе прва подтачка. Свој коначан извештај комисија експерата уобличио је на седницима које су одржане 27. и 28. априла. У ствари, у питању су била четири одвојена извештаја спојена у један зато што су експерти дошли до различитих сазнања и закључака током свога бављења на терену. Сходно томе поднели су и другачије предлоге.³³² Извештаји комисије експерата и предлози разграничења нашли су се на седници Савета 30. априла.³³³

Француски предлог разграничења предвиђао је да од спорних градова Италији остају Горица, Тарвизо, Трст, Изола, Умаг, Пиран и Копар. Гледајући подручје Истре, то је значило да Италији остаје северозападни „угао“ и то тако што би граница на већем делу одсека пратила реку Мирну до њеног ушћа у Јадранско море.³³⁴

Амерички предлог разграничења био је много више наклоњен Италији. На северном одсеку линија је била слична француској, с тим што је у области Горице линија била више померена на исток, тј. у корист Италије. Цела западна страна, као и југ истарског полуострва припали би Италији заједно са рудницама угља у долини Раше, укључујући и град Лабин. На северу и североистоку полуострва Југославији би остали градови Пазин, Бузет и Мотовун.³³⁵

³³² *FRUS, 1946, II, 148-149.*

³³³ Истог дана када је отворена расправа, Ристић је јавио у Београд да је из поверљивих извора сазнао да ће се Бидо заложити за то да Југославији припадне цела Јулијска крајина, изузев Трста, в. МСП:ДА, Ф. ПА, ф. 35, бр. 5610.

³³⁴ *FRUS, 1946, II, 149-150.*

³³⁵ *Исто, 151-152*

Британски предлог је предвиђао слична решења попут америччког предлога, с тим што би Лабин ипак припао Југославији док је на северу и у централном делу Истре граница била померена мало више на запад, тј. у корист Југославије.³³⁶

Совјетски предлог је био на линији југословенских захтева. Италија би остала без комплетног истарског полуострва и градова Трста, Монфалконеа, Чивидале ди Фриули, Горице и Тарвизиа и мање-више би била повучена средином тока реке Соче.³³⁷

Сем ових евидентно кардиналних неслагања, мора се рећи да је комисија установила и сложила се око бројних других чињеница. То се нарочито односи на податке у вези са демографијом Јулијске крајине. До њих се дошло сравњивањем бројки из аустроуграског пописа из 1910. са италијанским пописом из 1921. и оним што је установљено истраживањем на терену. Такође су утврђене и бројне економске чињенице, јер су експерти врло брижљиво простудирали многе факте везане за привреду региона задирући у конкретне показатеље из ближе им прошлости, али о томе ће бити више речи касније. После презентовања извештаја са предлозима разграничења, отворена је дискусија међу министрима, члановима Савета.

Молотов је започео дебату исказујући своје чуђење спрам чињенице да постоји тако огроман раскорак између утврђених података, а по којима је била очигледна југословенска етничка већина у Јулијској крајини, и решења која су предложена. Предложио је да се о презентованом читују и представници Југославије и Италије, иако је исказао и извесну сумњу да би остали чланови Савета то могли сматрати сувишним, с обзиром на то да су Кардељ и Де Гаспери ставове својих земаља доста детаљно изнели још у Лондону. Бевин и Бернс су се очекивано супроставили овом предлогу уз тврдњу да из нових излагања Савет неће сазнати ништа са чим већ није био упознат. После краће расправе договорено је да се представници Југославије и Италије ипак позову у Париз а за термин њиховог обраћања одређен је 3. мај.³³⁸

³³⁶ Исто, 151

³³⁷ Исто, 150-151

³³⁸ Исто, 178-184

У међувремену је решавано једно мање територијално питање, проблем острва Палагруже. Савет се сложио с предлогом Бидоа да се с обзиром на повезаност острва с Далмацијом, оно додели Југославији. Међутим, постављен је услов да оно буде демилитаризовано, а да право рибарења у водама око Палагруже имају обе земље. Ово друго из разлога што се острво налази ближе италијанској, него југословенској обали. Проблем се имао уредити посебном клаузулом у мировном уговору, а додало би се да се и острво Пианоса које је остало под италијанском влашћу такође има демилитаризовати.³³⁹

Југословенска делегација је у Париз допутовала на прилично високом нивоу и била је доста бројна. Ваља поменути да су у њој сем Кардеља, били и Моша Пијаде и Милован Ђилас, дакле готово врх југословенске државе и Партије. Сем њих, у делегацији је био и Милан Бартош, професор Правног факултета у Београду и стручњак за међународно право.³⁴⁰ Кардељево излагање је трајало пуна четири сата. Кардељ се на почетку сложио са неким чињеницама које је установила комисија експерата, као нпр. са демографским показатељима, истичући да они углавном кореспондирају са оним што је међународној јавности презентовала југословенска влада. Али, како је навео, све предложене линије разграничења су „...повређивале интересе и права народа Југославије“ и биле су у супротности са чињеничним стањем. Кардељ се осврнуо и на методологију рада комисије, нарочито када је било у питању утврђивање економских чињеница. Комисија је, по његовим речима, оцењујући удео трговине појединих земаља преко Трста поступала недоследно, јер је за период до 1912. Чешку и Моравску посматрала заједно, иако су, како је навео, оне биле одвојене провинције, док је југословенске покрајине посматрала сепаратно. То је навело комисију да погрешно закључи да је Чехословачка имала већи удео у трговини преко Трста од Југославије. Експерти су посматрајући географске одлике терена стигли до смешног закључка, како је истакао, да је Трст природни део фурланске равнице, а не свог залеђа. Кардељ је подсетио чланове Савета да је Трст највећи период просперитета проживљавао управо када је био ван граница Италије. Комисија је штавише, по његовим речима, измислила цео један планински масив који је делио Истру на два дела, како би се оспорили легитимни захтеви Југославије. Да би боље илустровао све

³³⁹ Исто, 208-209

³⁴⁰ Записници са седница Политбироа ЦК КПЈ (11. јун 1945 – 7. јул 1947), Београд 1995, 164

„нелогичности“ Кардељ је истакао да је комисија експерата прекршила и обавезу да води рачуна о етничком балансу приликом цртања граница. По америчком предлогу у Италији би остало 209.000 Југословена, а у Југославији 55.548 Италијана, тј. 277.000 и 45.000 ако се цифре воде по југословенском попису уз 1945. а не по аустроугарском из 1910. По британском предлогу ти су бројеви били 188.000 и 83.911 (244.000 и 50.000), а по француском 140.000 : 130.000 (181.000 : 89.000). Сем што су по његовим речима ова три предлога у ствари повлађивала негдашњем агресору и кршила принцип етничке равнотеже, њима су кидане логичне географско-привредно-саобраћајне целине и тиме се угрожавао економски развој подручја. Решење по којем би Трст био предат Италији било је нарочито апсурдно с обзиром на чињеницу да се тиме град одвајао од залеђа којем је припадао, а тиме и од економског подручја којем је гравитирао. Град се поклањао земљи која није била његов примарни корисник и за чије је власти назадовао, док су се земље које јесу биле примарни корисници луке изјасниле у корист Југославије. [Чехословачка влада се о овом питању очитовала 20. октобра 1945, Пољска 15 дана раније, а своје мишљење у корист Југославије доставила је и влада Мађарске]. На крају Кардељ је констатовао да су предлози западних земаља давали стратешку предност Италији, дајући јој све битне комуникације и Трст као главно бродоградилште ратне моранарице. Италија је, подсетио је, имала три пута више становника од Југославије и већ је била агресор на југословенској територији. Такво разграничење је само давало крила италијанском експанзионизму којег се Де Гаспери очигледно, по Кардељевим речима, није био одрекао, што се видело из чињенице да је и даље посезао за територијама које су етнички припадале Југославији.³⁴¹

Кардељ је покушао да утиче и на јавно мњење земље домаћина када је на конференцији за штампу коју је 5. маја одржао у Паризу указао на то да је Италија била агресор и на Француску и да је анектирала и део њене територије.³⁴² На III конгресу Народне омладине Југославије, југословенски маршал је 11. маја истакао да је ексклузивно

³⁴¹ *Документи о спољној политици СФРЈ*, 1946, I, Београд 1985, 110-118-

³⁴² *Борба*, 7. мај 1946, стр. 1

право његове земље да се приликом одређивања граница с Италијом она позива и на стратешке разлоге, с обзиром на чињеницу да је Италија у протеклом рату била агресор.³⁴³

После Кардеља, Савету се поново обратио и Алчиде Де Гаспери. Његово излагање је било кратко. У вези са фактографијом коју је прикупила комисија експерата истако је да је она на линији онога чиме је располагала и италијанска влада. Говорећи о предложеним граничним линијама прво се осврнуо на совјетски предлог. Њега је у потпуности одбацио јер је њиме преко 600.000 Италијана остајало у Југославији. Он је поновио став своје земље да је „Вилсонова линија“ најцелисходније решење и да је амерички предлог најближи томе. Британски предлог је сматрао неприхватљивим, јер је лишавало Италију лабинских рудника, док је француски био неприхватљив из разлога што је етнички ексклузивно италијанска подручја на југу и западу Истре давао Југославији.³⁴⁴

Савет је већ 4. маја, дакле сутрадан, расправљао о извештају комисије експерата, али и о обраћањима Кардеља и Де Гасперија. Расправу је по обичају отворио Молотов који је подржао југословенске захтеве и аргументацију. Основна нит његовог излагања била је да је Јулијска крајина јединствено географско, историјско и привредно подручје на којем су већину становништва чинили Југословени и да не постоји разлог због којег би регион требало цепати. Трст као лука, по његовим речима, није био од стратешког значаја нити од кључно економског за Италију, већ је само служио као база за ширење утицаја на околна подручја. Због свега тога би га у духу совјетског предлога ваљало предати Југославији. С друге стране, Бидо је истакао да је комисија имала тежак посао, а француски експерти у њој су се руководили, како принципима које је поставио Савет, тако и духом компромиса. Француски стручњаци су имали на уму и економске аспекте по којима није било добро пресецати полуострво на пола и по њиховом виђењу линија је требала ићи негде између рапалске границе и максимума југословенских захтева. Амерички државни секретар је одбацио Кардељеве тврдње да се Југославији било шта отимало. Штавише, Југославија је под свој суверенитет добијала по америчком предлогу

³⁴³ *Josip Broz Tito. Govori и чланци*, II, Загреб 1959, 214-217

³⁴⁴ *FRUS, 1946, II, 224-225; De Gasperi al Consiglio dei ministri degli esteri Discorso, (Parigi, 3 maggio 1946, pomeriggio)*. I Documenti diplomatici Italiani: Decima serie, Volume III (10 dicembre 1945 - 12 luglio 1946), Roma 1993, 471-474 (у даљем тексту серија и том наводиће се као 10/III)

5.000 квадратних километара територије и 350.000 становика који никада нису били под њеном влашћу. Амерички предлог је по његовим речима био и на линији етничког баланса, мада из бројки које је презентовао то баш и није било очигледно. Зато је посегнуо за „другом врстом математике“ наводећи да на територији која остаје Италији живи 461.000 Италијана који су чинили 74% становништва, мада је таква математика била погрешна, што би се могло доказати путем елементарних рачунских операција. Такође је одбацио и све примедбе у вези са тим да је граница стратешки постављена у италијанску корист. Како је навео, обнављање италијанске агресије било би немогуће уколико би Уједињене нације ваљано радиле свој посао. Напослетку је своје виђење изнео и Бевин који је за совјетски предлог рекао да није поштовао принципе који су установљени на заседању Савета у Лондону. Тај предлог је, по његовим речима, остављао готово пола милиона Италијана у Југославији, а готово ниједног Југословена у Италији. По совјетској идеји, требало је чак да се Југославији предају и неке територије које су до 1914. биле у саставу Италије. На крају је британски шеф дипломатије показао извесну склоност ка компромису, истичући да се Британија у циљу проналажења прихватљивог решења, а које је негде између предлога западних земаља, неће догматски држати свога првобитно изреченог става.³⁴⁵

Молотов је покушао да побије стајалишта својих колега тврдећи да се њиховим решењима регион Јулијске крајине неприродно цепа, а да се Трст као „глава подручја одваја од тела“. Оном делу Јулијске крајине који би остао Југославији неприродно се затварао излаз ка мору, а линија је била толико апсурдна да се на појединим местима приближавала мору на свега неколико километара. Реплицирао му је амерички колега указујући на то да ће тиме што ће Југославија добити Ријеку добити и довољно велику и значајну луку којом може адекватно да задовољи потребе своје привреде. Сем тога, Југославији су по предлогу САД требали припасти и рудници живе у Идрији, многи рудници боксита и знатне количине плодне земље. С друге стране, он се и даље залагао да Италији остану рудници угља у околини Лабина, јер су они, по његовим речима чинили

³⁴⁵ *FRUS, 1946, II, 225-233*

три четвртине италијанске производње те стратешке руде. Југославија је пак, како је напоменуо Бернс, имала и више него довољне количине угља на својој територији.³⁴⁶

Када су се министри поново састали на поподневној седници, било је више него евидентно да је дошло до омекшавања ставова и да је постојао много већи простор за компромис. Први се огласио Џејмс Бернс, признајући да је после боље анализе дошао до закључка да су предлози британских и француских експерата били више у складу са принципом етничке равнотеже, него ли је то био случај са америчким виђењем разграничења. Како је поменути принцип имао примарни значај, предложио је да се експертском тиму повери да направи план разграничења који би кореспондирао са француским и британским планом. То је значило и да је одустао од предлога да Лабин са рудницама припадне Италији, али је предложио да веома вредну опрему коју је Италија инсталирала у рудокопу, Југославија компензује испорукама угља. Молотов је био виђења да би пре саме границе ваљало решити питање Трста, које је из његовог угла било од фундаменталне важности, а једино логично решење било је да он припадне Југославији. Наравно, оно је било логично у светлу претходне совјетске аргументације. На овај начин расправа је упркос почетним позитивним сигнаlima врло брзо запала у ћорсокак. Шеф Форин офиса се осврнуо на претходне Молотовљеве опсервације и трудећи се да буде једнако сликовит, казао је да је Трст пре претстављао „уста Европе“, него „главу Јулијске крајине“. За Џејмса Бернса је било апсолутно нелогично да град који је последњих пола миленијума пре тога био италијански по крактеру, треба дати Југославији. Совјетски министар је био добро припремљен за дубоку историјску дебату, па је указао члановима Савета, да је чак и Наполеон Трст укључио у састав Илирских провинција, тј. да га је издвојио из састава Краљевине Италије. Тиме је француски владар уважио словенски карактер града. А онда је отишао у сасвим другом правцу, предлажући да Трст буде предат Југославији, а да се Италији учине концесије по неким другим питањима из мировног споразума, нпр. по питању репарација или колонија. Потом је неочекиван предлог стигао од Бернса, а он је био да се на подручју између „америчке“ и „совјетске“ линије организује плебисцит, чему се Молотов успротивио, предлажући га за цело подручје Јулијске крајине. Британски и француски представници су били против и једне и

³⁴⁶ Исто, 233-235

друге идеје тврдећи да је идеја плебисцита у супротности са принципом етничке равнотеже, а да би резултате било тешко имплементирати. Једини договор који је постигнут био је да се министри састану и сутрадан.³⁴⁷

У међувремену су Молотов и Бернс имали састанак у „четири ока“ који је био једнако јалов. Амерички државни секретар је предложио да Савет донесе привремено решење на рок од годину дана а да се коначно решење препусти Генералној скупштини УН-а. Совјетски комесар реаговао је тврдњом да то није никакво решење већ продуковање нових проблема. Његова идеја била је да се Југославија у замену за Трст одрекне репарација. Састанак је брзо окончан међусобним оптуживањем, а један од резултата је био да је за један дан одложен састанак Савета, договорен за сутрадан.³⁴⁸ Тај састанак је био реприза претходног пошто нико није хтео да одступи од раније изнетих аргумената. Бернс је, како би додатно компромитовао совјетске предлоге, изнео да би прихватање „совјетске границе“ било у потпуној супротности са базичним принципима Атлантске повеље као кључним документом савезничке ратне и поратне политике.³⁴⁹

У међувремену се Бернс састао са Де Гасперијем, мада је нејасно на чију иницијативу је овај састанак одржан. Нејасно је да ли га је тражио Де Гаспери како би мало подгрејао растућу америчку параноју према Москви, тврдњом да СССР подржава Тита због тршћанских бродоградилница која би требало да послуже за градњу совјетске ратне морнарице. Или га је пак тражио Бернс, како би информисао италијанског државника да ће САД одустати од свог предлога разграничења и да ће тиме неки градови у Истри са италијанском етничком већином бити препуштени Југославији. Државни секретар је сугерисао италијанском премијеру да би било добро да се његова земља сагласи са донетим решењем у циљу останка Трста под њеним суверенитетом.³⁵⁰

Наредних недељу дана ово питање је било „на леду“. Када су се министри поново вратили проблему Јулијске крајине, опет је први иступио Бернс нудећи компромис. САД су биле спремне да пристану на „француску линију“ и то је био максимум америчког

³⁴⁷ Исто, 238-245

³⁴⁸ Исто, 247-249

³⁴⁹ Исто, 250-253

³⁵⁰ Исто, 256-258, Састанак је одржан 6. маја.

попуштања. Молотов је покушао да опет на неки начин апелује на Савет указујући да се у овом спору ради о питању између бившег савезника и непријатеља, односно агресора и жртве и да се то мора узети у обзир. Британски министар се очекивано сложио са америчким предлогом.³⁵¹ И као и сваки пут кад би расправа доспела у ћорсокак, министри су одлучили да се проблем опет проследи заменицима министара на „даље проучавање“.³⁵² Ваљало би напоменути да се два дана пре поновног отварања расправе један нижи амерички дипломатски званичник срео у Лондону са италијанским амбасадором грофом Таркијанијем. Овај други предложио је америчком званичнику да САД, уколико нису у стању да Италији гарантују посед Трста, покушају да издејствују неко прелазно решење на рок од пет година. После тих пет година, италијански амбасадор је ценио да би његова земља била у знатно бољој позицији.³⁵³

Како је у свом излагању Савету од 4. маја Кардељ и најавио, југословенска влада је 14. истог месеца у писаној форми доставила Савету своје примедбе на извештај експертске комисије. Акцент је стављен на исте оне детаље које је у свом говору пред Саветом апострофирао и Кардељ. Демографски су показатељи изанализирани од сектора до сектора и комисији је замерено да на терену није направила ниједну анкету која би прецизније указала на етнички састав подручја. Комисији је такође замерено да је некритички користила аустријски попис из 1910. који по југословенском мишљењу није био поуздан³⁵⁴. С друге стране експерти су, како се каже у примедбама, у потпуности

³⁵¹ Исто, 364-366

³⁵² Исто, 392.

³⁵³ Исто, 359-360

³⁵⁴ Југославија је аустријски попис из 1910. побијала из више разлога: први је због тога што су попис по одобрењу централне пописне комисије из Беча вршиле локалне општинске власти у Трсту, које су по југословенском гледишту, биле шовинистички проиталијански настројене; други разлог је сама методологија. Становништво је пописивано на основу тзв. „језика саобраћаја“ који није нужно морао бити исти као матерњи. Како су и Словени Трста у свакодневном саобраћају користили италијански, тиме је умањен стварни број Словена у Трсту. в. Иве Миховиловић, *Трст, етнографски и економски приказ*, Загреб 1946. 55-58. Један од доказа су по Миховиловићу и резултати аустријских избора из 1911. Да се не задржавамо превише, исти аргумент је још септембра 1945. потеглао Кардељ тврдећи да су резултати избора у Трсту 1911. показатељ броја Словена јер су они, сем за своје кандидате, гласали и за италијанске социјалисте који су имали Словене на листама. У питању је компликована математика, а документ који

одбацили резултате пописа који је 1945. спровела Југославија. Такође су занемарене и промене у структури становништва које су се десиле у региону за италијанске власти.³⁵⁵ Документ се завршавао оптужбом југословенских власти да су експерти фаворизовали Италију, да нису били објективни и да су имали тенденцију да ствари врате на стање које је и довело до италијанске агресије.³⁵⁶

Оно што је било спорно у формулисању југословенских захтева, а сходно томе и у примедбама које је срочила југословенска влада, управо је питање југословенског пописа из 1945. Представници све четири земље који су изашли на терен изнели су примедбе на овај документ. Најблажи у својим замеркама био је очекивано, представник СССР-а који је ставио примедбе на одређене радње при пописивању, али је у суштини југословенску статистику узимао за веродостојну и давао јој предност у односу на пописе из 1910. и 1921. Француски екперти су имали примедбу на методологију, као и на чињеницу да људи који су вршили попис на терену нису имали довољне квалификација за ту врсту посла. Једна од примедби је била и та да је Јадрански институт из Сушака који је био задужен да изврши попис био приватна институција без неопходне инфраструктуре за такве радње. Лица која су пописивала на терену били су махом државни чиновници и зато је став француских стручњака био да је југословенски попис био „[...] једнако изопачен као и италијански из 1921.“, па стога и једнако (не)веродостојан. Британски чланови комисије су тврдили да изјашњавање лица која су пописивана није било слободно, не само услед притиска југословенских власти, већ и услед саме затегнуте ситуације на терену. Чланови комисије из САД су били најконкретнији у излагању примедби. Указали су на то да је попис био припремљен и спроведен на брзину, у року од само две недеље, што је био недовољан период за тако сложену активност. С друге стране, комисија је на терену

имамо у поседу није најчитљивији. У сваком случају, западни експерти су одбили овакву аргументацију тврдећи да су избори били тајни па је немогуће спекулисати у односу на националну припадност гласача. в. *Comments by Yugoslav and Italian section of Research department on the figures in Dr. Kardelj's letter of 29.9.45 on ethnical considerations in Venezia Giulia*, FO, U 7746/51/70.

³⁵⁵ МСП:ДА, Ф, МКП, фасц. 105, дос.16, Војни део анализе граничних линија урадио је генерал Милан Зеленика. У фондовима МСП:ДА сачуван је један меморандум од 19 страна у којем је детаљно анализирано ово питање.

³⁵⁶ *Документи о спољној политици...*, 1946, I, стр. 136-154

утврдила да неки од факата из југословенске статистике нису у складу са стањем које је она затекла. Експерти из западних земаља су као једну од круцијалних примедба и као тежак методолошки промашај оценили то што попис није спроведен на територији ван контроле југословенских власти. Уместо да се избегне изношење података за та подручја, пописивач је одлучио да податке унесе на основу изјава и процена.³⁵⁷

Први део париског састанка, бар што се питања границе тичало, завршен је неуспехом. Остало је нерешено кључно питање око којег су се вртела сва остала питања, а то је суверенитет над Трстом. Овакав резултат водио је пролонгирању постојећег стања, односно останку града под међународном управом као најбезболнијем решењу. Могло би се рећи да су предлози америчке и британске линије били пуки маневри како би те две земље, прихватајући предлог Француске, могле да се представе као стране склоне компромису. Тиме би се дезавуисала позиција Москва, али би се извршио и својеврсни притисак. Ово се не односи само на територијална решења већ и на питање италијанских репарација, јер су представници САД-а пристајући на „компромис“ све време указивали на вредност индустријских [пре свега рударских] постројења која се уступају Југославији, а све у циљу умањења југословенских репарационих потраживања. То није тема овог рада, па се на њој нећемо задржавати више него ли је то неопходно. Позиција о маневру се може лако бранити с обзиром на већ изнете анализе Лондона и Вашингтона о могућности померања границе на штету територије коју су већ контролисале југословенске власти и с обзиром на невољност савезничких команданата маја 1945. да укључе Пулу у зону под управом савезничке администрације. Чак је и „француска линија“ била чист маневар, али намењен Италијанима, којим би се показало да ће и Југославија морати уступити део подручја који је већ контролисала. Решење које ће касније бити донето а које ће, жаргонски речено, „као бити“ у том правцу у ствари ће бити „продавање магле“, јер југословенски део територије који буде наводно део Слободне територије Трста у суштини ће и даље бити под југословенском управом. Али о томе када дође време. С друге стране, и СССР је маневрисао. Москва је била свесна да њена линија и предлози немају теоретске шансе да буду прихваћени, али да би се „тврдио пазар“ ваља имати робу. У првом случају роба је била чист блеф, јер уколико би се укочио рад на споразуму са

³⁵⁷ Додатак на текст Комисије експерата, МСП:ДА, Ф. МКП, ф. 101, д.2.

Италијом, једини губитник је могла бити Москва која би остала без вредних репарација. Стиче се утисак да су сви помало изазивали пат позицију како би се могућност интернационализације Трста сама наметнула као логично решење. Тиме би Москва била аболирана пред Београдом, а Вашингтон и Лондон пред Италијом. Ваља видети претходно изнете анализе Комисије Литвинова и биће јасно да је интернационализација била логично решење и за Москву. Ово је било пожељно решење не само с аспекта односа с Југославијом, мада је ово за Београд био својеврстан пораз, него и са аспекта односа са КПИ, али и у циљу доприх односа КПИ и КПЈ. „Доносилац компромиса“ и „помиритељ“ је сасвим логично улога која је припала званичном Паризу, јер Француска није имала никаквих обавеза ни према Београду, ни према Риму. Француска додуше није ни имала капацитета да има обавезе. Како год, министри нису затворили врата преговорима. Договорено је да се на истом месту састану већ следећег месеца.³⁵⁸

³⁵⁸ Redvers Opie and associates, *The search ...*, 88.

4.5. Други део париске сесије. Договор о територијалним питањима

По повратку из Париза Кардељ је на седници Политбироа ЦК КПЈ информисао врх државе о дешавањима у француској престоници. Јасно је да је руководство, пре свега Тито, било добро информисано о свим догађајима, али ово је била прилика да се изврши директна размена мишљења. Неке ствари око те седнице Политбироа остају нејасне због штуро састављеног записника. Једна од њих је и та да је постојао договор да се криткује и совјетска линија. Нејасно је да ли је тај договор као вид маневра био склопљен између Молотова и Кардеља, што би било најлогичније, или је посреди нешто друго. Како је констатовано на седници, почетна позиција Москве била је да нема попуштања око легитимних југословенских захтева, јер је Трст између осталог био битан и са позиције интереса СССР-а. Из тог разлога Стаљин је сугерисао југословенској делегацији да не прави никакве компромисе. Могуће и да је ово био маневар совјетског вође како би спречио Југославију да се споразуме са западним земљама или још горе по СССР, директно са Италијом. Такав сценарио би онемогућио да Москва преко овог питања извуче понеку корист и за себе. Једна од њих би свакако била и потврда својеврсне улоге „старијег брата“ и покровитеља у међусобним односима Кремља и Београда. Дијапазон могућих концесија које би у замену за конструктивност по овом питању Стаљин могао добити од Лондона и Вашингтона био је више него широк. Потом је како су преговори одмицали, преко Вишинског сугерисано Ђиласу, дакле изокола, да би можда било паметно пристати и на неку врсту интернационализације. Током боравка у Паризу југословенска делегација је водила живу дипломатску активност. Нарочито је активан био Кардељ, који се два пута састао са француским премијером, једном са де Голом, а једном и са Џејмсом Бернсом. До састанка са Бевином, упркос жељама југословенске делегације, изгледа да није дошло, иако то није потпуно јасно. Бидо је највио подршку француске југословенским захтевима и изнео да Француска има неку врсту компромисног решења. Ово друго је, по оцени Кардељ, била улога коју су Бидоу наменили Берс и Бевин. На састанку са де Голом француски председник је пренео Кардељу да ће Француска доносити

одлуке по сопственом убеђењу, али да ће свакако водити рачуна и о југословенским интересима.³⁵⁹

У међувремену ни Рим није седео скрштених руку и одмах по завршетку првог дела Париске седнице бацили су се у дипломатску офанзиву. Де Гаспери је писао Труману, тражећи да САД не дозволе да Трст припадне Југославији. Такође је од Вашингтона тражио да не пристаје на нове концесије Југославији и да се одбаци могућност да граница буде одређена по француском моделу.³⁶⁰ Труман је врло брзо одговорио преко италијанског амбасадора у САД Таркијанија. Де Гасперију је поручио да Вашингтон неће дозволити да Трст не буде италијански, док је на други део италијанског апела одговорио негативно, уз констатацију да је такав исход неизбежан.³⁶¹

Некако у исто време тадашњи италијански амбасадор у СССР-у Пјетро Куарони у разговору са својим америчким колегом Смитом изнео је по први пут у италијанско име и нешто што би се могло назвати претечом стварања Слободне територије Трста. У ствари, потпуно је несигурно да ли је он то урадио уз сагласност Рима или на своју руку, пошто су различити степени координације у италијанској дипломатији били потпуно уобичајени у то време. Тачније, он је утврдио да решење проблема Трста по угледу на Данциг не би било понижавајуће за Италију, а да би могло бити прихватљиво и за СССР. Из његовог угла, совјетски је врх тражио излаза из постојеће ситуације, али тако да не остави утисак да је СССР поражена страна. Италијанска влада би се за овакав исход могла оправдати пред својим јавним мњењем уколико би успела да га убеди да је на њега била присиљена.³⁶² Смит је покушао да у разговору са Молотовом који је имао 10. јуна испита да ли би СССР евентуално био спреман за решење по Куаронијевом моделу, али га је

³⁵⁹ *Записници са седница Политбироа...*, 166-167 и Е. Кардељ, *Борба за независност и признање нове Југославије 1944-1947*, Љубљана-Београд, 1980, 86-87.

³⁶⁰ Il presidente del Consiglio e ministro degli esteri, De Gasperi, all'ambasciatore a Washington, Tarchiani, (Roma, 22 maggio 1946, ore 20), *Il Documenti diplomatici...*, 10/III, 468

³⁶¹ FRUS, 1946, II, 442-443; L'ambasciatore a Washington, Tarchiani al presidente del Consiglio e ministro degli esteri, De Gasperi (Washington, 23 maggio 1946), *Il Documenti diplomatici...*, 10/III, 549-551

³⁶² FRUS, 1946, II, Колико је италијанска дипломатија била некоординисана сведочи чињеница да је, док је Кварони предлагао интернационализацију, Таркијани месец дана касније у Вашингтону писао Труману да САД не прихвате исто решење, видети, *FRUS, 1946, II, 583*.

совјетски комесар дочекао са негативним одговором и уверавањем да ће Москва пристати само на оно решење које је прихватљиво и за Југославију.³⁶³

Између два састанка у Москву је допутовала делегација ФНРЈ са Титом на челу. Сем југословенског маршала, ваља истаћи да су у делегацији били и Александар Ранковић, Коча Поповић, Благоје Нешковић, као и Борис Кидрич, али овај пут без незаобилазног Кардеља. Тема разговора одржаног 27. маја била је превасходно економска и војна проблематика, али било је неизбежно и помињање актуелних дешавања, па у склопу тога и она у вези са граицом са Италијом. Тему је начео Стаљин питајући Тита шта ће бити уколико за Трст буде одређен статус слободног града, да ли ће се ту радити само о граду или и о предграђима? Такође га је упитао и да ли би за Трст био бољи статус Гдањска или Мемела?³⁶⁴ Иако из овог питања, оваквог каквог га је поставио Стаљин произилази да је било разговора у овом правцу и раније између Москве и Београда, њих нема забележених ни на највишим, ни на најим нивоима, сем већ поменуте сугестије Вишинског Ђиласу током седнице у Паризу. Начин на који је Стаљин поставио питање и касније сугестије Молотова који је тврдио да је статус Мемела био више одговарајућ за Југославију, јасно је сугерисао у ком ће се правцу кретати совјетска политика. На прво је Тито одговори да би се статус слободног града односио само на град, јер су у предграђима живели Словенци. У вези са статусом маршал је остао неодређен и утврдио је да би његова влада волела да и даље инсистира на укључивању града у састав Југославији. Притом је своје притајено супротстављање Стаљиновој увијеној сугестији пригушио изразима захвалности Молотову на подршци коју је он лично пружио Југославији на заседњу Савета министара³⁶⁵. И то је било све у вези са Трстом. Током боравка југословенске делгације у Москви ово питање више није покретано.

³⁶³ Исто, 480

³⁶⁴ Ваља напоменути фундаменталну разлику у статус ова два града после 1918. Први је функционисао као слободна држава и демилитаризовано подручје, док је други остао у уставном и територијалном оквиру Литваније, али са широким самоуправним овлашћењима.

³⁶⁵ Забелешка о разговору председника Савета министара председника Савета министара СССР са југословенском владином делегацијом на челу са председником Савета министара ФНРЈ маршалом Ј.Б. Титом, у *Југословенско-совјетски...*, 107. Белешку са овог састанка са совјетске стране сачинио је амбасадор СССР-а у ФНРЈ, А. Ј. Лаврентјев.

Занимљиво је истаћи да се записници које је водила совјетска страна битно разликују од оних које су водили чланови југословенске делегације. Наиме, од југословенских чланова делегације записнике су водили и Коча Поповић, и Благоје Нешковић и они се у извесној мери разликују од совјетских записника. У записнику који је водио Коча Поповић стоји да се Стаљин једино осврнуо на чињеницу да „Енглези и Американци“ неће да дају Југославији Трст, а да му се Тито захвалио на подршци коју је СССР пружио Југославији током заседања у Паризу. На Молотовљевој опаску на захвалницу да „...Трст још немате.“, југословенски маршал је узвратио да је подршка ипак од великог политичког значаја.³⁶⁶ Даљи ток московских разговора није био усмерен ка питању Италије, па га стога нећемо ни спомињати.

Чланови Савета министара поново су се окупили у Паризу да наставе тамо где су стали у мају. У међувремену, њихови заменици су завршили рад на предлозима мировних споразума, а италијански је био приоритет.

Пред само заседање Савета дошло је до заоштравања ситуације у Јулијској крајини, јер су у Вашингтон стигле вести да Југославија припрема упад на тршћанско подручје и заузимање града. Ова, мало је рећи сензација, била је плод обавештајних радњи америчког поморског аташеа у Београду. Он је „сазнао“ да је Тито приликом поменуте посете Москви добио од Стаљина зелено светло да изврши војно запоседање Трста и да ће се наводни напад десити у ноћи између 15. и 16. јуна. Он је алармирао Белу кућу тврдњом да се моторизоване колоне ЈА крећу у правцу града, а да је РВ стављено у стање

³⁶⁶ Белешка Коче Поповића о разговору југословенске владине делегације на челу са председником Савета министара Ј.Б. Титом са председником Савета министара СССР Ј.В. Стаљином, *Исто*, 111. Иако у овом зборнику стоји да је записник водио Коча Поповић, постоји и верзија овог записника који је Леонид Гибијански објавио, а из којег произилази да су записник водили Благоје Нешковић и Коча Поповић. Није најјасније да ли је Нешковић почео а Поповић наставио да води забелешку, или су је обојица водили симултано. У издању Гибијанског стоји уводни део који води Благоје Нешковић, па потом следи прекид и део који води Коча Поповић. Можда је аутор хтео да покаже да се њихове прибелешке разликују и да је један поменуо део са питањем Трста а други не, а можда је у питању само чињеница да је Поповић преузео вођење белешке од Нешковића, видети : Gibianskii, Leonid, *Cold war: Archival documents on Stalin's meeting with communist leaders of Yugoslavia and Bulgaria 1946-1948, I. Soviet and Yugoslav records of the Tito-Stalin conversation 27-28 May 1946*, Cold War International History Project Bulletin, No 10, 1998, 120-123.

приправности.³⁶⁷ До напада није дошло, али се разбуктао рат саопштењима. Танјуг је објавио, а Борба је пренела да сасвим супротно, западни савезници врше концентрацију снага са своје стране демаркационе линије, а да се у њиховим редовима налази и један број усташа и четника одевених у савезничке униформе.³⁶⁸ Југословенске власти су тврдиле да се са источне стране „Морганове линије“ нису десиле никакве промене војничке природе и да Југославија ничим није показала да планира извођење било каквих војних операција у региону.³⁶⁹

Криза се убрзо сама од себе стишала. Ово је била само једна од епизода која је илустровала комплексност југословенско-западњачких односа. Константно се стварала психоза да је оружани обрачун изванредан и да само што се није догодио. С ове дистанце јасно је да ниједна од страна није планирала ништа слично, нити је била у позицији да планира, а да су различите информације које су се преносиле биле само плод параноје и идеолошке нетрпељивости. Поменути догађај није био изолован случај. Слична гласина стигла је до Вашингтона и фебруара 1946. У поводу тога Труман је сазвао састанак са својим војним заповедницима. Постигнута је начелна сагласност да се подручје Трста мора бранити од могуће југословенске агресије. У том циљу одлучено је да се ојача морнаричка борбена група на челу са бојним бродом Мисури који је већ био одређен да плови за Истанбул и да се тиме демонстрира америчка забринутост, али и заинтересованост за регион.³⁷⁰

Расправа о италијанско-југословенској граници отворена је 21. јуна и као и обично први је дискутовао Молотов. Он је поновио своју ранију тезу да се у спору између Југославије и Италије ради о спору између бившег савезника и бившег непријатеља и да

³⁶⁷ *FRUS, 1946, II*, 506-507. У даљем тексту овог саопштења наводи се и да су совјетске трупе упућене на југ Југославије, као и да у перспективи Совјети планирају подривачке акције у Италији и Грчкој уз помоћ локалних комуниста који су задужени да праве неред. Сем тога, „неки добро обавештени бугарски извори“ јавили су британским члановима Савезничке контролне комисије за Бугарску да ће Совјети померити фокус свога интересовања са Мореуза на Јадран и то у пуном капацитету. Колико је ова вест била битна сведочи чињеница да ју је лично Дин Ачеон јавио Бернсу.

³⁶⁸ *Борба*, 21. VI 1946, стр.1

³⁶⁹ *Исто*, 24. VI 1946, стр. 5

³⁷⁰ Melvyn P. Leffler, *A preponderance of power*, Stanford 1992, 123.

логика и правичност налажу да се изађе у сусрет оправданим захтевима савезничке стране. Ту врсту аргументације нису прихватили ни Бернс ни Бевин. Они су указивали на чињеницу да су њихове земље у духу компромиса одустале од неких својих првобитних захтева и да би и СССР требао да заузме сличан конструктиван став. Француски представник је изнео мишљење да би можда било корисно, у немогућности квалитетнијег исхода, читаво подручје ставити под међународну управу на период од десет година. Он је био склон да верује да ће се кад се тензије слегну, а десет година је био довољан рок за то, лакше стићи до одговарајућег решења, хладне и разборите главе. Совјетски комесар није био склон да верује у квалитет привремених решења, а Бернс је од Бидоа затражио да свој став поднесе написмено, у форми меморандума. Пре разматрања интернационализације требало је имати некакав концепт како би се извршила организација власти на спорном подручју. Молотов је тражио да се свеобухватно реши и проблем Трста и непосредног окружења, али је истакао да је могуће да није најбоље разумео Бидоов предлог па се сложио да се он сачини и преда у писменој форми. Бидо се обавезао да то учини у најскорије време, а министри су одлучили да до даљњег француски предлог држе у тајности,³⁷¹ ваљда од јавности и заинтересованих страна.

Истог дана на вечери су се састале америчка и совјетска делегација. Бернсова намера била је да лобира у корист француског предлога. Међутим, као ни претходни слични састанци, ни овај није доне ништа ново. Амерички министар је поновио став своје земље да САД неће пристати да Трст припадне Југославији, док је Молотов тврдио да СССР неће учинити ништа што би увредило њихове „југословенске пријатеље“. И док су делегације указивале једна другој ко је коме учинио више уступака и по ком питању, Бернс је истакао да би Москва требала да размисли о француском предлогу, с обзиром на зацементиране ставове да неће дозволити да Трст припадне једној или другој страни.³⁷²

Три дана касније дошло је до још једног неофицијелног састанка Молотова и Бернса где је комесар покушао да „испица пулс“ секретара по питању француског предлога. Бернс је хладно одговорио да није размишљао о томе, јер му се чинило да Совјетски Савез одбија француски модел. Молотов је одговорио да је Москва вољна да

³⁷¹ *FRUS, 1946, II, , 570-574.*

³⁷² *Исто, 574-576.*

пристане на интернационализацију схватајући да је ово питање главни камен спотицања у решавању горућих питања и да је у интересу успеха рада Савета, али и планиране конференције да се ово питање што пре стави ад акта. По његовом виђењу сва остала питања су била много лакше решива и стога је требало брзо деловати. Он је пред Бернса изашао и са конкретним принципима интернационализације Трста. Принципи су били:

1. Да се Трст и околина прогласе аутономним подручјем у саставу Југославије, али под неком врстом надзора великих сила;
2. Законодавну власт на подручју имала је да врши скупштина изабрана на слободним изборима;
3. Гувернера подручја би именовала Југославија, а одговорност за провођење међународног статуса имала је бити на четири велике силе;
4. Разграничење на осталим секторима границе требало је извршити по етничком принципу.

Бернсу се овакво предавање Трста Југославији „на мала врата“ очекивано није допалао. Он је предложио да гувернера уместо Југославије постављају УН, јер би тако била изабрана неутрална личност. То је био, по њему, једини начин да се осигурају једнака права свих заинтересованих нација и да се дође до солуције која би била једнако фер и према Југославији, и према Италији. Молотов је био склонији да се управа повери представницима четири велике силе, јер је препуштање вођства Уједињеним нацијама видео као некакво одрицање од одговорности а то је, по њему, било плодно тле за будуће конфликте. Државни секретар је био става да су УН ипак боља варијанта, али да четири силе могу да оформе неку врсту саветодавног већа. Његов помоћник Коен је, да би потпомогао аргументацију САД, додао да би било врло тешко поставити југословенског гувернера на подручје са италијанском већином. Молотов је покушао да свој предлог илуструје примером Мемела, где је у немачком граду за гувернера био постављен Литванац, а цео модел је између два рата успешно функционисао. Молотов је закључио овај састанак констатацијом да је Бидоов предлог у суштини конфузан, али да се он слаже са оним делом који помиње да ће бити успостављена међународна управа под покровитељством четири силе.³⁷³

³⁷³ Исто, 598-601.

Већ сутрадан је дошло до новог састанка. Како су позиције била једнако чврсте као и раније, Бернс је запретио да ће тражити да овај спор разреши конференција, уколико Савет није у стању. Молотов је истакао да ће, уколико се ово питање изнесе пред конференцију у „сировом стању“ то само изазвати нове поделе. Како је био суочен са упорним америчким одбијањем, саопштио је америчком колеги да је Москва вољна да прихвати „неке екстремне мере“ уколико и САД попусте по другим питањима, првенствено по питању репарација. Бернс је то спремно прихватио, али је Молотов затражио да Вашингтон не прави проблема са потписивањем других уговора, пре свега онога са Бугарском. Државни секретар се сагласио и са тим тражањем уз напомену да ће то бити решено када дође на дневни ред. Следећи предлог совјетског комесара био је да се у Трсту уместо једног гувернера поставе два, један од стране Југославије а један од стране Италије. Ово се Бернсу није свидело, али је његов помоћник, да би ублажио његов одбијање изнео став да би такво решење можда било могуће по истеку прелазног периода, када се страсти смире. Његов шеф је, међутим био категоричан, САД нису спремне да прихвате никакву врсту југословенског суверенитета над Трстом, па ни у дуалном облику а у замену за попуштање Кремља понудио је Совјетима карт бланш у погледу Бугарске. На томе се састанак и завршио.³⁷⁴

У међувремену ни југословенска мисија у Паризу није седела скрштених руку, покушавајући да ојача сопствене позиције и аргументе. Потпуно неочекивано подршка је тражена од Аустрије, земље са којом је Југославија такође имала територијални спор и по гледишту југословенске дипломатије, „робу за трговину“. Наиме, аустријски министар спољних послова Грубер је 21. јуна известио италијанског амбасадора у Бечу да је током боравка у Паризу, на доручку у мексичкој амбасади имао разговор са Беблером а који се тицао Трста. Југословенски је дипломата тражио аустријску подршку у виду званичне декларације, а у којој би се истакло да је за привреде средње Европе и дунавског басена најцелисходније да Трст припадне Југославији. Беблер је понудио споразум у шест тачака у којем је заузврат нудио концесије с југословенске стране и нормализацију односа. Најзначајнија концесија је била у погледу Корушке за коју је Београд нудио „лако споразумевање“ уколико Беч гарантује мањинска права аустријских Словена. Из излагања

³⁷⁴ Исто, 614-617.

Копинија се назире да је Грубер био несклон оваквом решењу, али Беблер му је сугерисао да би позитиван став Аустрије водио ка подршци Москве захтеву Беча око Јужног Тирола. И иначе је Грубер био склон да верује да иза овог предлога стоји Кремљ где су сматрали да би јединство свих подунавских земаља по питању Трста могло имати знатног утицаја на западне силе. Оно што је бринуло Грубера била је и чињеница да је југословенска влада ставила до знања да разматра моментално ослобађање свих заробљеника Вермахта с подручја Аустрије. Како је рекао италијанском амбасадору, нека социјалистичка влада у Бечу би се по овом питању могла врло лако споразумети с Југославијом играјући на популистичку карту и стицање лаких политичких поена, док се влада коју воде демохришћани овом притиску може одупрети. Приоритет Аустрије био је постизање складних односа са суседним земљама, али пре свега с Италијом као најзначајнијим суседом, упркос спору око Тирола.³⁷⁵

Ово је прилично забринуло италијанску дипломатију из више разлога. Иако су били сумњичави у погледу аустријске могућности да се упушта у деликатније дипломатске иницијативе и преговоре без консензуса владе у Бечу са свим окупационим силама на њеној територији, бојали су да ће позиција Рима бити ослабљена уколико аустријска спољна политика буде више оријентисана ка Подунављу него ли ка Западу. Још један разлог за бригу је био и тај што није постојала јасна подршка Лондона Италији у погледу Јужног Тирола, док је британско јавно мњење [као и француско] било отворено наклоњено Аустрији. У погледу Британије, што због историјских веза, што због перцепције Италије као ратног супарника, постојао је и страх да би Аустрија из неких разлога могла дати подршку Југославији око Трста чак и уколико би Италија била флексибилна по питању

³⁷⁵ IL Rappresentante a Vienna, Coppini, al presidente del Consiglio e ministro degli esteri, De Gasperi T. S.N.D. 10150-10151/131-132. Vienna, 21 giugno 1946, ore 11,55 (per. ore 9 del 22)., *I Documenti diplomatici...10/III*, 688-689. Наиме, до овог састанка је дошло још 28. маја, а зашто је Грубер о томе известио своје италијанске колеге тек скоро цео месец касније остаје непознато, в. Миљан Милкић, *Трићанска криза у војнополитичким односима Југославије са великим силама 1943-1947*, Београд 2012, 127.

Ваља напоменути да су на изборима 1945. демохришћани (Аустријска народна партија) однели победу и заузели већину у парламенту, али да је и поред тога формирана влада са социјалдемократима и комунистима који су у збиру имали једнако гласова као АНП. Уосталом, парламент је за првог председника изабрао Ренера који је био социјалиста.

Јужног Тирола.³⁷⁶ Ове сумње развејао је тек Бевин у разговору са италијанским амбасадором у Лондону грофом Карадинијем седам дана касније.³⁷⁷

Али, да се вратимо Савету. Иако из ова три састанка, а нарочито другог и трећег произилази да је постојао некакав конкретнији француски предлог, изузев идеје коју је Бидо изнео вербално, није документовано да је у периоду од 21. до 24. јуна француски министар поднео било шта написмено. Исто тако евидентно је да је совјетска страна била спремна да истргује Трст за неке друге повластице. Реално, нису ни постојали никакви инструменти да иједна страна натера другу да прихвати било које решење. Могло би се рећи и да није постојао никакав механизам да се натера иједна од страна да се помери са „Морганове линије“. У случају да не дође до решења ствар би се разрешила одржањем статуса кво, што се на крају после година провизоријума и десило. Али, Запад је држао кључ који је Совјетима био животно потребан. То су биле репарације и немачка индустријска роба. Из тога је било јасно да ће Москва морати да попусти, само је било питање колико ће добро трговати. Запад је заузврат добио ништа више од гаранција да ће се СССР држати, ван Италије, ван колонија и да неће продирати или вршити субверзије на његовом подручју. Стиче се утисак да је ипак боље преговарала Москва јер је за реалну робу нудила виртуелну.

Сутрадан су се двојица дипломата обратила и Савету, не помињући јавно уступке које су учинили један другоме. Молотова је занимало шта ће се десити уколико Југославија одбије да потпише решење које јој не гарантује никакав облик суверенитета над Трстом. Бернс је узвратио да у том случају преостаје да се питањем Трста позабави мировна конференција коју је Савет планирао, због које је у крајњем случају и основан. Како је истакао, одлука 21 земље имаће већи легитимитет и биће прихватљивија и више обавезујућа за Југославију од одлуке коју би донеле четири велике силе. Комесар је одговорио да би ваљало да је одлука ипак на Савету, јер без обзира на то да ли ће га

³⁷⁶ Il Rappresentante a Vienna, Coppini al Presidente del consiglio e Ministero degli esteri De Gasperi (Vienna, 23 giugno 1946, ore 21,30 (per. ore 13 del 24)), *I Documenti diplomatici...10/III*, 700-701

³⁷⁷ Il Rappresentante a Londra, Carandini, al Presidente del consiglio e Ministero degli esteri De Gasperi (Londra, 28 giugno 1946 (per. il 3 luglio)), *Isto*, 726-729-

решавати Конференција или не, то не значи да су четири силе лишене одговорности за то питање.³⁷⁸

Бидо је 29. јуна Савету предао свој предлог. Трст је био дефинисан као подручје под управом четири силе са којима сарађују Италија и Југославија. Трајање управе било је ограничено на рок од 10 година. У француском предлогу биле су бројне нејасноће. Једна од њих је питање извршне власти, јер није било јасно ко је њен носилац - да ли гувернер, министарски савет или обоје? Друга нејасноћа је била питање величине територије под међународном управом, јер су Французи инсистирали на формулација „Трст и територија која га окружује“. Ова два питања испоставиће се касније као врло битна.³⁷⁹

Са својим предлогом совјетска страна је изашла 1. јула. Молотов је замерио Бидоу на ограничавању режима и заложио се за доношење трајног решења. Његов предлог је био углавном врло сличан француском, сем две горе наведене нејасне француске формулације, које ће се испоставити као спорне. Москва је имала прецизније формулације и дефиниције територије под међународном управом. Представницима савета подељене су и мапе подручја. У ствари, совјетски предлог је срочен у форми амандмана на француски концепт. Било их је шест и предвиђали су:

1. Да Трст са непосредним окружењем буде аутономно подручје са статутом који би договориле четири силе а потврдиле УН;
2. Да гувернер буде изабран у договору Југославије и Италије, а уколико договор изостане да га именују представници четири силе;
3. Да законодавну власт има скупштина, изабрана општим и тајним гласањем;
4. владу или владино веће именовала би скупштина изабрана општим и тајним гласањем. Заједно са гувернером влада је требало да има извршну власт и да се стара за јавни ред и редован рад јавних служби;
5. Да се гарантују људска права: културна, језичка...
6. Да представници четири силе у СБ УН формирају контролни савет којем ће влада подносити годишњи извештај. Контролни савет је требао да буде

³⁷⁸ FRUS, 1946, II, 641-646

³⁷⁹ Исто, 689-690

одговоран за надзор спровођења статута и да решава неспоразуме који се појаве.³⁸⁰

Највише трзавица изазвала је мапа коју је предложио Молотов. По његовим речима она је била компромис између тзв. „француске „ и „совјетске линије“. По њој у Италији би остало 36.000 Југословена, а у Југославији 60.000 Италијана. Те цифре нису укључивале и Трст, што испрва није било најјасније осталим члановима Савета. Иако мапа није сачувана, из реаговања других министара може се донекле реконструисати шта је она предвиђала. Југославија је требало да добије још већи део Истре, тј. граница би ишла надомак Трста, док би на северу Тарвизио и Горица такође били укључени у њен састав. Први је на совјетски предлог, тј. на мапу реаговао Бернс који је изразио своју скепсу у погледу даљих концесија на страну Југославије. Он је био мишљења да би, уколико се оно већ прави, подручје под међународном управом ваљало проширити а не редуковати. Слично је реаговао и Бевин, додајући да је совјетским предлогом Трст остао без неких битних бродградилишта и рафинерија. Пошто је саслушао замерке на његов предлог, совјетски комесар је додао да је предлог СССР-а само оквир за решавање проблема. Како је додао, нико сем њега није био изашао са конкретним предлогом, па је стога предлог СССР-а полазна основа за даље разговоре или проучавања. У вези за јужним границама будућег међународног подручја своје ставове који су били веома слични изнели су амерички и британски министар. Њихов предлог је био да то буде „француска линија“ с тим што је Бевин предложио да се у подручје укључи и Пореч, као већински италијанско место. Бидо је предложио да се на југу за границе подручја одреди линија коју је он раније предложио, док би на северу она била код места Дуино. Како је ово било отприлике слично „Моргановој линији“ Молотов је предложио да се границе подручја ту поставе, али је то децидно одбио Бернс. Оне је тврдио да уколико би се донело такво решење онда и не би било никакве потребе да се преговара, јер би цело подручје западно од „Морганове линије“ могло моментално да се преда Италији. Потпуно неочекивано расправу је прекинуо совјетски представник захтевом да се без икаквих амандмана прими француски предлог, што је и учињено.³⁸¹

³⁸⁰ Исто, 714-715

³⁸¹ Исто, 703-711

Тиме је Савет одредио статус Трста и границе подручја под међународном управом. Остало је једино још да се реши питање статута међународне зоне. Оно је фактички и решавало питање југословенских аспирација, јер је то у суштини било питање да ли ће Југославији бити признато право на било какав утицај у Трсту. Уколико јој се то право одузме, онда је и коначно јасно да ће град пре или касније прећи под италијански суверенитет.

4.6. Темељи организације Слободне територије Трста

Следећи дан по постизању Молотов је позвао Кардеља на хитан разговор и саопштио му да је од Стаљина добио хитан телеграм у којем му је наложено да без одлагања прихвати француски предлог. Још од раније постојао је договор да се у погледу преговора одржавају сталне консултације између југословенске и совјетске делегације. Овај договор постојао је пре свега због Горице³⁸². Другу, крајње немушту верзију овог догађаја у својим мемоарима изнео је Кардељ Њега је наводно „једног дана“ позвао Молотов и саопштио му да су „[...]Совјети успели да убеди западне дипломате да се створи слободна територија Трста.“ Како је њега занимало шта ће у таквој комбинацији десити са Горицом, совјетски комесар му је одговорио да ће она остати под Италијом. То се шефу југословенског тима није свидело, па је са совјетским колегом разменио неколико непријатних реченица. Наводно му је пребацио да је прихватањем француског предлога Словенији потпуно запречен излаз на море, на шта му је Молотов узвратио да није нужно да сваки срез има излаз на море. Неколико дана касније британски дипломата Фред Нил му је саопштио, у једном неофицијалном разговору саопштио, да су чланови британског тима били спремни да Горицу предају Југославији у замену за совјетско попуштање, али да их је Молотов претекао својим прихватањем француског предлога.³⁸³

Постоје и другачија сведочења у вези са овом целом ситуацијом, а једно од њих је изнео и Алеш Беблер, искусни југословенски дипломата који је играо значајну улогу на Париској мировној конференцији која је отворена поткрај јула. Реченицу о срезовима и морима, по његовим сведочењима, Молотов је изрекао њему и то по завршетку гласања о Мировном уговору са Италијом на поменутој конференцији на Пленарној седници. То значи да се наведени догађај десио готово три месеца касније. Он је такође у својим мемоарима навео и да му је на једној од седница УН-а током 1952, француски дипломата Кув де Мурвил изрекао скоро исту ствар у вези са Горицом као и Нил Кардељу.³⁸⁴

³⁸² Алеш Беблер, *Како сам хитао*, Београд 1982, 209

³⁸³ Е. Кардељ, *Борба за признање и независност...*, 88-90

³⁸⁴ Алеш Беблер, *Како сам...*, 209-210.

Тешко је рећи да ли се и шта се од наведених догађаја заиста десило. Мало би већу веру ваљало поклонити Беблеровом сведочењу јер је он прецизнији у својим излагањима а догађаји које је он описао боље кореспондирају са временским оквиром. Да ли је Фред Нил ишта рекао Кардељу у вези са Горицом или не, тешко је проверити. Могуће да јесте и да је то био маневар британског дипломате како би посејао семе раздора између Београда и Москве. Из постојећих докумената није могуће реконструисати ни једну од изнетих тврдњи. Горица је поменута само једном, више узгред него да је била објект неких комплекснијих расправа. Мало је вероватно да су САД биле спремне на предају града Југославији. Не толико због неке посебне стратешке важности града. Његова стратешка важност је умањена самом чињеницом да је будућа граница пресекла комуникацију између Горице и Тарвиза на северу па самим тим и Аустрије. Тиме је град постао нека врста саобраћајног слепог црева. САД нису биле спремне да предају још један „италијански„ град Југославији нити да чине било какве даље концесије. Уосталом било је јасно да је предаја већег дела Истре Југославији искључивала било какве даље суштинске уступке на северном сектору границе. И као што Вашингтон није био у стању да натера Југославију да прави било какве уступке источно од „Морганове линије“, исто тако није постојала никаква могућност да Југославија добије било шта западно од ње. Такође, мало је вероватно да се Кардељ упуштао у било какве непријатне разговоре са Молотовом. Искуство Ђиласа који је доспео у немилост Москве због критике понашања неких совјетских војника на тлу Југославије на крају рата, морао је бити поучан за све југословенске функционере па тако и за Кардеља.

Један од разлога совјетског попуштања вероватно је било и питање односа између Москве и Комунистичке партије Италије. Одуговлачење преговора и продужавање тензије као и „залегање“ Кремља у корист Београда суштински је слабило позиције партије Палмира Тољатија. Италијанска партија је била најјача иза „гвоздене завесе“ и једна од најјачих политичких снага у Италији. Како су италијански комунисти под притиском јавног мњења заузели став о „италијанству Трста“, совјетско инсистирање на правима Југославије нужно је водило у раскол између две партије.³⁸⁵ Италијанима то можда и није изгледало тако јер су у директним контактима совјетски представници инсистирали да

³⁸⁵ Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица 1998, 521.

Трст није од есенцијалне важности за „националну политику“ КПИ.³⁸⁶ Чињеница да Москва није „лупала пацке“ Тољатијевим комунистима због њиховог става да је Трст италијански сведочи да је у Москви постојала одређена спремност и ка том решењу. Постоје мишљења да Стаљин није имао изграђену стратегију по овом питању већ да се прилагођавао ситуацији. Ово питање у суштини није било само питање односа партије на Апенинима са централом у Москви. Оно је у неку руку детерминисало однос Кремља са комунистичким партијама у Западној Европи. Како било, и које год да су комбинације биле у питању интернационализација је била солмонско решење која је подједнако задовољило или поткопало интересе свих страна.

По решавању територијалних питања, тј. граница подручја под међународном управом, прешло се на решавање питања организације тршћанског подручја. Ни ту се није могло лако доћи до решења. Молотов је преферирао позицију да би над Трстом старатељство требале да имају четири силе које би донеле и статут, док су Бернс и Бевин били присталице покровитељства Уједињених нација. Совјетска страна је била мишљења да би статут Трста требао да изради Савет, тј. експертска комисија заменика министара, док је амерички и британски став био да би то питање требало изнети на планирану мировну конференцију³⁸⁷. Тог 2. јула по завршетку седнице Савета, Молото

в и Бернс су у четири ока покушали да реше неспоразуме, али је и тај покушај био јалов. Амерички министар је благо изменио став износећи идеју да Савет треба да донесе одлуку тек када конференција о њему да своје мишљење, а да се у међувремену требају решити друга питања у вези са Трстом³⁸⁸.

Кардељ је истог дана покушао да нешто постигне протестом код америчког државног секретара. Тврдио је да ће решење које је донето одсећи Словенију од излаза

³⁸⁶ Silvio Pons, *Stalin, Togliatti and origins...* Молотов се током Париског саветовања састао и са представником КПИ, задуженом за спољну политику Еуђенијом Реалом, где му је изнео такав став Москве. Очекивања италијанских комуниста била су другачија. Они су се надали да ће се до решења доћи у директним преговорима Тита и Тољатија. то би утицало на подизање угледа италијанских комуниста, наравно уколико би Москва приволела Тита да заузме мање ригидан став.

³⁸⁷ *FRUS, 1946, II, 719-721*

³⁸⁸ Исто, 722-726.

на море, али му је Бернс одговорио да ће његова покрајина као чланица југословенске федерације имати приступ многим квалитетним лукама па самим тиме и излаз на Јадран. Словенија је, по његовим речима, могла да користи и Трст чија је лука имала бити интернационализована. Искористио је и прилику да упозна Кардеља са тиме да он преферира да одлуке о уређењу „међународног подручја“ донесе мировна конференција, а не представници великих сила. Кардељ се делимично сложио са тим, тврдећи да је то боље решење него да се одлуке доносе на пречац, а нарочит не оне са којима се Југославије не би могла сложити.³⁸⁹

Коначно 3. јула Бернс је решио да „отвори карте“ и да изађе са својим предлогом, који је предвиђао да:

1. Италија је требала да Југославији преда сву територију источно од „француске линије“. Унутар линије формирала би се Слободна Држава Трст, од места Дуино на северу до „француске линије“ на југу.
2. Интегритет и независност СД Трст имао је да осигура Савет безбедности УН;
3. Препоруке везане за функционисање прелазне владе као и израду трајног статута имала је да донесе мировна конференција;
4. Статут је требала да одобри Генерална скупштина УН;
5. Представници четири силе требали су да без одлагања формирају специјалну комисију која је требала да се консултује са владама у Београду и Риму и да по испитивању случаја поднесе препоруке мировној конференцији.
6. Прелазна влада и трајни статут требали су да се држе следећих основних принципа:
 - а. Гувернера именује СБ УН после консултација са владама Италије и Југославије;
 - б. Законодавна власт имала је бити организована на демократским принципима;
 - с. Људска права грађана морала су бити заштићена у свим аспектима;

³⁸⁹ Исто, 727-728

d. Гувернер је био обавезан да СБ УН подноси годишњи извештај.³⁹⁰

Молотов се начелно сложио са америчким предлогом, наводећи да је он једна од полазних основа. После расправе о Бернсовом предлогу дошло се до решења које је, како ће се касније испоставити, било неповољно и по Југославију и по Италију. Договорено је да се уместо Слободна држава користи називи Слободна територија. Неки су чланови заменили места, а неки остављени за даље разматрање. Одустало се и од америчког предлога да статут доноси Генерална скупштина УН. По договореном та је одлука ипак припала Савету безбедности док би ГС само била обавештена о томе. У односу на француски предлог одустало се и од ограничавања временског оквира међународне управе. Оно што су САД успеле да прогурају на „мала врата“ било је даље елиминисање југословенског утицаја на Слободну територију. Изостала је формулација да се гувернер именује у договор Југославије и Италије, већ је убачено да ће се то урадити после консултација са Југославијом и Италијом.³⁹¹ Тиме је практички омогућено да се то питање реши без те две земље. С друге стране то је значило и да је спречено да Југославија евентуално блокира именовање гувернера и да тиме стекне било какав уцењивачки капацитет у односу и на Италију и на Слободну територију, али и на велике силе. Уколико и СБ не би био у стању да се договори о именовању гувернера то би значило пролонгирање војне управе као и војног присуства као таквог на неодређено време. Уколико би до договора ипак дошло, Југославија би се морала покорити ауторитету СБ који је имао већи легитимитет него ли неко неформално тело које би чиниле четири силе.

Уосталом Бернс је нешто слично изнео и Де Гасперију. У разговору који је са њим имао 5. јула убеђивао га је да је споразум под покровитељством УН најбоље решење јер се једино тако Трст може обезбедити од југословенског напада. Само покровитељство УН-а нужно је водило и ка стационарању међународног војног контингента у граду. Како би га приволео решењу које је донео Савет упознао га је и са Кардељевом најавом, да ће уколико решење буде неповољно по његову земљу, Југославија пресећи, комуникације града са Средњом Европом и тиме изазвати економски колапс тршћанског подручја. Ауторитет УН чији је Југославија била члан као и одлуке које би Савет безбедности донео, биле би обавезујуће за Београд без обзира да ли се са њима слаже или не. Другачија

³⁹⁰ Исто, 727-728.

³⁹¹ Исто, 751-752.

решења водила би ка повлачењу трупа из Трста, чиме би град остао на милост или немилост Југославије.³⁹²

По повратку југословенске делегације из Париза 6. јула Кардељ је у изјави новинарима одбацио решење које је донео Савет министара и поручио да ће Југославија наставити своју борбу за праведно решење овог питања. Како је рекао, о миру између две земље није се могло разговарати без пристанка Југославије.³⁹³

Пре него ли се решавање проблема пренело на мировну конферецију Југославија је узела учешћа у раду Специјалне комисије за статут Трста. Југославију је у том телу представљао Алеш Беблер који се Комисији обратио 18. јула. Два дана пре тога од Кардеља је телеграмом добио инструкције за свој наступ, као и листу предлога и захтева Југославије.³⁹⁴

По добром обичају југословенских дипломата његов наступ је био енергичан и дугачак. Из разлога економичности било би га сувишно наводити у целини, али ваља скренути пажњу на неке, најблаже речено, невероватне тврдње које је изнео. Једна од њих је да је већина италијанског становништва Трста била за прикључење града Југославији. Југословенски предлог уређења Слободне територије који је Беблер представио конференцији предвиђао је:

1. Да се Слободни град Трст требао налазити под покровитељством УН а у реалној унији са Југославијом;
2. Реална унија је требала да се огледа у томе што би Југославија предлагала, односно именовала гувернера;
3. Гувернер је требао да буде задужен за спровођење статута и да има право суспензивног вета на одлуке Скупштине;
4. Да СБ УН именује високог комесара који је требао да има право вета на одлуке гувернера, а уколико он не би уважио замерке високог комесара спорни случај би се пренео на СБ УН:

³⁹² Исто, 777-781.

³⁹³ Борба, 7. јул 1946, 1

³⁹⁴ Телеграм Кардеља-Беллеру од 16. јула 1946, МСП:ДА, Ф. МКП, фас. 133, дос. 17

5. Да Трст буде у монетарној и царинској унији са ФНРЈ;
6. да Југославија преузме обавезу дипломатског заступања Слободног града, док би ратификација међународних споразума била у надлежности скупштине Трста;
7. да се због специфичног етничког састава Трста формира дводомна скупштина. Горњи дом би имао једнак број југословенских и италијанских чланова;
8. да заштиту Слободног града врши југословенски гарнизон док би се остале трупе повукле.³⁹⁵

Иако је овај предлог, у светлу претходних дешавања и договора Савета министара, изгледао као ништа више него списак лепих жељих из њега је евидентно неколико врло битних ствари. Као прво, Југославија је одустала од суверенитета над Трстом, макар у пуном капацитету. Одустало се и од етничке линије, односно онакве етничке линије како је то виђено из угла југословенског врха. И на крају ФНРЈ је прихватила међународни статус подручја. И поред свега остаје нејасно шта се са оваквим предлогом хтело постићи и коме је он у ствари био намењен. Одредбе о реалној унији, гувернеру и дипломатском заступању биле су потпуно нереалне, јер су суштински промовисале велики степен контроле Југославије над градом. Најспорнији је био 8. члан, тј. захтев да југословенски гарнизон обезбеђује Трст а да се остале трупе повуку. Маја 1945. савезници нису били спремни да прихвате присуство југословенских јединица у Трсту и због тога је умало дошло до рата. Београдским споразумом је предвиђено присуство ограниченог континента ЈА у зони А, али стриктно у подручју које одреди савезничка команда. Једино што је било на линији западних сила био је предлог широких овлашћења за гувернера. То је уједно била и последња иницијатива у вези са статутом Трста и југословенско-италијанском границом који је Југославије поднела до почетка рада Мировне конференције у Паризу.³⁹⁶

³⁹⁵ Алеш Беблер, *За праведне границе нове Југославије*, Београд 1949, 7-35.

³⁹⁶ На разговору 13. децембра совјетски представници у Комисији за статут су обећали Беблеру да ће бранити југословенско право на међународно заступање Трста. Линија коју су они обећали да ће „гурати“ предвиђала је реалну унију Трста са Југославијом и право вета Југославије на међународне уговоре Трста. в. МСП:ДА, ПА, ф. 35, 8366.

4.7. Париска мировна конференција. Разграничење Италије, Југославије и Слободне територије Трста

Како је одмицало решавање питања Јулијске крајине тако су се уобразано кварили и југословенско-амерички односи. Ситуација на „Моргановој линији“ била је све затегнутија да би 12. јула кулминирала разменом ватре између америчке и југословенске патроле у којој су живот изгубила двојица југословенских граничара. Званично државно/партијско гласило о томе је јавност известило тек пет дана касније у штуро сроченом саопштењу, додуше на првој страни.³⁹⁷ Један од великих проблема који се појавио у то време био је проблем коришћења југословенског ваздушног простора, тј. коридора од стране савезничких авиона који су саобраћали између Италије и Аустрије. Сем тога од британског и америчког особља на земунском аеродрому који су опслуживали авион амасаде САД затражено је да напусте аеродром, али су они то одбили. По америчким наводима учестало је малтретирање америчког особља од стране југословенских власти, отварање дипломатске поште и ограничавање кретања. Дипломатско особље је од амбасаде до аеродрома ишло искључиво под наоружаном пратњом југословенских снага безбедности са оружјем „на готовс“.³⁹⁸

На самој конференцији југословенски представници су већ 1. августа добили прилику да на седници Пленума изнесу свој став о питању Јулијске крајине. Тај задатак је на себе преузео Кардељ, који је поновио већ познате југословенске ставове о карактеру подручја, о положају Трста у односу на његово залеђе, као и о доприносу Југославије победи савезника и Италије над фашистичком агресијом.³⁹⁹ Италијански премијер Де Гаспери је одговорио 10. августа, покушајем обесмишљавања самог концепта интернационализације. Он је устврдио да је Југославији већ предато значајно италијанско етничко подручје, а да се проблем економија земаља средње Европе могао решити

³⁹⁷ Борба 17. VII 1946, .1

³⁹⁸ The Charge in Yugoslavia (Shantz) to Secretary of state (Byrnes), (Belgrade, Avgust 9, 1946), *Foreign relations of United states, 1946. Eastern Europe, the Soviet Union (1946), volume VI*, 914-915 (у даљем тексту, *FRUS, 1946, VI*)

³⁹⁹ Едвард Кардељ, *Говори на Париској мировној конференцији*, Београд 1947, 5-11.

интернационализацијом саме тршћанске луке. Стварање Слободне територије је оценио као апсолутно беспотребно.⁴⁰⁰ Кардељ је два дана касније реплицирао на излагање италијанског премијера, позивајући се на великане италијанске историје Манцинија и Кавура који су границе романског и словенског света такође видели на Сочи. Сем уобичајених фраза, југословенски представник је устврдио да су у италијанској делегацији и „[...] људи који су 1919. и 1920. диктирали Југославији и другим земљама, један империјалистички мир, који је Италији омогућио да освајачком чизмом закорачи на Балкан.“ Из свега тога је следило да је италијанска спољна политика остала иста и да „Југославија треба да повећа будност како се агресија не би поновила.“⁴⁰¹ Слично Кардељу, само дан касније, говорио је и Молотов.⁴⁰²

Главна расправа о италијанском мировном уговору у току рада Конференције, вођена је у три комисије, Територијално-политичкој комисији за Италију, Економској комисији за Италију као и у раду Војне комисије. По самој природи ствари, нас овде највише занима рад прве, мада ћемо се због испреплетаности пробеламтике и донетих решења, осврнути и на рад друге две тамо где за тим има потребе.

Како је предвиђала процедура рада Мировне конференције, право гласа у комисијама имале су оне земље које су учествовале у рату против земље због које је комисија створена. Све остале земље имале су право рада и улагања амандмана. Први састанак Територијално политичке комисије за Италију одржан је 13. августа и на њему је изабран председник и потпредседник тог тела.⁴⁰³

Оно што је бацило сенку на почетак рада тог тела јесте инцидент који се десио на северозападу Југославије. Југословенски ловци су 19. августа над Словенијом оборили амерички транспортни авион који је летео ка Бечу и том приликом су погинули свих пет

⁴⁰⁰ *FRUS, 1946, III, 176-184.* Де Гасперијев говор био је много дужи и детаљнији од овде наведене суштине. Како су у питању чињенице које су се већ помињале у овом раду, сматрам да је беспотребно поновно их понављати.

⁴⁰¹ Е. Кардељ, *Говори...*, 23-35

⁴⁰² Молотов, Михајлович Вјачеслав, *Вопросы внешней политики: речи и заявления (Апрель 1945г. – июнь 1948)*, Москва 1948, 105-117.

⁴⁰³ *FRUS, 1946, III, 198*

чланова посаде. Југославија је одговорност за овај инцидент пребацила на САД, које су и поред упозорења наставиле са повредама ваздушног простора ФНРЈ.⁴⁰⁴ Бернс је у поводу овог догађаја позвао на консултације Кардеља, који се вајкао да није ништа знао о догађају и изразио своје уверење да је у питању случајност. Амерички државни секретар је у оштром тону узвратио да ће САД размислити о томе какве ће мере предузети.⁴⁰⁵ Америчка влада се консултовала и са Здруженим генералштабом, који је предложио да транспортни авиони убудуће не лете без оружане подршке, а разматрало се и укидање помоћи коју је Београд преко УНРРЕ добијао од САД. Даље заплете спречио је Тито, који се у разговору са америчким амбасадором у Београду Патерсоном обавезао да неће бити даљих напада и да ће Југославија исплатити одштету породицама погинулих авијатичара.⁴⁰⁶ Иако су неки кругови у САД сматрали да је у питању совјетска акција и да су југословенским авионима пилотирали совјетски авијатичари, Молотов је покушао да „примири“ Југословене упозоравајући их да САД располажу атомском бомбом. Штавише, како Дедијер, наводи Москва није била упозната са тим да је могућа оваква акција југословенског ваздухопловства.⁴⁰⁷

Постоје индиције да је овај инцидент утицао на развој ствари на самој Конференцији и да је, због негативне америчке перцепције наспрам Југославије, делегација САД одустала од неких концесија у корист ФНРЈ, а које је планирала. Наиме, у једном разговору између с једне стране Бенцамина Коена, заменика државног секретара и с друге стране чланова југословенске делегације Владимира Симића и Бранка Чубриловића, први је навео да ће његова земља предложити демократскији оквир за будући статус Трста, од онога који је планирала да предложи Велика Британија.⁴⁰⁸ Овај

⁴⁰⁴ *Foreign relations of the United States, 1946. Paris Peace Conference : documents, Volume IV*, (у даљем тексту: *FRUS, 1946, IV*), 9 Washington DC 1970, 25.

⁴⁰⁵ Е. Кардељ, *Борба за независност...*, 86-87. Истину за вољу Владимир Велебит је још 10. августа америчком отправнику послова у Београду предао југословенску ноту против повреда југословенског ваздушног простора од стране америчких авиона, *The Charge in Yugoslavia (Shantz) to Secretary of state (Byrnes), (Belgrade, August 11, 1946), Foreign relations of United states, 1946. Eastern Europe, the Soviet Union, Volume VI*, Washington DC 1969(у даљем тексту: *FRUS, 1946, VI*), 915.

⁴⁰⁶ Loraine Lees, *Keeping Tito afloat*, University park 1997, 15.

⁴⁰⁷ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, књ. 3, Београд 1984.

⁴⁰⁸ Париз 7.8.46., МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 32, док. Пов. бр. 3

разговор уследио је пре 10. августа када се десио први инцидент са америчким авионима, када је ЈРВ присилно приземљио један авион у Љубљану, а путницима онемогућио контакт са конзуларним особљем.⁴⁰⁹ О предлозима ће касније бити више речи, али није згорег поменути да су САД одустале од таквог става.

Територијално-политичка комисија за Италију, ефективно је отпочела са радом тек 20. августа када се разматрала преамбула мировног уговора са Италијом. Расправа је започета заузимањем става према једном италијанском меморандуму који је током августа предат Конференцији. Италијанска влада је тражила измену неких чланова преамбуле на начин који је значао релативизовање улоге Италије у рату, односно који је водио ка умекшавању негативних чињеница, а наглашавају каснијег италијанског ангажовања као суратујуће стране у табору савезника. У суштини одговорност се са државе пребацивала на фашистички режим.⁴¹⁰ Комисија је огромном већином гласова одбила предложени меморандум.

У међувремену Де Гаспери је покушао да преговара са Кардељем посредством италијанског амбасадора у Варшави Еуђенија Реалеа, који је иначе био комуниста. Реале се 16. августа састао са Кардељем којем је предложио сусрет и директне преговоре са Де Гасперијем. Кардељ је избегао овакав аранжман предлогом да се евентуални састанак између њих двојице одржи када се заврши конференцијска расправа о границама. Сматрао је да је бескорисно да са италијанским премијером преговара о границама у ситуацији када Италија захтева проширење Слободне територије Трста на западну обалу Истре са Пулом [а Југославија сужење на сам град Трст са околином] и југословенски део Горице [а Југославија италијански]. Разлике су по његовом мишљењу биле превелике, а гледишта потпуно супротстављена. Оно о чему је било могуће преговарати, био је статут Трста. Кардељ је тражио да Југославија и Италија изађу са заједничким предлогом статута који би гарантовао веће надлежности слободно и демократски изабране скупштине, а мања овлашћења за гувернера. Предложио је да се питање граница до даљњег остави по страни а да Југославија и Италија преговарају о трговинском уговору с обзиром на то да су, како је рекао, две економије комплементарне. Такав приступ створио би претпоставке за

⁴⁰⁹ Lorraine Lees, *нав. дело*, 15

⁴¹⁰ *FRUS, 1946, IV*, 117.

устопаву трајног мира између два народа. Потом се поново вратио не питање Трста где је оптимистично устврдио да ће Англо-американци на крају бити принуђени да чине уступке Југославији, јер је географија таква да Југославија напосто може одсећи Трст од средње и источне Европе. Инсинуирао је да западни савезници неће бити расположени да на дуге стазе издржавају економију Трста.⁴¹¹

До другог састанка између поменуте двојице дошло је, по свему судећи на Кардељеву иницијативу, 19. септембра. Састанку је присуствовао и Алеш Беблер У међувремену Реале је одсуствовао из Париза па су се у Југославији пронеле гласине да је дао оставку због неслагања Де Гасперија са његовим наступом у Паризу. Последично, у Београду се закључило да би такав развој догађаја значио да у Риму не постоји спремност за било какав договор са Југославијом. Иако није оповргао нека неслагања се Де Гасперијем, Реале је навео да је у погледу претходних разговора са Кардељем, од италијанског премијера добио пуну и безрезервну подршку. Кардељ је у овом разговору био нешто негативније расположен него у претходном. Наиме како се из разговора да закључити, неколико дана уочи овог састанка члан југословенске делегације Антон Вратуша дао је италијанском делегату Апресанију југословенски предлог статута Трста. Међутим од италијанске стране није добио никаквог одговора, јер чланови италијанске делегације у Паризу нису имали никаква овлашћења да доносе било какве одлуке без сагласности Рима. С друге стране југословенска страна је имала пуна овлашћења у том смеру. Кардељ је, како је рекао, сумњао да Италија уопште није ни имала намеру да преговара. У питању је била само једна шарада где се југословенском и међународном јавном мњењу као и Савету министара требала показати добра воља и спремност Италије да се постигне споразум, али ништа даље од тога. Реале је потврдио Кардељеву тврдњу да

⁴¹¹ *FRUS, 1946, III, 268*; Colloquio dell'ambasciatore Reale (2) con il vicepresidente del consiglio di Jugoslavia, Kardelj (APPUNTO. Parigi, 16 agosto 1946, ore 17-18,45), *Il Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume IV (13. luglio 1946- 1 febbraio 1947)*, Roma 1994, 194-196 (У даљем тексту: *I Documenti diplomatici..., 10/IV*) Занимљиво је за истаћи да је Реале иако комуниста, разговор са Кардељем почео својеврсном одбраном италијанских територијалних интереса у Јулијској крајини. Истакао је да је италијански народ тешко повређен тиме што је „савет четворице“ одбио праведне италијанске захтеве и готово целу Јулијску крајину одвојио од мајке земље, али и да поред тога народ Италије не гаји непријатељство према народу Југославије и да с њим жели да живи у најбољим могућим односима.

италијански делегати [сем Де Гасперија, Бономија и Саргата] немају право да презентују италијанске ставове или да доносе одлуке. Интенција разговора са Кардељем била је да се истражи да ли постоје моменти око којих би могло доћи до договора, па тек потом влада у Риму доноси одлуку да ли ће се и с којом платформом ући у преговоре. Оно што је за нас битно јесте да је Кардељ изјавио да Југославија неће потписати уговор о миру који буде био у супротности са њеним интересима, а то ће имати многе штетне последице по Италију и по економију Трста. Овакав наступ није импресионирао Реалеа, који је узвратио да ће штетних последица бити и по Југославију. Кардељ је изјавио да је боље да две државе самостално дођу до договора, па је у том духу предложи кондоминјум за Трст и позвао Италију да покаже добру вољу у погледу југословенских захтева. Италијански амбасадор је истакао да не постоји ни италијанска влада ни партија која би у погледу југословенских територијалних захтева могла ићи даље од одлука Савета четворице, које је италијанска јавност сматрала за дубоко неправедне.⁴¹²

У сенци Конференције одржано је и неколико састанака на нижем нивоу. С југословенске стране разговоре је предводио члан делегације Ристо Вулетић, а са италијанске бивши министар финансија Пенсенти. Сем Вулетића присуствовао је и Беблер, а друштво Пенсентију правио је амбасадор у Варшави Еуђенио Реале. Састанци су одржани 18. августа⁴¹³, 6. септембра⁴¹⁴ и 12 септембра.⁴¹⁵ Разговарано је о различитим темама из италијанског уговора, понајвише о економским. Како су разговори били неуспешни и како је изостајао било какав договор, Кардељ је одлучио да се они прекину.⁴¹⁶

Иначе, текст Мирвног уговора са Италијом дотицао се југословенских граница у члану 3 (граница између Италије и Југославије), члану 11 (Задар, далматинска острва,

⁴¹² Colloquio dell'ambasciatore Reale (2) con il vicepresidente del consiglio di Jugoslavia, Kardelj, (APPUNTO 1 . Parigi, 19 settembre 1946, ore 22-23,45.), *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 427-429.

⁴¹³ МСП: ДА, Ф. МКП, фасц. 32, док. Строго. пов. 49, *Састанак између југословенске и италијанске делегације одржан 18. августа 1946 у Хотелу Мадисон*

⁴¹⁴ МСП: ДА, Ф. МКП, фасц. 32, док. 132

⁴¹⁵ МСП: ДА, Ф. МКП, фасц. 32, док. Строго. пов. 142

⁴¹⁶ МСП: ДА, Ф. ПА, фасц. 63, док. 11364.

Бриони и Палагружа) и чл. 16 (граница Југославије и Слободне територије Трста).⁴¹⁷ Један од првих захтева који је југословенска делегација упутила Комисији био је да се уз текст мировних споразума аплицира и довољно детаљна мапа. У вези са тим поднет је и амандман којим је тражено да, уколико дође до одступања у опису територијалних промена и граничних линија и приложене мапа (ма каква била) за веродостојан ће бити сматран опис.⁴¹⁸ Ова два разлога поднета су из разлога што је са југословенске стране постојала бојазан да ће, уколико буду коришћене мапе већих размера, доћи до непрецизности и могућих одступања на штету ФНРЈ. Коначно је 2. септембра дошло на ред да се расправља и о самој југословенско-италијанској граници, више од месец дана од отварања Конференције. Пре почетка расправе делегација Југославије затражила је да се на седницу Комисије позове италијански представник да изнесе ставове Рима по члановима 3 и 4 (граница Италије и СТТ) мировног уговора. После њега, по истом захтеву требало је да излаже представник званичног Београда.⁴¹⁹

У име Италије обратио се Ивано Бономи, бивши премијер. Он је комисији укратко изложио ставове његове владе, а који су поднети у склопу већ помињаног италијанског меморандума из августа месеца. Меморандум о граничним питањима био је приложен уз меморандум који се тичао преамбуле мировног уговора. Он је покушао да логички постави ствари у вези са границама. Како је предочио, „француска линија“ била је замишљена пре свега тако да све источно од ње припадне Југославији, а западно Италији. Како је главни аспект њеног одређивања био принцип етничке равнотеже, то је био једини логичан закључак. Из тога је следило да се СТ Трста формира на штету Италију. И таква је граница каква је одређена, а мисли се на укупан одсек границе северно од Трста, била економски нелогична. Трсту је, да би економски био одржив, како је истакао, била потребна железничка веза са средњом Европом. То је подразумевало железничку везу са чвориштем у Тарвизу на северу, која је предлогом италијанско-југословенске границе била прекинута. Он је такође изразио и неслагање своје владе са „француском линијом“ затраживши да се у Слободну Територију укључе и подручја на југу и западу Истре, која су била етнички италијанска, тј. да се за границу узме „британска линија“. Сем тога

⁴¹⁷ Владимир Дедијер, *Париска мировна конференција*, Београд 1947, 188.

⁴¹⁸ *FRUS, 1946, III, 295.*

⁴¹⁹ *Исто*, 331.

затражио је и да се Југославији не припаја долина горњег тока Соче, због енергетских постројења битних за Италију, као и да се граница помери од Горице на исток јер је секла град од његових предграђа.⁴²⁰

У име Југославије већ следећег дана је реплицирао Алеш Беблер. Сем уобичајених денунцирања Италије и италијанске политике, обрушио се и на италијанског представника Бономија. Њему је на терет ставио чињеницу да је био један од креатора Рапалског споразума. Једино у чему се јесте сложио с њим то је противљење „француској линији“. Као илустрацију да Италија није једина која чини жртве навео је да ван Југославије остаје 45.000 Словенаца. Италијански захтев за западним и јужним деловима Истре оспорио је са историјског аспекта, тврдећи да се ради о „етничким острвима“ која су рецидив млетачке власти. По истој логици Југославија је имала право да посегне за деловима провинције Удине, а Албанија за деловима Јужне Италије. Једна од битних тачака његовог излагања била је да Југославија задржава право да поднесе своје виђење и своје захтеве пред Комисију.⁴²¹ Против италијанских захтева говорио је и представник СССР-а који је платформу Савета министара описао као минимум правде.⁴²²

У складу са Беблеровом најавом, пред комисију је стигао и југословенски предлог разграничења. Југославија је пристала на извесно померање границе на исток, чиме се одрицала половине Каналске долине и дела Бенешке Словеније. Монфалконе је и даље био предмет аспирација, па је тако Трст остајао као изоловано острво унутар југословенске територије. Координирано са Југославијом, свој предлог границе Комисији је доставила и Белоруска ССР. За разлику од југословенског предлога, овај предлог је предвиђао да Горица буде препуштена Југославији, али не и Монфалконе. Свеједно, граница је била исцртана тако да је прекидала копнену везу Трста и Италије.⁴²³ Амандмане

⁴²⁰ Исто, 331-332 L'on Bonomi alla commissione politico-territoriale per L'Italia (Discorso, Parigi, 2 settembre 1946, ore 10), *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 286-287 Бономи се иначе, конференцији обратио на француском.

⁴²¹ Алеш беблер, *За праведне...*, 36-69;

⁴²² МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 156, дос. 2

⁴²³ Алеш Беблер, *Како сам хитао*, 214. Наиме, по Беблеровим речима, пре подношења амандмана Молотов је сазвао састанак са дипломата из комунистичког блока и сугерисао им да поднесу амандмане у правцу измене границе на сектору Горице. Сматрао је да је управо на том делу могуће издејствовати ревизију

су такође поднеле и делегације Бразила и Јужне Африке. Они су кореспондирани са ранијим америчким и британским предлозима. Углавном су се поклапали с тим што је бразилски предлог границе био више на штету Југославије. Бразилски представник је чак и устврдио на седници Комисије да стварање Слободне територије чини велику неправду Италији.⁴²⁴ Представник Пољске је начелно подржао југословенске захтеве, али је ипак одлучио да стане уз белоруски амандман. Такође је искористио прилику да повуче паралелу између СТТ и предратног Данцига, алудирајући на опасности коју је формирање овакве територије носило са собом. Британски представник МекНил је упозорио да југословенски и белоруски предлог иду у правцу обезбеђивања југословенске доминације над Трстом и запретио да ће његова земља, уколико се не прихвати француска линија, захтевати преиспитивање целе границе, али да ће у складу са овим тенденцијам ревидирати и нека своја гледишта у вези са статутом СТТ, када то питање дође на дневни ред.⁴²⁵

Британска претња није уплашила југословенску делегацију. Кардељ је на седници 7. септембра изјавио да Југославија неће признати, нити ће потписати и једно решење које није у складу са њеним захтевима. Предлоге Бразила и Јужне Африке је оценио као бесмислене и позвао да се Слободна територија Трста просторно редукује на сам град, док би остали део био припојен Југославији. Југославија се противила решењима Савета и о граници с Италијом и СТТ и самим политичким устројством СТТ.⁴²⁶ Највећу опструкцију наспрам југословенских захтева, али и предлога Савета министара правили су представници британских доминиона, пре свега делегација Аустралије. Аустралијанци су у склопу шире гледано британско-доминионског блока играли улогу неке врсте „лошег полицајца“, док је само Уједињено Краљевство потом иступало као неко ко ублажава ставове. Као што смо већ рекли, Јужна Африка је изнела предлог разграничења у Истри,

предлога Савета министара у корист Југославије; Меморандум југословенске делегације о територијалним клаузулама које се односе на границу Југославије и Италије поднет Париској конференцији, Париз, 3. септембра 1946, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1946, т. II*, Београд 1985, 33-42

⁴²⁴ *FRUS, 1946, III*, 359.

⁴²⁵ *Исто*, 378.

⁴²⁶ Едвард Кардељ, *Говори...*43-63.

који је био на линији ранијег британског предлога, што су делегати из Аустралије спремно прихватили.⁴²⁷

Почетне фазе рада у овој комисији показале су једну чудну чињеницу. Од земаља ван Савета министара ниједна није била сагласна са предлогом четири силе. Сем Југославије и Италије, готово у потпуности против става Савета била је Белгија која је одбацила и саму идеју интернационализације Трста. Бразил, Јужна Африка и Аустралија су тражили радикално померање границе на штету Југославије, а Белорусија на штету Италије. Уз Белорусију је пристала Пољска, док је уз Југославију пристала Чехословачка. Бразил је чак тражио одлагање решавања питања границе на годину дана, али за тај предлог није гласао нико сем бразилске делегације. Државе чланице Савета, сем Француске, и саме су се колебале око решења које су донеле и карактерисале га пре као нужно зло, неголи као оптимално решење.

Потом се прешло на разматрање сектора границе. Беблер се 9. септембра обратио комисији са југословенским анализама. Кренуо је од најсевернијег дела границе, тј. од Каналске долине са гравитационим тежиштем у граду Тарвизу или Трбижу, како су га називали Словенци. Да би оправдао југословенске претензије употребио је три врсте аргумената - историјске, стратешке и економске. Демографски показатељи му нису ишли у прилог јер је словеначко становништво на том подручју било у изразитој мањини. Ту чињеницу није оспорио, али ју је правдао вишевековном германизацијом. Та чињеница, по његовим речима, није значила да у складу с тим принципом Каналаска долина припада Италији, јер су се Италијани на то подручје почели насељавати тек после 1940. односно након иселјавања Немаца које је спроведено у договору Хитлера и Мусолинија. Занимљив догађај, а на који се осврну и Беблер, збио се у време посете комисије експерата том подручју. Два словеначка сељака које су чланови комисије интервјуисали, изјавила су да су они за то да се долина присаједини Аустрији. Зачудо, Беблер то није оспорио и чак је потврдио да сви становници тог подручја немају развијену националну свест, али и поред тога, како је додао, стотине су их се току рат активно борили на југословенској страни. (Једна од опција коју је Савет разматрао током својих сесија 1945. и 1946. била је и да се подручје врати Аустрији, од које је одузето 1918). Стратешки, како је тврдио Беблер,

⁴²⁷ *FRUS, 1946, III, 397.*

давање те зоне Италији, значило је да је цело подручје Љубљане са северне стране угрожено од неке нове агресије. С економског аспекта Гарвизио је представљао значајно железничко чвориште од, како је тврдио, великог значаја за околна словеначка подручја.⁴²⁸

Следећег дана излагао је југословенске ставове у сектору тзв. Бенешке Словеније. Југославија по његовим речима, није тражила цео регион, већ само његов мањи део са око 15.000 Словенаца, који су чинили укупно трећину словеначке популације на том делу територије. Југославија је ове области потраживала пре свега из стратешких разлога.⁴²⁹ Своје излагање наставио је и 11. септембра, када је говорио о сектору града Горице. Иначе, за овај део расправе, тј. излагања Југославија се посебно припремила, уздајући се у процену да управо ту има највише шанси да избори концесије у своју корист. Како демографски фактори у вези са самим градом нису ишли у прилог Југославији, Беблер се више позивао на историјске и економске факторе. Додуше, јесте оспорио убедљивост италијанске већине као и пописе на којима се базирао однос становништва у региону. Како је навео, и Аустроугарској и Италији било је у интересу да у пописима које су вршили умање број Словенца у горичком крају. (Иако је за Италију то вероватно и био случај, Беблер се није потрудио да на било који начин аргументује зашто би Аустроугарска 1910. умањивала број Словенца у корист Италијана у граничном подручју према Италији, која јој је узгред током већег дела 19. века била непријатељ.) Пред чланове Савета изнео је чињеницу да је град Горица представљао културни, историјски и политички центар Словенаца са тог подручја, који су столећима били изложени националном угњетавању од стране Немаца и Италијана. Сем тога, граница коју је предложио Савет, а која је буквално пролазила кроз горичка предграђа, по његовим је речима, град осуђивала на економску пропаст.⁴³⁰ Југословенске захтеве према горичком подручју подржале су и делегације Чехословачке и Пољске, а прва је затражила и да се формира поткомисија која би испитала разграничење на том одсеку границе.⁴³¹ Занимљива

⁴²⁸ Алеш Беблер, *За праведне границе...*, 70-81

⁴²⁹ *Исто*..., 81-88

⁴³⁰ *Исто*, 89-100

⁴³¹ *FRUS 1946*, III, 420, Против чехословачког предлога били су САД и Аустралија који су тражили да ово питање размотри комисија у пуном капацитету, док је делегација Бразила дозвољавала могућност

је чињеница да када је било у питању разматрање границе у зони Каналске долине и Бенешке Словеније, ниједна држава није узела учешћа у дискусији коју је покренула, тј. покушала да покрене Југославија. То није урадила чак ниједна држава из источног блока. Ниједна од њих такође није поднела никакав амандман или предлог у корист југословенских захтева.

Пре него ли је Беблер „прешао“ на крајњи југ југословенско-италијанске границе (12. септембра) Комисији се обратио и Драго Марушич, предратни словеначки политичар, члан Југословенског одбора у Лондону, бан Дравске бановине, министар у Јевтићевој, Шубашићевој влади, и владама ДФј и ФНРЈ и сам из тог краја. Он је у једном помало патетичном говору покушао да изрази разочарење горичких Словенаца предлогом Савета изразивши наду Словенаца горичког краја да ће Конференција поштовати принципе Атлантске повеље.⁴³² За крајњи јужни сектор границе југословенска влада је сматрала да у њега улази и град Монфалконе. Иако је структура становништва града и околине била јасно, убедљиво и недвосмислено италијанска, ФНРЈ је „потраживала“ тај град из економских разлога, с обзиром на бродоградилшта и индустријска постројења која су се у њему налазила. Иако се Беблер позвао и на географски аспект тврдећи да је и Монфалконе попут Трста, оријентисан на своје залеђе, тј. на Словенију, ту чињеницу је било теже бранити. Монфалконе није био попут Трста узаним коридором повезан са остатком италијанског етничког простора, већ се налази на самом улазу у Фурланску низију и јасно је спојен са остатком Италије. Стога је Беблер још једном изнео, већ изречену бесмислицу о томе како је италијанско становништво Јулијске крајине у већини за присаједињење Југославији. Како је тврдио, то је било због тога што су они били свесни чињенице да ће предложена гранична линија економски уназадити њихов крај. Штавише, рекао је да предложена граница „економски масакрира област“ и да „повлачи за собом сталну кризу тих градова“. Наравно, нису заобиђени ни стратешки обзири, па је навео и да, предложена

формирања поткомисије, али једино ако ће она да преиспита целу југословенско-италијанску границу. Делегација Јужне Африке је тражила да се ово питање одложи јер је Комисији свој предлог послао и Ивано Бономи који је предложио одржавање плебисцита на подручју Горице, види В. Дедијер, *Париска мировна конференција*, Београд 1947, 218.

⁴³² В. Дедијер, *Париска...*, 218.

линија даје војно преимућство Италији у односу на Југославију.⁴³³ И овога пута нико није узео учешћа у дебати, па се тиме расправа и завршила.

Једна чудна чињеница се ипак десила у току рада Комисије. Наиме када је дошло на ред да се гласа о чехословачком предлогу о формирању поткомисије у вези са Горицом, резултат гласања је био помало бизаран узимајући у обзир ко је све гласао у корист предлога и како се иначе гласало. Предлог Чехословачке подржали су и представници Француске, Етиопије и Новог Зеланда. Предлог је ипак одбијен, минималном већином гласова, али показује да је југословенска аргументација ипак имала одређену тежину.⁴³⁴ Гласање је такође показало и да су југословенска (али и совјетска) очекивања да би се по том питању могло нешто издејствовати у корист Југославије, ипак имала реалног упоришта.

На крају се за реч јавио Кардељ који је констатовао да је жалосно да се у поводу југословенске аргументације нико није јавио за дискусију. Закључио је да је Југославија учинила све у корист компромиса, али да је постојала група држава која није била спремна за дијалог. Како би објаснио озбиљност настале ситуације, упозорио је да је метод наметања туђе воље за Југославију неприхватљив и да ће Југославија одлучно бранити своја права.⁴³⁵ Тек на крају, за реч се јавио представник Бразила, у намери да оспори Кардељеве тврдње. Он је устврдио да линија коју је предложила његова земља иде више у корист Југославије него некад „Вилсонова линија“ коју су 1920. подржавали неки српски политичари.⁴³⁶

Питање границе се опет „вратило“ на дневни ред, пошто је Комисија размотрила и проблеме Статута СТТ. На седници од 17. септембра поново је излагао Беблер. Овога пута он се дотакао једног малог сектора границе, тј. приобаља северно од Трста на којем је по његовим речима живело око 10.000 Словенца који су чинили већину на том подручју. „Француска линија“ је то подручје остављала изван Југославије, јер се планирала да се преко те територије изграде саобраћајнице које би Трст повезале са Италијом и средњом

⁴³³ Алеш Беблер, *За праведне...*, 101-105

⁴³⁴ *FRUS, 1946, III, 438.*

⁴³⁵ Е, Кардељ, *Говори...*, 64-66

⁴³⁶ В. Дедијер, *Париска...*, 221.

Европом, односно преко којих би се смањила или неутралисала зависност СТТ од југословенске железничке мреже. Беблер се обрушио управо на ту намеру карактеришући је као парадоксалну. Како је навео, зависност Трста од Југославије могла се смањити једино физичким измештањем Трста из региона у којем се налазио. Говорећи о сектору јужно од Трста, који је контролисала Југославија а који је одлуком Савета требала да уђе у оквире СТТ, Беблер је изнео и неке опсервације стратешке природе. Тврдио је да поменуто подручје на којем живи већина Југословена, за Трст нема никакав економски значај док је са војног аспекта погодно за извођење морнаричко-десантних операција. Од Југославије која је учинила велику жртву повлачећи се иза „Морганове линије“, сада се тражило и да одступи даље на југ. Увезујући у један контекст целу границу Југославије према СТТ и Италији, од Каналске долине на северу до Новиграда на југу, Бебелер је указао да је Италији дата стратешка предност на читавој линији разграничења. Тиме је северозапад Југославије учињен практично небрањивим подручјем.⁴³⁷

После Беблера и друге су земље иступиле са својим опсервацијама и амандамнима. Јужноафрички представник је и даље остао при ранијем ставу да се СТТ прошири и даље на југ на штету Југославије. Његова аргументација се базирала на чињеници да је на том подручју живело 70% Италијана. Уз његов став је пристала и холандска делегација. белоруска делгација је поновила свој ранији предлог а њега је подржавала делегација Пољске. Делегација Индије је признала оправданост југословенских захтева, али је и поред тога изразила подршку „француској линији“ И на крају је поново иступио југословенски представник, али овога пута Љубо Леонтић, амбасаодр у Лондону. Он се вратио на питање границе непосредно „изнад“ Трста. Подручје Дуина или Девина, одузимано је Југославији под аргументацијом да туда пролази једина железничка веза из Трста, а која не иде преко Југославије. Управо је то, како је устврдио, био више него необорив аргумент на коју је страну упућен Трст.⁴³⁸

⁴³⁷ А. Беблер, *За праведне...*, 106-126

⁴³⁸ Владимир Дедијер, *Париска...* 223-225 Говор члана југословенске делегације Љубе Леонтића у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о питању тршћанског коридора, Париз, 18. септембра 1946, *Документи о спољној...1946, II*, 156-159

На последњој седници која је по питању разграничења имала расправни карактер гласало се о амандману Јужне Африке а који су подржали и остали британски доминиони. У име СССР-а иступио је Вишински који је нападајући предлог устврдио да се ту ради о повратку на „британску линију“, а коју је одбацио и сам Лондон. Пре почетка седнице, свесна да ће јој се наметнути решење, југословенска делегација је упутила писану изјаву у којој је навела да се њене трупе неће повући са „Морганове линије“. Изјаву је на самој седници комисије прочитао југословенски министар иностраних послова Станоје Симић⁴³⁹. Пре него ли је Симић уопште стигао да Комисију упозна са југословенским ставом, расправу о овом документу је покренуо амерички делегат Џејмс Дан. Како је устврдио, југословенски став је био у супротности са 7. тачком Београдског споразума у којој је изричито стајало да је у питању привремена демаркациона линија и да она ни у ком случају не имплицира коначно разграничење. Посредно је произилазило да она признаје онакву етничку слику какву је хтела да представи Југославија. Ту се осврнуо и на једну ранију Беблерову тврдњу да током рада Конференције нико није оспорио резултате пописа у Јулијској крајини који је 1945. спровела Југославија. Упутио је југословенску делегацију на писмене извештаје америчких експерата који су изнели бројне примедбе на вођење пописа, његову методологију и резултате.⁴⁴⁰

Када је 20. септембра требало да се пређе на гласање о граници Југославије према Италији и Слободној територији, чехословачка делегација је покушала одложити предлогом амандмана по којем би се основала петочлана поткомисија која би поновно испитала цело гранично питање, а у интересу трајног и одрживог решења. Предлог је одбијен на гласању, не тако убедљивом већином, јер је десет делегација гласало против

⁴³⁹ Станоје Симић (1893-1970), амбасадор Југославије у Москви и Вашингтону, министар иностраних послова од 1. фебруара 1946 до 31. августа 1948. Потписао Повељу УН-а у име Југославије. Делегат на лондонској сесији Савета министара, Париској мировној конференцији и вођа југословенске делегације на седници Савета министара у Њујорку, в. Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943-1991*, Београд 1998

⁴⁴⁰ Говор члана југословенске делегације Станоја Симића у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о границама Слободне територије Трста, Париз 19. септембра 1946, *Документи о спољној...1946, II*, 162-164; *FRUS, 1946, III*, 226-227. Беблер је током излагања од 17. септембра изнео тврдњу на коју је Дан реаговао, када је говорио о јужном одсеку „француске линије“, тј. о чињеници да се Југославија мора повући јужно од „Морганове линије“.

амадмана, седам га је подржало, а три су се суздржале.⁴⁴¹ Пре него ли се уопште и гласало о овом предлогу Кардељ је искористио прилику да упозори Комисију да је жалосно што се прешло на чин гласања, а да пре тога уопште није постигнут никакав договор. Такође је и истакао да је став Југославије остао непромењен.⁴⁴²

Тада се прешло на гласање о југословенском предлогу, прво у појединостима па у целини. Гласало се појединачно о сваком од четири сектора југословенско-италијанске границе понаособ, па потом о целој граници. Иста је процедура поновљена и по питању два сектора границе Југославије и СТТ. На крају се гласало о целом амандману и у вези са границом према СТТ и према Италији. На сваком гласању већина од триенаест напрема пет је одбијала југословенске предлоге. Две су делегације биле суздржане.⁴⁴³ Са сличном убедљивошћу одбијени су и сви други амандмани. На крају гласања поновно се огласио Кардељ. Изразио је жаљење што чехословачки амандман није прихваћен и што се одлуке доносе прегласавањем. Југославија се, по његовим речима, није осећала обавезном да прихвати одлуке са којима се није сагласила.⁴⁴⁴

Ово није значило да је овиме Територијално-политичка комисија за Италију завршила рад по питању „француске линије“. Истина, одбијени су сви амандмани којима је тражена њена ревизија, али она (линија) као таква није још била одобрена, тј. усвојена. На то се чекало пуних седам дана и на дневни ред је дошло тек после инсистирања совјетског делегата Вишинског, али тек осмог дана. Југословенска делегација је учинила још један напор да спречи гласање које јој није ишло у прилог и одлуку са којом није била

⁴⁴¹ *FRUS, 1946, III*, 491.

⁴⁴² Владимир Дедијер, *Париска...*, 226-227; Говор шефа југословенске делегације Едварда Кардеља у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о питању границе између Југославије и Италије, Париз, 20. септембар 1946, *Документи о спољној...1946, II*, 165.

⁴⁴³ Владимир Дедијер, *Париска...*, 227. Дедијер наводи да се о југословенском амандману гласало осам пута, а у ствари је то учињено девет пута.

⁴⁴⁴ *FRUS, 1946, III*, 492; Говор шефа југословенске делегације Едварда Кардеља у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о питању границе између Југославије и Италије, Париз, 20. септембар 1946, *Документи о спољној...1946, II*, 165-166. (иако се у *Документима о спољној политици...*, ово иступање наводи у оквиру истог документа, у стварности је то иступање било после подне, тј. после гласања, што је наведено у фусноти на страни 166)

сагласна. Пре почетка гласања делегацијама је подељен текст југословенске резолуције у којем је стајало: „Конференција предаје решење границе између Југославије, Италије и Слободне територије Трста Савету четворице министара, који ће донети одлуку након претходног пристанка Југославије“. Кардељ је у образложењу ове резолуције пред Комисијом навео да народ и влада Југославије не могу да прихвате „француску линију“ и да његова земља уколико се прихвати предлог Савета министара, неће бити у стању да потпише мировни уговор са Италијом у целини.⁴⁴⁵ Оштро му је реплицирао амерички сенатор Том Конали, чињеницом да је Савет министара сазвао конференцију 21 земље како би саслушао и њихова мишљења, а сада се од стране Југославије тражило да се мировни уговор кроји само са њом. То је значило да је Београд тражио ексклузивно право да Савет може доносити одлуке само уз његов пристанак а да ФНРЈ неће потписати мировни споразум уколико се не испуне сва њена тражења, што је у суштини било недемократски.⁴⁴⁶

Упркос совјетској подршци југословенској резолуцији и југословенском предлогу да се она преиначи и ублажи, она је одбачена на гласању. Коначно је дошло на ред и гласање о „француској линији“, тј. о тачкама 3, 4 и 16 Мировног уговора са Италијом. Сва три члана су усвојена већином дванаест наспрам пет, а три делегације су биле уздржане. Кардељ се обратио члановима Комисије и после гласања опаском да Југославија неће потписати уговор који би се заснивао на решењима која су била изгласана.⁴⁴⁷ Америчка делегација је потом предложила амандман којим је хтела да неутралише југословенско противљење. Затражено је да се у између чланова 77 и 78 предлога мировног споразума уметне члан којим би се земљама које не потпишу уговор онемогућило да уживају повластице из њега. Укратко, то је значило да ће Југославија остати без репарација

⁴⁴⁵ *FRUS. III, 1946, 580*; Изјава (I) шефа југословенске делегације Едварда Кардеља у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о питању границе између Југославије и Италије, Париз, 28. септембар 1946, *Документи о спољној...1946, II, 177-179*.

⁴⁴⁶ *FRUS. III, 1946, 580*

⁴⁴⁷ *Исто, 581*; Изјава (III) шефа југословенске делегације Едварда Кардеља у Политичко-територијалној комисији за Италију Париске конференције о питању границе између Југославије и Италије, Париз, 28. септембар 1946, *Документи о спољној...1946, II, 181*

уколико одбије да потпише. Предлог је усвојен упркос југословенском и совјетском противљењу.⁴⁴⁸

Тиме је Комисија завршила свој рад по питању границе, остало је да се о њему гласа на Пленарној седници конференције, па да решење буде дефинитивно усвојено. Територијално-политичка комисија је имала још да изради предлог статута Слободне територије па да тиме Тршћанско питање буде у потпуности уобличено. Сатут је био део 16. тачке мировног уговора. Специјална комисија коју је формирао Савет министара ни по овом питању није могао заузети заједнички став, па је пред Комисију стигло четири различита предлога земаља чланица Савета и пети који је поднела Југославија. О петом предлогу нема потребе поново говорити јер је идентичан ономе којега је 18. јула пред Специјалном комисијом Савета изнео Алеш Беблер.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ *FRUS, III, 1946, 581*

⁴⁴⁹ О формирању Специјалне комисије видети стр. 156 ; а о југословенском предлогу стр. 158-159 ;

4.8. Статут Трста и изгласавање рекомандација Конференције

Сам статут је био битан у овом контексту јер се њиме дефинисао укупан статус и уређење тршћанског подручја, па самим тим и веза са Југославијом. Теоретски то је могло бити решено и кроз поделу суверенитета између Југославије и Италије, мањом или већом интеграцијом Територије у правни систем Југославије, неком врстом уније... То би значило да је то питање и даље у вези са границама саме Југославије.

Главна питања у борби око статута било је питање гувернера Слободне територије и његових овлашћења. Сви предлози западних држава ишли су у правцу широких овлашћења за гувернера. Он је имао право суспензивног вета на одлуке скупштине као и право да поставља половине чланова владе СТТ - конкретно заменика председника владе, тј. већа, директора слободне зоне као и шефа Јавне безбедности по америчком предлогу. Штавише, он је могао и да одбије именовање преостала три члана већа која је предлагала скупштина Територије. Гувернер је по тим предлозима био задужен и за спољну политику као и за именовање носилаца правосудних функција.⁴⁵⁰ Реално гледано сви ови предлози подређивали су потребу за демократским уређењем СТТ потреби обезбеђивања мира и стабилности на терену, што нико није ни крио.

Амерички став је пре свега био инспирисан искуством предратног Данцига, односно аномалијама које су се јавиле у функционисању тог слободног града, јер је гувернер именован од стране Лиге народа био немоћан да спречи локалне нацисте да преузму власт у граду. Како ће неколико година касније и признати архитекта америчког предлога, државни секретар Џејмс Бернс, то је створило аномалију да су се западне земље залгале за гувернера са диктаторским овлашћењима, а комунистичке за демократско уређивање СТТ.⁴⁵¹

Остаје донекле нејасно одакле потреба да се конституисање СТТ изврши на таквим основама пошто су Италијани имали квалификовану већину у Трсту. Већ је раније одлучено да ће „заштитник“ суверенитета СТТ бити Уједињене нације, па је тиме спречен

⁴⁵⁰ *FRUS, 1946, III, str. 598-615.* (Преглед свих предлога статута)

⁴⁵¹ James F. Byrnes, *Speaking frankly*, 147.

уплив Југославије. Можда су англо-амерички подаци са терена прецењивали снагу КПИ у Трсту и могућност да се преко коалиције КПИ и тршћанских Словенаца у граду „запати“ комунистичка власт. Из свега што се у граду дешавало током маја 1945. мало је, готово нимало, вероватно да би се ситуација могла развијати у том правцу. Други могући сценарио, и вероватнији, јесте да се тиме можда хтела спречити некаква унилатералан акција италијанске већине у правцу кршења мировног уговора и присаједињења Трста Италији. Не треба помињати какве би то све заплете произвело у односима СТТ, Југославије и Италије. Који год да је разлог био у питању, макар нам је Џејмс Бернс у своје две мемоарске књиге остао дужан одговора на то питање, а нема га ни у другој доступној литератури ни у објављеним изворима.

Совјетски је предлог био знатно демократичнији мада је и он гувернеру давао знатна овлашћења, нарочито у коришћењу права суспензивног вета. Вето гувернера додуше није предвиђао у погледу фомирања владе коју би постављала искључиво скупштина Слободне територије. У погледу судске власти овај предлог је био недоречен. Како то нису могли да учине кроз политичке клаузуле, совјетски планери су покушали да Трст увезу са Југославијом кроз економске клаузуле, нарочито кроз питања железнице, царине и протока људи и роба. Совјетски предлог је предвиђао да се железницама управља преко заједничког тела ФНРЈ и Слободне територије, а да се СТТ и Југославија налазе у царинској унији. Предвиђано је и да грађани једне и друге земље имају неограничено право запошљавања, кретања и насељавања са обе стране границе. Ингеренције у области спољне политике совјетски предлог статута давао је Народној скупштини.⁴⁵²

Француски предлог је с друге стране опет био неки вид компромиса. Гувернер би слично као у америчком и британском предлогу именовано свога заменика и шефа јавне безбедности, али би скупштина, слично као у совјетском предлогу, именовала све остале чланове владе. За разлику од осталих предлога статута, Париз је предлагао да цело подручје СТТ буде организовано као слободна трговинска зона. Надзор над луком и железницом по француском предлогу требало је да имају четири силе и све

⁴⁵² *FRUS, 1946, IV, 592-598.*

заинтересоване државе које би се укључиле у управне одборе тела задужених за рад ових система.⁴⁵³

Расправа о предлозима статута почела је 13. септембра. Да је делегација СССР-а најозбиљније схватила ово питање сведочи чињеница да се на седницама Територијално-политичке комисије за Италију посвећеним проблему статута СТТ појавио сам Вјачеслав Молотов. Поделе по овом питању биле су исте као и током целе конференције. Комунистичке земље су у мањој или већој мери подржавале захтеве Југославије. Пољска делегација је тражила да Југославија има право дипломатског заступања СТТ⁴⁵⁴, док је делегација Украјинске ССР отишла и корак даље захтевајући да ФНРЈ и „гршћанска држава“ имају и заједнички монетарни систем⁴⁵⁵, што није предвиђао ни совјетски предлог.

Молотов је свој подужи говор имао већ сутрадан. У свом офанзивном наступу оптужио је западне земље да њихови предлози статута не омогућавају да СТТ функционише на демократским начелима и не говоре ништа о повлачењу страних трупа са тог подручја. У вези са другом примедбом предложио је да се усвоји предлог по којем би се све стране трупе повукле са подручја Трста 30 дана по потписивању Мировног уговора са Италијом. За британски и амерички предлог статута је рекао да он уређује Слободну територију на начин на који су уређене британске колоније. Сем тога дао је и један оперативни предлог о којем нико пре тога није износио став. Наиме, Молотов је предложио да представници четири силе у консултацијама са политичким субјектима у Трсту именују прелазну владу која би расписала изборе за локални парламент и вршила власт у транзиционом периоду. Изборе за локални парламент требало је по његовом предлогу расписати у року од три месеца од потписивања Мировног уговора.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Исто, 615-623.

⁴⁵⁴ В. Дедијер, *Париска мировна...*, 241.

⁴⁵⁵ Исто.

⁴⁵⁶ Британски и амерички предлог јесу додуше предвиђали демилитаризацију СТТ, али уз клаузулу да СБУН треба да донесу све неопходне мере за обезбеђивање незаивности СТТ. Молотов је тврдио да преко те клаузуле САД и Британија покушавају да обезбеде останак својих трупа у региону. *FRUS, III 1946*, 457-458 и Владимир Дедијер, *Париска...*, 242.

Кардељ је југословенске ставове изнео два дана касније, дакле 16. септембра. Што се тиче југословенског предлога стаута, Кардељ је мање-више поновио све оно што је рекао и Беблер пред Специјалном комисијом два месеца раније. Велик део свог излагања искористио је за цитрање чланака из западне штампе која је борбу око Трста посматрала као битку за превласт на Медитерану између Запада и Москве. Иако се захвалио Москви на несебичној и принципијелној подршци, истакао је да Југославија води политику у свом интересу и да њени народи „[...] више нису ничије оруђе.“ У погледу имплементације споразума предложио је да војне власти које су управљале на терену свој мандат окончају месец дана по потписивању мировног уговора.⁴⁵⁷ У погледу статута предложио је да се сва постојећа решења дају на плебисцит становништву Трста да оно одлучи о најподеснијем облику власти.⁴⁵⁸

Очекивано, америчка делегација је одлучно одбацила југословенски предлог за царинском унијом. Тај захтев се по речима сенатора Конолија косио са америчким принципом да Трст треба да буде независан и од Југославије и од Италије. Пошто су у Европи, како је приметио, избила два светска рата, решење тршћанског питања је морало бити у интересу трајног мира на континенту.⁴⁵⁹

После ове седнице Територијално-политичке комисије расправа се дефинитивно преселила у Поткомитет [који је своју прву седницу одржао 15. септембра, дакле дан раније] у којем је Југославију заступао Моша Пијаде. Поткомитет је имао задатак да расправља о три сета питања: органима управљања СТТ, економским клаузулама као и о општим питањима везаним са статус Слободне територије. У склопу првог сета ваљало је регулисати овлашћења гувернера, владе и скупштине као и судски систем и питање људских и мањинских права. У склопу расправе о економским одредбама расправљало се о тршћанској луци, саобраћајницама, монетарном и царинском систему, а по општим питањима дебатовало се о питањима неутралности, демилитарзације, независности као и о

⁴⁵⁷ Е. Кардељ, *Говори...*, 72-95. Кардељ је такође навео да је совјетски предлог статута у потпуности кореспондирао са југословенским иако је врло лако утврдити да то није било тачно. Предлог Москве није предвиђао заједнички монетарни систем, поштанску унију, право Југославије на слободну зону у тршћанској луци као ни право да Београд дипломатски заступа СТТ .

⁴⁵⁸ В. Дедијер, *Париска...*, 185.

⁴⁵⁹ *FRUS, 1946, III, 460.*

везама Трста са Југославијом и Италијом. Иначе овакав предлог редоследа разматрања усвојен је на другој седници Поткомитета а на предлог Моше Пијаде.⁴⁶⁰

У делу расправе по питању скупштине Југославија се залагала да се избори за представничко тело СТТ одрже по пропорционалном систему. У суротном, уколико би они били одржани по већинском могло се лако десити да тршћански Словен(ц)и остану без представника у парламенту Територије. Сви чланови поткомитета сем британске делегације сагласили су се са оваквим виђењем. Остаје нејасно зашто је британска делегација била против.⁴⁶¹

Уосталом, то је било периферно питање, јер је главни камен спотицања био гувернер. Југословенска делегација је, како би неутралисала предлоге западних земаља а који су давали широке компетенције гувернеру, предложила да се у текст будућег статута унесе реченица по којој би носилац суверенитета био народ Трста. Том се реченицом, што Моша Пијаде није ни крио, давала предност скупштини у односу на гувернера и генерално омогућавао примат законодавне над извршном влашћу. У складу са таквом дефиницијом југословенска делегација је тражила право законодавне иницијативе само за скупштину и владу коју би скупштина изабрала⁴⁶². С друге стране британски и амерички предлог статута су право законодавне иницијативе давале гувернеру по одређеним питањима, а француски предлог по свим питањима.⁴⁶³

Ово је питање уопште било битно и због питања међународноправног статуса СТТ. Велика овлашћења гувернера којег би именовао СБ УН су значила да Трст није држава у пуном капацитету и да није независна. ФНРЈ [са земљама источног блока] је тражила да се Територија третира као држава у пуном капацитету како у односу на окружење тако и на Савет безбедности. Предлози западних држава су по том виђењу били у нескладу са позицијом Трста као „[...] великог европског града, који је напредан и навикнут на демократске форме [...]“, како је то стајало у аргументацији комунистичког блока држава.

⁴⁶⁰ *FRUS, 1946, IV, 623.*

⁴⁶¹ Владимир Дедијер, *Париска...*, 251.

⁴⁶² Говор члана југословенске делегације Моше Пијаде у Поткомисији за стаут Трста Париске конференције о правима гувернера, Париз, 20. септембра 1946, *Документи о спољној...1946, II, 166.*

⁴⁶³ Владимир Дедијер, *Париска...*, 253.

Југословенска тежња да се СТТ третира као независна држава је била у нескладу са самим југословенским предлогом статута јер је он дефакто предвиђао велику меру југословенског суверенитета над Трстом. Аргументација југословенског става, али и става Источног блока, била је да ниде у одлукама Савета министара није стајало да ће Савет безбедности администрирати нада Слободном територијом, већ да ће бити гарант независности. Насупрот њима Вашингтон, Лондон и Париз су инсистирали на ставу да већ сам назив Слободна територија имплицира да у питању није обична држава. У складу са сложеним историјским околностима за њих је било неопходно да СТТ буде под неком врстом туторства Уједињених нација.⁴⁶⁴

Источни блок је сходно својим пређашњим аргументима бранио став да је гувернер само агент УН-а, нека врста супервизора а не највиши орган власти. Он би имао право да интервенише једино у случају угрожавања функционисања СТТ, тј. да о томе извести УН. Уколико би он био орган власти СТТ, требало би да буде одговоран скупштини, што је неспојиво с тиме да је у исто време одговоран Савету безбедности. Уколико би гувернер као постављено лице, уз то и странац, имао велика овлашћења, онда би то било у супротности са демократским начелима. Британски став је био да гувернер као агент Савета безбедности има и велику одговорност па би у складу са тиме требао да има и широк спектар овлашћења како би у замршеним етничким и политичким односима у Трсту био у стању да обезбеди јавни ред и функционисање институција. Америчка аргументација се заснивала на чињеници да се гувернер као агент УН морао старати за очување базичних људских права и слобода у СТТ, тј. примену саме Повеље УН. То је имплицирало да његова овлашћења и његово деловање не могу бити у колизији са интересима народа Трста.⁴⁶⁵

Питања која су произилазила из питања гувернера била су бројна. Једно од њих је било питање проглашавања закона. По предлогу социјалистичких земаља законе је

⁴⁶⁴ *FRUS, 1946, IV, 624.* Југословенска теза о пуној независности Трста почивала је на аргументу да Трст није ни колонија нити територија под мандатом, нити доминион в. Југословенски ставови додати извештају Поткомисије за статут Трста, Париз 28. септембра 1946., *Документи о спољној...1946, II, 183-184.*

⁴⁶⁵ *Исто, 624-625.*

прокламовала скупштина⁴⁶⁶, а по другом блоку гувернер. Сви предлози су предвиђали да ће одлука скупштине [била она закон или само предлог закона] бити прослеђена гувернеру који је могао да га врати скупштини на измену. Постављало се питање уколико скупштина одбије да га измени да ли је закон и даље на снази до одлуке СБ или не. Запад је логично заступао тезу да није и да је одлука гувернера „старија“, тј. да он има право суспензивног вета. Источне земље су признавале могућност таквог права али само по питањима статута, али не и закона. С друге стране Лондон је сматрао да гувернер треба да ужива то право по свим питањима.⁴⁶⁷

Друго питање је било питање Владе, тј. Владиног већа. Тачка у којој се Поткомитет сложио јесте да њега треба да бира скупштина, што ће рећи да су западне земље ревидирале своје првобитне ставове. [Видећемо и на другим примерима да је та ревизија била поширока]. Владино веће је у складу са тиме одговарало скупштини која га је изабрала. Спорно је било учествовање гувернера у раду Већа. Сви су били сагласни да гувернер, његов заменик и директор луке неће бити чланови већа. Међутим западне земље су му давале право да учествује у раду већа и да дебатује по свим питањима, док су источне то изричито одбијале. Источне земље су такође биле противне и могућности да се јавна безбедност стави у гувернерову надлежност. Западне земље су му сем тога давале право да делимично води спољну политику, отпушта све чиновнике на Територији по свом нахођењу као и да именује носиоце судских функција.⁴⁶⁸ Оне су такође захтевале да гувернер не може бити лице које је држављанин Југославије и Италије, док је Југославија тражила да не буде ни држављанин СТТ.⁴⁶⁹

На питању држављанства СТТ такође није било договора сем да се оно укључи и у статут и у текст мировног уговора са Италијом. Није прошао југословенски захтев да се право на држављанство призна свима који су после 1918. избегли из Трста [подручја Слободне територије]. По југословенским тврдњама таквих грађана, Словенаца и Хрвата

⁴⁶⁶ О југословенском ставу у вези са проглашавањем закона: Говор члана југословенске делегације Моше Пијаде у Поткомисији за стаут Трста Париске конференције о правима гувернера, Париз, 20. септембра 1946, *Документи о спољној...* 1946, II, 167.

⁴⁶⁷ Владимир Дедијер, *Париска мировна...*, 256-262.

⁴⁶⁸ *FRUS, 1946, IV, 626-627*

⁴⁶⁹ Владимир Дедијер, *Париска...*, 264-265

било је око 25 000. Уместо тога усвојен је став да се право на држављанство признаје свим лицима која су у Трсту била домицилна на дан 10. јуна 1940.⁴⁷⁰

Када су у питању економске клаузуле западне земље су се трудиле да онемогуће сваки југословенски економски утицај у Трсту или економску асоцијацију Територије са ФНРЈ. Стога су одбиле да прихвате југословенски захтев за царинском и железничком унијом као и право на слободну зону у луци. Југословенска делегација с није устручавала ни да покуша да „истера“ свој став ни својеврсном уценом. Наиме, Пијаде је устврдио да скоро сав саобраћај Трста иде преко територије Југославије, а да у случају да не буде склопљена царинска и железничка унија СТТ не би могла да има никакве повластице на југословенској железничкој мрежи⁴⁷¹. То би имплицирало да би питање саобраћаја ка Трсту Југославија требала да реши билатералним споразумима са трећим, заинтересованим државама.

И на крају последње питање којим се Поткомитет бавио било је питање демилитаризације и прелазне владе СТТ. Оба питања су била уско повезана па су разматрана симултано. Совјетска делегација је тражила да се подручје не само демилитаризује већ и неутрализује. Тражено је да све стране трупе у што краћем року напусте Трст. Наиме, по платформи Београда и Москве било је предвиђено да до избора гувернера ту функцију врши комисија представника великих сила. Исте земље би обезбедиле и војни контингент од око 1000 људи. Овај одред напустио би Трст месец дана по одржавању избора за уставотворну скупштину. Тада би се формирале прелазна влада од четири Италијана и два Словенца и прелазна скупштина од 60 посланика, четрдесет италијанских и 20 словеначких. Ове би институције функционисале до избора редовног састава народне скупштине на изборима.⁴⁷²

За Лондон и Вашингтон је ово било неприхватљиво. Они су полазили од става да од самог тренутка оснивања СТТ, на терену треба да постоји јака власт. У случају да

⁴⁷⁰ *FRUS, 1946, IV, 630*

⁴⁷¹ Говор члана југословенске делегације Моше Пијаде у Поткомисији за стаут Трста Париске конференције о предлогу статута Трста, Париз, 2. октобра 1946, *Документи о спољној...1946, II, 203.*

⁴⁷² Моша Пијаде, 27. септембра 1946. Поткомитет за израду статута Трста, МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 156, дос.3, док.7.

Савет безбедности на дан ступања на снагу мировног уговора не изабере гувернера, власт би требао да врши гувернер Војне зоне. Њему су у сврху очувања јавног реда и мира требале да буду подређене постојеће војне снаге на терену. Савет безбедности би донео одлуку о обиму војних снага које би се задржале и тек пошто би исто тело установило да су безбедносни услови на терену задовољавајући донело би одлуку о повлачењу међународних трупа из Трста. Избори за уставотворну скупштину одржали би се онда када гувернер [уколико би био именован] у консултацијама са командантом Војне зоне процени да су се стекли безбедносни услови за то.⁴⁷³ У суштини овакав предлог је ишао за продужењем постојећег провизоријума на неодређено време, пошто није било тешко претпоставити да ће се Савет безбедности с обзиром на његово функционисање тешко сагласити око избора гувернера.

Како се Поткомитет није усагласио око већине питања о којима је дебатовано, остало је једино да се сумирају сва неслагања и да се пошаљу у Територијално-политичку комисију на одлучивање. Поткомитет је свој рад закључио 28. септембра а да је решио врло мало проблема због који је уопште установљен. Готово сви југословенски предлози који су били од иоле већег значаја су одбијени па је југословенској делегацији остало једино да покуша да на гласању у Територијално-политичкој комисији амортизује негативан развој догађаја. У том циљу на првој седници делегација ФНРЈ је предложила амандман којим је тражила да мировни уговор са Италијом ступа на снагу оног момента када га потпишу и ратификују парламенти четири силе као и земље савезнице и удружене земље које су током рата биле предмет италијанске окупације. Преведено, да уговор ступа на снагу оног момента када га потпише и Југославија. Очекивано, овај амандман је одбијен са тринаест напрема пет гласова.⁴⁷⁴ Сам амандман је био у супротности са одлуком Савета министара са московског заседања из децембра 1945. када је донета одлука да мировни уговори ступају на снагу када их ратификују земље чланице Савета, без обзира да ли су то учиниле друге савезничке земље или не.

Када ја дошло време да Комисија гласа о амандманима на статут Трста било је јасно да ће сви југословенски предлози бити одбијени. Француски представник Кув де

⁴⁷³ *FRUS, 1946, IV, 630-632.*

⁴⁷⁴ *FRUS, 1946, III, 608.*

Мурвил представио је ревидирани предлог своје земље које је назвао компромисним. Међутим, тај предлог је био потпуно у супротности са свим захтевима и предлозима Београда па је нејасно у којој тачки је требао да помири супротстављене ставове. Изразито у супротности са интересима Југославије била је клаузула која је бранила оснивање слободних [царинских, економских] зона на територији Трста као и склапање унија у било ком облику, са било којом државом.⁴⁷⁵ На самом гласању свака ставка југословенског предлога статута је убедљиво одбијена а да ниједна није добила више од шест гласова. Врло је занимљиво да је одбијен и амандман којим је Београд тражио да се судство на територији СТТ уреди као слободно и независно⁴⁷⁶. Усвојени су сви предложени амерички амандмани сем оних од којих је сам Вашингтон одустао у корист француског предлога. Наиме, по процедури гласања прво се гласало о југословенском предлогу статута па француском, потом америчком и совјетском. Од совјетског предлога су прошла само два члана и то да је гувернер надлежан за спровођење стаута и да се скупштина бира на тајном гласању по пропорционалном систему. На предлог Пољске Комисија је Савету министара предложила да пре доношења коначне одлуке још једном саслуша представнике Југославије, али је уз то додато да се саслушају и представници Италије.⁴⁷⁷

Рано изјутра у пет часова и 40 минута Територијално-политичка комисија за Италију усвојила је статут Трста и закључила је своју последњу седницу, 41. по реду. Тиме су и дефинитивно уобличене западне међе северозападне границе Југославије и решено питање простирања [потпуног и делимичног] југословенског суверенитета на том правцу.

Остало је још да се на пленарној седници Конференције изгласају рекомандације и тиме формално санкционишу одлуке комисија. И на пленарној седници поновљени су већ изречени ставови. Конференцији се 8. октобра увече обратио и шеф југословенске

⁴⁷⁵ *FRUS, 1946, IV, 790-792.*

⁴⁷⁶ Југославија је поднела укупно 10 амандмана на текст члана 16 Мировног уговора са Италијом. Тражено је да се измени назив Слободна територија у Слободни град, да се Италија одрекне суверенитета, да суверенитет припада народу Трста, да се Трст налази у реалној унији са Југославијом..., в. Последњи амандман југословенске делегације на Париској мировној конференцији на текст члана 16 Нацрта мировног уговора са Италијом, Париз, 1. октобра 1946, *Документи о спољној...1946, II, 199-201.*

⁴⁷⁷ *FRUS, 1946, III, 649-650.*

делегације који је сумирао дотадашњи рад како Савета министара, тако и Париске мировне конференције. Стављајући питање Јулијске крајине у општи контекст ослободилачке борбе југословенских народа устврдио је да овакави резултати конференције нису никаква ни случајност ни новост. По његовим речима историјски је усуд југословенски народа да им се за зеленим столом отима оно што је стечено праведном борбом. Исте оне земље које су, како је приметио, раније на уштрб праведних захтева југословенских народа штитиле Турску и Аустроугарску, штитиле су и Италију. Али и поред тога, југословенски су народи ширили своје границе и ослобађали поробљену браћу. Приметио је такође да се велике силе нису придржавале приципа и ставова које су саме донеле. Кардељу је била занимљива и чињеница да су све земље које су биле директно заинтересоване за статус Трста гласале у корист југословенских ставова а да су решења донета прегласавањем уз помоћ прекоморских земаља које нису биле заинтересоване стране у спору. То би по Кардељевим речима значило, да је споразум наметнут не само Југославији, већ и свим заинтересованим државама. Устврдио је да су западне земље у потпуности одбациле сваки демократски принцип и при дефинисању статута Трста дајући гувернеру диктаторска овлашћења. Уместо да је скројен такав статут који би у складу и са географијом и економским интересима промовисао тесну сарадњу Југославије и СТТ, приметио је Кардељ, донета су решења који су било који вид сарадње изричито забрањивала. Укратко, Кардељ је западне земље оптужио за непринципијелност и недемократичност око решавања питања Јулијске крајине. Шеф југословенске делегације је остао при ставу да његова земља неће потписати уговор који се заснивао на „француској линији“ и позвао све земље да се учини последњи напор како би се дошло до прихватљивог споразума.⁴⁷⁸

На гласању су очекивано одбијени сви југословенски предлози. Чак је и СССР гласао против југословенских предлога о измени граничне линије према Италији и СТТ, а за које је у гласао у Комисији. Као посебан куриозитет, мада не од суштинског значаја за ову тему, можемо навести и чињеницу да је одбијен и југословенски предлог да Италија обустави прогон оних лица која су остала на њеној територији а која су вршила агитацију

⁴⁷⁸ Е. Кардељ, *Говори...*, 105-116.

у корист Југославије. За разлику од територијалних захтевања, совјетска делегација је подржала југословенске амандмане на статут, али су и они сви одреда одбијени.⁴⁷⁹

Ток Конференције и њено финале били су повод да се југословенска делегација не појави на последњој свечаној седници. Председавајућем Конференције 15. октобра упућено је писмо са потписом Едварда Кардеља у којем су наведени разлози непојављивања и даљи потези власти ФНРЈ. Кардељ је написао: „Резултати Конференције у низу питања од животне важности за Југославију у пројекту Мировног уговора са Италијом, такви су да онемогућују југословенској влади да потпише тај уговор, ако главне одредбе које погађају животне интересе Југославије не би биле измењене“. Да се овакав став не би схватио као дефинитиван и да би се нагласила југословенска посвећеност достизању праведног решења у писму је даље стајало: „[...] југословенска делегација истовремено изражава сву спремност владе ФНРЈ да и даље сарађује како би се пронашло спразумно решење, како би сви савезници који су били уједињени у рату против фашистичке Италије, могли заједнички потписати Мировни уговор са Италијом.“⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ *FRUS, 1946, III, 704-710.* Занимљиво је да је о амандману који се тицао прогона лица на италијанској територији негативно гласали и Совјети, а у корист Француска. Амандман није усвојен јер је једнак број био и за и против док се једна делегација уздржала. Дедијер не наводи да је и СССР гласао против овог амандмана већ одговорност пребацује на САД, Британију и од њих установљену гласачку машину, видети: В. Дедијер, *нав дело*, 456.

⁴⁸⁰ *Документи о спољној....., 1946, II, 240-241*

4.9. Седница савета министара у Њујорку и потписивање Мировног уговора с Италијом

Париска конференција наравно није била крај дипломатске борбе. Како је сам Савет министара предвидео још раније Конференција је изгласала рекомандације, што би значило да њене одлуке нису биле дефинитивне и обавезујуће у формалном смислу. Међутим, ипак су имале одређену тежину и стога су у извесној мери усмеравале Савет у доношењу коначног нацрта мировних споразума. Остало је да се пре уобличавања коначног текста министри четири силе састану барем још једном. Рекомандацијом Територијално-политичке комисије за Италију било је предвиђено да се југословенска делегација саслуша по последњи пут. С обзиром на то да је и СССР гласао против југословенских амандмана за измену границе према Италији и Трсту маневарски простор југословенске дипломатије био је поприлично скучен. Истрајавање на одбијању потписивања мировног уговора није имало никакав ефективни резултат пошто је он ступао на снагу потписала га Југославија или не. Такав став могао је једино штетити Београду с обзиром на то да је Конференција изгласала да земља која не потпише мировни уговор неће добити ни репарације, односно да уколико га одбија, одбија га у потпуности а не парцијално. Ако је и било тешко или немогуће очекивати да ће се било шта постићи на плану ревизије утврђених граница, нешто је можда могло да се уради по питању статута СТТ. Југославија је већ по Београдском и Девинском споразуму држала своју војску на простору будуће Територије и дала је изјаву да неће повући свој трупе даље од „Морганове линије“.

У недељама после конференције југословенски државни врх је почео полагано да припрема своје јавно мњење на неповољни расплет тршћанског питања. Тито је у говору који је недељу дана после Париза одржао у Постојни изјавио да „[...]можда ни овога пута нећемо успјети у потпуности, јер наши бивши савезници имају одређену количину гласова којој се ми не можемо одупријети.“ У контекст ове приче поменуо је и питање пољских

граница о којима је такође баш у то време расправљала велика четворка па је тиме хтео да нагласи да Југославија није једина којој се чини неправда.⁴⁸¹

Ипак Југославија није била једина која је била незадовољна донетим решењем. То је такође била и Италија. Међутим, Италијане су копкале гласине да Југославија води дипломатску борбу да јој се уступи Горица а да се Монфалконе укључи у састав Слободне територије.⁴⁸² Да су њихова страховања била озбиљна сведочи и чињеница да се италијански амбасадор у Вашингтону Таркијани на сопствену иницијативу састао са Џејмсом Бернсом како би испитао амерички став. Италијанске стрепње заснивале су се чињеници да је америчка дипломатија учинила бројне концесије на штету Италије од почетка преговора у Лондону па до краја Париске конференције. Бернс је био децидан да ће Вашингтон пристати једино на измене границе у корист Италије, или уз пристанак Италије. Вашингтон је, по његовим речима, могао једино да пристане на мање језичке али не и суштинске измене у вези са статутом СТТ. У погледу Горице, изјавио је да Стејт департмент нипошто неће пристати да град буде додељен Југославији. Одбијање Тита да потпише мировни уговор је оценио као тактизирање и изразио став да ће Југословени ипак на крају парафирати документ који буде донео Савет министара.⁴⁸³

Ближио се и састанак Савета који је био заказан за 4. новембар у Њујорку. И поред свести о томе да ће Савет изгласати нацрт уговора који је неповољан за Југославију у Београду је одлучено да се ипак пошаље делегација на седницу „велике четворке“. Занимљиво је да југословенску делегацију није предводио Едвард Кардељ који је у свим

⁴⁸¹ Јосип Броз Тито, *Говори...*, II, 350.

⁴⁸² *FRUS, 1946, II, 952-953*; L'ambasciatore a Washington, Tarchiani al Ministro degli esteri Nenni, (Washington, 31 ottobre 1946, ore 18,27 (per. ore 8 del 1 o novem bre)), *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 585. У италијанској верзији у којој извештава Таркијани опис разговора је доста скраћен. Наводи се једино да је Таркијани у разговору са Мејџуом, Директором уреда за европска питања Стејт департамента, добио уверавања да САД неће дозволити да се врше нове корекције границе,

⁴⁸³ *FRUS, 1946, II, 961-962*, L'ambasciatore a Washington, Tarchiani al Ministro degli esteri Nenni, (Washington, Washington, 10 novembre 1946, ore 19,49 (per. ore 10.30 del 2)), *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 595-596. Из ових докумената није најјасније да ли је Бернс питао Таркијанија да ли би Италија пристала на предају Горице у замену за укључивање Пуле у Слободну територију, или је било обратно. Какогод Италијани су били изричито против таквог аранжмана. По речима Таркијанија, Горица је била последњи иоле значајнији град на том подручју који је остао Италији.

пређашњим састанцима био „глава“ југословенског тима већ Станоје Симић, формално шеф југословенске дипломатије. Сем њега отпутовали су и Алеш Беблер и Љубо Леонтић а у Њујорку им се придружио и Сава Косановић, амабасадор у Вашингтону. По свом саставу ово је била нејнекомунистичкија делегација ФНРЈ послата на неке преговоре и најстручнија у погледу дипломатске спреме и искуства.

Састанци Савета одржавали су се у њујоршком хотелу Валдорф Асторија. Чланови Савета били су много експедитивнији него иначе па је расправа почела одмах по њиховом окупљању. Врло брзо је дошло и до полемике око излагања југословенске и италијанске делегације. Бернс и Бевин су тврдили да на основу препоруке Комисије југословенска делегација треба да се обрати само по питању статута Трста, док је Молотов истрајавао у ставу да би требало дозволити да се може обратити по целом 16. члану мировног уговора, што је укључивало и „француску линију“. На крају је Савет усвојио Молотовљев став, али тако да се обе делегације обрате истовремено како би сви заједно прокоментарисали изнете тврдње.⁴⁸⁴

У међуверемењу нови министар спољних послове Италије, Пјетро Нени обратио се још једном Џејмсу Бернсу апелом да САД учине напор да се измени „француска линија“ у корист Италије укључивањем Пореча и Пуле [целе западне обале Истре] у састав Слободне територије. Како би се испоштовао етнички принцип, скрајнут на рачун економских и стратешких обзира приликом повлачења границе, предложио је спровођење плебисцита на подручју на којем се споре две државе. У своме апелу навео је да су границе према Југославији противне и етничким обзирима, али и принципима Атлантске повеље.⁴⁸⁵

Станоје Симић се Савету обратио 6. новембра. Излагање је почео помало протоколарним изношењем југословенског става да ће се његовој земљи пружити прилика да сарађује са Саветом у изналагању решења и по другим питањима која нису решена на

⁴⁸⁴ *FRUS, 1946, II*, 972-979;

⁴⁸⁵ *Исто*, 991-992, Ненијево писмо се дотичало и репарација, граница према Француској као и италијанских колонија, али како то није тема овог рада овде је то изостављено в. *Il ministro degli esteri, Nenni, all'ambasciatore al Tarchiani, a New York, (Roma, 3 novembre 1946, ore 12,45.), Il Documenti diplomatici..., 10/IV, 598*

конференцији. Нагласио да постојећи став Југославије у вези са недељивошћу Јулијске крајине не значи и апсолутну непопустљивост. Југославија је, како је навео Симић, одустала од права на целу Каналску долину са Тарвизиом и тражила је само општине на крајњем истоку подручја са око 2500 Словенца, у циљу саобраћајног повезивања долина Саве и Соче. У духу компромиса, заузврат је пристајала на проширење Слободне територије за 44 квадратна километра. Југославија је такође повукла свој захтев да гувернер Слободног града [Београд је даље се истрајавао на тој дефиницији] буде Југословен и пристала је да га именује Савет безбедности. Такође се одустало и од захтева да Југославија у Трсту држи свој гарнизон. У складу са наведеним принципима ФНРЈ је предложила нови нацрт статута Трста, уз инсистирање на ставу да он гарантује демократска начела у организовању Територије и да суверенитет буде препуштен народу тог подручја.⁴⁸⁶

Оно при чему је Југославија и даље остала и у новом нацрту било је да се економски односи уреде кроз монетарну, царинску, железничку и поштанску унију ФНРЈ и СТТ. Такође Југославија је и даље тражила право да заступа Територију у иностранству. У погледу организовања власти и даље се остало на супрематији законодавне над извршном, али се дозвољавало да гувернер има право суспензивног вета над оним одлукама скупштине које би биле у супротности са статутом. Југословенски нацрт је предвиђао и повлачење страних трупа и организовање локалних полицијских снага из реда локалног становништва, демилитаризацију и неутрализацију Територије. Такође се остало и при захтеву да се Југославији обезбеди посебна царинска зона у тршћанској луци, док би ФНРЈ заузврат гарантовала несметан транзит преко своје територије свих земаља које врше трговину преко Трста. За те земље транзит би се обављао без посебних дажбина и без дискриминације. Поновљен је и захтев који Поткомитет и Комисија нису усвојиле на Конференцији, да се свим оним лицима који су 1918. били домицилни у Трсту, а касније су били принуђени да емигрирају омогући реинтеграција у држављанство Слободног града. Нацрт је предвиђао да се у року од месец дана од ступања споразума на снагу формира посебна међународна комисија која би поставила прелазну владу састављену од

⁴⁸⁶ Говор шефа југословенске делегације Станоја Симића на III заседању Савета министара иностраних послова у вези са мировним уговором с Италијом, Њујорк, 6. новембра 1946, *Документи о спољној...*, 1946, II, 267-270.

грађана Трста. Та би влада расписала изборе за скупштину која би потом усвојила устав и изабрала владу. Истовремен са слањем међународне комисије све стране трупе требало је да се повуку из Трста. Било је затражено и да никакве измене статута не могу бити проведене уколико их не одобре Савет безбедности и Југославија.⁴⁸⁷

У име италијанске делегације Савету се обратио амбасадор Алберто Таркијани. Он је питање границе ставио у шири контекст, превасходно у оквир демократских процеса у Италији. „француска линија“ је по његовим речима била дубоко неправедна и оставила је масе Италијана под туђинском влашћу без икаквог права да слободно и демократски изразе свој став. Једна од спорних одредби у вези са статутом СТТ била је одредба да независност Територије гарантује Савет безбедности. Узимајући у обзир право вета које постоји у том телу, Таркијани је устврдио да је лако могло доћи до ситуације да се УН нађу паралисане у случају било каквог угрожавања Територије. Из тог разлога Италија је, по његовим речима, подржавала решење које је гувернеру давало широка извршна овлашћења. Таркијани је такође тражио да се Југославија међународним уговором обавезе да неће уводити дискриминаторске одредбе у вези са саобраћајним транзитом према Трсту. Своје излагање закључио је генералним ставом своје владе да се Италија не може добровољно сагласити са решењем својих источних граница због бројних практичних недостатка, као и због решења које је било у супротности са основним постулатима Атлантске повеље.⁴⁸⁸

Истовремено са овом седницом Београд је посетио шеф италијанских комуниста Палмиро Тољати. Иако је посета имала више протоколарни или пропагандни карактер на њој су покренута нека битна питања и она је била основ на којем је заподенута читава серија разговора коју је водио југословенски представник у Риму Словен Смодлака. У току разговора Тито је понудио Тољатију да Југославија призна италијански суверенитет над Трстом у замену за уступање Горице. Такође се разговарало и о репатријацији италијанских затвореника као и о могућностима за склапање трговинског уговора између

⁴⁸⁷ Југословенски предлог члана 16 мировног уговора са Италијом поднесен Савету министара иностраних послова, Њујорк, 6. децембра 1946, *Исто*, 270-272.

⁴⁸⁸ *FRUS, 1946, II*, 1038-1042. L'amabasciatore Tarchiani al Consiglio dei ministri degli esteri (1), (New York, 6 novembre 1946, mattina), *I Documenti diplomatici...*, 10/IV, 601-604

две земље.⁴⁸⁹ Тољати је по повратку у Италију све то изјавио за партијски дневник Унита, трудећи се да у том интервјуу подвуче заједничке интересе и додирне тачке између две земље.⁴⁹⁰ Италијанска влада се оградилa од Тољатијеве посете Београду наводећи да је она била у личном аранжману. Иако су неки елементи разговора оцењени као „интересантни“, тј. позитивни, влада у Риму је изјавила да се не може разговарати о препуштању италијанског града [Горице] Југославији.⁴⁹¹

Међутим, званични Рим је одмах искористио ову прилику да се обрати југословенском дипломатском заступнику при Саветодавном већу за Италију, Словену Смодлаки. Њему је 7. новембра упућена једна промеморија у којој је наведено да је италијанска влада отворена за разговоре у вези са проблемима који оптерећују југословенско-италијански мировни уговор, упркос одбијању Де Гасперијеве администрације да се преговара о предаји Горице Југославији. Исте вечери на пријему у совјетској амбасадри у поводу годишњице Октобарске револуције, италијански министар Нени је позвао Смодлаку да га сутрадан посети у његовом стану. Југословенски дипломата је на сугестију совјетског амбасадора пристао али уз услов да раговори буду неслужбени и неформални, без обавештавања медија о томе. Инсистирање совјетског амбасадора било је аргументовано корисношћу разговора по укупан успех састанка у Њујорку. Упркос платформи и ставу италијанске владе, Нени је Смодлаки изнео свој став да је Италија можда спремна да разговара о предаји Горице Југославији. Смодлака је то пренео Тољатију који је померио своје планиране активности како би покушао да утиче на Ненија у циљу одржавања преговора.⁴⁹² Идеја италијанског министра, приликом наредног састанка, била је да формалан захтев за почетак преговора упути Београд, после чега би Рим одаслао своју делегацију. У ствари, позив је требало да упути југословенска

⁴⁸⁹ Janko Jeri, *Tržaško vprešanje...*, 181.

⁴⁹⁰ Il Maresciallo Tito è disposto a lasciare Trieste all'Italia. (Le condizioni per lasciare Trieste all'Italia), *L'Unita*, 7. 11. 1946, 1.

⁴⁹¹ Il Ministro degli esteri, Nenni, alla delegazione a New York (Roma, 7 novembre 1946, ore 19,30), *I Documenti diplomatici...*, 10/IV, 608. Делегацији у Њујорку ова информација је јављена како би била саопштена представницима Савета из кредибилних извора. Наглашено је да је посета Тољатију имала стриктно приватни карактер.

⁴⁹² МСП:ДА, ПА, 1946, ф. 33, 13605, 13426 и 13429.

делегација у Њујорку. Нени је овакву процедуру захтевао правдајући се тиме да Италија не може да отпочне преговоре без знања савезника. Приликом те рунде разговора мало се повукао у вези са Горицом, износећи став да се Италија не може унапред одрећи свог града. Како би деловао што више спреман на компромис саопштио је да он начелно није противан ни заједничкој југословенско-италијанској управи над Трстом која би искуљувивала трећу страну, тј. савезнике. У склопу такве СТТ по његовом виђењу требали су се наћи и Пула и Горица. За место одржавања разговора предложио је Постојну или Опатију радије него Београд.⁴⁹³ Све што је Смодлака могао да учини у оваквој ситуацији било је да обећа да ће упознати службени Београд са Ненијевим предлогом, али уз оgradu да не може да предвиди какав ће одговор добити нити на какав ће пријем наићи Ненијева иницијатива.

У исто време италијански је шеф дипломатије бринуо како ће западни савезници примити могућност директних преговора Рима и Београда. У том циљу је у Лондон упутио секретара Социјалистичке партије Ломбарда како би умирио чланове лабуристичке владе.⁴⁹⁴ С друге стране Таркијани је писмено информисао Џејмса Бернса о разговорима које је Тољати водио с Титом. Италијанска влада је у меморандуму који је упутила државном секретару навела да југословенску иницијативу види као подстрек директним преговорима, али и истакла да не пристаје на трампу о којој је већ било речи. Став Рима је био да граница треба да буде заснована на етничким принципима, а да тамо где то није могуће извести питање треба решити плебисцитом. Члан Бернсовог тима, Семјуел Ребер који је примио овај меморандум констатовао је да оваквим ставом влада Де Гасперија фактички затвара врата преговорима са Београдом.⁴⁹⁵

Два дана касније, тј. 10. новембра Бернсу је преко отправника послова у Риму, који је водио разговоре с Ненијем, стигло појашњење италијанске платформе. Нени је затражио да било какав договор до којег би у преговорима дошле две стране, гарантује Савет безбедности, а да у случају да договор изостане, Савет сваку одлуку која је донела

⁴⁹³ МСП:ДА, ПА, 1946, ф. 33, 13427 и 13429.

⁴⁹⁴ Миљан Миликић, *Тришанска криза...*, Београд 2012, 155.

⁴⁹⁵ *FRUS, 1946, II*, 1070-1071. и Trieste rimarra`all'Italia malgrado tutte provocazioni. (Una Lettera di Tarciani a Byrnes), *L'Unita*, 9.11.1946, 1

Конференција у Паризу огласи за коначну. Своју аргументацију појачао је тврдњом да је Броз својом понудом имплицитно признао италијанство Трста. Сматрао је да преговорима треба обезбедити да све територије које су по мировном уговору припале његовој земљи и даље остану у њеном поседу, што је била платформа италијанске владе. Ово гледиште Нени је такође преточио у ноту коју је упутио представницима „четворке“ у Њујорку.⁴⁹⁶

Ваља поменути да је по излагању представника Југославије и Италије у Њујорку за извесно време међу члановима Савета прекинуто даље разматрање питања границе. То је био још један разлог због чега је италијанска влада сматрала да треба кренути у директне преговоре са Београдом, јер је то схваћено као нека врста сигнала од стране „четворке“. Италијанске дипломате то и истичу у свим горе поменутим разговорима и меморандумима. Међутим после изношења Ненијеве платформе Бернс је инструкисао амбасаду у Риму да италијанској влади изјави да те две ствари нису у непосредној вези, односно да Савет није одложио разматрање циљу охрабривања директних преговора две стране. У вези са директним преговорима Бернс је обавестио италијанску владу да је то питање интерна ствар Рима и Београда, али да Стејт департмент остаје при ставовима које је Савет министара усвојио 3. јула као и при одлукама Конференције. Позвао је Ненија да се пажљиво размотре сви предлози који не би били у складу са тим одлукама, док на тражење да евентуални договор гарантују УН није могао дати дефинитиван а још мање позитиван одговор.⁴⁹⁷

Можда би овакав Бернсов одговор, тј. инструкцију ваљало схватити као неку врсту упозорења Италији да се не брза и не срља без блиских консултација, али и као савет да се питање гледа у ширем контексту уз уважавање и америчких интереса. На сличан начин као из Бернсове инструкције одговорили су и остали чланови Савета на Ненијев меморандум, али уз подршку влади Де Гасперија да успостави контакт са Београдом. Како је о ставу Москве о овом питању званични Рим извештен преко италијанског амбасадора у СССР-у Куаронија [који је крајем новембра премештен на место амбасадора у Паризу],

⁴⁹⁶ Il Governo italiano è pronto a trattare con Jugoslavia, *L'Unita*, 12.11.1946, 1; *FRUS, 1946, II*, 1076.

⁴⁹⁷ *FRUS, 1946, II*, 1110-1111; Colloquio del Ministro degli esteri, Nenni, con l'incaricato d'affair degli Stati Uniti a Roma, McKendreekey (APPUNTO. Roma, 12 novembre 1946, ore 19,30), *I Documenti diplomatici...*, 10/IV, 622-623

америчка штампа је спекулисала да је цела идеја о директним преговорима у ствари дошла на иницијативу Кремља. Због тога се италијански амбасадор у Лондону гроф Николо Карандини морао правдати Стејт департменту и тврдити да то није истина.⁴⁹⁸

До директних преговора две делегације дошло је 20. новембра. Италијанску страну је предводио Пјетро Куарони [који је допутовао у Њујорк], а југословенску Симић. Једна од првих ствари која је могла да се констатује је та да понуда коју је Тито изнео Тољатију није тако једноставна како се у први мах мислило. Куаронија је занимало да ли је чињеница да је Тито имплицирао италијански карактер Трста, значила да је Југославија била спремна да гарантује и територијални континуитет територија Италије и СТТ. По Симићу, Титов став је био више него јасан. Југославија је била спремна да прихвати Трст као аутономну јединицу унутар Италије док се остатак границе заснивао на принципима које је [Симић] презентовао Савету 6. новембра. Судаћи по мапама⁴⁹⁹ које је Симић приложио уз југословенски меморандум Београд није тражио само Горицу, већ и Монфалконе што је значило да би Трст, односно аутономна јединица са Трстом била енклава унутар југословенске територије. Италијански амбасадор је био не мало изненађен оваквим југословенским ставом, вероватно из разлога што се сматрало да је Југославија одустала од претензија на том сектору. Симићу и Беблеру, који му је правио друштво, пренео је став Рима да је „француска линија“ решена ствар и да Италија није у позицији да преговара о исправци те линије на своју штету. Југословенски предлог није давао основа за преговоре две владе. Беблер је реплицирао да Југославија мора да тражи компензацију за Трст, а да „француску линију“ не прихвата. Штавише, Италија је, по његовим речима, признала да је за њу Трст изгубљен самом чињеницом да се Рим сагласио како са „француском линијом“ тако и са стварањем СТТ. Овај последњи део је италијански амбасадор одлучно одбацио уз констатацију да град у коме Италијани имају убедљиву већину не може бити изгубљен за његову земљу. У сваком случају, за Куаронија стварање СТТ није било исто што и предаја Трста Југославији.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ *FRUS, 1946, II, 1199.*

⁴⁹⁹ МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 133, дос. 14.

⁵⁰⁰ *FRUS, 1946, II, 1303, L'ambasciatore Quaroni al Ministro degli esteri Nenni (New York, 20 novembre 1946, ore 21,59 (per. ore 13,30 del 21)) и Colloquio dell'ambasciatore, Quaroni ,con ili Ministro degli esteri di Jugoslavia,*

Следећи сусрет две делегације одржан је 26. новембра. Куарони је после консултација са Римом од министра Симића затражио разјашњење да ли је званични Београд спреман да разговара о о коридору од Трста ка Италији. Симић није дао директан одговор, већ је поставио контрапитање да ли је Италија спремна да се ти разговори воде на бази југословенске платформе. Италијански амбасадор није могао дати прецизнијег одговора без даљњих консултација са својом владом. Све што је могао да каже било је да је максимални став његове земље да се за полазну основу може узети „Вилсонова линија“ као једина етнички исправна, док се за подручје западно од те линије до старе границе Италије и Хабзбуршке монархије ваља спровести плебисцит. Симић је одбацио било какве разговоре на тој бази, док је Беблер одговорио да ће италијански предлог бити прослеђен у Београд на разматрање. Исто тако Симић није био спреман ни да разговара о економском уговору и успостављању дипломатских односа без инструкција државног врха. Једино што је са сигурношћу могао да каже, било је да Југославија неће потписати никакав мировни уговор који би се заснивао на „француској линији“.⁵⁰¹

Амбасадор у САД Таркијани је о овом разговору моментално обавестио Стејт департамент. Уз извештај је поставио је и питање да ли је могуће доћи до решења које не би подразумевало стварање Слободне територије као нужан услов. Како је навео, неко из француске делегације му је сугерисао да би Београд вероватно пристао да се Трст препусти Италији, уколико би Рим био спреман да препусти делове Горице Југославији као и извесне територије између „Морганове“ и „француске линије“. По сопственом признању, лично је био спреман за такво решење, али уз гаранције Југославије за слободу

Simic (New York (Hotel Mayflower), 20 novembre 1946, ore 15-16,30), *I Documenti diplomatici...*, 10/IV, 639-642.

⁵⁰¹ *FRUS, 1946, II*, 1301-1303; , L'ambasciatore Quaroni al Ministro degli esteri Nenni (New York, ore 23,15 (per ore 13,45 del 27)) и Colloquio dell'ambasciatore, Quaroni ,con ili Ministro degli esteri di Jugoslavia, Simic (New York (Hotel Mayflower), 26 novembre 1946, ore 15-17,30), *I Documenti diplomatici...*, 10/IV, 662-666. Занимљиво да је само дан касније Куарони упутио протест Симићу због мера југословенских власти против италијанских грађана у Истри, који су били изложени арбитрарним хапшењима, заплени имовине, итд. L'ambasciatore, Quaroni, al Ministro degli esteri di Jugoslavia, Simic (New York, 27 novembre 1946.), *Исто*, 686.

транзита ка Трсту. Штавише, био је спреман и да ургира код своје владе у циљу прихватања таквог решења.⁵⁰²

Коначну понуду Југославије, Симић је поднео Савету 29. новембра. Југословенска влада била је спремна да се одрекне својих претензија према Монфалконеу, иако је тај етнички мешовити регион после попуштања око Трста за њу био последње иоле значајније индустријско подручје у Јулијској крајини. Уз меморандум који је поднео, предао је и детаљну мапу разграничења. Како је са мапе видљиво Југославија је пристала на стварање коридора којим би се Трст повезао са Италијом. Као компензацију потраживана су подручја на северу истарског полуострва, у области града Копра, за који је у меморандуму стајало да је „[...] подручје под контролом југословенских власти још од обустављања непријатељстава.“. Са карте коју је предао видљиво је да није тражен сам Копар већ подручје јужно од града до „француске линије“. Југославија се у потпуности одрекла свих претензија према Бенешкој Словенији, а у погледу Горице, одустало се од тражења целог градског подручја, већ се захтевала предаја само делова града. У погледу Монфалконеа, Симић сем југословенског одустајања није давао даљих објашњења, али како је видљиво са поменуте карте коју је предао, Београд је предвидео да се град укључи у састав СТТ, уместо да се преда Италији.⁵⁰³

И док је Савет ставио „на лед“ разматрање територијалних питања након почетних излагања југословенских и италијанских представника са самог отварања њујоршке сесије, рад на статуту СТТ трајао је пуном паром. Главна дебата вођена је око надлежности гувернера, понајвише о оном делу који се тичао јавне безбедности као и о режиму у слободној луци. Прве дебате Савета о овом питању биле су у потпуности јалове и довеле су готово до парализе рада овог тела и краха целог мировног процеса. У таквој атмосфери протекле су две недеље заседања Савета министара. Како би се дошло до решења прихватљивог за све стране, усаглашене су извесне техничке измене у погледу дефинисања овлашћења будућег гувернера. Највећи камен спотицања било је питање

⁵⁰² *FRUS, 1946, II, 1301-1303*

⁵⁰³ МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 133, дос. 14; *FRUS, 1946, II, 1354*; Због крајње нестандартног формата карте нисмо успели да је ископирамо. Занимљиво је да о овом предлогу Југославије нема ни говора како у *Документима о спољној политици СФРЈ*, тако ни у *Documenti diplomatici..*

јавне безбедности, за коју су западне земље тражиле да буде у надлежности гувернера, а Москва да буде у оквиру надлежности владиног већа. На крају постигнут је договор по коме је директора јавне безбедности именовано гувернер, али уз консултације са владиним већем. Сам директор би одговарао већу, али уз услов да гувернеру редовно шаље извештаје.⁵⁰⁴ На исти начин регулисано је и именовање носилаца судских функција.⁵⁰⁵ Гувернеру су остављени и највиши прерогативи у вођењу спољне политике, јер је он могао да блокира потписивање било којег међународног уговора за који је сматрао да је у супротности са статутом. С обзиром на то можда је норма о суспензивном вету била и сувишна.⁵⁰⁶ У погледу односа тј. хијерархије власти између скупштине и гувернера чини се да је Москва попустила, јер се усвојило тумачење по којем уколико гувернер суспендује одлуку скупштине она не ступа на снагу до одлуке Савета безбедности УН.⁵⁰⁷ Гувернер је могао и да обустави било какву акцију већа СТТ уколико оцени да она задире у његове надлежности. Оно што је битно јесте питање војног присуства на подручју СТТ. Вашингтон и Лондон су успели да од Совјета издејствују останак својих трупа на подручју СТТ, макар у дефинисаном прелазном периоду. Међутим, сем њихових трупа предвиђено је да функцију одржавања мира врше и јединице ЈА. Инструменти о прелазном режиму предвиђали су да до избора гувернера, тј. 45 дана од његовог избора на подручју СТТ остане 5000 војника Британије, САД и Југославије. Међутим, део о повлачењу није усвојен као нужност. Гувернер је могао да затражи, у складу са безбедносним приликама, да поменуте трупе остану и дуже.⁵⁰⁸ Из оваквог аранжмана видљиво је да је Москва ипак добро истрговала питање надлежности гувернера, јер је Молотов успео да издејствује останак југословенске војске. Иако то није значило демилитаризацију и неутрализацију, практично то је значило да је „француска линија“ добро упакована илузија, а да је стање зацементирано тамо где је постављено јуна 1945, тј. на „Моргановој линији“.

⁵⁰⁴ Душко М. Ковачевић, Бранислав Ђурчић, *нав. дело*, 163. Ове одлуке дефинисане су у 27. Члану Анекса VI Мировног уговора са Италијом.

⁵⁰⁵ *Исто*, 159., Исти анекс, чланови 14, 15 и 16.

⁵⁰⁶ *Исто*, 162, Анекс VII, чл. 24

⁵⁰⁷ *Исто*, 160, Анекс VI, чл. 19

⁵⁰⁸ *Исто*, 168, Анекс VII, чл. 5

Решење о повлачењу војних јединица или њиховом останку један је од најважнијих разлога због чега је питање статута СТТ разматрано у контексту дефинисања граница. Останак снага Југословенске армије на подручју јужно од „Морганове линије“ дефакто је значило признавање тог простора за југословенски. Било би погрешно рећи да су Форин офис и Стејт департамент пристали на овакво решење због добре воље или спремности на компромис. У питању је било више фактора. Први је да није било реално за очекивати да ће се југословенска војска повући са „Морганове линије“ а уз то и да ће се САД и Британија војно ангажовати како би обезбедили то повлачење. Подршка јавног мњења за једну такву војну авантуру није постојала ни у Британији ни у САД. Други фактор је био да је првим чланом VII анекса, тј. оним делом мировног уговора који се бавио прелазном владом и гувернером, регулисано да до избора гувернера СТТ остаје под управом војних команданата у њиховим зонама. Уколико би се издејствовало другачије решење то би значило повлачење савезничких снага. У склопу шире слике укупног потписивања мировног уговора са Италијом то је значило повлачење свих савезничких снага из Италије. Опстанак војних снага Вашингтона и Лондона у Трсту подразумевао је и опстанак логистике за те трупе и самим тиме присуство на ширем подручју Апенина. С обзиром на неизвесност потписивања било каквог акта у вези са Немачком и Аустријом и на извесност продуженог војног присуства у тим земљама то је значило, да јединице западних сила у пуној дужини остају на линији додира са комунистичким земљама и да при том контролишу квалитетне стратешке правце, делимично или у целости. Даљи развој догађаја даје за право оваквом начину размишљања, јер је опструкција избора гувернера, у ствари учинила да мировни уговор никада није у потпуности примењен на тршћанском подручју и да су све стране форсирале одржавање статуса кво до момента који је за њих био повољнији од онога који је постојао 1946. За западне земље повољнији моменат је био онај у којем би обезбедили поновно наоружавање Италије и могућност да Рим улази у војне савезе са другим земљама. У међувремену је једна од битних ставки била и сламање утицаја италијанских комуниста. Реално, ако се узму у обзир последњи захтеви Југославије, односно последњи меморандум који је Симић поднео Савету, стиче се утисак да је Београд ипак био спреман на повлачење са северних обала Истре уколико би добио проширење на правцу према поменутој обали [простор јужно од Копра, без

самог града]. Остаје нејасно зашто је од стране западних аналитичара и министара пренебрегнута ова чињеница.

Југословенски захтев у погледу режима у слободној луци је делимично или потенцијално уважен јер је и њој и Италији омогућено да од нарочите међународне комисије која је требала да управља луком, затраже „искључиву употребу неких пристаништа“. При томе ваља нагласити да је у помеунтој комисији и Југославија требала да има свога представника. У погледу железница оспорено јој је право на унију са СТТ али дозвољено (као и Италији) да са властима СТТ склопи уговор који би омогућио „рационалну и економичнију експлоатацију железница.“

Занимљив је и начин на који је издејствовано решење о останку југословенске војске. Џејмс Бернс у својим мемоарима уз доста самохвалисања наводи како је „помогао“ Молотову да прихвати компромис и сачува образ. Молотов је наине покушао да доводећи Станоја Симића на консултације са Бернсом издејствује решење по којем би САД пристале на територијалне концесије Југославији, док би Београд одустао од дела репарација. Како је Бернс годинама после написао, совјетском комесару је саопштио да предлози Москве чине да Вашингтону одржавање статуса кво делује много привлачније. То је наводно уплашило Молотова па је он касније пристао да игра по сценарију у којем би он предлаго амандамане који би представљали само козметичку измену суштине док би и их други прихватили.⁵⁰⁹

Да све ипак није било резултат Бернсове дипломатске надмоћи сведоче и сами амерички документи. Наине, Молотов је од државног секретара тражио макар мале концесије за Југославију како би се омогућило да Београд потпише споразум, на шта је Бернс одговорио са предлогом о војним контингентима, а совјетски министар спремно прихватио. Једини амерички услов био је да се усвоји део о прелазном периоду, што је Молотов такође прихватио. На питање Молотова да ли је могуће издејствовати икакве измене на сектору Горице или северно од јужног отсека „француске линије“ Бернс је одговорио одречно.⁵¹⁰ Коначно, та веома битна одлука о војном присуству донета је на

⁵⁰⁹ James F. Byrnes, *Speakin frankly*, 152-153.

⁵¹⁰ *FRUS, 1946, II*, 1264-1269.

седници Савета од 29. новембра.⁵¹¹ Упркос Бернсовом убеђењу или пропаганди да је америчка страна остварила све своје циљеве, чињенице говоре да је оваквим решењем Југославија добила више од минимума својих захтева. Иако је Бернс на седницама Савета, као на оној од 26. новембра, истицао да ће свет наћи начина да натера Југословене да повуку војску на линију коју је Савет договорио, Југославија је ипак остала при своме да се неће повући са „Морганове линије“ и да не прихвата „француску линију“

Ово је прилично узнемирило италијанске власти јер су у овој одлуци видели југословенску победу. Нени је тражио од делегације у Њујорку да затражи да и италијанске снаге учествују у обезбеђивању Слободне територије. Како је нагласио, контингент изабран од оних снага и бораца који су се борили заједно са савезницима као и од бивших војника италијанских партизанских јединица.⁵¹² Делегација која се већ консултовала са америчком страном, пренела је став САД да је било немогуће издејствовати пуно повлачење, и да ће југословенске снаге остати само на простору између “француске“ и „Морганове линије“. Вашингтон је покушао да умири духове на Тибру и тврдњом да ће до потпуне евакуације свих војних снага из Слободне територије Трста југословенски војни контингент бити подређен гувернеру Слободне државе.⁵¹³ У каснијем разговору који је 5. децембра вођен између Таркијанија и помоћника америчког државног секретара Џејмса Дана, потоњи је саопштио да су САД пристале на останак југословенске војске, јер би је било немогуће избацити са простора који је ионако контролисала без војне акције. Том приликом је упознао италијанског амбасадора са Симићевим меморандумом од 29. новембра и предочио му да је Симић Бевину наговестио и други југословенски пројекат разграничења. Он је предвиђао анексију Горице од стране Југославије, укидање Слободне територије и предају Трста Италији као аутономне јединице, коридор између Трста и Италије као и анексију Зоне Б од стране Југославије. Међутим, САД нису биле склоне оваквом решењу, јер су сматрали да је укидање

⁵¹¹ МСП:ДА, Ф. МКП, фасц. 133, дос. 2

⁵¹² Il Ministro degli esteri, Nenni, alla delegazione a New York (Roma, 3 dicembre 1946, ore 15,10) *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 691-692

⁵¹³ La delegazione al New York al Ministro degli ester, Neni (New York, 3 dicembre 1946, ore 21,23 (per. ore 13,15 del 4), *Isto*, 692.

међународног режима опасност по позицију Италије.⁵¹⁴ О југословенским предлозима Таркијани је разговарао и са француским амбасадором у Вашингтону Анри Бонеом⁵¹⁵, а Куарони са политичким директором француског министарства иностраних послова Кув де Мирвилиом. Из последњег разговора, са иначе југословенском предлогу наклоњеним Французима, може се сагледати став Рима. Италија је била противна југословенском предлогу разграничења јер је подразумевао предају још италијанских територија. Иако ће југословенска војска остати иза „француске линије“, влада у Риму је сматрала да то што ће територија између „Морганове“ и „француске линије“ бити део СТТ гарантовати Италијанима тог подручја макар нека права.⁵¹⁶

Изгледа да је југословенску платформу на „мала врата“ гурао Молотов који је у још неколико наврата покушао да лобира за измену граничне линије у Истри и у сектору Горице, али га је Бернс упорно одбијао. Последњи пут совјетски комесар је то учинио 6. децембра када је предложио да Југославија заузврат одустане од дела репарационих потраживања. Бернс је једино био вољан да подржи овакво решење у случају да до њега дођу Италијани и Југословени у билатералним преговорима. По његовим речима, било је могуће да Италијани пристану на такво решење у замену за Трст. Из неког разлога Молотову се то није допало па је одустао од своје идеју уз изјаву да ће СССР подржати решење које је донео Савет без обзира на исход преговора Београда и Рима, и без обзира да ли ће Југославија подржати решење које је донео Савет или не.⁵¹⁷

Борба је још 4. децембра јавила да је Савет усагласио своје ставове, иако само њујоршко заседање још увек није било готово. Званичних реаговања на усаглашени текст мировних уговора није било. За илустрацију неке врсте става југословенског руководства могао би послужити текст који је 12. децембра објавио исти лист и то на шестој страни а не на првој како је то углавном био случај. У њему је констатовано да је Савет ипак

⁵¹⁴ Colloquio dell'ambasciatore, Tarchiani, con l'assistente segretario di stato degli Stati Uniti, Dunn (New York, 5 dicembre 1946), *Исто*, 695-697.

⁵¹⁵ Colloquio dell'ambasciatore, Tarchiani, con l'ambasciatore di Francia a Washington Bonnet (New York, 5 dicembre 1946), *Исто*, 697-698

⁵¹⁶ Colloquio dell'ambasciatore, Quaroni, con il direttore generale degli affair politici del Ministero degli esteri francese, Couve de Murville, *Исто*, 698-700.

⁵¹⁷ *FRUS, 1946, II*, 1437-1441.

исправио неке од лоших одлука усвојених на конференцији у Паризу, нарочито у погледу статута Трста и југословенских интереса у граду [луци]. Међутим, у тексту је децидно наведено да Југославија није могла да прихвати решења у вези са границом као ни одлуке у вези са репарацијама.⁵¹⁸

У међувремену настављени су преговори између југословенских и италијанских дипломата, упркос противљењу у самој италијанској влади.⁵¹⁹ Беблер је из Вашингтона 7. децембра реферисао Титу да му је Куарони пренео званично саопштење своје владе која је донела једногласну одлуку да са Југославијом званично отпочне директне преговоре. За место одржавања одређен је Београд, а италијанску делегацију требало је да предводи бивши италијански премијер Феручио Пари. [Пари је ваљда требало да буде прихватљив југословенској страни с обзиром на његову ратну улогу у италијанском покрету отпора, али и с обзиром да је политички био левичар, иако не комуниста]. Превасходни задатак ове делегације био је да се са Југославијом усагласи о економском уговору и уговору о заштити права националних мањина, али и да покуша да са владом у Београду, постигне споразум о питању граница. Предлог италијанске владе био је да би преговори, у случају да југословенска влада да сагласност, могли отпочети одмах после Нове године, дакле у јануару 1947.⁵²⁰

Иако су италијански комунисти сматрали да су овакви преговори корисни, не само за односе две земље већ и за позицију њихове партије, до преговора ипак није дошло у заказаном термину. Чак би се могло рећи и да су контакти две стране одумрли и да су обе земље инструисале своје дипломате да воде само приватне разговоре и да не саопштавају било какве службене ставове својих земаља. Дипломатска иницијатива, иако неофицијелна, била је искључиво у рукама италијанских комуниста и њима блиских организација. Тако је 9. децембра Београд посетила делегација италијанских партизана

⁵¹⁸ Не можемо се сагласити са одлукама Савета министара о миру, *Борба*, 12, децембар 1946, стр.6.

⁵¹⁹ La delegazione a New York al Ministro degli esteri, Neni, (New York, 7 dicembre 1946, ore 1В,ЈО (per. ore 9 dell'В)), *Il Documenti diplomatici...*, 10/IV, 702-703; Преговорима су се противили чланови Демохришћанске партије на челу са Де Гасперијем који су тврдили да је „француска линија“ дефинитивно усвојена и да се са Југославијом нема о чему више преговарати. Став Демохришћана је био и да Тољати има намеру да италијанске територије поклања Југославији. Види. Миљан Миликић, *Трићанска криза...*, 156.

⁵²⁰ Миљан Миликић, *Трићанска криза...*, 157.

(A.N.P.I)⁵²¹, где је са Титом водила разговоре око репатријације преосталих италијанских заробљеника. Дан касније Тољатијев заменик Луиђи Лонго посетио је Љубљану где се састао са представницима власти НР Словеније, Михом Маринком и Борисом Крајгером.⁵²² Колико су Италијани полагали у билатералне преговоре, а нарочито комунисти, види се и из Лонговог интервјуа који је по повратку дао партијском листу. Како је саопштио, у Љубљани је наишао на чврсто опредељење да се што пре дође до споразума две стране. Главни начин за превазилажење постојећих проблема био је уважавање чињенице да би преговоре требало водити без уплитња треће стране и да је питање југословенско-италијанског пријатељства ексклузивно питање два народа.⁵²³

Југославија се до последњег момента противила потписивању мировног споразума са Италијом. Делегација ФНРЈ која је фебруара 1947. отпутовала за Париз где је требала да се одржи свечана церемонија потписивања мировног уговора, имала је да потпише само уговоре са Бугарском и Мађарском. Југословенска делегација је саставила и текст посебне декларације у којој је навела све разлоге свога одбијања да потпише мировни уговор са својим западним суседом. Текст декларације достављен је 6. фебруара југословенском амбасадору у Паризу Марку Ристићу који је требао да га јавно прочита у моменту церемоније потписивања. Он је о овом тексту обавестио совјетског амбасадора у Паризу Богомолова са којим се идућег дана састао на ручку. Богомолов није био задовољан оваквим ставом Београда. Своме југословенском колеги је поручио да никако не жури са издавањем званичне декларације, тј. да сачека макар један дан. Још истог последподнева Ристићу је из југословенске престонице стигла депеша у којој је инструкисан да члановима југословенске делегације који су се већ налазили у главног граду Француске, пренесе да ће мировни уговор са Италијом ипак бити потписан.⁵²⁴ Званичну Москву је о одлуци Београда известио амбасадор у Москви Владо Поповић. Совјетски комесар је био врло задовољан оваквом одлуком југословенских власти.⁵²⁵

⁵²¹ La Commissione dell'A.N.P.I. parte domani per Belgrado, *L'Unita*, 8.12.1946, 1.

⁵²² Longo incontra a Lubiana il Presidente della Repubblica Slovena, *Исто*, 10, 12. 1946, 1.

⁵²³ A Lubiana ho riscontrato la chiara volonta di giungere presto ad un accordo con L'Italia, *Исто*, 12.12.1946, 1.

⁵²⁴ МСП:ДА, Ф. ПА, фасц. 76, дос. 5, док. 43168.

⁵²⁵ Бранко Петрановић, *Југославија, велике силе и балканске земље*, Београд 1994, 50.

Пре него ли је њена делегација ставила свој потпис на текст Мировног уговора са Италијом, југословенска влада је издала декларацију у којој је стајало „...да се народи Југославије потписивањем мировног уговора не одричу територија које су етнички њихове, а овим уговором остају ван граница Југославије, те да она и даље полаже право на те територије без обзира на евентуалне етничке промене које би настале у будућности, као последица туђег господства над тим територијама“.⁵²⁶ Став југословенске владе према потписивању овог документа осликава и чињеница да су у делегацији која га је потписала били сем Станоја Симића још и Родољуб Чолаковић и Павле Грегорић.⁵²⁷ Друга двојица до тог момента готово да нису имала никакво место у спољној политици земље у чије име су ставили потписе на тако важан акт. Мировни уговор је са југословенске стране ратификован 23. августа 1947⁵²⁸, док је предаја ратификационих инструмената уследила у Паризу 4. септембра исте године⁵²⁹. Споразум је ступио на снагу када су то учинили и представници четири силе, 15. истог месеца.⁵³⁰

⁵²⁶ *Документи о спољној политици СФРЈ*, 1947, I, Београд 1985, 185.

⁵²⁷ Душко М. Ковачевић, Бранислав Ђурчић, *нав дело*. 208.

⁵²⁸ *Службени лист ФНРЈ*, 29. VIII 1947, бр. 74.

⁵²⁹ Владимир Иблер, *Паришки мировни уговори са Италијом од 10. вељаче 1947.*, Адриас, св. 15, 2008, 48.

⁵³⁰ Италијански парламет је ратификовао споразум 31. Јула 1947, Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943-1954*, Bruxelles 1966, 257.

4.10. Мађарска. Разматрање и одустајање

На маргинама дипломатске и војне битке за Трст и Корушку на нивоу државе установљена је комисија која се имала бавити питањима разграничења са суседним државама, и разграничењем међу федералним јединицама. У ствари главну реч је водио Институт за међународна питања при Министарству спољних послова, али је он своју делатност, условно речено, раширио и на федералне јединице. Републичким владама је Министарство за конституанту 17. априла 1945. упутило допис којим је од њих тражено да формирају комисије које ће се бавити процесом делимитације. За нас је овде нарочито интересантна комисија владе НР Хрватске која је је полагала право да се „најинтензивније“ бави питањем разграничења с Мађарском с обзиром на то да је од свих Југословена у тој земљи највише било припадника мањине коју су крајем Другог светског рата комунистичке власти прогласиле за Хрвате, тј. Хрвата, Буњеваца и Шокаца. Рад на успостављању комисије Федералне Хрватске отпочео је већ 26. априла 1945. а њено оснивање и организовање дефинитивно је завршено у јуну 1945. Комисија је имала два, условно речено, одсека. Један који се бавио унутрашњим границама, тј. онај који је водио процес разграничења Хрватске са другим федералним јединицама унутар Југославије, и онај који се бавио спољним границама земље. Надлежност комисије била је да прикупи научно верификоване податке који би били од помоћи државним органима у процесу делимитације са суседним земљама.⁵³¹

Два одсека су у суштини радила као један па се при прикупљању података о хрватском становништву у Бачкој и Барањи то односило и на оне делове тих покрајина који су после уговора у Тријанону остали ван граница тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Ова два питања су и била у суштини везана, мада ће се то показати тек касније. Наиме после рата је формирана комисија за разграничење између Србије и Хрватске која је требала да на најцелисходнији начин реши питање границе на подручју Бачке, Барање и Срема. Један од сарадника комисије др Јурај Андраши тврдио је на основу предратних пописа да су Хрвати, ако би се у Бачку рачунао и Бајски троугао,

⁵³¹ Егон Краљевић, *Прилог за повијест управе: Комисија за разграничење при Председништву Народне Републике Хрватске 1945-1946.*, Архивски вјесник, бр. 50, 2007, 1-5

чинили етничку већину на подручју средње и северне Бачке, а да уколико би се у обзир узела и словенска насеља у Барањи између Печуја, Драве и Мохача они чинили већину и у Барањи.⁵³²

Према томе од разграничења између две државе зависило је разграничење између две републике у федерацији. Наиме, комисија АВНОЈА која је радила на разграничењу две федералне јединице изнела је у свом коначном извештају предлог да се Бачка у целини остави у саставу Војводине. Разлог је био тај што је град Сомбор имао српску већину па је повлачење „коридора“ којим би се Суботица укључила у састав Федералне Хрватске био компликован задатак. Тако повучена граница (која би ишла северно од Сомбора) би била неприродна. Комисија је констатовала да уколико би Суботица на такав начин била инкорпорирана у Хрватску то би довело до њеног привредног и општег заостајања, нарочито с обзиром на то што с њене економске везе биле окренуте ка југу [комисија је имплицирала да Југославија себи није могла да дозволи назадовање једног таквог великог центра]. Али комисија је такође констатовала да би се проблем морао поново претрести уколико би дошло до таквог разграничења Југославије и Мађарске које би значило укључење Бајског трокута у састав Југославије.⁵³³

„Хрватска“ комисија за разграничење аутор је више списа о разграничењу са Мађарском а између њих ваља поменути два која су уврштена у радни материјал југословенске делегације на мировној конференцији у Паризу. Први од њих датиран на 18. август 1946. био је конципиран тако да је предвиђао да се приликом разматрања мировног уговора са Мађарском као први амандман поднесе захтев да Будимпешта Југославији уступи, Бајски трокут, „хрватско“ Прекомурје и „словеначко“ Порабље.⁵³⁴ Други документ који се налазио у истом материјалу је недатиран, али се у логичком погледу надовезује на овај па је за претпоставити да је исти и аутор, али и време настанка. У том документу истакнут је предлог да се северном суседу Југославије, уступе насељена места Кањижа, Хоргош и Мартонош. Смисао овог уступка био је да се изврши својеврсна

⁵³² Марина Штамбук-Шкалић, *нав. дело*, 161

⁵³³ *Исто*, 257.

⁵³⁴ *Образложење за исправку граница према Мађарској*, МСП: ДА, Ф. МКП, фасц. 97, дос. 3, док. ред. бр. 45.

нивелација броја Мађара у Југославији, јер би се њихов број увећао претходним „аквизицијама“ у Бајском трокуту, Прекомурју и Порабљу.⁵³⁵

Ови захтеви никада нису истакнути на Конференцији у Паризу, иако су до мађарске делегације стигле гласине да ће Југословени такође потраживати делове њихове територије. Међутим те гласине су брзо оповргнуте.⁵³⁶ Таквих прича је иначе било много и мађарска влада их се прилично прибојавала и на све начине покушавала да дође до јасног сигнала шта се планира у Београду. Илустративан пример је сусрет шефа војног дела југословенске мисије при Савезничкој контролној комисији Лазара Бранкова са саветником мађарског МИП-а Ђерђом Хелтаијем 4. јуна 1946, дакле уочи Конференције. Иако питање граница није био разлог њиховог састанка, мађарски дипломата није пропустио прилику да свог југословенског колегу упита и на ту тему. Бранков је био децидан да Југославија на будућој конференцији неће иступити ни са каквим територијалним потраживањима према своме северном суседу.⁵³⁷ Да ли је Бранков био добро информисан или је његов исказ у ствари био његова слободна процена, остаје питање. Ваља поменути да су се два месеца раније у Београду састали Мађаш Ракоши и Тито у готово полуконспиративној атмосфери. Вођа мађарских комуниста је тражио од Броза да Југославија на Париској конференцији не покреће питање измене граница. Компромис је нађен тако што је Тито заиста одустао, али је то наплатио правом коришћења нафте са једног од поља уз саму границу две земље као и поруцбином 100.000

⁵³⁵ *Шта се постизава исправкама граница према Мађарској*, МСП:ДА, Ф.МКП, фасц. 97, дос.3, док. ред. бр. 46.

⁵³⁶ Stephen Keretsz, *The Last European peace conference. Paris 1946. Conflict of values*, Lanham 1985., 112. Кертес, тадашњи шеф мађарске дипломатије у коалиционој влади наводи да су заслуге за југословенско одустајање од граничних ревидикација на себе преузели мађарски комунисти, стога није немогуће да су Југословени сами „пустили“ гласину како би се од Будимпеште исходовали уступци по другим питањима, али и како би се оснажили мађарски комунисти. То није био једини такав маневар, непосредно пре поднесења амандмана на мировне уговоре, Јоже Вилфан је од истог Кертеса затражио да у року од 48 сати позитивно одговори на захтев Београда да две земље изврше међусобну размену становништва, као и да се регулише водни режим на Дунаву. Ови су захтеви и време постављања имали прилично ефекта па се мађарска влада декларацијом коју је изнела пред конференцију обавезала да ће ова два питања решити међусобним преговорима две земље по окончању конференције.

⁵³⁷ Енико Шајти. *Мађари у Војводини 1918-1946*, Нови Сад 2011, 266.

тона каменог угља из рудника у околини Печуја и 4000 тона кокса. Наравно, Тито је за Југословене у Мађарској затражио пуну заштиту мањинских права тј. исти ниво права који су имали Мађари у Југославији.⁵³⁸ С обзиром на то да је мађарска влада била коалициона, за претпоставити је да чланови нису делили информације међу собом, па је сасвим могуће да и два месеца касније Хелтаји није знао за постигнути договор.

Пре овог договора, а током марта 1946.⁵³⁹ југословенске власти су поновиле своје захтеве совјетској страни. [Мисли се на оне изнете током 1945, од Титовог писма Толбухину до Шубашићевог меморандума]. То је учинио амбасадор у Москви Владо Поповић саопштавајући их совјетском заменику министра спољних послова Владимиру Деканозову. На захтев совјетског комесаријата 8. априла је предао и писани меморандум у којем је тражен Бајски троугао и „још нека подручја“ као и право ФНРЈ на вишегодишњу експлоатацију неких мађарских нафтних поља у пограничном подручју.⁵⁴⁰ Само недељу дана пре договора са Ракошијем Тито је совјетском амбасадору Лаврентјеву изнео став да ће Југославија затражити да јој се препусти Бајски трокут. Како је пренео Лаврентјев, Тито је био свестан да су етнички аргументи доста лоши по Југославију, али да она то подручје тражи на основу економских и саобраћајних веза и разлога. Најјачи разлог који је изнео тицао се водопривредних инсталација на тлу Југославије које су зависиле од

⁵³⁸ МСП:ДА, Ф. ПА Мађарска, 1945, ф. 23, 449; Из дневника А. И. Лаврентјева. Запис беседи с Й. Б. Титом о повраћеним југославских војноплених на родину, венгеро-југославских одношения и територијалних требованиях Југославије к Венгрии и др. (Београд 29. априла 1946 г.), *Советски фактор в восточној Европи 1944-1953*, I, 283-284; Leonid Gibianski. *The Hungarian-Yugoslav territorial...*, 114

⁵³⁹ Ова акција је покренута због јачања националистичких снага у Мађарској и због јачања антијугословенских сентимената код југословенских Мађара. Бар је то тако виђено из врха југословенске власти, *Записници НКОЈ-а и Привремене владе ДФЈ 1943-1945, Београд 1991*, 588. Други разлог због чега је поново покренуто ово питање односно због чега је интензивиранимо могло би бити и сазнање југословенских власти да ће Мађари на мировној конференцији истаћи захтеве према југословенској територији. Ова сазнања изнета су на седници Политбироа ЦК КПЈ 4. 12. 1945, *Записници Политбироа КПЈ...*, 105.

⁵⁴⁰ Leonid Gibianski. *The Hungarian-Yugoslav territorial...*, 113.

постројења у рејону Бајског троугла. Евентуално затварање тих постројења са Мађарске стране могло је Југославији нанети огромну економску штету.⁵⁴¹

Размишљања југословенских комуниста о решењу националног питања Словена у Мађарској су још раније добила други ток, па се уместо захтева за територијама почело размишљати или о размени становништва или о пресељењу једног дела војвођанских Мађара из граничног појаса у Мађарску. Својеврсни преседан била је иницијатива Чехословачке да исели 200 000 Мађара са своје територије. То је уједно био и лош развој за југословенску страну, јер уколико би се испуниле намере Прага, то би Мађарску довело у прилично тешку ситуацију, што би свакако умањило шансе Југославије да постигне слично решење. Зато се почело размишљати о размени, а не о исељавању. Ово би дошло као својеврсни други талас оптирања између две земље.

Један од разлога због чега Југославија није гласније постављала питање границе према Мађарској је и сама бројност југословенске мањине у тој земљи. Последњи попис по којем би се могли равнати одржан је у Мађарској 1941. и њиме је утврђено да на територији нашег северног суседа живи нешто преко 9,3 милиона људи. Мађарска је била поприлично хомогена земља јер је готово 93% становништва припадало матичном народу. Од осталих 7% који су отпадали на мањине, најбројнији су били Немци са 5% од укупне популације или 70% од свих немађара у Мађарској. Попис је такође утврдио да „преко границе“ живи и 49.000 Јужних Словена, од чега 5.444 Срба, 22.269 Хрвата, 16.500 Буњеваца и Шокаца и 4.816 „Венда“ (Словенаца).⁵⁴² Попис из 1949. је показао знатно другачије податке. Број Срба је остао мање-више непромењен у односу на 1941., али је број Хрвата био више него преполовљен па је у тој пописној категорији било свега 9000 лица. Чак 0,5 % становништва Мађарске је отпадало на тзв. „остале“, а у тих 50 000 људи су улазили и Буњевци, Шокци, Словенци, „Венди“. Ово су наине подаци који се односе на

⁵⁴¹ Из дневника посла А. И. Лаврентева. Запис беседе с Председатлем совета министров Й. Б. Титом об отправке торговой делегации в Москву, территориальных претензиях Югославии, планах Балканской федерации и др. (Белград 22 априла 1946 г.), *Советски фактор в восточной Европе.. I, 281*

⁵⁴² Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században*, Budapest, 1985, 500

матерњи језик.⁵⁴³ Што се тиче саме националне опредељености, број оних који су се определили као Срби по етничкој припадности био је око 4100 људи, колики је био и број Хрвата.⁵⁴⁴ Ова диспропорција у матерњем језику и осећају етничке припадности постојаће и у свим каснијим пописима и израженија је код, католичких Јужних Словена, где матерњи језик није препрека за мађарску националну свест. Ово вероватно одражава и чињеницу да је један број Југословена живео у мешовитим браковима са Мађарима, где се неки од јужнословенских језика говорио или употребљавао у кући.

Питањем демографије, као што је већ речено, бавила се поменута комисија основана у Хрватској. Главни сарадник за питање границе с Мађарском био је др Јурај Андраши⁵⁴⁵ који је послат на ово подручје да прикупи све релевантне податке који би могли да послуже. Он је у Бачку приспео 11. септембра 1945. и ту је боравио најкасније до новембра исте године када је Комисији владе Хрватске предао свој извештај. Оно што је он покушао да уради то је да оповргне званичне мађарске статистике. Како није имао пуну слободу кретања по терену нарочито са мађарске стране он се, како је рекао, послужио методом Јована Цвијића, тј. испитивањем добрих познавалаца прилика у том сектору. Устврдио је како мађарска статистика за Бајски трокут није ишла у прилог југословенској ствари јер је она приказивала да на том подручју живи 14% Словена наспрам 52% Мађара. Међутим, он је ту статистику оповргавао исказима сведока, нарочито оних који су живели с друге стране границе. Један од доказа за његову тврдњу да је број Мађара и Југословена подједнак је и тај што је узео и изјаву суботичког бискупа да се миса у Баји сваке друге недеље служи на хрватском језику. Андраши је такође установио да у Барањи ствари стоје много боље по југословенску ствар, јер су мађарске статистике показивале 17000 Словена, наспрам 20000 Мађара. Те статистике је у старту сматрао непоузданим [на југословенску

⁵⁴³ Исто, 501. Што се тиче Словенаца, по свему судећи они су се изјашњавали у обе пописне категорије и као Венди и као Словенци. Из пописа није јасно да ли су тих 50 000 људи сачињавали само горе наведене етничке групе или је евентуално било још неких других

⁵⁴⁴ Исто.

⁵⁴⁵ Академик Јурај Андраши (1896-1977), професор међународног права, предавач на Академији за међународно право у Хагу, и њезин декан, оснивач и председник Југословенског удружења за међународно право. Академик ЈАЗУ од 1961, Зоја Килибарда, *Академик Јурај Андраши*, Правник (Загреб), вол. 40, бр.82, 2006, 19-20.

штету] а његови извори са терена су му говорили да је број Хрвата за више него дупло потцењен. Ти исти извори су тврдили нпр. за Мохач да је хрватско насеље са више од 10 000 Хрвата, док су мађарски пописи показивали око 4500 Хрвата у том градићу. Ваља напоменути да припаднике других народа на том подручју није посматрао, иако је на целом подручју Бајског трокута и мађарског дела Барање живело по његовим проценама око 160.000 становника, односно по 80.000 на сваком од тих подручја. Оно што је битно то је да је Андраши је дефинисао опсег територијалних претензија Југославије. За Бајски трокут устврдио је да је у питању простор са преко 1.000 квадратних километара са укупно 16 насеља (укључујући и Бају), док је за Барању простор који се потраживао ограничио на 1.050 квадратних километара, у како је навео, максималном опсегу са укупно 60 насеља. Сем тога, Андраши је помињао и неименованих 15 села на обалама Драве, као и 6 села у Помурју, али је за њих навео да их у свом извештају не обрађује. То би ваљда значило да Југославија није била заинтересована за та подручја. Иако је сматрао да је број Јужних Словена у Мађарској знатно већи од оног који је приказивала званична мађарска статистика, Андраши је мање пажње придавао етничким критеријумима. Понајвише из разлога постојања бројне мађарске мањине на северу Бачке која је била бројнија и од Срба и од Хрвата на том подручју. Због тога је пре свега узео у обзир привредне и саобраћајне факторе, док је демографске показатеље сматрао само допунским. Најважнији од његових аргумената у корист југословенских захтева била је зависност Југославије од хидротехничких инсталација које су се налазиле на подручју Баје а од којих су почињали тадашњи канали краља Петра [Велики бачки канал] и краља Александра [Мали Бачки канал], као и чињеница да Мађарска у међуратном периоду није урадила готово ништа на њиховом одржавању. Слично је аргументовао и за подручје Барање, где је југословенске претензије обликовао око водотока речице Карашице. Она је, по његовим речима, била део јединственог хидрографског система Дунав-Драва-Карашица и као таква од значаја за водни режим на подручју Југославије.⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ Марина Штамбук-Шкалић, *нав. дело*, 267-273. Андраши је сугерисао да Југославије, тј. Краљевство СХС није добила Бајски трокут Тријанонским уговором због става Николе Пашића да новој држави не треба још „Латина“ и да је он више био заинтересован за питање „неких“ српских села у Потисју. Институт за проучавање међународних питања који се бавио овим проблемом сугерисао је почетком 1946. хрватској комисији да би она требала да се бави испитивањем стања у мађарском делу Барање, док ће Институт

Хрватска комисија се такође детаљно бавила и једним одсеком границе који Савезни институт није посебно обрађивао. У питању је југословенско-мађарска граница у сектору Прекомурја и Подравине. С друге стране, федерални ниво је готово унапред одбацивао ове захтеве. У првом случају радило се о хрватским или наводно хрватским селима у области Нађкањиже а у другом о захтеву да Југославија поседне тј. затражи обе обале реке Драве целом њеном дужином. Разлога је за то било више и они су били како демографски тако и економски. Први пројекат разграничења две земље у целини израдио је члан комисије проф. Крешимир Филић. Његов концепт, назовимо га максималистичким, предвиђао је да се Југославији припоји целокупна мађарска Подравина, а да граница затим иде североисточно од Шиклоша до испод Печја, одакле би избила северно од Баје и спустила се правом линијом према Суботици. На потезу од Печуја ка Баји граница је требала ићи тако да се са југословенске стране оставе места Сечуј и Шумберак у којима је пре Првог светског рата постојала значајна српска мањина.⁵⁴⁷

Први ставови Института у Београду били су знатно другачији. Институт је израдио платформу по којој би Југославија тражила читаву Барању заједно са Печујом као и значај сектор у области Нађкањиже са оближњим нафтним пољима. По тој платформи, која није била детаљно разрађена захтеван је и мањи комад земљишта у околини Сегедина и подручје Порапских Словенаца. За разлику од хрватске комисије није постојао захтев за контролом обе обале Драве јер се у том случају не би дала исцртати природна граница.⁵⁴⁸ Овакав став је наишао на противљење др Андрашија. Очигледно да су се сукобила два принципа. Хрватска комисија је заступала етнички принцип, а савезни институт више стратешки. Андрашијева примедба је била да се у погледу плана Института ради о подручјима која нису наша по етничком карактеру. Противаргумент чланова Института

преузети испитивањ стања у Бајском трокуту. Ово је могло бити и из разлога што је тзв. Ђиласова комисија већ донела одлуку о провизорном разграничењу између Србије и Хрватске па Бајски трокут више није спадао у надлежност хрватске комисије. Чињеница да је ово питање које је било гранично питање Србије, тј. Војводине на себе преузео савезни институт сугерише да ГНООВ као ни Влада НР Србије нису формирали комисије као што је то учинила Хрватска.

⁵⁴⁷ Petar Bagarić, *The Croatian contribution to plans for revision of the Yugoslav-Hungarian border in 1945-1946*, *Review of Croatian history*, 2012, br. 1, (151-182), 158/

⁵⁴⁸ Сведочење др Андрашија са седнице Института 18. децембра 1945., *Исто*

био је да на подручју на које се претендовало живи велик број Немаца чије иселавања је било у току а на чија имања су се могли колонизовати Југословени.⁵⁴⁹

Даљу разраду југословенских аргумената дао је председник Института, академик Александар Белић на седници од 6. марта 1946. Он је устврдио да злочини које је Мађарска починила на тлу Војводине дају за право Југославији да тражи територијалну компензацију, али и право да исели све Мађаре са своје територије као и са територија које је мислила да анектира. На истој седници је презентован предлог института да се тражи припојење целе Барање али без подравског сектора који је тражила загребачка комисија. По наводима подносиоца овог предлога проф. Петра Јовановића одлучено је (са више инстанце) да мађарска Подравина неће бити део територијалног потраживања, мада тај став није био дефинитиван. Занимљиво је да је овој седници присуствовао и Алеш Беблер који је у вези са околином Нађкањиже био изненађен чињеницом да тамо постоје етнички готово чиста хрватска села. Андраши му је такође сугерисао да се Порабље у којем су живели Словенци, налазило у непосредној близини Бургенланда (Градишча) па би се у склопу тог сектора могло тражити и припајање хрватских села у јужном делу те области која се налазила у Мађарској.⁵⁵⁰

И поред овог доста негативног става по питању Подравине изнетог на састанку у Београду, хрватска комисија није престајала са радом на овој материји. Тамо где није могла доказати хрватску већину, комисија је покушавала да докаже да су поједини Мађари мађаризовани Хрвати. Још један од аргумената у тражењу појединих села у којима није било хрватске мањине или је била врло малобројна, био је власништво над земљом. Наиме, по налазима комисије знатне порције земље с мађарске стране границе биле су у поседу власника из Хрватске. Није се штедело ни на фантастичним аргументима па се тако позивало и неке тврдње из 1945. да би се у случају референдума Мађари из Нађкањиже у већини определили за припајање Југославији јер је њихов град економски

⁵⁴⁹ Исто, 159.

⁵⁵⁰ Исто, 160-161. Беблер је наводно био веома заинтересован за ове наводе па се са Андрашијем састао и после закључења рада овог саветовања. Андраши му је саветовао да у рад на овој теми током мировних преговора мора укључити велика група експерата из свих области и да се разменом становништва много тога може постићи.

назадовао после 1918. због губитка тржишта Међимурја и Подравине.⁵⁵¹ До краја пролећа 1946. дефинисана је зона које се потраживала а обухватала је десет села у мађарском Прекомурју. Минимални захтеви дефинисани су тако да се тражила само минимална гранична корекција услед промене тока Муре у претходним деценијама. Комисија је одлучила да не захтева припајање села у долини реке Керке [Велике Крке], тј. нафтних поља у околини Летењеа (хрв. Летиња). У сектору Драве остало се на тражењу целе леве обале реке. На појединим местима тај појас уз Драву био је широк свега два километра. Комисија је била мишљења да је цео тај рејон етнички хрватски. Сем тога Југославији је био неопходан и из привредних разлога, због регулисања тока Драве...⁵⁵²

Истовремено, тј. на самом крају рата а у вези са границом две државе у Југославији су постојале концепције које су предвиђале чек и уступање једног дела Бачке Мађарској како би се смањила бројност Мађара у Војводини. Аутор овог плана био је тадашњи министар за колонизацију Сретен Вукосављевић. Ради се о спису датираним на 23. септембар 1945. а који је у форми предлога или меморандума Миловану Ђиласу и Едварду Кардељу. Иначе овај његов спис је био тема више научних радова и често је цитиран у историјама српско-мађарских односа или у радовима о положају Мађара у Србији и Југославији.⁵⁵³

У меморандуму је навео две могуће варијанте решавања мађарског питања у Војводини. Он је предлагао иселјавање између 80.000 и 200.000 Мађара у зависности од тога коју опцију држава одабере. Прва је предвиђала уступање града Кањиже (и данас најхомогенијег мађарског насеља у Србији) Мађарској. Сем Кањиже, он је предлагао да Мађарској буде уступљена и „друга“ Кањижа, тј. Нови Кнежевац и Сента, а на исток све

⁵⁵¹ Исто, 162-165.

⁵⁵² Исто, 172-174.

⁵⁵³ З. Јањетовић, *Протеривање немачког и мађарског живља из Војводине на крају Другог светског рата*, *Hereticus*, бр. 1, 2007, 106-118; Владимир Петровић, *Етнополитика смрти: Сретен Вукосављевић и мађарска мањина у Југославији*, *Hereticus*, бр. 3, 2009, 97-106; А. Касаш, *Сретен Вукосављевић о решењу националног питања у Бачкој после Другог светског рата*, *Зборник Матице српске за историју*, 1998, бр. 58; Марица Каракаш Обрадов, *Миграције мађарског становништва на хрватском подручју тијekom Другог светског рата и непосредно послје*, *Токови историје*, 2012, бр. 1, 87-106; Енико Шајти, *Мађари у Војводини...*

до Мокрина. У овој варијанти Мађарска би уз територију која би јој Југославија уступила била обавезна да прими око 200 000 својих сународника са преосталог дела Војводине. Тиме би се спречило и да у току аграрне реформе, која је била у плану, мађарска популација добије знатне порције војвођанске земље, чиме би Југославија апсурдно додатно мађаризовала део своје територије. Ову своју тврдњу аргументовао је чињеницом да је готово трећина војвођанских Мађара спадала у беземљаше, а друга трећина је поседовала веома уситњене поседе. Уступање наведених простора по његовим речима не би нарушило привредно јединство Војводине, а национално питање би било затворено. Вукосављевић је инсистирао на тези да је исељавање једини исправни пут, а да се евентуалним припајањем хрватских, шокачких и буњевачких подручја Војводине Хрватској не би решио ни један битан проблем. Напротив, како би ти крајеви за Хрватску били периферни, без битнијег стратешког значаја, он је сматрао да би тиме били још угроженији. Исељавањем би се, сматрао је Вукосављевић, омогућило да ниједан крај Војводине нема ни апсолутну ни релативну мађарску већину. Тако би се уклонила опасност од мађарског сепаратизма (он није веровао у могућност интеграције Мађара у југословенско друштво јер су они имали виши ниво националне свести од Срба и Хрвата и себе су сматрали супериорнима у односу на своје комшије), решило најважније мањинско питање у Југославији и омогућило да се односи између две земље у будућности развијају складно. Исељавање Мађара је по њему био услов за ово последње, јер би две државе могле да развијају своје односе тек када би биле неоптерећене проблемом мањина. Боља опција по њему би била да се са територије „три среза“ [сенђанског, тополског и бечејског] исели 80.000 Мађара. Прецеизније, из та три среза је требало бити исељено око 60.000 људи, а по разним основама још 20.000 из осталих делова Војводине. У прва два среза по југословенским пописима Мађари су имали апсолутну већину, а у трећем релативну. Исељавањем наведеног бројка људи и накнадном колонизацијом та би већина била избрисана и нигде не би било више од 40% Мађара. Истовремено он се заложио да се у Југославију пресели 22 000 Хрвата и 6 000 Срба из Мађарске, чиме би се затворило и југословенско национално питање у тој земљи. Ценио је да је баш тај моменат [половина 1945, када је спис настао] идеалан за спровођење наведеног пројекта, јер је у условима ратног стања Мађарску било лакше навести да прихвати југословенске захтеве. За свој став је наводио и бројне аргументе из ближе прошлости, а стиче се утисак да је за

најсолиднији пример узео Чехословачку која се такође одлучила на депортацију знатно дела своје мађарске мањине, иако су „ [...] Чеси и Словаци за време рата претрпели знатно мање зла од њих него ми [...]“.⁵⁵⁴

На Вукосављевићеве тезе о припајању делова Војводине Хрватској, хрватски политички представници из Бачке и Барање су гледали сасвим другачије. Ради се пре свега о Јерку Залтарићу из села Гајића, који је пре рата био активиста ХСС-а и заменик сенатора. После рата именован је у комисију АВНОЈ-а за разграничење Србије и Хрватске. У више интервју који на дао на ову тему и овим догађајима, а међу којима ваља издвојити онај дата емигрантској лондонској *Новој Хрватској* 1973, бр. 6 [аутор га је објавио добивши погрешну вест да је Златарић умро] он тврди да је на састанку који је имао са представницима предводника барањских и бачких Хрвата[и Буњеваца] истицао како је битно Барању и Бачку на потезу од Бачке Паланке до Суботице присајединити Хрватској. За то су по његовим речима постојала два разлога, унутарполитички и спољнополитички. Први из разлог ашто је он сматрао да Хрвати чине апсолутну већину на том подручју, а други јер би се тиме мађарска мањина поделила између две федералне јединице чиме би се смањила могућност њеног сецесионистичког деловања. Он је такође био мишљења да је то битно и због разграничења Југославије и Мађарске, јер је преко границе већина словенског живаља хрватског порекла, па би можда било лакше радити на њиховом уједињењу са Југославијом уколико северозападна Бачка и Барања припадну Федералној Хрватској, него уколико припадну Србији.⁵⁵⁵

Недоумица око територијалних захтева, измена или пресељења становништва било је све до Париске мировне конференције када је Тито уочи њеног отварања поручио Кардељу да Југославија нема територијалних захтева према Мађарској [иако су како је већ поменуто концепти разграничења разрађивани до друге половине августа, а и мађарска делегација је имала извесних информација да ће југословенских територијалних захтева ипак бити] већ само да се мора регулисати питање исељавања из Југославије оних Мађара

⁵⁵⁴ АЈ-97, 3/35

⁵⁵⁵ Овај интервју је у више наврата цитиран у хрватској штампи као и у научним радовима хрватских историчара. видети: Иван Јелић, *О настанку границе између Србије и Хрватске*, Часопис за сувремену повијест, 1991, бр. 1-3, стр. 1-32.

који су били оквалификовани као колаборанти.⁵⁵⁶ Ово оклевање је утолико чудније што је Броз токо посете Москви 27. маја Стаљина известио и разговорима са Ракошијем и изјавио да Југославија неће постављати захтеве за промену границе према Мађарској.⁵⁵⁷

Око овог питања се дебатовала на Париској мировној конференцији између делегације две земље. Већ смо поменули својеврстан Вилфанов ултиматум Штефану Кертесу. Тај ултиматум је био поднет усмено, без иједног конкретног документа, ако је веровати мађарском делегату.⁵⁵⁸ Мађарска делегација је током свог излагања на конференцији истакла да је спремна да питање размене са Југославијом реши у билатералним преговорима, а Кардељ и његов мађарски колега Ђенђеши су постигли начелни договор. То је резултирало југословенским одустајањем од амандамана којим би се размена захтевала.

У току конференције пуковник Обрад Цицмил, који је био југословенски представник при савезничкој контролној комисији у Мађарској, јавио је да је Мађарска влада вољна да се изврши размена, али у ограниченом опсегу од око 40 000 лица. Будимешта је постављала и услов да размена почне годину дана од постизања споразума и да траје три године. Цицмил је имао информацију да је депеша са таквим инструкцијама послата мађарској делегацији у Паризу 28. августа⁵⁵⁹

Колико истог дана мађарски представници су о условима своје земља обавестили југословенску делегацију, тј. њене чланове Рашовића, Вилфана и Чубриловића.⁵⁶⁰ Последњи пут да се то питање помињало на Париској конференцији била је телеграмска размена између Вилфана и Владимира Велебита 7. септембра 1946.⁵⁶¹ У документима о југословенском раду на Париској конференцији нема даљег помена ове теме. Споразум у

⁵⁵⁶ Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941-1947*, Нови Сад 1996.

⁵⁵⁷ Забелешка о разговору председника савета министара СССР Ј.В. Стаљина са југословенском владином делегацијом на челу са председником Савета министара ФНРЈ Ј.Б. Титом, *Југословенско-совјетско...*, 109.

⁵⁵⁸ Stephan Kertesz, *нав. дело*, 220.

⁵⁵⁹ *Југословенска делегација при Савезничкој контролној комисији у Мађарској 29. VIII 1946*, МСП: ДА, Ф. МКП, фасц. 32, дос. Мађарска, док. Пов. бр. 97

⁵⁶⁰ Телеграм од 4. септембра. (МСП: ДА, Ф. МКП, Фасц. 32, дос. Мађарска, док. Ст. Пов. 123/444).

⁵⁶¹ Телеграм од 7. септембра (МСП: ДА. МКП, Фасц. 32, дос. Мађарска, док. Стр. Пов 857).

складу са условима које је изнела Будимпешта потписан је 22. септембра.⁵⁶² Какогод, до размене становништва није дошло⁵⁶³, а такође ни до било каквих измена граница. И једно и друго је вероватно урађено на сугестију Совјета. Током Париске конференције Молотов је саветовао Кардеља да Југославија одустане од изгона колабораната уколико то није од великог интереса за њу.⁵⁶⁴ Кремљ вероватно није имао намеру да додатно отежава позицију Мађарске у којој је покушавао да успостави контролу комуниста над земљом. Значајнији територијални губици и долазак великог броја принудно иселених из тог разлога био на штету мађарских комуниста. Две земље су 26. септембра успоставиле дипломатске односе чиме је питање граница затворено.⁵⁶⁵

Како Југославија није званично покренула питање исправке границе према Мађарској остало је да се на одређени начин помогне својеврсно утишавање југословенске мањине са мађарске стране границе. Разлози наравно леже у југословенској помоћи мађарским комунистима да консолидују своје позиције и дођу у ситуацију да преузму власт у држави. У том циљу маја месеца 1946. на конгресу АФС у Баји на позицију вође покрета постављен је бесправно југословенски комуниста Антун Роб који је имао задатак да усмери рад покрета у циљу интеграције југословенске мањине у мађарско друштво и да утиче на повлачење њихових превеликих захтева. Тиме је пресечен тај краткотрајни национални покрет и усмерен у правцу контроле мађарских комуниста над њиме. Како је говорио један од његових вођа јереј Светозар Ластих покрету су натурене интернационалистичке теме чиме је он у ствари угушен.⁵⁶⁶ Дефинитиван слм АФС

⁵⁶² Саопштење Тањуга о споразуму између влада ФНРЈ и Мађарске о добровољној размени становништва и режиму вода (Париз, 22. септембра 1946), *Документи о спољној...*, 1946, II, 168.

⁵⁶³ Michael Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952*, Wien, 2008, 274. Аутор је сматрао да је тим споразумом југословенска страна само хтела да озакони већ извршено протеривање око 40 000 Селеља и мађарских чиновника који су током рата били насељени у Војводини. Зоран Јањетовић у свом раду о послертаном положају Мађара у Војводини, ово сматра за мало вероватни јер поменути Селељи и други мађарски држављани у складу са међународним правом ни нису смели бити насељени у Војводини у току окупације.

⁵⁶⁴ *Исто*, 273.

⁵⁶⁵ Саопштење Тањуга о успостављању односа између ФНРЈ и Мађарске (Париз, 26. септембра 1946), *Документи о спољној...*, 1946, II, 176.

⁵⁶⁶ *Аутобиографске белешке Светозара Ластиха*, Будимпешта 2000, стр. 178.

уследио је са Резолуцијом ИБ-а када су и многи Срби из граничног појаса расељени, затворени или интернирани. И поред различитих пројеката и планова на југословенско-мађарској граници је остао статутс кво и то питање више није покретано.

4.11. Поново Аустрија

Завршетак рада на италијанском уговору значио је да у фокус долазе аустријско и немачко питање. Развој догађаја показаће да ће се ефикасно решавати само аустријски проблем. У ствари заменици министара спољних послова „четири силе“ састали су се у Лондону 14. јануара 1947. дакле непуних месец пре потписивиња тзв. „сателитских уговора“ како би размотрили питање Аустрије и Немачке. У британској престоници остаће 41 дан како би припремили материјале за седницу Савета министара која је по плану требала да се одржи у Москви.

Током 1946. ово питање је, као што је речено, држано „на леду“. У југословенској штампи су се периодично појављивали чланци у вези са лошим третманом словеначке мањине од стране аустријских власти. Били су нешто интензивнији почетком године, да би се крајем, дакле по окончању рада на уговору са Италијом поново активирали. Једнако су о томе писали и *Борба и Политика*. Теме су били противсловеначки испади⁵⁶⁷, а писало се и о дискриминацији Словенаца⁵⁶⁸, поновном успону нацизма⁵⁶⁹ и денацификацији, односно о њеном неспровођењу.⁵⁷⁰ И поред тога југословенска страна је током маја 1946. тражила јавну аустријску подршку у форми меморандума у вези са Трстом у замену за „лако споразумевање“ око Корушке и репатријацију заробљеника.⁵⁷¹ Аустријска страна је одбила овај захтев и о њему уредно обавестила италијанску дипломатију, додуше са извесним закашњењем.⁵⁷² Уље на ватру долио је и сам југословенски маршал који је у своме говору у југословенској скупштини 1. априла 1946. године изнео смеле тврдње о томе да у Аустрији живи 200.000 Југословена, као и да ће Југославија сем делова Корушке

⁵⁶⁷ *Политика*, 2. I 1946

⁵⁶⁸ *Исто* 25. I 1946

⁵⁶⁹ *Борба*, 8. I 1946

⁵⁷⁰ *Политика*, 19. XII 1946.

⁵⁷¹ Видети стр. 151-152

⁵⁷² Il Rappresentante a Vienna, Coppini, al presidente del Consiglio e ministro degli esteri, De Gasperi T. S.N.D. 10150-10151/131-132. Vienna, 21 giugno 1946, ore 11,55 (per. ore 9 del 22)., *I Documenti diplomatici...10/III*, 688-689

тражити и делове Штајерске⁵⁷³, док је у изјави за америчке медије у октобру исте године најавио да ће своје захтеве према територији северозападног суседа, његова влада представити током мировне конференције у вези са Аустријом.⁵⁷⁴

У међувремену аустријска страна се трудила да донекле и радом на терену побије југословенску пропаганду и аргументацију па је тако 3. октобра 1945. донела уредбу о обавезном двојезничном немачко-словеначком школству на подручју на којем живи словеначког становништво. Касније је та уредба добила статус устаног закона.⁵⁷⁵

Штавише, аустријска страна се током 1946. осетила довољно самопоуздано да отвори питање исправке границе према Италији, захтевајући повратак Јужног Тирола. Ово питање за нас није битно, али илуструје чињеницу да је аустријска дипломатска позиција била знатно побољшана и да је аустријска власт успешно градила имиџ прве жртве нацизма. По питању Корушке званичних иницијатива није било, али се у самој Аустрији појавио један полузванични меморандум или споменица под насловом *Grenzeberichtigungen gegenüber Jugoslawien* или у слободном преводу на српски *Граничне исправке према Југославији*. Иако ова публикација никада није била официјелни документ аустријске владе нити је изнета у било којим преговорима као платформа за преговоре, остаје чињеница да је издат од стране аустријске савезне службе за штампу па му то даје извесну званичност. Аустријска влада никада није стала иза овог документа, али се није од њега ни званично оградилa. Сам меморандум представља својеврсну противофанзиву Беча у вези са граничним ревандикацијама. У меморандуму се тражи да се изврше исправке границе према Југославији, али на начин да Аустрија захтева да се њој поврати цела јужна Штајерска као и Межишка долина уз реку Драву. У другом издању поменуте споменице под насловом *Gebiets-und wirtschaftsfragen der Untersteiermark* или *Територијална и привредна историја јужне Штајерске* ови се захтеви додатно разрађују тврдњом да је словеначка свест становништва тог краја врло упитна, односно да је присутна само код

⁵⁷³ Јосип Броз Тито, *Говори...II*, 212

⁵⁷⁴ *Исто*, 373.

⁵⁷⁵ Janko Pleterski, *Avstrija in...* 53 По речима самих креатора уредбе, она је била урађена по швајцарском моделу, и захтевала је од све деце на подручју на којем је доминирала словеначка мањина да владају са оба језика.

најобразованијих али да је сам народ немачки. Текст је вероватно био намењен британској јавности, јер је покушао да сравни етничку свест штајерских Словенца са националном свешћу Велшана, па и за једне и друге тврди да је у питању нека врста завичајног опредељења али да се у државном смислу једни и други изјашњавају као Аустријанци и Енглези.⁵⁷⁶

Током њујоршке сесије Савета министара иностраних послова, ту присутни југословенски шеф дипломатије Станоје Симић, званично је у име ФНРЈ 4. децембра 1946. затражио да његова земља буде позвана да учествује у раду Савета о питањима у вези са припремом мировног уговора са Немачком и Аустријом. У својеврсној преамбули писма Симић се осећао обавезним да истакне чињенице о учешћу Аустрије у нацистичкој агресији на Југославију. Југославија је захтевала учешће у изради територијалних, политичких, војних, економских и општих одредаба. И то због захтева за делом Корушке и судбине Градишћанских Хрвата, због тога да Аустрија не би у будућности поново постала база за напад на Југославију, због неспровођења и ранијих економских одредаба [после Првог светског рата] као и због ранијих уговорних одредаба које су се тичале земаља наследница Аустроугарске.⁵⁷⁷

Југословенска страна је за лондонску сесију заменика министара припремила документ под називом *Меморандум владе Федеративне Народне Републике Југославије о словеначкој Корушкој пограничним пределима словеначке Штајерске и Градишћанским Хрватима*. Документ се појавио већ првих дана рада заседања и представљао је званичан став југословенских власти, тј. платформу. Меморандум није садржавао само листу југословенских захтева већ и основ за потраживања. Захтеви су били утемељени на аустријском учешћу у агресији на Југославију, етничком карактеру Корушке, економској повезаности подручја са Југославијом и на чињеници да је тај део Аустрије колевка прве словеначке и јужнословенске државе. Званични Београд [или Љубљана] су своје захтеве

⁵⁷⁶ Исто, 18-19. До самих споменица нисмо успели да дођемо. Занимљиво је да се сем Плетерског нико није бавио овим документима, бар не у до сада одштампаним публикацијма. На саме брошуре није било готово никакве реакције са југословенске стране.

⁵⁷⁷ Писмо министра иностраних послова Станоја Симића генералном секретару Савета министара иностраних послова, Њујорк 4. децембра 1946, *Документи о спољној...1946, II*, 288-289.

свели на 2740 км² територије Корушке на којој је живело 180.000 становника као и на 130 км² аустријске Штајерске на којој је живело 10.000 становника. За лакше разумевање ваља навести да је у питању 28,7% територије те покрајине [која износи 9.536 км²]. Предложена гранична линија обилазила је са севера Клагенфурт и Вилах остављајући их у Југославији. Што се тиче Штајерске у питању је један мањи „клин“ аустријске територије непосредно северозападно од Марибора на северним обронцима планине Козјак. Њега су чинила три насеља: Лојтшач (слов. Лучане), Бад Радкерцбург (слов. Радгона) и Сobot (слов. Собота) које је насељавало 10 000 становника од чега 6 000 Словенаца. Што се тиче Хрвата у Бургенланду (Градишћу), чији је број цењен на око 70.000 хиљада, југословенски предлог је био да се њима гарантују мањинска права или да се изврши размена становништва између две земље.⁵⁷⁸

Нови документ је приложен 24. фебруара 1947. Његов циљ је био да прикаже изложеност Корушких Словенаца репресији, али и да истакне да су Корушки Словенци били једини становници Аустрије који су се „тврдоглаво“ борили против нациста од 1942 до 1945. и својом борбом везали део немачких оружаних снага, чиме су дали допринос укупној борби савезника⁵⁷⁹

Истовремено се активирала и југословенска пропагандна машинерија. Дневни листови су обновили нападе на аустријске власти због дискриминације Корушких Словенаца. У исто време, у Југославији је одржан процес против команданта Групе армија Е Александра Лера, иначе Аустријанца. Југословенски државни тужилац је искористио прилику да кроз то суђење изнесе факте о учешћу аустријских официра у саставу Вермахта у ратним злочинима и да на тај начин нагласи “аустријски фактор“ погромима цивилног становништва на тлу Југославије. Није згорег рећи да је такав приступ био осуђен на неуспех, јер су на Западу Аустрију перцепирали као жртву нацистичке агресије, а не као сарадника Рајха. Из тих разлога неке врло утицајни америчке дипломате сматрале су да из Московске декларације исходи, да са Аустријом уопште није ни потребно

⁵⁷⁸ Меморандум владе Федеративне Народне Републике Југославије о словеначкој Корушкој пограничним пределима словеначке Штајерске и Градишћанским Хрватима; Београд 1947. Ова публикација се појавила и као штампана.

⁵⁷⁹ *Documents on the Carinthian Question*, Београд 1948, 176-185

склапати мировни уговор, већ је само требало спровести рестаурацију предратне државе, у њеним границама пре Аншлуса. Исти су такође сматрали да је и сам назив савезничке управе у Аустрији која се за разлику од сателитских земаља није називала Савезничком контролном комисијом, већ само Савезничком комисијом и касније Високом савезничком комисијом, имплицира наведени став.⁵⁸⁰

Аустријски одговор је стигао врло брзо. Бечка влада је пошла од тезе да је Московском декларацијом признато да је Аустрија била прва жртва Хитлерове агресије, па да сходно томе није ни учествовала у нападу у Југославију. Аустрија као држава није могла бити одговорна за разарања у Југославији, јер у то време није постојала аустријска влада у било ком виду. Аустријска влада је оповргла југословенске тврдње да су аустријске дивизије учествовале у акцијама у Југославији, али је устврдила да је у појединим немачким дивизијама био повећи број присилно мобилисаних Аустријанаца. Југословенски демографски показатељи такође нису признати. Цифра од 120 000 Словенаца на тлу Аустрије сматрана је више него претераном. Аустријски попис из 1939. показивао је да је у Корушкој живело нешто више од 43000 Словенаца, а у целој земљи 47 000. Међутим, аустријски шеф дипломатије Грубер се током свог излагања на лондонској сесији није позвао на ове цифре већ на попис из 1934. који је регистровао тек око 26 000 особа којима је матерњи био словеначки. Истини за вољу, дозволио је могућност да су неки Словенци из различитих разлога навели немачки као говорни језик.⁵⁸¹ Иако није експлицитно навео да је попис на који се позивао био нерегуларан, посредно је дозволио

⁵⁸⁰ Philip E. Mosley, *The Treaty with Austria*, International Organization, IV/2, 1950, 219-235. Ова расправа значајна је из разлога што је њен аутор био угледни професор на универзитету Корнел. За време и после рата обављао је неке од врло значајних дужности у америчкој дипломатији. Између осталог био је и вођа америчког дела тима у Комисији за разграничење Савета помоћника министара иностраних послова, који су марта-априла 1946. обилазили простор Јулијске крајине. Био је саветник на Московској конференцији, саветник у Европској консултативној комисији, саветник на седницима Савета министара... Иначе Мосли се нарочито бавио Источном Европом и Балканом, уопште Словенима и њиховом традицијом, између осталог и задругом као моделом породичне заједнице.

⁵⁸¹ Gerald Stourzh, *Um Einheit und Freiheit*, Wien 1998, 70. Питање на попису из 1934, није се односило на националну припадност већ на матерњи језик и припадност култури. И сами аустријски историчари признају да је поента оваквог питања била да се раздвоје национално индиферентни од национално свесних Словенаца.

могућност да је у јужној Корушкој живело више Словенаца од броја који је службено коришћен, али свеједно много мање од југословенских тврдњи о 120 000 људи.

Штавише, југословенска делегација се у својој процени броја Словенаца позивала на попис из 1846. што је прилично изненадило дипломате у Лондону, нарочито британске. Они нису могли а да не поставе питање зашто се иде чак сто година у прошлост када је последњи попис био 1934, а статистика је вођена и између те две године. Аргументација југословенске стране је била да је тадашња државна статистика у Монархији била много поузданија него касније. Пошто је југословенски меморандум посредно тврдио да Аустрија води политику асимилације према Словенцима, бечка влада је одговорила да је „[...] постепено, али стабилно опадање броја Словенаца у периоду од половине 19. века последица одсељавања руралног словеначког становништва у већински немачке аустријске градове, али и последица већег броја мешаних бракова“. Грубер је у контексту права мањина поменуо и интересантну чињеницу да су Аустрија и Данска биле једине државе у међуратном периоду чије мањине нису упутиле ниједну жалбу Лиги народа на свој положај.⁵⁸² Иако се Груберове тврдње не би могле назвати сасвим нетачним, у питању је била само једна страна медаље. Па ипак све ове чињенице су вероватно само додатно поткопале ионако слабо утемељене захтеве југословенске стране, мада ни без таквих чудних аргумената није постојала воља да им се удовољи.

Пре њега заменицима се обратио и сам аустријски канцелар Леополд Фигл, човек који је због дугог логорског стажа под нацистима и осуде на смрт због опозиционог деловања уживао велики углед међу политичарима победничких земаља. Додуше, могло би се рећи да је зажмурено на војну и политичку епизоду Фиглове каријере који се одвијао за време Долфусовог режима. Фигл је такође апострофирао неоснованост аспирација аустријских суседа и навео градишћанске Хрвате који су вековима живели у складу са

⁵⁸² Исто. Занимљиво је да Филип Мозли у чланку наведеном на претходној страни оперише бројком од око 80.000 Словенаца у Јужној Корушкој мада није јасно на основу којих података је дошао до те цифре. The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, January 29, 1947), 53. *Foreign relations of the United States, 1947. Council of Foreign Ministers; Germany and Austria Volume II*, Washington DC 1972 (у даљем тексту: *FRUS 1947, II*), 116-117. и The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, January 31, 1947), Исто, 119-121.

својим немачким окружењем као пример неговања различитости у својој земљи.⁵⁸³ Вешто манипулишући историјским чињеницама аустријска влада је у меморандуму који је у писаној форми одаслат заменицима министара навеле и да тадашња аустријска власт није могла бити одговорна за злочине појединаца као ни југословенска за поступке сарадника окупатора у самој Југославији попут Анте Павелића или Милана Недића. Штавише, ако се узме у обзир да је Беч инсистирао на тврдњи да у Аустрији после аншлуса није било никакве владе, онда је јасно да је имплицирано да је одговорност самих Југословена за злочине у Југославији већа него одговорност самих окупатора.⁵⁸⁴

Иако је СССР обећао југословенској страни подршку када је у питању Корушка, представник Кремља Гусев се није нарочито истакао на том плану. Њега је више занимало учешће аустријских војника у трупима Вермахта на тлу Југославије. Није покушавао да нарочито залегне за југословенску ствар, нити је много покушавао да брани аргументацију издату у меморандуму. Гусев се, рецимо, заложио да се из расправе искључи представник локалне корушке администрације покрајински гувернер Ханс Пиш, за којег је Јоже Вилфан у писму упућеном заменицима 30. јануара устврдио да је био сарадник нациста.⁵⁸⁵ Гусев је покушао и да оспори тезу Беча да Аустрија није била одговорна за рат, позивајући се управо на онај део Московске декларације који је помињао објективну одговорност аустријског народа.

⁵⁸³ Leopold Figl, *Österreich kämpft und Staatsvertrag*, Wien 1947. Аустријски канцелар је пред заменицима усмено изложио меморандум у 16 тачака који је 15. јануара изнео пред државним парламентом не само у вези са границама своје земље, већ и у вези са свим питањима у вези са Државним уговором, али и основим проблемима спољне политике.

⁵⁸⁴ Gerhard Stourzh, *Um Einheit und Freiheit...63-71*.

⁵⁸⁵ The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, January 31, 1947), *FRUS 1947, II*, 121. Амерички и британски представник су се успротивили југословенском захтеву уз опаску да би овакву чињеницу требало да провери и проследи Савезничка комисија, а не „заинтересована делегација“. Касније је договорено да се пошаље упит савезничкој комисији да испита овај случај, а Гусев је задржао право да први испита Пиша када се аустријска делегација следећи пут појави пред заменицима министара. Током марта заиста се установило да је Пиш био „средње“ рангирани службеник Расног уреда као и да је био ангажован у конфискации јеврејске имовине, али и у Уреду за пресељење где је био задужен за имовину Словенаца исељених из Крањске у Србију, Robert Knight, *Denazification and Integration in the Austrian Province of Carinthia*, *The Journal of Modern History*, 79/3, 2007, 580-581.

У међувремену, али другим поводом, у Москви се са Молотовом састао амбасадор Владимир Поповић. Како је јавио у Београд, совјетски комесар му је саопштио да не постоје никакве шансе да Југославија оствари своје претензије у Корушкој због јаког противљења западних влада. Одбијање је било утемељено на уверењу да у Корушкој не постоји иоле значајнији покрет Словенаца који тражи присаједињење Југославији. Највише што се по речима Молотова могло добити биле су гаранције за југословенску мањину у Аустрији.⁵⁸⁶

После тога било је предвиђено да се југословенска и аустријска делегација појаве на заједничкој седници са заменицима министара, али је југословенска страна 7. фебруара тржила одлагање како би стигла да проучи аустријска документа, тј. меморандум.⁵⁸⁷ После изучавања аустријских докумената југословенски представник Јоже Вилфан је пред заменицима 14. фебруара оспорио све чињенице из аустријског документа и то: оне које су говориле о плебисциту из 1920, о саставу становништва у Корушкој, о германизацији, о политичкој ситуацији после рата, о недељивости Корушке и о изборима од 25. новембра 1945. Грубер му је узвратио да је чак и југословенска влада 1921. прихватила валидност плебисцита, а презентовао је цифре које су убедљиво говориле да је већински словеначки део Корушке гласао за највеће аустријске партије. Колико је југословенски наступ био смушен открива нам чињеница да је Вилфан признао да он није доводио у питање да ли је плебисцит из 1920. био поштен, нити је оспоравао цифре са последњих избора. Навео је да су аустријске акције пре плебисцита утицале на његов резултат. Што се тиче избора из 1945. ту је имао једну доста неуверљиву примедбу. Вилфан је признао тачност бројки које је представио Грубер, али је упутио примедбу да такав резултат није значио словеначко опредељење за Аустрију као државу, већ само за те конкретне партије и конкретно друштвено уређење које су оне нудиле.⁵⁸⁸ Укратко, Словенци нису били комунисти, били су убедљиво заговорници парламентарне демократије, али су се из патриотских разлога

⁵⁸⁶ АЈ, ЦК СКЈ, IX, 119/1-16

⁵⁸⁷ The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, February 10, 1947), *FRUS 1947, II*, 127

⁵⁸⁸ The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, February 15, 1947), *FRUS 1947, II*, 131-132-

залагали за уједињење са матицом, у којој је на власти био ауторитативни режим у пуној снази, са стегама које нису попуштале, напротив биле су још јаче.

Пошто су обе делегације саслушане и одвојено, и заједно, заменици министара су коначно могли да се посвете разматрању југословенских захтева. Резултат је наравно био очекиван, јер су једну страну заузели западни представници који су устврдили да сви презентовани документи не потврђују оправданост југословенских захтева. Напротив, сви докази су били супротни са њима. Гусев је покушао да нашироким образлагањем оправда југословенске претензије, реферишући се на допринос Југославије савезничкој ствари и на улогу Аустрије у рату. Врло мало се обазирао на етничка питања, као и на изборе из 1945. и са те стране уопште није покушавао да оправда претензије према јужној Корушкој. Његова жеља је била да се цело питање проследи ад хок комитету на изучавање, али је западна тројка одбила тај предлог као губљење времена. Штавише, амерички представник Марк Кларк је устврдио у допису Стејт департменту да је наступ Гусева био само представа како би се импресионирали Југословени, а да подршка СССР-а није искрена. За Москву, како је оценио Кларк, ово је био само пропагандни моменат и оружје уцене. Уцењивачки потенцијал или корист био је једини разлог да Кремљ стане иза југословенских захтева.⁵⁸⁹ У складу са расправом заменици су 25. фебруара обавестили Савет да се они већином залажу за обнову Аустрије у границама из 1937. године, док је став Гусева, тј. СССР издвојен као мањински.⁵⁹⁰ То је значило да договор није постигнут и питање граница ушло је у групу нерешених питања (иначе највећи део питања је решен или у потпуности или углавном).⁵⁹¹ Питање граница остављено је да се реши у Москви на седници Савета која је почињала 10. марта.

⁵⁸⁹ The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, February 15, 1947), *Исто*, 132-134.

⁵⁹⁰ The United States Deputy for Austria at Council of Foreign Ministers (Clarck) to the Secretary of State (London, February 17, 1947), *Исто*, 134.

⁵⁹¹ Report by the deputies for Austria to the Council of Foreign ministers (London, February 25, 1947), Draft Treaty for The Reestablishment of The Democratic and Independent Austria, *Исто*, 136. Гусев је сматрао да оправданост југословенских захтева подупире британски одговор на југословенки захтев за окупационом зоном у Аустрији од 12. маја 1945. Наиме, тада је југословенској страни речено да решење по којем ЈА мора

4.12. Московска седница Савета министара о Аустрији и југословенски преговори са Западом

У совјетску престоницу југословенска делегација је отпутовала у „најјачем саставу“. У југословенској делегацији били су и Едвард Кардељ и Станоје Симић. Пре него ли је отпутовао за совјетску престоницу, Симић се сусрео са америчким отправником у Београду Каботом, којем је „на мала врата“ изнео ревидирани југословенски предлог у вези са границом према Аустрији. Без много околишања југословенски министар је указао америчком колеги на постојање две бране тј. хидроцентралне на аустријско-југословенској граници, изграђене противно међудржавним споразумима, а које су за 3% умањивале продуктивност југословенских постројења исте намене низводно. Није директно захтевао предају подручја Југославији, али је из његовог наступа било јасно да се то имплицира као некакв југословенски предлог. Симић дакако није одустао од тврдњи о легитимности југословенских захтева ка остатку Коруске, тврдећи да је већи део подручја који се тражио био насељен Словенцима и да Беч никако не може да парира Београду у погледу улоге две земље у рату. Кабот је после овог разговора затражио од Вашингтона да се на неки начин „запуше уста“ Југословенима који су тврдили да је Запад без обзира на чињенице и утемељеност њихових захтева, увек на страни њихових противника, па чак и када су у питању бивше непријатељске земље и самог Запада. Предложио је или да се предложи нови плебисцит, за којег је ценио да би сасвим сигурно завршио поразом Југославије, или да се узме у обзир да се хидроцентралне које је Симић помињао предају Југославији. Други уступак је сматрао минималним јер је у питању било изузетно мало подручје, уз то и настањено Словенцима.⁵⁹²

да се повуче из Коруске не прејудицира коначно решење аустријске границе, а које ће бити донето на мировној конференцији. У истом саопштењу аустријска граница описана је као привремена.

⁵⁹² The Charge in Yugoslavia (Cabot) to the Secretary of State (Belgrade, March 6, 1947), *Исто*, 196-197. Каботу је одговор из Вашингтона стигао тек две недеље касније када му је стављено до знања да у духу Московске декларације из 1943. границе Аустрије остају непромењене и да никакве, па ни најситније исправке не долазе у обзир.

Представници четири силе су се 26. марта усагласили да се југословенска делегација може позвати на конференцију како би изнела своја гледишта у вези са аустријско-југословенском границом, а на сопствени захтев који је упућен два дана раније.⁵⁹³ По договору између главних актера било је утврђено да ће се југословенска делегација обратити Савету 17. априла, а аустријска дан касније. За време излагања једне од делегација требало је да присуствују обе делегације. Пре него ли је југословенска делегација дошла у ситуацију се обрати Савету, Кардељ и Симић су 12. априла имали састанак са америчким државним секретаром Маршалом. Корушка није била једина тема овог састанка, али је том приликом затражено да америчка страна покаже бар мало симпатије према легитимним захтевима Југославије. Иначе, током разговора Кардељ је изразио жаљење што односи између две земље нису на вишем нивоу и изнео став да би требало урадити све што се може на њиховом поправљању.⁵⁹⁴

На самом заседњу Савета на којем је дошло до обраћања Савету, улоге су биле подељене тако да је Кардељ излагао о Корушком питању, тј. о његовом демографском, историјском и стратешком значају⁵⁹⁵, док се Симић ограничио на југословенска репарациона потраживања према Аустрији. У Кардељевом излагању ништа ново није речено, па стога ни Грубер сутрадан није осећао потребу да излаже неку комплекснију аргументацију у прилог Аустрије. Из његовог излагања би ваљало истаћи да је он устврдио да би нарушавање предратних граница његове земље била смрт демократије у Аустрији.⁵⁹⁶

Југословенске територијалне захтеве су, очекивано, потпуно неприхватљивим оценили представници западних земаља. Маршал [који је на месту државног секретара заменио Бернса] је био изричито против југословенских захтева, једнако као и Бевин. Његови су аргументи били јасни, плебисцит 1920. је био фер и демократски, док би губитак траженог подручја за Аустрију био тежак економски ударац. Бидо је био нешто

⁵⁹³ The Secretary of State to the Acting Secretary of State (Moscow, March 26, 1947), *Исто*, 292.

⁵⁹⁴ Memorandum of conversation of Secretary of State (Moscow, April 12, 1947), *Исто*, 328-329.

⁵⁹⁵ The Secretary of State to the Deputy Secretary of State (Moscow, April 17, 1947), *Исто*, 348-349; *Политка*, 18. април 1947

⁵⁹⁶ Gerhard Stourzh, *Um Einheit und Freiheit...* 83.

попустљивији па је тражио да се направи некакав споразум о заједничкој експлоатацији хидроелектрана које је помињала југословенска страна. Бевин је пак сматрао да због тога не би требало одлагати решење границе. Југословенске захтеве [као и репарационе] подржао је једино Молотов, на чије инсистирање је ово питање отишло на даље студирање заменицима.⁵⁹⁷

Током московског заседања дошло је до занимљиве размене писама између југословенске делегације и совјетских дипломата а по питању југословенских планова. Ова је преписка држана у тајности готово две и по године и тек ће југословенске оптужбе на рачун Кремља навести Москву да ову преписку да на увид јавности и то путем штампаних медија. Из постојећих докумената видљиво је да је поменута преписка, објављена августа 1949, у ствари само финализација ранијих консултација на релацији две државе. Наиме, ради се о Кардељевом писму Молотову од 20. априла 1947. у којем је југословенска страна ревидирала своје захтеве за граничним ревидикацијама према Аустрији у два правца. По том документу, крајњи циљ Југославије био је да се од Аустрије исходују минималне граничне измене које би јој по том предлогу обезбедиле контролу над хидроцентралама Лабод и Жвабек. Постојале су две варијанте, у првој је захтевана територија од 210 км², а у другој од свега 63км². У првој варијанти на траженој територији је живело нешто мање од 10.000 становника са јасном словеначком већином, а у другој нешто више од три хиљаде. Етнички гледано прва варијанта је била више оправдана. Иако Кардељ није навео колико је Словенаца живело на територији која се тражила другом варијантом, извесно је из саме конструкције „...нешто лошији“ и „...општина Лабод је била јако германизована.“⁵⁹⁸

У исто време југословенска страна је, изгледа без знања Кремља, и пре консултација са Москвом започела са лобирањем у овом правцу у Лондону. По свему

⁵⁹⁷ The Secretary of State to the Deputy Secretary of State (Moscow, April 19, 1947), *FRUS 1947, II*, 363; *Политика*, 21. април 1947.

⁵⁹⁸ Нота владе СССР-а влади ФНРЈ (29. август 1949), *Југословенско-совјетски односи...*, 511-521. Кардељев предлог истоветно је наведен и у ноти владе СССР-а од 11. августа исте године. Обе ноте пренела је и *Известија*.

судећи, прве разговоре у том правцу су предводили Леонтић и Владимир Велебит⁵⁹⁹, да би после московског заседња ту тему преузели Симић и Беблер. Деловало је да би тако нешто имало извесне шансе за успех. Мада је евидентно да је југословенски став, да ли формално, да ли неформално, циркулисао међу западним дипломатама, јер је Кардељ на састанку са Стаљином и Молотовим изјавио како је Бидо најавио француску подршку југословенским захтевима према електричним централама Лабод и Жвабек. С обзиром на то да је у току рада Савета Бидо говорио о заједничком коришћењу вода Драве, његова изјава није нужно морала да значи и подршку за исправком границе. У сваком случају, Молотов је исправио Кардеља наводом да је Бидо то поставио нешто другачије.⁶⁰⁰

Што се тиче Британаца, тему је први начео британски амбасадор Пик управо у разговору са Леонтићем на званичном пријему у амбасади Уједињеног Краљевства у Београду. Иако разговор није започео темом Корушке већ питањем билатералних односа и писања југословенске штампе о политици Лондона, Пик је врло директно упитао Леонтића да ли би се променило ишта у југословенском држању уколико би се Британија заложила за југословенски захтев у вези са централама? Леонтић није био спреман да одговори. Вероватно није био ни овлашћен. Пик је наговестио да би, уколико би британско залагање довело до промене југословенског држања према Британији, то могло произвести неки резултат у корист Југославије. Зато је затражио да Леонтић разговара са Беблером о овом питању.⁶⁰¹ Пик је о овој теми разговарао и са Беблером шест дана касније. Беблер је с југословенске стране изразио начелно одобравање предлога о хидроцентралама, али уз опаску да Британија не би требала да за тако нешто очекује салве аплауза, али и да би то позитивно утицало на перцепцију Британије у југословенском јавном мњење

⁵⁹⁹ Владимир Влатко Велебит (1907-2004), у току рата шеф југословенске војне мисије у Италији и Лондону. После рата помоћник министра иностраних послова, амбасадор у Риму (1953) и Лондону (1953-1956). в. *Српски биографски речник*, 2, (В-Г), Нови Сад 2005

⁶⁰⁰ Извештај о преговорима потпредседника Савета министара ФНРЈ Е. Кардеља са председником Савета министара СССР Ј. В. Стаљина (Москва, 19. април 1947), *Исто*, 175.

⁶⁰¹ Забелешка Министарству иностраних послова, Београд 2.5.1947, *Напукли монолит...*, 624-626.

у и политици. Иако је упутио позитиван сигнал, југословенски дипломата је ипак остао при ранијим захтевима своје земље.⁶⁰²

Можда би се из Пиковог става, али и из раније помињаног дописа америчког отправника Кабота могло закључити да је у дипломатским круговима у Лондону и Вашингтону било озбиљних гласова који су лобирали у корист Југославије. Који су били њихови прави мотиви данас је тешко реконструисати, али чињеница да су се разговори дипломата на ову тему наставили сведочи да је југословенска акција ипак имала неко реално утемељење и да надања нису била без основа.

С друге стране, Аустријанци су били начисто да Совјети не стоје заиста иза Југославије по овом питању и да је њихова подршка Југославији више декларативна него суштинска. Грубер је располагао информацијом да је Молотов у разговору са Маршалом изјавио како је свестан да Беч никада неће пристати на одсецање своје територије и да би било најбоље да се о овом питању договоре директно Југославија и Аустрија. Како је рекао, спор је најбоље било решити тако што би Југославија извршила заплону аустријске имовине на својој територији, чиме би се компензовала недобијена територија.⁶⁰³

Праве разговоре на ову тему покренуо је министар Симић приликом сусрета са британским дипломатом Филипом Ноел-Бејкером 14. јуна 1947, дакле после сесије Савета министара. Из Бејкеровог одговора није се дао ишчитати Пиков оптимизам, али ни Бевиново одобравање. Колико је јасно из Симићевог наступа, Београд се раније договорио са Французима да они презентују и подрже југословенске захтеве за два централама. Сем централа, тј. места Лабод и Жвабек, југословенска страна је тражила и прикључење округа Пилберк. Аргументација је била да је подручје етнички словеначко, али и да су две електране саграђене у супротности са билатералним уговором две земље о коришћењу водног потенцијала Драве, те да Југославија има право и да затражи да две централе буду срушене. Додатни аргумент био је тај што се Британија противила југословенској намери да се добију репарације од аустријске стране, па би овом граничном корекцијом и то питање било решено. Једна од индикативних реакција Британца била је опаска да су

⁶⁰² Забелешка о разговору Беблера са британским амбасадором Пиком 8.5.1947, *Исто*, 626-627.

⁶⁰³ Robert Knight, *Der Kärnten Grenzfrage und der Kalte Krieg*, Carinthia I, (1985), 328.

Французи граничном исправком на рачун Италије добили мало, али да су навукли на себе велики гнев италијанске популације.⁶⁰⁴

Беблер и Пик су о овој теми разговарали и у току августа. Пик је југословенском саговорнику пренео да је британска влада расправљала о југословенском предлогу, али да му није познато какав је закључак био донет. Британски амбасадор је такође нагласио да би за југословенску ствар било од помоћи када би се Београд определио за учествовање у Маршаловом плану и када би се позитивно завршили преговори око обештећења за британску имовину у Југославији.⁶⁰⁵ У светлу ове Пикове изјаве можда би се могло и претпоставити да је Лондон играо игру којом је покушао да од Југославије исходује концесије у погледу национализоване британске имовине, али и да би приволео Београд на учешће у Маршаловом плану што би евидентно довело до конфликта с Москвом. А можда је у питању било и тактичко испитивање терена како би се проверио степен независности или зависности ФНРЈ од Москве.

Напоследку је до података о разговорима са Британцима дошла и Москва. Али не званичним каналима, већ путем југословенског представника при Високој комисији за Аустрију Душана Кермавнера који је обавестио совјетске представнике о разговору Симића и Ноел-Бејкера. Совјетски амбасадор је то представио Титу и Кардељу, али без неког претераног незадовољства самовољом југословенских власти. Тито је одговорио да је Кермавнер одвише слободно тумачио југословенску платформу и да се ту радило више о некаквој интерној платформи југословенске владе. У разговор се укључио и Кардељ који је обавестио Лаврентјева о разговору Симића и Ноел-Бејкера, али је он то ставио у другачији контекст. Наиме, Леонтић је у разговору са британским министром Хектором Макнејлом 18. јула, закључио да би Британија можда била спремна на незнатне територијалне уступке, иако му је потоњи саопштио да се предлог студира (у вези са електранама) и да ће влада у Лондону тешко променити свој став. У том контексту, по

⁶⁰⁴ Zabeleška o razgovoru između Noel-Bakera, ambasadora Pika, poslanika Jungera, s jedne strane, i ministra Simića, Vujašinovića i pom. min. Beblera, s druge strane, 14.6.1947., *Напукли монолит...*, 636.

⁶⁰⁵ Zabeleška o razgovoru Beblera sa britanskim ambasadorom Charlesom Peakom 11.8.1947., *Исто*, 643-645. То што се Пиково презиме некада исправно пише у оригиналу а некада као транскрибовано на српски и поред тога што се имена других актера наводе по енглеском извору није грешка аутора, већ је тако наведено у извору.

Кардељевим речима, Симић је пожурио са изношењем југословенске платформе, јер је тек Леонтић био овлашћен да то учини званично. Тито је додао да је Симићев предлог био једна од тачака југословенских захтева. Од Москве је затражио да одигра политичку игру, у којој би тражила да се Југославији препусти 300км² уз изјаву да се СССР нада да ће Београд пристати на овај минимални уступак, а у интересу мира. То би, како је Тито планирао, смекшало Британце који би потом пристали на југословенских 210км². Тито је сматрао да Лондон оклева да изнесе и подржи југословенски план самоиницијативно, у страху од реакције у Аустрији. На упит совјетског амбасадора о француском ставу, Кардељ је одговорио да се остало при обећању Бидоа (из Москве) да ће Париз подржати ревизијације уколико их подржи и Лондон.⁶⁰⁶

С друге стране, Британци су сматрали да југословенско одустајање од територијалних захтева, тј. њихово сужење на подручје хидроцентрала има везе са застојем у спровођењу петогодишњег плана. Наиме, британске анализе су говориле о хроничној несташици струје у Југославији која је ометала процес индустријализације, па су наведена постројења била нужна за превладавање апострофираних проблема.⁶⁰⁷

Иако је совјетски представник при Комисији за Аустријски споразум знао за разговоре Ноел-Бејкера и Симића, он је на седници тог тела од 22. септембра 1947. захтевао да Савет министара још једном саслуша југословенске аргументе. Штавише, он је тврдио да југословенски допринос савезничкој победи обавезује савезнике да се југословенским захтевима макар делимично изађе у сусрет. Наравно, овде је била реч о совјетској подршци југословенским захтевима изнетим у Москви, а не онима који су изнети Форин офису. Они нису третирани као званични, јер о њима никада није

⁶⁰⁶ *Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са маршалом Ј. Б. Титом и замеником председника Савета министара ФНРЈ Е. Кардељом (5. август 1947), Југословенско-совјетски односи...*, 205-207. О разговору Леонтића и Мекнејла: FO 371/67446/R10046. Што се тиче Душана Кермавнера остаје питање колико је ова његова несмотреност имала удела у његовом склањању са политичке сцене у лето 1948. када је био један од осумњичених са сарадњу са Гестапоом током заточења у немачким концентracионим логорима Флосенбург и Бухенвалд.

⁶⁰⁷ *Official note Marjoribanks, 8. August 1947.* FO/371/64047/C11016 (Извештај је потписао Џејмс Марџорибенкс, заменик министра спољних послова са задужењем да заступа Британију у мировним преговорима у вези са Аустријом.

расправљао Савет министара, иако их је Београд изнео пред све чланице Савета понаособ.⁶⁰⁸ И сама Југославија се обратила Комисији за аустријски уговор са захтевом да њен представник буде саслушан пред овим телом, али до тога није дошло услед противљења представника западних земаља у Комисији.⁶⁰⁹

Даљих расправа на ову тему није било до средине јесени исте године. Тада је уследила нова иницијатива Југославије, али овога пута уперена ка Москви, а не ка Западу. Како је Велебит навео у разговору са Лаврентјевим како Енглези и Американци нису желели да изађу у сусрет чак ни минималним захтевима Југославије, Београд је био принуђен да промени стратегију и да својим захтевима да нову врсту оправдања. У исто време када се одвијао овај разговор, а у питању је 11. новембар, амерички дипломата Кевендиш-Кенон који се налазио у Југославији није искључивао могућност да Британци попусте Југославији, јер како је ценио, Лондон је поново оживео, како је назвао, „меку фазу“ у односу на Титов режим. То се огледало у серији преговора и разговора између две стране, почев од Ноел-Бејкерове посете.⁶¹⁰

Да ли је југословенска страна имала другачији утисак, или је код Совјета покушавала да остави утисак да не постоји никакво приближавање с Лондоном остаје да се види. Како год, Велебит је саопштио Лаврентјеву да је главни мотив за одбијање југословенских захтева са стране Лондона и Вашингтона плебисцит из 1920. и из тог разлога Београд је планирао да потре ту аргументацију. Најновији план био је да Југославија тражи да јој се припоје они делови Корушке који су на плебисциту гласали за припајање Југославији, а на основу праксе која је већ била примењивана после Првог светског рата. Дакле, радило се о парцијалној имплементацији. По том плану радило се о деловима јужне Корушке површине 1140 км² са 44.000 становника. Граница ове територије ишла је током реке Драве изузев Лабода и Жвабека који су били с друге стране реке. Један од аргумената био је да је две трећине општина чије се припајање тражило на

⁶⁰⁸ Robert Knight, *Der Kärnten*..., 330-331.

⁶⁰⁹ „Изјава новинарима амбасадора ФНРЈ у Великој Британији др Љубе Леонтића, дата поводом југословенског захтева према Аустрији, Лондон 4. децембар 1947“, *Документи о спољној...*, 1947, II, 389. Југославија се обратила нотама 30. септембра и 5. октобра.

⁶¹⁰ “The ambassador in Yugoslavia (Cannon) to the Secretary of State“, *FRUS 1947 IV*, 849-850.

плебисциту 1920. гласало за присаједињење Југославији и то у односу 65% наспрам 35%. Лаврентјев који је још у августу чуо сасвим другу платформу од Тита и Кардеља, није крио изненађење променом југословенског става. Једино што је могао да саопшти Велебиту било је да ће по овом питању морати да контактира Москву.⁶¹¹

Одговор Москве стигао је после непуне две недеље и био је у принципу негативан, јер је Кремљ саопштио да не види разлога за редуковање југословенских претензија према Аустрији.⁶¹² То је можда и било логично с обзиром на то да је Новиков још крајем септембра бранио максималистичке позиције Београда.

Без обзира на став Москве и своју жељу Југославија током 1947. више није имала прилике да пред Саветом министара понови своје захтеве. Иако је још 31. октобра поднела молбу да се изнесе своју нову платформу на седници „четворке“ која се одржавала у Лондону [25. новембар - 15. децембар], и исту поновила преко амбасадора Леонтића 1. децембра, чланови Савета јој нису изашли у сусрет.⁶¹³ Југословенској страни је остало једино да се огласи преко свога амбасадора у Великој Британији и изрази незадовољство таквом одлуком. Леонтић је искористио прилику да у обраћању јавности понови захтев ФНРЈ за прикључењем „[...] национално југословенске територије Корушке Југославији“. Томе је додао и захтев за репарацијама као и захтев за гарантовање националних права „[...] оних националних југословенских мањина које би остале и даље унутар Аустрије после задовољења југословенских територијалних захтева.“⁶¹⁴

⁶¹¹ Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са замеником министра иностраних послова ФНРЈ В. Велебитом, 12. новембар 1947, *Југословенско-совјетски односи...* 226-227.

⁶¹² Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са замеником министра иностраних послова ФНРЈ В. Велебитом, 24. новембар 1947, *Исто* 228.

⁶¹³ *United States Department of State Foreign relations of the United States, 1947. Council of Foreign Ministers; Germany and Austria, Volume II*, Washington DC 1972, 745.

⁶¹⁴ „Изјава новинарима амбасадора ФНРЈ у Великој Британији др Љубе Леонтића, дата поводом југословенског захтева према Аустрији, Лондон 4. децембар 1947“, *Документи о спољној...*, 1947, II, 387-389.

4.13. Слободна територија Трста. Формирање и проблеми конституисања

С обзиром да је главна етапа мировног уговора са Италијом завршена ефективно децембра 1946. окончањем седнице Савета министара у Њујорку, наредне године питање Трста било је у сенци почетних дипломатских радњи на решавању немачког и аустријског проблема. Пре него што уопште започенемо са излагањем овог дела италијанско-југословенских и југословенско-англоамеричких односа морамо се вратити корак уназад и скренути пажњу да је у последњој фази рада Савета министара иностраних послова у Њујорку дошло до директних разговора између две стране и до извесног отопљавања односа. Чињеница да је Мировни уговор са Италијом сачињен и да ће он нужно водити ка укидању савезничких контролних тела на Апенинима навела је југословенску владу да приступи успостављању дипломатских односа са Римом. Процес је трајао од краја 1946. до 4. априла 1947. када је на место политичког [ипак не дипломатског] представника ФНРЈ у Риму постављен Младен Ивековић.⁶¹⁵

Да бисмо ушли у проблематику формирања и функционисања Слободне територије Трста вратићемо се мало даље у прошлост, тј. на период после београдског и девинског споразума из јуна 1945, када је простор Јулијске крајине подељен „Моргановом линијом“ на територију Зоне А и Зоне Б Јулијске крајине, тј. на зоне под управом савезничких и југословенских снага. Ово је нужно јер је због неуспеха имплементације политичких решења подручје СТТ за свих својих седам година постојања у ствари било Војно подручје, а питање зона је у ствари питање војног присуства. Зона Б Јулијске крајине којом је администрирала Југославија обухватала је готово цело истарско полуострво изузев сем Пуле и град Ријеку, те подручја источно од Горице до аустријске границе. На територији Зоне Б југословенске власти организовале су војну управу са седиштем у Пазину. Сем органа Војне управе, на простору зоне Б деловали су и цивилини органи власти оличени кроз Покрајински народни одбор за Словенско приморје, Градски народни одбор Ријека и Обласни народни одбор за Истру који је имао мрежу нижих котарских,

⁶¹⁵ Миљан Миликић, *Трићанска криза...*, 148-149. Политички односи успостављени су 10. фебруара 1947.

градских и месних народних одбора.⁶¹⁶ На челу Војне управе ЈА стајао је генерал Петар Драпшин, којега је убрзо заменио генерал Вјећеслав Хољевац.⁶¹⁷ ВУЈА је имала стварну власт на подручју, иако је формално њен задатак био да надгледа спровођење споразума са савезницима и да координира рад цивилних власти на терену тј. да усклађује међусобни рад поменутих одбора и њихов рад са потребама Војне управе.⁶¹⁸

Потписивањем Мировног уговора у Паризу и његовом ратификацијом⁶¹⁹ уследила је измена у организацији власти на терену. Војна управа ЈА ограничава се на рад само у Зони Б новоформиране Слободне територије Трста. Да не би било забуне, ваља појаснити да се Зона Б више на протеже на цело подручје Истре и Ријеке, већ само на северозападни део полуострва од „Морганове линије“ на северу до тзв. „француске линије“ на југу, тј. до ушћа реке Мирне у Јадранско море. То значи да су у садашњем хрватском делу Истре у оквир Зоне Б улазили Бује, Умаг и Новиград а на територији данашње Словеније целокупно Словеначко приморје са Копром као највећим градом. На северном одсеку некадашње Зоне Б која је обухватала простор између старе југословенско-италијанске границе и „Морганове линије“ успостављена је државна граница између ФНРЈ и Италије. Та граница је успостављена на територији западно од „Морганове линије“ чиме се југословенска власт протегнула и на неке територије са којих се јуна 1945. повукла. У питању је простор данашњих словеначких места Нова Горица, Бовец и Сежана.

Савет безбедности УН је већ 10. јануара 1947, дакле месец дана пре потписивања Мировног уговора са Италијом примио и испитао анексе на Предлог мировног уговора, а који су се тицали формирања владе СТТ. У складу са тим, СБ УН је одобрио три документа који су се односили на тај сегмент: инструменте за прелазни режим, трајни

⁶¹⁶ Патриција Жужић, *Територијално-административни устрој на подручју данашње Истарске жупаније за раздобље од 1945. До. 1990: Прилог за израду схематизма управе*, Вјесник истарског архива, 14-16, Пазин 2009, 191; Милјан Милкић, *Everyday Life during the Crisis: Te Yugoslav Military Government in the Julian Region, 1945-1954*, Nations at war, Sophia 2014, 89-100

⁶¹⁷ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *Трићанска криза 1945-1954*, Београд 2009, 25.

⁶¹⁸ П. Жужић, нав дело, 191-192.

⁶¹⁹ Указ о ратификацији Мировног уговора са Италијом, *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије*, , 29. VIII 1947, 1047-1068.

статут и инструменте у вези са слободном луком.⁶²⁰ То је био први корак у формирању СТТ. Даљем раду на организацији власти и испуњавању одредаба из мировног уговора могло се приступити тек пошто је сам уговор ступио на снагу, тј. од 15. септембра 1947. Британске снаге које су се на том подручју налазиле од маја 1945. прешле су под манадат Уједињених нација као ВЕТFOR (British Element Triest Forces) док су се америчке снаге по истом мандату организовале као TRUST (Trieste United State Troops). Органи Војне управе ЈА преузели су управу над зоном Б и у том циљу формиран је нарочит Одред ЈА под командом генерала Анте Банине.⁶²¹

Слободна територија Трста имала је површину од 738 квадратних километара од чега је под управом англо-америчких снага било 222 квадратна километра, а под југословенском 516км². На територији Зоне А живело је 262.000 становника, на територији Зоне Б 71.000. На простору под савезничком војном управом убедљиву већину су чинили Италијани, док су Словенци чинили између петине и трећине становништва, у зависности од извора и времена прављења пописа. На простору Зоне Б по југословенском попису из 1945. већину становништва су чинили Хрвати и Словенци, док су Италијани били у мањини. Западни савезници су ове резултате сматрали за фалсификоване тврдећи да незнатну већину чини италијанско становништво.⁶²²

Међутим, иако је све било договорено и чинило се да ће примопредаја, односно запоседање подручја тећи без инцидената, током успоставе нових зона одговорности дошло је до неколико тешких инцидената. Наиме, југословенске војне власти су очекивале

⁶²⁰ UN, S/RES 16 (1947)

⁶²¹ Miljan Milkić, *Das Freie Territorium Triest unter Jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954*, Beiträge zur Militärgeschichte, 2012, bd. 71, 325-336.

⁶²² Спорно је било питање тзв. неопредељеног становништва, којег је по југословенском попису из 1945. било близу 7.000. Западне земље су тврдили да је у питању италијанско становништво које је или натерано да се изјасни као неопредељено, или се из страха тако изјаснило, или да их је комисија просто тако забележила. Како је однос Хрвата и Словенаца над Италијанима био око 36.300 наспрам 29.965 са тих 7.000 неопредељених број Италијана би био незнатно већи, за неколико стотина. С друге стране, југословенски комунисти су тврдили да су у питању Хрвати који су због процеса италијанизације изгубили јасан национални идентитет, па нису знали како да се изјасне. Тај процес је био нарочито евидентан у котару Бује. Касније је тај број волшебно „пао“ на око 2.000 људи. видети: Julij Beltram, *Pomlad v Istri (Istrsko okrožje zone B STO 1947-1952)*, Koper 1986, 11 и 37 .

да ће део југословенских снага бити стациониран и у Зони А, као што је то било и до тада у складу са споразумом у Девину од 20. јуна 1945. Када се сазнало да то ипак неће бити тако, у штаб савезничких снага у Удине упућен је официр Трипо Вучинић да изрази протест. У ноћи између 15. и 16. септембра 1947. снаге ЈА су ушле на Словеначко приморје. Штавише, команда југословенских снага је упутила и ултиматум да ће ући у Трст. Заплет са тешким последицама спречен је захваљујући присебности једног америчког наредника који је тешким митраљезом препречио пут југословенској колони.⁶²³ Можда је управо то догађај који су амерички извори описали као „...маневар којим би се утврдило колико далеко (југословени) могу да иду у поправљању своје позиције користећи се блефом и застрашивањем.“ Исти извор даље наводи „...да је хладнокрвна и одлучна акција америчких војника и официра осујетила ове акције“.⁶²⁴ Штавише, западни савезници су се жалили да су јединице Југословенске армије пожуриле да на северном сектору поседну нову италијанско-југословенску границу. По њиховом тумачењу, а у складу са договором представника САД, Велике Британије и СССР-а, савезничке трупе су требале да се повуку на нову демаркациону линију до 16. септембра у 10 часова пре подне. Већ 15. у 10 часова увече, југословенске снаге су почеле да прелазе „Морганову линију“. Оправдање југословенских команданата било је да они желе да нову граничну линију поседну до поноћи, када мировни уговор званично ступа на снагу. Савезничка команда је, како би се избегли тежи инциденти, наредила својим снагама да се повуку што је пре могуће. У исто време у Трсту су избиле демонстрације у којима је учествовало преко 50.000 Италијана.⁶²⁵ Исте ноћи, после више од две године од првог запоседања града, југословенске снаге су ушле и у Пулу. У граду су затекли ситуацију да су савезничке снаге у повлачењу знатно оштетиле лучке инсталације. Савезничка команда, нарочито команда америчких снага је одбила овакве инсинуације, као и наводе југословенске штампе да је било малтретирања југословенских грађана од стране америчких трупа у повлачењу.⁶²⁶

⁶²³ Бојан Димитријевић, *нав. дело*, 37. По Жан-Батист Дуроселу радило се о одреду од око 2.000 југословенских војника под командом Данила Лекића, Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 253.

⁶²⁴ The situation in Trieste, *Intelligence review*, issue 84, 25. September 1947, 10-11.

⁶²⁵ Yugoslav Troops advance to New Border Ahead to Schedule, *Исто*, issue 83, 18. September 1947, 6-7.

⁶²⁶ Види фус. 290. Наиме, југословенска штампа, пре свега *Приморски дневник* и *Борба* су још од почетка 1947. писали како Италијани и Савезничка управа врше демонтажу индустријских постројења из Пуле. Циљ није био само пуко преношење имовине, него и изазивање иселавања италијанског становништва из тог

Истини за вољу, југословенска страна је још раније била упозната са дислокацијом и продајом индустријских постројења из Пуле и у том смислу је протествовала још почетком јануара 1947.⁶²⁷

Рад Војне управе ЈА био је у целости ослоњен на органе ФНРЈ. У своме раду она се руководила инструкцијама Министарства народне одбране, Министарства иностраних послова и Министарства финансија. Размена добара између зоне Б и Југославије вршила се преко клириншког рачуна у Народној банци Југославије и рачуна Истарске банке у Копру.⁶²⁸ Ваља напоменути да од образовања Војне управе на територији некадашње Зоне Б, тј. оне успостављене споразумима у Београду и Дуину, у оптицају није био југословенски динар, већ специфична врста новца под називом југолира или Б лира. Наведену новчаницу издавала је Господарска банка за Истру, Ријеку и Словенско приморје коју је установила Војна управа. Разлога је било више, али то није тема овог рада. До октобра 1946. курс између југолире и италијанске лире био је једнак, да би од тог момента курс био промењен у односу 2:1 у корист југословенске. По укидању Зоне Б Јулијске крајине у том делу ФНРЈ у платни промет је уведен динар, док је југолира наставила да егзистира на простору Зоне Б СТТ до 5. јула 1949, када је цео тај простор укључен у платни промет ФНРЈ.⁶²⁹

На подручју Зоне А стање је остало непромењено у односу на период од успостављања савезничке војне управе. Чак ни чињеница да су подручја зона А и Б била део истог међународно-правног ентитета није довела до веће унификације овог подручја. Органи савезничке војне управе одбили су предлог југословенских војних власти да се у

града. Југословенска штампа је тврдила и да је готово цео град био демолиран, од привредних објеката до стамбених и породичних кућа, па се наводи да су уништене електричне инсталације, поскидана врата, прозори и окна, а с циљем да се место учини безусловним за живот. видети и: Julij Bertrma, *Pomlad v Istri (Istrsko okrožje Cone B STO 1947-1952)*, Koper 1986, 30-31

⁶²⁷ Протест Војне управе Југословенске армије за Зону Б Јулијске крајине Заједничкој економској комисији у Трсту поводом одношења индустријске опреме и материјала из Пуле, Опатија, 14. јануара 1947, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1947, I*, Београд 1985, 3-5.

⁶²⁸ Миљан Миликић, *Трићанска криза.....*, 180.

⁶²⁹ Prinčič Jože, *Primorsko gospodarstvo v času vojaških zasedbenih con (1945-1954)*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2008, 1, Ljubljana 2008, str. 147-161.

складу са мировним уговором успостави слободан промет роба између две зоне. Они су сматрали да стање треба да остане непромењено у односу на стање пре ступања на снагу мировног уговора, иако је мировни уговор и дефакто и дејуре изменио стање на терену. Њихов став је имплицирао да се размена добара и даље има вршити у складу са италијанским законодавством и прописима, а у вези са увозом и извозом робе. Представницу ВУЈА-е сматрали су да се оваквим ставом савезничке команде у Зони А флагрантно крше одредбе мировног уговора.⁶³⁰

Један од првих и кључних проблема са којим су се суочиле све стране уплетене у проблем СТТ био је избор гувернера. Многа имена су била у игри још од јануара 1947, а њима су се понајвише бавили италијански медији. Већ половином јануара као кандидати су помињани швајцарски генерал Гуизан и холандски представник при УН-у Ван Клефенс, у фебруару је циркулисало име Белгијанца Боисеа па Норвежанина Ноаа и шведског генерала Норденскјелда, а Француска је предлагала шпанског републиканског дипломату, службеника УН-а Пабла де Азкарате. Сталне чланице Савета безбедности су се састале 21. априла 1947. у оквиру заседња Савета министара у Москви да би расправљале о кандидатима за гувернера. СССР је предложио Георга Брантинга, социјалдемократског посланика шведског парламента, што није било по вољи ни САД, ни Велике Британије због његових изразитих социјалистичких ставова. Французи су протезирали кандидатуру већ помињаниог белгијског дипломате, Американци швајцарског генерала, а Британци Јужноафриканца Лејфа Енгеланда. Потоњи је био потпуно неприхватљив за Југославију.⁶³¹ Сувишно је напомињати да је договор изостао.

Ваља напоменути да је почетком године дошло до битног заокрета у америчкој спољној политици. Дотадашњег шефа америчке дипломатије Џејмса Бернса заменио је много одлучнији и енергичнији бивши начелник америчког генералштаба Џорџ Маршал. Промена је била узрокована променом правца америчке спољне политике. Вашингтон је одустао од основних пермиса Рузвелтове политике коегзистенције са СССР-ом коју је је у већој мери настављао и Бернс, и одлучила се, како би то амерички историчари и политиколози рекли, да се укључи у Хладни рат, тј. да одговори на оно што су они видели

⁶³⁰ Миљан Милкић, *Трићанска криза...*, 181.

⁶³¹ Јанко Јери, *Tržaško vprašanje...*,

као „комунистичку претњу“. Све разлике између савезника понајвише су се изражавале кроз немогућност да се нађе било какво решење за немачко питање и у виду својеврсне пропасти конференције Савета министара спољних послова у Москви, марта-априла 1947. У таквој атмосфери је протицало конституисање органа власти СТТ. То је било време јавне прокламације два кључна америчка хладноратовска документа, тј. стратегије: Труманове доктрине и Маршаловог плана. Сама срж Труманове доктрине можда је понајбоље описана у једној анализи написаној исте године када је и прокламована. У тој се анализи каже да је Труманова доктрина била „...обећање да ће се употребити амерички долари, ако не и више, како би се зауставио комунизам.“ Аутор анализе оставио је суду историје да докаже да ли „[...] амерички долари могу зауставити доктрину која своје главне изворе и тло налази у бедности и сиромаштву [...]“.⁶³² Ово су главне поставке и доктрине и Маршаловог плана као кључног оруђа имплементације прокламованог начела.

Да је договор напосто било немогуће постићи сведочи и чињеница да су западне земље одбиле и совјетски предлог да се за гувернера именује француски дипломата Дежан, иначе амбасадор у Прагу. Овакав предлог Москве одбијен је по изговором да је „дентлменским“ споразумом предвиђено да гувернер не може бити представник нити једне од великих сила, а у ствари зато јер га је Вашингтон сумњичио да је симпатизер Совјета. Укупно је до краја јуна у оптицају било деветнаест имена, међу њима седам Скандинаваца (четири Швеђанина и три Норвежанина), пет Латиноамериканаца (Мексиканац, Панамац, Чилеанац, Перуанац и Колумбијац), два Швајцарца, Француз, Белгијанац, Холанђанин, Јужноафриканац и Шпанац.⁶³³

Како би се ствар убрзала, британски амбасадор при УН упутио је 13. јуна 1947. писмо којим је тражио да се одреди што ранији датум за расправу о именовању гувернера СТТ. Коначно, на 143. седници Савета безбедности УН-а совјетски представник Громико је тражио да се одложи питање избора гувернера док се не заврши процес ратификације

⁶³² Edwin Borehard, *Intervention—The Truman doctrine and The Marshall plan*, *The American Journal of international Law*, vol 41, No.4, 1947, 885-888. Да не би било забуне, иако набијен жестоком антикомунизмом и антисовјетским ставом, у толикој мери да совјетски систем изједначава са национал-социјализмом, чланак има крајње критичан став и према Трумановој доктрини и Маршаловом плану. Могло би се рећи да је он на трагу америчког изолационизма.

⁶³³ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 260

мировног уговора. Совјетски став био је да је укључивање тог питања у агенду Савета безбедности пре договора представника четири силе беспотребно губљење времена, али је тај захтев одбијен са већином од девет гласова (СССР је био за, а Француска се суздржала).⁶³⁴ Коначно, на 155. седници Савета безбедности од 10. јула одлучено је да се именује Поткомитет који је требао да прикупи информације о свим досада предложеним кандидатима, као и о могућим предлозима и да их представи Савету. Поткомитет је то и учино 10. септембра, а Савет безбедности је на седници од 24. септембра позвао четири сталне чланице да одрже неформалне консултације на ову тему. Како је на свом 223. заседању СБ установио да договор између четири чланице није постигнут, одлучено је да се упути позив владама Југославије и Италије како би оне покушале да у међусобном договору нађу одговарајућег кандидата. Њихов предлог је требало да Савету буде упућен најкасније до 5. јануара 1948. године⁶³⁵. Италијанске власти су писмима од 12. и 15. јануара 1948. обавестиле Савет безбедности да директни разговори са југословенском владом нису довеле до никаквог резултата. Представник Југославије је писмо исте садржине послао истог дана када је у СБ стигао други италијански допис.⁶³⁶

У име Београда преговоре са италијанском страном водио је тадашњи југословенски посланик у Риму др Младен Ивековић који је на том месту заменио Словена Смодлаку. Са италијанске стране учествовао је генерални секретар италијанског министарства спољних послова Франсони. Наиме, Ивековић се обратио министру спољних послова Сфорци (наследио Ненија) који га је упутио на свог генсека. Југословенски амбасадор је 27. децембра предао југословенску листу кандидата на којој су се налазили Емил Станг млађи [некадашњи председник норвешке Лабуристичке странке и један оснивача Комунистичке партије Норвешке], председник норвешког Врховног суда и имена чехословачког судског генерала [такође левичара] Бохуслава Ечера и већ помињаног Брантинга. Италијанска влада је одбила ове предлоге уз опаску да Рим сматра да би гувернер требао да буде из неке неутралне земље, са којом Италија није била у

⁶³⁴ *Yearbook of the United Nations*, 1946-1947, New York 1947, 352.

⁶³⁵ Званично саопштење Савета безбедности Уједињених нација у вези са одређивањем гувернера Слободне територије Трста, Њујорк 18. децембар 1947, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1947, II*, Београд 1986, 530.

⁶³⁶ *Yearbook...*, 1947-1948, 352

ратном стању [Брантинг је био из Шведске која је била неутрална], и предложила двојицу Швајцараца. Рим је кандидовао већ помињаног генерала Анри Гуизана [у време рата начелника швајцарског Генералштаба који је креирао планове швајцарске одбране у случају нацистичке агресије] и Волтера Ота Стукија [бившег посланика у Паризу и Вишију]. На следећем састанку две стране одржаном 3. јануара Београд је предложио већ помињаног француског дипломату Дежана и шпанског дипломату Азакартеа. Контрапредлози Рима били су Паул Риге (швајцарски правник и дипломата и потоњи генерални секретар Међународног Црвеног крста) и такође помињани Лејф Енгеланд. Иако је потпуно јасно зашто је други кандидат био неприхватљив за Београд, за првог је одбијање остало без јасног објашњења.⁶³⁷

Иако је било јасно да нема ни минума консензуса око имена за избор гувернера, совјетски представник у УН-у је на 223. седници СБ тражио да чланови Савета изнесу своја виђења или ставове око неких имена која су предложили Рим и Београд. Већина чланица је била против тога, па су сталне чланице поновно позване да одрже консултације о том проблему. До консултација никада није дошло, па је Савет безбедности на седници од 9. марта једино могао да констатује да нема договора и да то питање „стави на лед“, уз изјаву да се ово питање одложи, али да ће бити стављено на расправу чим га нека од чланица Савета покрене.⁶³⁸

⁶³⁷ Janko, Jeri, *нав. дело*, 199; Миљан Миликић, *Трићанска криза...*, 183-184.

Гусиан је вероватно био неприхватљив за југословенску владу и из разлога јер је пре рата био члан Патритоске лиге швајцарске, организације која је наводно била пронацистичка и антикомунистичка. Ни то што је био један од главних ослонаца швајцарске неутралности у рату, није му ишло у прилог. Без обзира да ли је то био прави разлог или није, њихова кандидатура је одбачена јер су је и сами кандидати одбили још априла и септембра 1947, *Југословенско-совјетски...*, 242.

⁶³⁸ *Yearbook ...1947-1948*, 353.

**5. ДИПЛОМАТСКА БОРБА У ИЗМЕЊЕНИМ ОКОЛНОСТИМА:
1948-1955**

5.1. Питање Трста у светлу усложњавања спољнополитичког положаја Југославије

Док су се Југославија и СССР и Запад углавном бавили проблемом Аустрије, а Хладни рат улазио у своју одлучнију фазу, италијанска дипломатија је тражила начина да покрене питање ревизије мировног уговора. Један од адута двојца који је руководио италијанском спољном политиком Де Гаспери - Сфорца био је тај што су се приближавали парламентарни избори у Италији, па се рачунало на неку врсту пријатељског геста од стране западних земаља како би се стекла премоћ над италијанским комунистима. Та позиција темељила се и на пропасти преговора око избора гувернера, која је показала да је стање утемељено мировним уговором неодрживо на дуже стазе. Тако је и дошло до Трипартитне декларације од 20. марта 1948. којом су владе у Паризу, Лондону и Вашингтону предлагале ревизију мировног уговора, тј. доношење додатног протокола којим би се обезбедила интеграција Слободне територије у уставно-правни поредак Италије.⁶³⁹ Ова декларација је испрва требала да буде само акт влада Британије и САД, али им се накнадно придружила и Француска, пре свега на захтевање Лондона.⁶⁴⁰

Овакав развој ситуације тешко би се могао назвати неочекиваним. Југословенска страна је још током јануара добила информацију од Молотова да се САД и Велика Британија припремају за ревизију мировног уговора у погледу статуса Трста. Молотов је то видео као покушај очувања статуса кво.⁶⁴¹ Савезничка војна управа је као извесни увод

⁶³⁹ Janko Jeri, *нав. дело*, 206-207; Декларација влада САД, Велике Британије и Француске о Слободној територији Трста, Вашингтон, Лондон и Париз, 20. марта 1948. године, *Балкански уговорни односи 1976 – 1996, Двострани и вишестрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, III том (1946 – 1996)*, Београд, 1999, 152-153, Бидо је Трипартитну декларацију објавио приликом боравка у Торину где је требало да се закључи италијанско-француски уговор о царинској унији. Коначан текст декларације усаглашен је до 13. марта. в. *Foreign relations of the United States, 1948. Western Europe, Volume III, Washington D.C., 1974* (у даљем тексту: *FRUS, 1948, III*), 512-514.

⁶⁴⁰ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 274-275

⁶⁴¹ Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР-а у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјевим (Београд, 11. јануара 1948), *Југословенско-совјетски...241-242*; Мада, из извештаја

у овакав развој, 3. марта прекинула преговоре са Југославијом око трговине између зона и Трста и Југославије. Шест дана касније, између савезничке војне управе и Италије потписан је низ споразума о регулисању финансијских проблема који је на „мала врата“ увео Италију у Зону А и Зону А у Италију. Југославија је наравно изразила свој протест и против финансијских споразума, као и против Трипартитне декларације. Против другог акта реаговала је преко Саве Косановића, амбасадора у САД 21. марта.⁶⁴² Став Београда је био да западне земље чине све што је у њиховој моћи како би спречиле билатерално споразумевање Југославије и Италије о Трсту. Последично, Југославија је и даље сматрала да су најбољи оквир за договор између две стране принципи око којих су се још новембра 1946. договорили Тито и Тољати. У циљу постизања трајног решења, како је 22. марта у обраћању медијима истакао Станоје Симић, најбоље би било да Југославија и Италија поведу директне преговоре без мешања са стране.⁶⁴³ Нота силама потписницама је уследила, истог дана.⁶⁴⁴ С друге стране, Де Гаспери који се и раније противио директним

италијанског амбасадора из Београда би се дало закључити управо супротно. Он је навео да се по његовим сазнањима за декларацију сазнало путем западноевропских радио-станица и да је вест изазвала неверицу и шок, како у политичким круговима тако и у друштву, в. Il ministro al Belgrado, Martino, al ministro degli esteri, Sforza, (Belgrado, 24 marzo 1948), *I Documenti diplomatici Italiani, Decima seria, Volume VII, (15. dicembre 1947- 7 maggio 1948)*, Roma 2000, (у даљем тексту. *I Documenti...*, 10/VII), 593-597.

⁶⁴² Изјава амбасадора ФНРЈ у САД Саве Косановића поводом саопштења владе САД о заједничкој noti влада САД, Велике Британије и Француске Републике влади СССР-а о питању Трста, Њујорк 21. марта 1948, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, 1948, Београд 1989, , 65-66.

⁶⁴³ По речима Мартина, новинар Њујорк Тајмса је у разговору са Симићем, Симићеву изјаву пренео као југословенски пристанак на предају Трста у замену за Горицу, што је сутрадан МСП морало оштро да демантује уз изјаву да је у питању деформисање Симићеве изјаве. Il ministro al Belgrado, Martino, al ministro degli esteri, Sforza, (Belgrado, 24 marzo 1948), *Il Documenti...*, 10/VII, 596.

⁶⁴⁴ Нота владе ФНРЈ владама САД, Велике Британије и Француске Републике поводом њиховог заједничког предлога о ревизији одредаба Мировног уговора са Италијом који се односи на Слободну територију Трста, Београд 22. марта 1948, *Документи о спољној...1948*, 70-71.

преговорима, видео је Трипартитну декларацију као прво излагање у сусрет италијанским захтевима. Директне преговоре као могућност одбацио је и сам министар Сфорца.⁶⁴⁵

Ваља напоменути да је Декларација била упућена владама и Италије и СССР-а, али не и Југославије. СССР се није званично огласио у вези са овом понудом, али је на Декларацију 21. марта реаговао Радио Москва, који је навео да је акт проглашен у Паризу 20. марта у ствари упућен италијанској јавности у сврху предизборне кампање. Западне земље су новом декларацијом од 9. априла позвале Москву да пошаље своје делегате у Париз крајем априла, како би се договорили о изради додатног протокола на мировни уговор, а у смислу Декларације од 20. марта. Москва није одмах званично одговорила ни на овај, као ни на претходни позив.⁶⁴⁶ У разговору са Станојем Симићем, совјетски амбасадор у Београду Лаврјентев изнео је став да Москва вероватно неће ни одговорити на савезничку иницијативу, јер се „...совјетска влада не може потезати у провидним предизборним маневрима“⁶⁴⁷ Ипак, већ дан после њиховог разговора Кремљ је издао саопштење преко свога амбасадора у Лондону Зарубина у којем је означио Декларацију као предизборну пропаганду и додао како је противно свим принципима демократије да

⁶⁴⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 277. Споразумом од 9. марта између осталог било је предвиђено и да се сви спољнотрговински уговори које је Италија имала са другим државама протежу и на Зону А СТТ, видети. Јанко Јери, *нав. дело*, 211.

Карло Сфорца (Carlo Sforza) (1872-1952), је заменио Пјетра Ненија на месту италијанског шефа дипломатије 2. фебруара 1947 и на том месту је остао до 1. јуна 1951. Занимљиво је да је био италијански амбасадор при српској влади на Крфу, али и италијански министар спољних послова у време потписивања Рапалског споразума. Ово друго је било довољно да од југословенских комуниста буде оцењен као италијански националиста, експанзиониста и рекационар. Због изразитог антифашизма највећи део Мусолинијеве владавине провео у Француској, Белгији и Великој Британији. Био је члан италијанске Републиканске партије.

⁶⁴⁶ Јанко Јери, *нав. дело*, 209; Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 282. Москва је по свему судећи била добро информисана, јер смисао декларације и јесте био да пружи подршку антикомунистичким снагама у Италији. У преписци амбасаде у Риму и Вашингтона то се и отворено помиње, тј. чињеница да декларација служи како би се ојачала демократија у Италији. The ambassador in Italy (Dunn) to the Secretary of State (Rome, March 4, 1948), *FRUS, 1948, III*, 509-510

⁶⁴⁷ Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР-а у ФНРЈ А. Ј. Лаврентјевим, (Београд, 12. априла 1948), *Југословенско-совјетски...*, 292

четири силе и Италија разговарају о ревизији споразума који је потписала двадесет и једна нација.⁶⁴⁸

На Декларацију је непосредно по њеном прокламовању реаговао и сам Палмиро Тољати. Он је Декларацију оценио не само као предизборну спекулацију и већ као покушај да се у Италији одржи стање ратне психозе. У својој изјави је нагласио да је Запад константно спречавао покушаје договора Рима и Београда, али да би се две земље лако договориле када би Италија имала демократску и независну владу, а не вазала америчког империјализма.⁶⁴⁹

Западне земље су стога одговориле нотама од 14. и 16. априла, али је СССР одлучио да на њих не одговора. У међувремену, СССР је и по трећи пут ставио вето на захтев Италије да постане чланица Уједињених нација. Делегација СССР-а је била мишљења да је италијанска апликација само маневар пред изборе у Италији, али је и искористила прилику да нападне владе у Лондону и Вашингтону због њиховог одбијања да чланице УН-а постану Румунија, Бугарска, Мађарска и Финска.⁶⁵⁰

У међувремену, југословенски положај је наставио да се усложњава, али овога пута не због односа Београда према Западу или Италији. Југославија се нашла пред сукобом са Кремљом и опасношћу да се нађе у потпуној изолацији. Резолуција Коминформа од 28. јуна 1948. није дошла ни изненада, ни неочекивано. Први сигнали да би учестали неспоразуми могли довести до потпуног расцепа, почели су да се јављају почетком 1948. када је совјетски наступ према југословенском врху почео да бива много оштрији и много грубљи. У овом раду нећемо се подробније бавити сукобом Југославије и Кремља, али ћемо указати на неколико детаља из заповедања сукоба између Стаљина и Тита, који је југословенски комунистички врх ставио пред тешке изазове. Први оштар сукоб на реакцији Москва-Београд десио се последњег дана јануара 1948, а у вези са питањем које се није тицало југословенско-италијанских односа, већ Албаније. Тог дана совјетски амбасадор у Београду Лаврентјев уручио је Титу оштро интониран телеграм Вјачеслава Молотова, а у вези са слањем југословенских трупа у Албанију. Совјетски комесар је

⁶⁴⁸ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 282-283. Julij Bertram, *нав. дело*, 199, 200.

⁶⁴⁹ *L'Unita*, 23. 3. 1948, 1

⁶⁵⁰ *Yearbook* ..., 1947-1948, 486-487.

протествовао због неконсултовања југословенске владе са Москвом и додао „[...] очигледно је да између наших влада има озбиљних размимоилажења у схватању узајамних односа [...]“.⁶⁵¹

Југословенски маршал је по речима совјетског амбасадора, који је хитро реферисао у своју престоницу, био дубоко узнемирен садржајем телеграма признавши своју грешку. Сву одговорност за потез своје владе преузео је искључиво на себе и покушао да оповргне Молотовљево тврдњу о постојању крупних размимоилажења. Совјетски амбасадор је Титу указао на чињеницу да је Београд и раније у неколико наврата поступао мимо савета совјетског врха, нарочито у вези са потписивањем уговора са Бугарском.⁶⁵² Исто као и совјетски амбасадор, и Молотов је одбио Титово инсистирање да нема размимоилажења поновивши свој ранији став. У циљу превазилажења неспоразума, совјетски комесар је затражио да Београд пошаље два-три одговорна представник југословенске владе ради размене мишљења.⁶⁵³

Како су главне линије сукоба биле односи Југославије са суседним државама основано се може рећи да је Југославија својом исувише самосталном политиком на Балкану, угрожавала совјетску политику у југоисточној Европи. Москва је Југославију видела као неког ко жели да глуми пандан СССР-у на Балкану. Југословенска влада је поступила по захтеву Молотова и 11. фебруара на консултацијама са врхом совјетске државе нашли су се Кардељ, Владимир Бакарић и Милован Ђилас. Тито се оправдао болешћу, па стога није отпутовао у совјетску престоницу. Са њима су на некој врсти дисциплиновања од стране совјетског врха присуствовали и представници бугарске партије и државе којима је такође из Кремља замерено да поступају без консултација са „старијим братом“. Пошто су одслушали тираду совјетског шефа дипломатије,

⁶⁵¹ Из телеграма министра иностраних послова СССР-а В.М. Молотова амбасадору СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева за маршала Ј.Б. Тита (31. јануар 1948), *Југословенско-совјетски...*, 245.

⁶⁵² Из телеграма амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева министру иностраних послова СССР В.М. Молотову, (31. јануар 1948), *Исто*, 245-246. У питању су тзв. „Бледски уговори“ између Југославије и Бугарске које су потписали Тито и Димитров. СССР је био уздржан око потписивања ових аката док мировни уговор са Бугарском не ступи на снагу.

⁶⁵³ Из телеграма министра иностраних послова В.М. Молотова амбасадору СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева за маршала Ј.Б. Тита (1. фебруар), *Исто*, 246.

југословенски и бугарски представници потписали су протокол који их је обавезивао на консултације са совјетским врхом по свим важним спољнополитичким питањима.⁶⁵⁴ Да је совјетско „тренирање строгоће“ на њих оставило јак утисак сведочи чињеница да се Кардељ, вероватно узнемирен, а можда и уплашен за сопствени живот, потписао на погрешном месту, па се цео поступак морао поновити сутрадан.⁶⁵⁵ Међутим, ово није довело до превазилажења неспоразума, јер су се они временом продубили. Дошло је и до одлагања извршења Трговинског уговора за 1948. и кочења у испорукама наоружања. Совјетски представници су се правдали да нису у могућности да изађу у сусрет Југославији због мера штедња које СССР мора да предузме у 1948.⁶⁵⁶ као и да потребне количине наоружања које је Југославија тражила нису могле бити испоручене због нереалности постављених захтева који су од СССР-а захтевали повратак на ратну производњу.⁶⁵⁷ Иако је испрва одбијао да прихвати тезу о озбиљним размимоилажењима, Тито је морао да на састанку врха Партије од 1. марта и сам призна да су односи две земље запали у ћорсокак. После шире анализе тачака неспоразума, Тито је закључио да Југословенска политика према СССР-у треба да остане непромењена, али уз дужност да се строго бди над интересима Југославије.⁶⁵⁸ Претходно је још током фебруара Тито на седници Политбироа закључио да треба наставити са упорним спровођењем југословенске спољнополитичке оријентације, тј. радити на јачању положаја Југославије у свету. Индикативно је да је Броз тада предложио и да се југословенски грађани више не шаљу на школовање у СССР.⁶⁵⁹

Тито се на захваљње односа пожалио и совјетском амбасадору у Београду и затражио разјашњење неких потеза совјетског врха, као и измену неких аранжмана које је

⁶⁵⁴ Телеграм потпредседника Савета министара ФНРЈ Е. Кардеља маршалу Ј.Б. Титу (Москва, 12. фебруар 1948), *Југословенско совјетски...* 252 и Телеграм потпредседника Савета министара ФНРЈ Е. Кардеља маршалу Ј.Б. Титу, (Москва, 13. фебруар 1948), *Исто*, 253.

⁶⁵⁵ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Ј.Б. Тита*, 3, Београд 1984, 299.

⁶⁵⁶ Забелешка о разговору министра иностраних послова СССР В.М.Молотова са потпредседником савета министара ФНРЈ Едвардом Кардељем (Москва, 13. фебруар 1948), *Југословенско-совјетски...*, 254

⁶⁵⁷ Телеграм амбасадора ФНРЈ у СССР В. Поповића маршалу Ј.Б. Титу, *Југословенско-совјетски...* 265-266.

⁶⁵⁸ Седница Политбироа ЦК КПЈ (Београд, 1. март), *Записници са седница Политбироа...*, 236-247.

⁶⁵⁹ Седница Политбироа ЦК КПЈ (19. фебруар 1948), *Исто*, 233-235.

сматрао неповољним за Југославију.⁶⁶⁰ Молотов је брзо и бурно реаговао на Титове ставове и жалбе карактеришући већи део Титових примедба или као неспоразум, или као клевету.⁶⁶¹ Међутим, уз сву исказану куртоазну наклоњеност совјетском врху Броз није одустајао од својих закључака, већ их је и поткрепљивао чињеницама.⁶⁶² Тачка кулминације била је одлука југословенске владе да совјетским трговинским представницима ограничи увид у материјале који су се тицали југословенске економије, што је Кремљ схватио као чин испољавања непријатељства према СССР-у⁶⁶³ и донео одлуку о повлачењу совјетских експерата из Југославије.⁶⁶⁴ Практично истовремено уследила је анализа Одељења за спољну политику СКП(б) о антимарксистичком деловању руководиоца КПЈ. У њој је наведена серија оптужби на рачун руководства КПЈ, од пренебрегавања марксистичке теорије, до прецењивања сопствених могућности и заслуга и потцењивања објективних потешкоћа. Једна од најгорих оптужби наведених у овој анализи је игнорисање СССР-а као одлучујуће силе лагера демократије и социјализма и позивање на некакав сопствени пут у социјалистичкој изградњи.⁶⁶⁵ На покушаје југословенске стране да се ови неспоразуми исправе или отклоне, Централни комитет СКП(б) је 27. марта одговорио упућујући „Писмо Централног комитета СКП(б)

⁶⁶⁰ Из забелешке о разговору амбасадра СССР у Југославији А.Ј. Лаврентјева са маршалом Ј.Б. Титом, *Југословенско-совјетски...*, 266-268. Тито је затражио објашњење због чега СССР одбија да са Југославијом продужи важеће трговинског уговора за 1948, кад у исто време склапа исте уговоре с другим државама. Тито се такође пожалио да је однос Москве према Београду увредљив и неспојив са пријатељским односима. Затражио је и измену односа курса између динара и рубље који је по његовом мишљењу био неповољан за Југославију.

⁶⁶¹ Телеграм министра иностраних послова СССР В.М. Молотова маршалу Ј.Б. Титу (13. март 1948), *Исто*, 268-269. Молотов је нарочито инсистирао на томе да је Трговински уговор још увек био на снази, док је за питање курса рекао да је оно решено на основу питања курса рубље и долара и да се Југославији не могу правити уступци.

⁶⁶² Писмо маршала Ј.Б. Тита министру иностраних послова В.М. Молотову (Београд 18. марта 1948), *Исто*, 269-270.

⁶⁶³ Телеграм министра иностраних послова СССР-а В.М. Молотова маршалу Ј.Б.Титу или потпредседнику Савета министара ФНРЈ Е. Кардељу (18. март 1948), *Исто*, 271.

⁶⁶⁴ Одлука Савета министара СССР-а (Москва, 18. март 1948), *Исто*, 272.

⁶⁶⁵ Из Упутства Одељења за спољну политику ЦК СКП (б) секретари СКП(б) М.А.Суслову „О антимарксистичкој оријентацији руководиоца Комунистичке партије Југославије у питањима унутрашње и спољне политике, *Исто*, 272-278.

Централном комитету КПЈ“. У писму су побројани „сви греси“ КПЈ. Можда су најгоре оптужбе биле оне које су вођство КПЈ упоређивале са вођством буржоаских држава, оптуживале их за троцкизам и мењшевизам. Југославија је оптужена да њена државна безбедност надзире совјетске грађане, да у њеној дипломатији раде британски шпијуни [Велебит], да се закулисно води клеветничка кампања против совјетског врха, Партије и Коминформа.⁶⁶⁶ За разлику од резолуције ИБ-а која је такође пала на „знаковит“ датум, тј. 28. јуна, ова преписка није била јавна, као ни југословенски одговор од 13. априла. У своме одговору југословенско руководство је порекло совјетске наводе, указало на извртање чињеница, оживљавање већ разрешених неспоразума, али је и истакло своју приврженост СССР-у и совјетској партији, међутим не по цену одрицања од интереса сопствене земље. За разлику од претходних одговора, ово писмо ЦК КПЈ, а у суштини Тита, било је много оштрије интонирано. Југославија је прозвала Москву за врбовање државних службеника и функционера од стране НКВД-а и за кампању њених службеника у Југославији против врха КПЈ.⁶⁶⁷

Комотно би се могло рећи да је ово била резолуција пре Резолуције. После ове размене писама сукоб се само распламсавао. Совјетски врх је зато писмом од 4. маја покушао да изазове расцеп у врху југословенске партије, пуштајући у јавност Кардељеве речи које је он још 5. јуна 1945. изговорио одговарајући на совјетски протест поводом Титовог говора у Љубљани, а када је пред совјетским амбасадором критиковао свога „претпостављеног“ али и праксу рада у КПЈ. Значајно је да је врх совјетских комуниста позвао своје југословенске колеге да се ова питања, тј. питања погрешака у КПЈ расправе на седници Информбироа, тј. на изванредан начин је забрањено објављивањем постојећег расцепа.⁶⁶⁸ Тито је ово писмо ЦК СКП (б) окарактерисао као „страшно“ и одбио да се шаље југословенска делегација на заседање Информбироа. Совјети су већ упознали друге

⁶⁶⁶ Исто, 284-288.

⁶⁶⁷ Писмо Централног комитета КПЈ Централном комитету СКП (б) (Београд, 13. април 1948), Исто, 293-303.

⁶⁶⁸ Писмо ЦК СКП (б) ЦК КПЈ (Москва, 4. мај 1948), Исто, 342.

партије са преписком, па је Броз сматрао да је беспредметно ићи на састанак на којем је КПЈ унапред осуђена.⁶⁶⁹

Овде ситуација поново почиње да се додирује Трста, јер је Москва југословенски одговор на Трипартитну декларацију окарактерисала као кршење Протокола о обавезним консултацијама.⁶⁷⁰ Међутим, иако је дошло до озбиљног расцепа између две партије и два руководства, СССР ипак није престао да подржава Југославију у њеним настојањима ни у вези Трста, ни у вези са Корушком.

Међутим, доношење резолуције ИБ-а додатно је оптеретило положај Југославије јер је на страни ИБ-а била и Комунистичка партија Италије. Истини за вољу, односи две партије били су вруће-хладни још од отварања кризе око Трста, а нарочито након што је Тољати јавно истакао италијанство Трста. Губитак подршке КПИ у тражењу компромисног решења након Трипартитне декларације, значило је да су изгледи Југославије да избори још неки добитак сведени на нулу. Индикативно је да се већина негативних догађаја по Југославију сакупила у марту 1948. Тада је дошло и до делимичног укључивања Зоне А у финансијски систем Италије и до Декларације и до Писма ЦК СКП(б). Догађаји од 18. до 27. марта 1948. морали су бити тежак ударац за југословенску комунистичку власт. Не само из разлога што је Београд остајао претежно усамљен у својим захтевима, него и зато што је било извесно да ће Југославија, већ изолована са запада, остати и без економске и војне помоћи са Истока. Са слабом економијом и са још увек бројном и шарено наоружаном војском, изгледи и перспективе Југославије у 1948. и наредним годинама морали су изгледати врло суморно.

⁶⁶⁹ Седница Политбироа ЦК КПЈ (Београд, 9. мај 1948), *Записници са седници Политбироа...*, 248-250.

⁶⁷⁰ Из телеграма министра иностраних послова СССР В.М. Молотова амбасадору СССР-а у ФНРЈ А.Ј.Лаврентјеву ради уручења одговора заменику министра иностраних послова ФНРЈ А. Беблеру (Москва, 23, април 1948), *Југословенско-совејтски...*, 310.

5.2. Југословенска позиција у тршћанском питању у условима потпуне изолације

На Западу се у исто време није много знало о сукобима који су постојали на релацији Москва-Београд, већ се само спекулисало да се у Југославији нешто чудно догађа. Било је и раније гласова који су пророковали да је расцеп између две земље неминован, али нико није слутио да би до њега могло доћи тако брзо. Иако су америчке дипломате и аналитичари уочавали извесне промене у Југославији које су упућивале не неку врсту ванредних дешавања, у својим депешама нису успевали да ставе те сигнале у иоле смисленију анализу, па су из тог разлога њихови дописи у Вашингтону углавном игнорисани. Југославија је и у првој половини 1948. за Вашингтон била најоданији совјетски савезник и слика која се дубоко укоренила у америчком јавном мњењу и администрацији паралисала је могућност врха САД да на прави начин сагледа догађаје који су добили историјску важност. Из тог разлога резолуција Коминформа је дошла за Американце као гром из ведра неба, па је у складу са овим огромним потресом стратешког значаја ваљало чинити измене у америчкој спољној политици. Међутим, неочекиваност овог догађаја је за извесно време паралисала америчку дипломатију, јер нико са сигурношћу није знао какав би требао бити редослед потеза. Вашингтон се колебао између два екстремна приступа - крајње обазривости, како се Титу америчком подршком не би учинила штета у сопственој земљи и агресивности која би продубила јаз између Београда и Москве.⁶⁷¹

Иако су у Британији почетком 1948. правили неке спекулације да је дошло до неких неспоразума у троуглу Тито - Стаљин - Димитров, томе није поклањана велика пажња. Чињеница да је септембра 1947. на првом састанку ИБ-а у Јеленгори у Пољској за седиште организације одређен Београд поткрепљивала је британске ставове да је „Југославија Москвин фаворизовани син“, да је међусобна сарадња „[...] много искренија него са било којом другом сателитском земљом“ и да је ФНРЈ „највише цењени ученик од свих источноевропских држава совјетске орбите“. Све до јуна 1948, односно до самог

⁶⁷¹ 51. Lees, Lorraine, *нав. дело*, 86-87.

објављивања резолуције ИБ-а, Лондон није ништа прецизније знао о југословенско-совјетским односима нити се ишта знало о сукобу који је већ током марта добио драматичну ноту. И када су у мају са функција у Партији смењени Жујовић и Хебранг, британски извори су имали обавештења да су у питању неки разлози из прошлости два висока функционера, као и њихово супротно виђење концепције привредног развоја Југославије у односу на остатак руководства КПЈ. Прве британске анализе и процене могућег правца деловања биле су исте или сличне са америчким. Прво је ваљало проценити могући развој ситуације и видети колико је дубок јаз између СССР-а и Југославије, а тек затим, када Тито консолидује своје унутарполитичке позиције и издржи први удар Москве, могла би му се пружити некаква подршка. Није требало преуранити са акцијом у Титову корист како се не би ослабио његов положај у земљи, али на дуге стазе са међународно правног аспекта Лондону је више одговарао Тито него да у Београду влада нека совјетска марионетска влада.⁶⁷²

У међувремену, западне земље су наставиле да се држе зацртаног правца у Зони А, па је у складу са тим командант Зоне, британски генерал Ејри, водио отворено проиталијанску политку, нарочито у погледу економске и политичке интеграције Трста са Италијом. Кључни корак у правцу спровођења Трипартитне декларације у Зони А, учињен је 25. јуна 1948. када је указом команданта Зоне извршено усклађивање функционисања органа власти у Зони А са оним у Италији, односно увођење италијанског правног система у англо-америчко подручје.⁶⁷³ Претходно, 19. јануара за председника Савета Зоне изабран је демохришћанин Ђино Палути, а 12. фебруара за његовог заменика Карло Шифрер, социјалдемократ. Већ поменутом одлуком од 25. јуна дужност председника Зоне усклађена је са надлежностима италијанских перфеката. Додуше, председника је по указу још увек именовано командант окупационих трупа, али је председник именовано лица на нижим инстанцама.⁶⁷⁴

⁶⁷² Ђоко Трипковић, *нав. дело*, 267-272.

⁶⁷³ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 288; Order No. 259, *Allied Military Government Official Gazette*, No. 29, 1948, 463-468. (у даљем тексту: *AMGOG*)

⁶⁷⁴ *Исто*; Janko Jeri, *нав. дело*, 216.

Југословенска влада је упутила званични протест Савету безбедности 28. јула 1948. тврдећи да је уговорима између Војне управе Зоне А и Италије избрисана монетарна граница између два ентитета и да је Трст практично стављен под финансијски суверенитет Рима. Југославија је оптужила САД и Велику Британију да покушавају да Савет безбедности ставе пре свршен чин у погледу интегрисања Зоне А у оквир Италије. Корак у том правцу био је и проглашавање 2. јуна, годишњице успостављања италијанске републике за званични празник у Зони А.⁶⁷⁵ Савет безбедности је о југословенским оптужбама расправљао на својим седницама од од 4. до 19. августа (укупно 6 седница). Представници САД и Велике Британије су одбацили ове оптужбе уз контрааргумент да су њихове делегације редовно подносиле извештаје о стању у зони под њиховом надлежношћу, а да Југославија Савету безбедности никад није поднела ниједан сличан документ. Упркос идеолошко-политичком сукобу који је био у пуном јеку, делегације СССР-а и Украјинске ССР су подржале југословенске оптужбе, а питање извештаја означили су као покушај скретања са теме. Напослетку, делегација САД је била принуђена да одговори на југословенске оптужбе, али без икакве аргументације. Наиме, представник САД је одговорио сумњом да је једини разлог југословенског протеста тежња Београда да изврши анексију Трста. Иако је његова влада, што је поновио, била за ревизију мировног уговора у погледу Трста, додао је да је Вашингтон намеран да поштује мировни уговор докле год је он снази. Британски представник је одговорио да су мере Војне управе привременог карактера и да ће их гувернер кад (и ако) буде изабран моћи ставити ван снаге. Он је с друге стране искористио прилику да оптужи Југославију за непоштовање мировног уговора, у делу о људским и политичким правима у својој зони, уз тврдњу да Београд у Зони Б уводи свој политички и економски систем. Совјетски представник је за неименовање гувернера оптужио управо западне земље, уз констатацију да је управо непостизање договора по том питању било један од повода за доношење Трипартитне декларације, како су и саме западне владе навеле у тексту декларације. Због тога је совјетска делегација затражила да Савет безбедности да Југославији задовољење и под хитно именује гувернера. Југословенски амбасадор се сложио са совјетским тврдњама уз опаску да би се Рим и Београд лако договорили о избору гувернера да није било

⁶⁷⁵ Нота владе ФНРЈ председнику Савета безбедности УН поводом кршења Уговора о миру с Италијом од стране англо-америчке војне управе Слободне територије Трста, *Документи о спољној...1948*, 271-275

константног мешања са стране. Југославија и Украјинска ССР су предложили одвојене резолуције. У југословенској резолуцији је тражено да се ставе ван снаге уговори између Савезничке војне управе (СВУ) и Италије од 9. марта и 16. априла, као и поштански споразум од 6. маја 1948. С друге стране, украјинском резолуцијом је тражено да се што пре именује гувернер СТТ. Ниједна од резолуција није прошла. Западне земље нису улагале вето, већ су се суздржале од гласања или одбиле да учествују у њему, попут британске делегације у случају украјинског предлога резолуције. По завршетку последње седнице од 19. августа 1948. украјинска и совјетска делегација су издале одвојене изјаве у којима су оптужиле Париз, Лондон и Вашингтон за кршење мировног уговора.⁶⁷⁶

Указом генерала Ејрија од 25. септембра 1948. донета је одлука да ће се избори у Зони А одржати 12. и 19. јуна 1949. По истом указу право гласа имали су сви они који су на дан 15. септембра 1947. били италијански држављани домицилни на територији Зоне А и сви они који су до 31. децембра 1948. напунили 21 годину, а били стално пријављени у англо-америчкој зони.⁶⁷⁷ За Југославију ово је било више него јасно кршење мировног уговора који је предвиђао да на изборима право гласа имају они који су на подручју СТТ били домицилни до 10. јуна 1940.⁶⁷⁸ Ова мера је била донета како би се омогућило гласање и оним Италијанима који су Трст добегли из Зоне Б (до 1947.) и Зоне Б СТТ. Тако је то бар видела Југославија. По југословенским калкулацијама број гласача се на овај начин увећао за око 20.000, махом Италијана.⁶⁷⁹ У овом периоду се значајно изменила и демографија самог Трста у корист Италијана. Ове мере су изазвале затегнутост између Југославије и СВУ и биле су повод за још два безуспешна обраћања Југославије Уједињеним нацијама (24. октобра и 28. децембра). Нарасле тензије довеле су и до пропасти преговора који су на Бледу вођени између СВУ и Југославије а у вези са снабдевањем Трста електричном енергијом.⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ *Yearbook...*, 1947-1948, 353-355. Споразум од 16. априла 1948. односио се на имплементацију споразума од 9. марта.

⁶⁷⁷ *AMGOG*, No. 38, 1948, 383-398

⁶⁷⁸ Јанко Јери, *нав. дело*, 219; Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 289-290.

⁶⁷⁹ Julij Beltram, *нав. дело*, 282.

⁶⁸⁰ Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 290

Позицију Југославије у погледу избора у Зони А, компликовао је расцеп који се десио у пројугословенској КП СТТ, насталој из бивше КП Јулијске крајине. Комунистичка партија СТТ организована је две недеље пре ступања на снагу мировног уговора на конгресу који одржан од 31. августа до 3. септембра 1947. Вођство у новоствореној КП је задржала пројугословенска струја на челу са секретаром бивше КП ЈК, Бранком Бабићем, који је постављен на њено чело. Утицај италијанске партије био је осигуран преко Виторија Видалија, истакнутог комунисте, шпанског борца и агента Коминтерне, контраверзне биографије, по његовом повратку у Трст септембра 1947. Положај КП СТТ био је и сам прилично чудан с обзиром на то да су у њој партиципирали и италијански комунисти са подручја СТТ, а да је сама Партија спроводила пројугословенску политику са свим њеним импликацијама у вези са припадношћу Трста и разликама у односу на став КПИ. По узору на Народни фронт у Југославији на територији СТТ даловала је Словеначко-италијанска антифашистичка унија (СИАУ) на челу са тршћанским адвокатом Ђузепеом Погазијем (некада Погачник). СИАУ је у принципу деловала на линија Партије и подржавала је њена програмска и политичка начела, али је окупљала и групе које нису биле отворено комунистичке. По свом карактеру била је масовна организација и по својој евиденцији окупљала је преко 100.000 чланова, од чега наводно 77.000 у Зони А. Резолуција ИБ-а је дочекала руководство КП СТТ неспремно и неорганизовано. Намера секретара Бабића је била да се у самој Партији спречи изјашњавање за и против Резолуције, али је италијанска струја у КП СТТ то осујетила. Партијски орган *Il Lavatore* је већ 30. јуна пренео текст Резолуције и југословенски одговор на њу, али и чланак из гласила КПИ *L'Unita* под насловом „Совјетски Савез водећа сила“. Већ следећег дана уредништво гласила је пристало уз Резолуцију ИБ-а. На дан објављивања Резолуције Видали је био у Риму на инструксању, да би већ по повратку наступио тражећи изјашњавање врха КП СТТ о Резолуцији. Како га је подупрла већина чланова, средином јула је дошло и до формалног расцепа и образовања две странке истог назива. Добро координираном акцијом на своју страну је привукао већину руководства и чланова, чак и словеначких, као и већину гласача. Уз политику већине је пристала и СИАУ. Бабићевој струји је остало да оснује другу масовну организацију под називом Словеначко-италијански народни фронт или „Slovensko-italijanska ljudska fronta“ (СИЛФ). Пројугословенска страна изгубила је првенство и у тршћанским синдикатима. Колико је

расцеп тешко оштетио положај КПЈ међу тршћанским комунистима, говори и податак да је од око 4.000 чланова КП СТТ пре расцепа, у југословенској струји до октобра 1950. остало свега 359. Победа Видалијеве струје последично је водила и ка усвајању политике КПИ у погледу Слободне територије, па је Београд остао без ослонца и међу својим сународницима у Зони А, а у погледу будућности Трста. На изборима одржаним 12. јуна 1949. у Трсту, а 19. у остатку Зоне А, Видалијева КПИ је узела огромну већину левичарских гласова чак и међу локалним Словенцима. У самом Трсту Видалијевци су узели 21,5% гласова, а Бабичевци (који су изашли у оквиру СИЛФ), свега 2,35%. Обе струје су у појединим општинама излазиле самостално, а у другима у склопу масовних организација које су предводиле. „Титоистичка“ струја свуда је претпела мање или више убедљив пораз. У већински словеначким Миљама и Девину, однос је био 57% напрема 4,38% и 35% напрема 14,5% у корист Видалијеве партије и струје.⁶⁸¹

Раскид са СССР-ом, расцеп КП СТТ, изолованост од Запада и све већа интеграција Зоне А са Италијом условили су да је званични Београд променио курс према Слободној територији и са политике подршке ентитету под гаранцијом УН-а прешао на политику интеграције Зоне Б у свој правни и економски систем. Своју акцију у том правцу југословенске власти су отпочеле и раније, али је увођење југословенског законодавства и економског модела морало да се обавља заобилазним путем с обзиром на то да на одредбе међународног права није смела да намеће свој правни систем на територији која је сматрана окупираним делом друге државе. Из тог разлога није се могло приступити потпуном подржављењу привреде по југословенском моделу, због чега се прибегло заплени имовине по другим основама. Најпре је под управу ВУЈА-е стављена имовина немачких држављана, као и она имовина које је остала без власника, а касније се преко судских процеса почела пленити и имовина сарадника окупатора, шпекуланата и сл. Некакав правни оквир за такво поступање септембра 1946. дало је Повереништво Покрајинског НОО за Словеначко приморје. Судски процеси су се нарочито умножили по потписивању мировног уговора и у пролеће 1947. вођена су чак и групна суђења. Већ у

⁶⁸¹ Невенка Троха, *Rezolucija Imforbira in svobodno tržaško ozemlje (Stališča projugoslovanske KPSTO v prvem letu po objavi)*, Prispjevki za novejšo zgodovine, Ljubljana 1998, 1-2, 111-116; Иста, *Tržaški Slovenci in vprašanje razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja*, Zgodovinski časopis, 2007, br. 3-4, 415-422

лето 1948. ВУЈА је од савезне владе добила налог да Зону Б укључи у план реализације прве југословенске петолетке.

5.3. Југословенска позиција према Трсту у светлу приближавања Западу

Догађаји који су уследили након раздора Београда и Москве свакако су изазвали и конфузију у западњачкој стратегији приступа тршћанском проблему. Појавило се неколико дилема које западне силе нису znale како да разреше у светлу нових дешавања која су битно мењала стратешке позиције Истока и Запада. Настао је извештан застој у вези са Трипартитном декларацијом јер су се поставила питања да ли би се и даље требало инсистирати на израженој проиталијанској политици или би се фаворизовањем поделе СТТ могло донекле изаћи у сусрет и југословенским захтевима? Такође није се знало ни да ли би можда требало охрабрити нове југословенско-италијанске преговоре. Дилема је била да ли даље спроводити делимичне мере у Зони А, или повести енергичнију акцију ка укључивању Трста у Италију, што би како се ценило се, повукло реципрочне мере с југословенске стране с којима би се Запад можда требао помирити. Дилема је била и да ли подржати Италију која је приступањем НАТО-у и званично постала савезник, или подржати Југославију како би се заострило непријатељство Београда и Кремља. Како није било правог одговора не све ове дилеме, очекивани резултат је била једна збуњена и оклевајућа политика, како у погледу Италије, тако и у погледу Југославије.⁶⁸²

Промена те политке највише се осетила на промени британског става према Трипартитној декларацији. Већ септембра 1948. Форин офис је издао званично саопштење у којем је навео да је текст декларације прецизно израђен са правног становишта и да не постоји могућност да се он примени.⁶⁸³ Да се ствар битно мењала сведочи и чињеница да се крајем 1948. у Паризу прочуло да су током септембра на Брионима вођени тајни југословенско-амерички преговори. Париз је располагао информацијом да је постигнут споразум да ће Југославија повући своју војску из Зоне Б у замену за неке стратешке сировине, тј. економске повластице. Вашингтон је почетком 1949. развејао све француске сумње званично одговарајући на упит Кеј Орсеја да никаквих преговора нити споразума са Југославијом није било, али је и додао да су САД спремне да пруже помоћ Југославији

⁶⁸² Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 298. Италија је приступила НАТО-у 4. априла 1949. године.

⁶⁸³ *Исто*, 299.

уколико је Тито затражи. Француски амбасадор у Београду је оценио да је таква могућност толико апсурдна да није немогуће како су целу причу лансирали Совјети у сврху компромитовања Тита.⁶⁸⁴ Као што је већ речено, Британци су повукли први потез у правцу подршке Југославији, док су Вашингтон и Париз били суздржани. Ипак, на годишњицу доношења декларације било је евидентно да је и став Вашингтона еволуирао јер су САД и Британија одбиле да дају јасно саопштење у правцу реафирмације политике изнете марта 1948, док је Париз то једини учинио. Тито је још у Пули 10. јула признао да је вољан тражити и зајам од Запада за југословенску привреду.⁶⁸⁵ Августа 1949. отпочели су први преговори са међународним банкарским институцијама који су почели да се реализују током септембра и октобра.⁶⁸⁶ У договору са Великом Британијом новембра 1949. одлучено је да се подигне забрана испоруке ратног материјала, а као помоћ послато је авионско гориво и резервни делови за цивилно ваздухопловство.⁶⁸⁷

С друге стране, односи Југославије са СССР-ом су се додатно погоршавали, да би крајем 1949. супарништво досегло врхунац. Али пре повећавања притиска из Кремља, Стаљин је почетком 1949. у вези са Трстом припремио једно изненађење. Совјетски амбасадор при УН-а Јаков Малик затражио је ванредну седницу Савета безбедности. Разлог је био необичан, због тога што су Совјети уочи годишњице Трипартитне декларације затражили именовање швајцарског дипломате Хермана Фликигера за гувернера СТТ. То не би било необично да дотични није раније био један од британских кандидата за то место и доказани антикомуниста. По неким оценама Совјети су прибегли овој кандидатури како би довели западне земље у ситуацију да евентуалним одбијањем кандидата који није био просовјетски и којег су сами раније предлагали, покажу своје праве намере у вези са Трстом. Или да по совјетском виђењу покажу своју империјалистичку политику. На седници од 17. и 21. фебруара совјетски амбасадор се обрушио и на Трипартитну декларацију и на уговоре између СВУ и Италије. Такође је и прозвао и Запад да не жели да се повуче из Трста, већ да га искористи за своју базу и да је то главни разлог зашто се саботира избор гувернера. Амерички амбасадор је одговорио да

⁶⁸⁴ Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 301.

⁶⁸⁵ *Борба*, 11. VII 1949, 2

⁶⁸⁶ Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 301-302.

⁶⁸⁷ Loraine Lees, *нав. дело*, 108. Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 301.

је једини разлог за доношење декларације био тај што је развој југословенске зоне ишао у правцу инкорпорације тог подручја у Југославију, а да је Београд средствима полицијске државе спречавао да независан и демократски развој СТТ. Штавише, имплементација мировног уговора под постојећим околностима, додао је амерички амбасадор, отварања је врата индиректној агресији која се практиковала широм источне Европе, а најсвежији пример је био комунистички преварат у Чехословачкој. Иако је швајцарска влада званично обавестила СБ 22. фебруара да Фликигер не прихвата кандидатуру, расправа се наставила и 28. марта, а на гласање је отишла 10. маја, када је одбијена са 9 суздржаних гласова док су СССР и Украјинска ССР гласали за.⁶⁸⁸

Током пролећа 1949. Москва је полако одступала од подршке југословенским спољнополитичким захтевима. Због западне помоћи Југославији Москва је све више заостравала своју реторику према Београду, и инструкисала своје сателите у том правцу. Савет за узајамну економску помоћ који је формиран јануара 1949, тј. земље чланице одлучиле су крајем априла исте године да ревидирају своје раније економске споразуме са Београдом односно да прекину све врсте економских веза између земаља „народне демократије“ и ФНРЈ због непријатељске политике београдских власти.⁶⁸⁹ Размена непријатељски интонираних нота наставила се током целе године, а кулминирала је 11. августа. У питању је било совјетско одустајање од подршке захтевима ФНРЈ око Корушке и протести Београда у вези са тим. За овај део рада битан нам је онај део у којем је влада СССР-а навела да се Југославија „...да се она понаша не као савезник, него као противник СССР-а“.⁶⁹⁰ Као логична последица све већег непријатељства уследило је отказивање Уговора о пријатељству из 1945. Први корак је направио СССР а следиле су га остале социјалистичке земље.⁶⁹¹ Како би се заштитила од евентуалне совјетске агресије и ојачала своје позиције Југославија је аплицирала за несталног члана Савета безбедности, упркос противљењу генералног секретара УН-а и ненаклоности САД-а. Совјетска страна је противно пословнику УН-а водила директну кампању против избора Југославије, али је кандидат Москве Чехословачка у другом кругу гласања у Генералној скупштини ипак

⁶⁸⁸ Jean-Baptiste Duroselle, нав. дело, 305; *Yearbook...*, 1948-1949, I, 315-316.

⁶⁸⁹ Из протокола број 3/1 сесије СЕВ-а (28. април 1949), *Југословенско-совјетски...* 466-467.

⁶⁹⁰ Нота Владе СССР влади ФНРЈ (11. август 1949), *Исто*, 487-491.

⁶⁹¹ Нота владе СССР влади ФНРЈ (Москва 28. септембар 1949), *исто*, 524.

поражена.⁶⁹² Подршка западних земаља Југославији додатно је продубила јаз између Кремља и Београда и увела питање међусобних односа две земље у међународну арену.⁶⁹³

Како је кулминирао расцеп са Совјетима, тако је тршћанско питање све више падало у запећак интересовања западних држава, односно могло би се рећи да је његово разрешење све више било блокирано нарастање совјетско-југословенског конфликта. Западне земље су га срачунато ставиле на „лед“ како се не би крунила позиција југословенског маршала. За Рим је Трипартитна декларација била једини легитимни оквир за решавање питања Трста и нарочито је постала битна након одлуке ОУН од 21. новембра 1949. да бивша Италијанска Сомалија постане зона под старатељством уз италијанску администрацију у наредних десет година. Тиме је Италија после седамдесет година престала бити колонијалном силом, па је позитивно решење питања Трста било и питање италијанског престижа.

Током 1949. југословенске власти су повукле низ потеза у правцу интеграције Зоне Б у систем ФНРЈ. Јула 1949. године Зона Б је укључена у југословенски монетарни систем⁶⁹⁴, а лета 1950. је извршено усклађивање пореских система Зоне Б и Југославије, изједначавање цена и створена је царинска унија између Зоне и Југославије.⁶⁹⁵ Како би оправдао свој потез начелник ВУЈА-е пуковник Мирко Ленац оптужио је команду Зона А да је својим потезима из 1948. направила први корак и тиме обавезала југословенску страну да реципрочно одговори и изврши преоријентацију привреде Зоне Б ка Југославији.⁶⁹⁶

⁶⁹² Изјава шефа совјетске делегације на 4. заседању Генералне скупштине ОУН, министра иностраних послова СССР-а, А.Ј. Вишинског на конференцији за штампу (Лејк Саксес, 18. октобар 1949), *Исто*, 531-533.

⁶⁹³ Loraine Lees, *нав. дело*, 114.

⁶⁹⁴ Указ Шт. 49, *Урадни лист Војне управе ЈА југослованске зоне на СТО и истрскога окрожног људскога одбора*, (у даљем тексту *УЛВУЈА*), 3 VII 1949, 1

⁶⁹⁵ Jože Pirinčič, *нав. дело*, 152-155.

⁶⁹⁶ Писмо пуковника Мирка Ленца, шефа Војне управе Југословенске армије за југословенску зону Слободне територије Трста, Тригве Лију, генералном секретару УН, са Савет безбедности, поводом непридржавања Уговора о миру с Италијом, од стране Италије, Копар, 1. јула 1949, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1949*, Београд 1991, 105-106.

Италијанска страна је протествовала због потеза Југославије. Протест је амбасадору Ивековићу уручио секретар министарства спољних послова Италије Виторио Цопи, а како се у међувремену преговарало о трговинском уговору између Југославије и Италије, додао је да су мере које је повукао Београд потписивање тог споразума учиниле немогућим за извесно време.⁶⁹⁷ У саопштењу за јавност које је саставио 8. јула, Ивековић је југословенску акцију назвао оправданом и у складу са мировним уговором оптуживши Италију да само због њеног неиспуњавања преузетих обавеза лира није валута на целој територији СТТ. Наиме, Италија је по мировном уговору била обавезна да обезбеди довољну количину лира за целу територију СТТ. [Италијанска влада је тврдила да није могла да испуни своје монетарне обавезе према Зони Б из разлога, што није могла да установи да ли ће се добијени новац користити и за неке друге намере, сем редовних финансијских]. У исто време је одбацио шпекулације, односно гласине које су се појавиле да постоји тајни план о подели СТТ и додао да се преговори између две земље [у вези са Трстом] нису водили од јануара 1948. када је разматрано именовање гувернера⁶⁹⁸ У јавности се после дужег ћутања у вези са Трстом коначно огласио и Броз. Он је на великом митингу у Пули одржаном 12. јула 1949. одбацио оптужбе са кршење мировног уговора и за то оптужио Италију која је одбивши да испуни своје обавезе приморала Београд да заштити економију Зоне Б. Тито је искористио прилику да нападне Трипартитну декларацију и истакне право своје земље да буде укључена о разговоре о будућности Трста.⁶⁹⁹

Протестом Београду 14. јула су одговорили и званични Вашингтон и Лондон, али у маниру који је показивао неку врсту мирне са предузетим мерама, без великих речи у чисто формалном тону. У протесту је наглашено да је Југославија нарушила мировни

⁶⁹⁷ Il Ministro degli esteri, Sforza, alle ambasciate a Londra, Parigi a Washington, e alla legazione a Belgrado, *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie, III, (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)*, Roma 2007, (у даљем тексту: *I Documenti...11/3*), 35-36.

⁶⁹⁸ *Борба*, 9. VII 1949.

⁶⁹⁹ Јосип Броз Тито, *Говори...*, IV, 212-213.

уговор и да потези Београда јасно указују на срачунату политику све већег повезивања југословенске зоне са Југославијом.⁷⁰⁰

⁷⁰⁰ Jean-Batiste Duroselle, *нав. дело*, 297-298; The Secretary of State to the Yugoslav Charge (Makiedo), *Foreign relations of the United States, 1949. Western Europe Volume IV*, Washington DC 1974, (у даљем текст *FRUS, 1949, IV*), 513-515.

5.4. Југословенска позиција према Корушкој у светлу резолуције ИБ-а

За 25. новембар 1947. у Лондону је била заказана сесија Савета министара која се бавила Аустријом, односно њен почетак. Југословенска страна се надала да ће имати прилику да своју платформу изнесе пред Саветом, али се то није десило. Следећа прилика добијена је тек у априлу 1948. али тада већ у знатно измењеним околностима. и то пред Комисијом заменика министара којој се обратио Беблер. Ваља напоменути да је Комисија заменика континуирано радила од фебруара до маја те године а да се Беблер заменицима обратио тек крајем априла, тачније 28. тог месеца. Југословенско обраћање комисији дешавало се у сенци распламсавања сукоба са Москвом, о чему се на западу мало знало као и у стању нове ескалације са западом. Укратко југословенска позиција била је изразито компликована, јер се није могло рачунати на подршку ни са једне стране, иако је СССР номинално још увек држао страну званичном Београду. Оно што је Вилфан пропустио да учини у Москви претходне године, Беблер није пропустио у Лондону. Оспорио је валидност плебисцита из 1920, али је изнео и потпуно нову аргументацију у вези са самим плебисцитом. Један део његовог говора односио се на историјске аспекте корушког питања и на питање одговорности Аустрије за рат са већ познатом реториком. У другом делу свога наступа оспорио је валидност самог плебисцита односно тезу да један изгубљени плебисцит представља својеврсни „крај историје“ за мањнину која га је изгубила. Како је напоменуо, сама чињеница да је Конференција мира признала потребу за плебисцитом на одређеном подручју оспоравала ја искључиво право Аустрије на то подручје и дозвољавала је могућност његове седесције. И поред тога што је словеначка мањина под сумњивим околностима поражена на плебисциту, резултатат по поражену страну био је убедљивији него у случају других сличних процеса по завршетку Првог светског рата. Беблер је указао да ће се овога пута југословенска страна држала принципа који је на питању Трста установила западна дипломатија, тј . принципа етничке равнотеже, када буде формулисала своје захтеве.⁷⁰¹

⁷⁰¹ Алеш Беблер, *За праведне...*, 131-148. Једна од битних ставки у југословенском обраћању била је и та да се у питању првобитних југословенских територијалних захтева према Аустрији радило о простору који је заузимао мање од 2% аустријске територије и на којој је живело мање од 2% аустријског становништва. Сем тога тим подручјем нису пролазиле никакве битне саобраћајне комуникације ни од међуокрајинског

Југославија је своје захтеве предала два дана раније у виду меморандума под називом *Меморандум владе Федеративне Народне републике Југославије заменицима министара иностраних послова по питању територијалних захтева и других питања у вези Уговора са Аустријом*. Ваља рећи да су захтеви за аустријском територијом сведени за 660 км² и 40 000 становника. Дакле у односу на оно о чему је Велебит разговарао са Лаврентјевом, та територија није била тако радикално умањена. Била је око 50% већа и на њој је живело готов три и по пута више становника, али је ипак била редукација. Југославија је одустала од јужног дела Зиљске долине, дела Вилаха (Бељак) јужно од Драве и околине (као и још неколицине мањих општина у јужној Корушкој) као и општине Сobot у Штајерској. По тврдњи југословенске владе захтеви су сужени искључиво на ону територију која се подударала са оном на којој је по сенжерменском миру спроведен плебисцит (Зоне А и Б).⁷⁰²

Нови југословенски захтеви нису произвели никакву практичну последицу, јер југословенска аргументација није убедила Запад да би било шта требало мењати у дотадашњем ставу да никаква предаја аустријске територије не долази у обзир. СССР је начелно остао при подршци југословенским захтевима, упркос бури у односима између две земље. Боље је рећи да је то тако изгледало за трећу страну, односно за Запад. У стварности представник СССР-а је уочи конференције одбио да Алешу Беблеру саопшти став Москве у вези са новим југословенским захтевима, правдајући се да је Београд прекршио споразум о обавезним консултацијама па да у складу с тиме ни Москва није у обавези да га поштује.⁷⁰³ То би значило да је Београд са својом платформом у Лондону наступао „на слепо“. Да ће се са оваквом платформом изаћи пред заменике министара

значаја, а камоли од националног интереса. Сем тога на подручју које је захтевала Југославија нису се налазила никаква битна индустријска постројења нити инсталације ос већег економског интереса за Аустрију.

⁷⁰² Меморандум владе ФНРЈ (27. април 1948), *Југословенско –совјетски односи...* 319-325; Janez Stergar, *Jugoslovanske ozemeljske zahteve od 1945. i njihovo postopno untkanje*, у: *Der Staatvertrag von Wien 1955-2005*, Klagenfurt 2006, 102-103.

⁷⁰³ Из телеграма министра иностраних послова СССР-а В. М. Молотова амбасадору СССР у ФНРЈ А. Ј. Лаврентјеву ради уручења одговора заменику министра иностраних послова ФНРЈ А. Беблеру (23. април 1948) и Телеграм министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића, амбасади ФНРЈ у Москви (Београд 24. април 1948), *Југословенско-совјетски ...*, 310 и 313.

амбасадор Беблер је известио Лаврентјева још 17. априла. Додуше у том моменту су још увек постојале две варијанте, прва по којој се Зиљска долина још увек налазила у домену захтева Југославије и друга (презентована у Лондону) по којој се она остављала Аустрији. Беблер је том приликом и званично затражио од совјетског амбасадора став Кремља, који никад није стигао.⁷⁰⁴

Остаје и једна дилема око дешавања у Лондону о којој се мало зна. Наиме и овај део дипломатске игре између две стране прошао је у тајности, и за њега се чуло тек у чувеној размени нота из августа 1949. По југословенској верзији совјетски амбасадор у Лондону затражио је од југословенских представника да предузму кораке код западних сила, конкретно код француске владе у циљу постизања компромисног решења, тј. остваривања минималних југословенских циљева⁷⁰⁵. Насупрот томе, совјетска страна је тврдила да је Беблер предлагао прво Коктомову [заменику министра] а потом и Зарубину [амбасадору у Лондону] да совјетска страна изађе пред заменике министара са минималним југословенским захтевом као некаквим компромисним решењем, што су совјетске дипломате наводно одбиле, уз констатацију да СССР може да подржи само оне предлоге које Београд поднесе званично.⁷⁰⁶

Чињеница јесте да је потом југословенска страна водила више разговора са француским дипломатама, али не и само са њима. У тим су разговорима учествовали Ристић и Беблер а са француске стране Бидо и Кув де Мурвил. Југословенска страна је касније током 1949. тврдила да су совјетске дипломате редовно информисане о овим разговорима. Чињеница јесте и да је Симић 20. јуна у разговору са Бидоом изнео форму југословенског компромисног предлога који је Београд предлагао Паризу да Француска буде подносилац. Из Симићевог наступа јасно је да тај покушај у Паризу није успео па је југословенска страна била принуђена да га сама поднесе пред заменике министара. Тим југословенским предлогом тражено је да Корушка буде специјалан Ланд унутар Аустрије са специјалном аутономијом за онај део у којем Словенци имају своје школе. Други део

⁷⁰⁴ Забелешка о разговору заменика министара иностраних послова ФНРЈ А. Беблера са амбасадором СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјевом (Београд 17. април 1948), *Исто*, 303-304.

⁷⁰⁵ Нота владе ФНРЈ влади СССР (Београд 20. август 1949), *Исто* 504-505.

⁷⁰⁶ Нота владе СССР влади ФНРЈ (11. август 1949), *Исто*, 489.

предлога предвиђао је минималне ревандикације границе у корист Југославије на отсеку раније помињаних помињаних хидроцентра. Симић је био децидан да је југословенски предлог сачињен у духу сугестија које је Беблеру дао Зарубин. Судаћи по Симићевој забелешци Лаврентјев није имао примедба на југословенски предлог, штавише тешко је закључити да је совјетски амбасадор уопште реаговао на њега.⁷⁰⁷ Москва је касније тврдила да је Лаврентјев на Симићеву констатацију о Зарубиновим сугестијама реаговао опаском да их совјетски амбасадор у Лондону никада није дао у тој форми.⁷⁰⁸ Судаћи по Симићевој забелешци од 6. јула из разговора са Лаврентјевим, совјетски део о томе како се Лаврентјев оградио од опасности о Зарубину није тачан. Наиме, у тој забелешци Симић који је је Зарубину предао концепт југословенске платформе навео је да није имао утисак да је Лаврентјев био убеђен у иницијативу Зарубина. Да ли је тада совјетски амбасадор саопштио део који се наводи у ноти од 11. августа или не, остаје тајна. Симићево саопштење напросто није довољно опширно.⁷⁰⁹

Иначе паралелно са тим разговором из Париза је стигла информација да је Француска можда вољна да стане иза југословенске платформе и да је поднесе као да је у питању компромисна иницијатива Кеј д'Орсеја, али је након консултација унутар југословенског МИП-а одлучено да се то не прихвати. МИП је оценио да у постојећој ситуацији не постоји обећање СССР-а да ће подржати предлог који би поднели Французи, а и Москва би чињеницу да тај предлог подноси званични Париз могла протумачити као неки вид југословенског окретања ка Западу.⁷¹⁰

Коначно, је три дана касније стигао одговор совјетске дипломатије на југословенску платформу у којем у ствари није ни било одговора на саму платформу, али је стигла ограда од Симићеве тврдње о Зарубиновој сугестији Беблеру. Значи тек после две Симићеве изјаве на ту тему, совјетски МИП је нашао за сходно да одбаци југословенске тврдње као инсинуацију. Како је Лаврентјев саопштио Кремљ је био

⁷⁰⁷ Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР у ФНРЈ А. Ј. Лаврентјевим (Београд, 20. јун 1948), *Исто*, 362-363.

⁷⁰⁸ Нота владе СССР влади ФНРЈ (11. август 1948), *Исто*, 489.

⁷⁰⁹ Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР у ФНРЈ А. Ј. Лаврентјевим (Београд, 6. јул 1949), *Исто*, 388-389.

⁷¹⁰ *Исто*.

узнат са југословенским покушајем да се преко Париза исходује подршка минималним југословенским захтевима, али у том правцу нису биле даване ни сугестије ни подршка. Из одговора совјетског МИП-а могло се закључити да је став југословенског министарства у вези са тиме да Москва неће подржати предлог који би поднела Француска, био исправан. Какогод, Симић је из изнетог закључио да Москва одступа, тј. да се повлачи из корушког питања.⁷¹¹

Сукоб две стране довео је до извесне парализе по питању Корушке. За југословенску страну у другој половини 1948. свакако је било пречих питања и на унутрашњем и на међународном плану. Овај проблем поново се актуелизовао почетком 1949. Иако свесни чињенице да више не уживају подршку совјетске стране југословенско руководство је покушало да своју политику усклади са држањем Москве, па се тако преко амбасадора Мразовића [заменио Влада Поповића], обратила совјетском МИП-у за савет у вези са Корушком. Постављено је неколико питања, као што су, да ли би Југославија требала да тражи да буде позвена на следећу седницу заменика министара иностраних послова о Аустрији и да ли би ваљало и даље инсистирати и на припајању целе Корушке или само на измени границе на сектор две хидроцентрале.⁷¹² Два дана касније Вишински је Мразовићу предао одговор који је срочио лично Стаљин, а у којем је стајало, да Москва не може дати никакав савет, те да југословенска влада може да поступа како сматра за сходно.⁷¹³

⁷¹¹ Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР у ФНРЈ А. Ј. Лаврентјевим (Београд, 9. јул 1949)

⁷¹² Забелешка о разговору заменика министара иностраних послова СССР А. Ј. Вишинског са амбасадором ФНРЈ у СССР К. Мразовићем (8. јануар 1948), *Исто*, 452-53. Седница заменика министара иностраних послова одржавала се у Лондону од 9. фебруара до 10. маја 1949. године.

⁷¹³ Одговор владе СССР, *Исто*, 453.

5.5. Париска изјава Света министара о Аустрији

Упркос оваквом одговору у интерној комуникацији совјетска влада је имала другачији став. Својим представницима при заменицима министара 17. јануара издала је директиву како да се понашају у случају југословенских претензија према Аустрији. Зарубин је обавештен да Москва остаје при подршци југословенским захтевима садржаним у меморандуму од 27. априла 1947. , али да је спремна и да разговара о другим предлозима а у складу са легитимним интересима Југославије. Начелна подршка је искључивала било какво давање предлога и иницијатива са совјетске стране у том правцу. Али Зарубин је требао да инсистира да се ФНРЈ да још једна шанса да се обрати заменицима. СССР је требао да подржи Југославију и у случају да она пред заменике изађе са предлогом којим би се тражиле мање територије, од оних из 1948., али то није искључивало могућност да се разговара и о другим решењима уколико западне земље буду имале примедбе на предлог Београда.⁷¹⁴

Заиста 10. фебруара на седници заменика, Зарубин је тражио да Југославија буде позвана како би се још једном саслушали њени ставови. Представници западних земаља су били против, пристајући једино да се саслушају југословенски ставови по економским аспектима аустријског уговора.⁷¹⁵ Овакав став је заузет још пре отварања конференције а на неформалном састанку представника три западне силе.⁷¹⁶ Упркос таквом ставу ипак је одлучено да се касније саслушају ставови две стране. Западне земље су са југословенским ставом биле упознате много пре него што је он изнет пред заменике министара. Наиме, још 12. априла у Лондону се Алеш Бемлер састао са шефом америчке делегације при Комисији заменика министара Семјуелом Ребером којем је изнео нове југословенске погледе и предлоге у вези са решавањем аустријског питања. Оно што је Ребер запазио, а што није без значаја, је много пријатељскији и помирљивији тон у Бемлеровом наступу. Југословенски дипломата је пренео да још увек нема да понуди дефинитиван став

⁷¹⁴ Директиве совјетској делегацији на саветовању заменика министара иностраних послова о аустријском уговору (17. јануар 1949), *Исто*, 455-56.

⁷¹⁵ Исто.

⁷¹⁶ United States Delegation minutes of an Informal Meeting of the United States, United Kingdom and French Delegations for Austria at the Council of Foreign Ministers (London, February 8, 1949), *FRUS, 1949 (III)*, 1071.

Београда, али је ипак изнео свој лични. Како је Ребер известио Вашингтон, Југославија је тражила права на две хидроцентрале, али не нужно и територијално проширење на аустријску територију, али уколико би се то захтевало тражио би се само мали појас од неких десетак километара уз границу. За јужну Корушку Беблер је затражио статус федералне јединице унутар Аустрије, али без неких других специјалних одредаба. Како би дао на тежини и на својој идеји нагласио компромисан приступ проблему, изнео је тврдњу да би предаја две хидроцентрале, водило ка томе да Београд одустане од репарационих захтева према Аустрији. Ребер му је наравно пренео чврст амерички став да се неће расправљати ни о каквим променама аустријских граница. Вашингтон је известио како сматра да је Беблеров предлог у ствари само почетна позиција Југославије у даљем ценкању око аустријског уговора. Ваља напоменути да у тој фази ради Комисије Беблер још увек није тражио да се обрати заменицима. Како је Ребер ценио, Југословени су хтели да сачекају да се искристалише нека врста нацрта уговора или почетни став великих сила о њему.⁷¹⁷

Требало је подоста времена док се из Вашингтона није одговорило Реберу. Инструкција државног секретара била је да о променама граница и репарацијама не може бити говора. У вези са југословенским предлогом о посебном ланду, став САД био је да ту идеју ваља одбацити једнако као и захтев за некаквим новим плебисцитом. Стварање федералне јединице унутар Аустрије у којој би била словеначка етничка већина значило би да САД признају валидност неких југословенских аргумената. Озбиљнија последица по гледишту Стејт департамента, било би што би такав чин потхрањивао будући словеначки иредентизам. Оно о чему се могло разговарати била је могућност да се у текст уговора унесу клаузуле о заштити мањинских права, али да оне буду прихватљиве и за аустријску владу. Државни секретар Дин Ачесон је Реберу наложио да се под покровитељством заменика министара не могу одржавати никакви преговори који би укључивали и најмање територијалне измене. То није било само због југословенских захтева, већ и због евентуалних захтева Мађарске према пограничним пределима Аустрије. Једино о чему се могло расправљати била је економска тематика, евентуално заједничко управљање водама

⁷¹⁷ *The United States Deputy for Austria (Reber) in the Council of Foreign Ministers (London, February 12, 1949)*, FRUS 1949 (III), 1073-1074. Требало би додати да је Ребер препоручио Стејт департменту да се о овој промени југословенског става не извести Аустријанци.

Драве и слично. Такође, било каква дозвола од стране заменика министара да се у билатералним разговорима између две земље расправља и о најмањим територијалним корекцијама, значила би формалну легитимацију југословенским захтевима. То би у некој будућности, сматрао је Ачесон, дало за право Београду да тврди да су претензије према аустријској територији легализоване од стране великих сила.⁷¹⁸

С друге стране, југословенски дипломата није био тако еластичан у разговору са британским замеником Марџорибенксом, који је водио три дана касније. Њему је ставио да знања да је, уколико не буде граничних измена у рејону две хидроцентрале, за Југославију било боље да, бар што се тиче њеног јавног мњења, остане при целовитим територијалним захтевима (попут оних изнетих непуних годину дана раније).⁷¹⁹

Ваља рећи да су се после разговора Беблера са Ребером и Марџорибенксом састале западне дипломате које су у Лондону биле ангажоване у раду на аустријском уговору. То је било пре повратне комуникације Вашингтона са Ребером. Расправљало се пре свега о југословенским територијалним захтевима, али и о захтеву за ландом са словеначком већином. Из дискусије је јасно да су западне дипломате и поред инструкција од својих влада, ипак размишљале о неким минималним територијалним корекцијама. На пример, Марџорибенкс је позвао западне дипломате да размотре да ли је могуће ипак извести неке корекције на сектору Лавамунда. Иако је такав предлог проглашен за беспотребан и у супротности са претходним децидним ставом и изјавама западних сила, ипак је у извесној мери илустративан. Што се тиче захтева за федералном јединицом или аутономном облашћу, он није априори одбачен, али је наведено да би такав захтев био безопасан уколико он не би водио мешању у унутрашње послове Аустрије и уколико не би био база за неке касније југословенске захтеве за граничним изменама.⁷²⁰

Живу дипломатску активност Беблер је употпунио разговором са британским министром спољних послова Ернестом Бевином. Један од детаља из овог разговора је и тај да је Беблер предложио да се на подручју између реке Драве и југословенске границе

⁷¹⁸ *The Secretary of State to the United State Deputy for Austria at the Council of Foreign Ministers, (Washington, February 23, 1949), FRUS 1949 (III), 1750-1751.*

⁷¹⁹ *Conversation Marjoribanks – Bebler, 15. February 1949, FO 371/76436/C1519.*

⁷²⁰ *Conference of western Special Representatives, 16. February 1949, FO 371/76436/C1398G*

спроведе плебисцит како би се утврдило расположење и жеље словеначког становништва на том простору. По Бевиновом сведочењу у том моменту југословенски дипломата још није имао конкретизоване захтеве Београда, али је тражио да се идеја плебисцита прихвати као начелна, што је Бевин одбио.⁷²¹ С друге стране Беблер у својим сећањима то није поменуо. Он се више оријентисао да опише разлоге британског одбијања југословенских захтева. По његовом казивању, за које није згорег рећи да је у најбољем случају постављено временски неодређено, ако не и погрешно, Бевин је у потпуности дао за право југословенским захтевима. Међутим, Бевин је објаснио да југословенско-аустријска граница има и свој стратешки аспект а како је Југославија на погрешној страни, Лондон не може уважити захтеве званичног Београда.⁷²²

Обраћање Беблера заменицима министара уследило је 24. фебруара. Југословенске захтеве презентовао је у четири тачке. Кључна тачка је била најмање конкретна. Југославија је тражила исправку границе у њену корист, али тако да се она коначно утврди након компромисног предлога. Значи, југословенска влада није имала јасно дефинисан предлог, већ је хтела да се прихвати као чињеница да разграничење између две државе није правично. Остале три тачке биле су већ помињана аутономија, политичка, културна и економска за онај део јужне Коруске на који је претендовала Југославија, а који је остајао Аустрији, репарације као и гаранције за поштовање људских и мањинских права за онај део Словенца и Хрвата који би остали ван аутономног подручја.⁷²³ Једна од ствари које је Беблер тражио у склопу аутономне области или ланда, била је и та да функције будуће аустријске оружане силе буду лимитиране на чување границе, а да се олакшају везе аутономије са Народном републиком Словенијом. Сем тога тражио је да статут новоствореног ланда буде уграђен у аустријски Државни уговор и да буде стављен под гаранцију Савета безбедности. Сем тога Беблер је за покрајину тражио и посебну службу безбедности, правдајући то репресијом аустријских органа безбедности, које су по

⁷²¹ *Conversation Bevin-Bebler, 18. February 1949, FO 371/76436/C1520*

⁷²² Алеш Беблер, *Čez drn in strn*, Ljubljana 1981, 176-177. По Беблеровим речима, овом разговору присуствовао је и непознати професор, наводно експерт за Коруско питање, којему се Бевин с времена на време обраћао за савет и тумачење.

⁷²³ МСП:ДА (ПА), 1949 (Аустрија), фасц. 11, бр. 44181; Борба, 26. фебруар 1949, стр. 1, 4; Janez Stregar, *Jugoslovanske ozemeljske zahteve od 1945. in njihovo postopno umikanje, Das Staatsvertrag von Wien...*,

његовим речима у то време још увек водили људи који су исте функције обављали и под нацистима. Покрајина је требала да има и своје одвојено судство као и законодавну власт у свим областима битним за њено функционисање. Беблер је истакао да ће Југославији вероватно бити пребачено да предлогу који је поднет недостаје прецизност, али како је навео те четири тачке су биле више оквир и принцип за даље разговоре. ФНРЈ је била спремна да поднесе детаљан предлог дочим велике силе прихвате југословенске ставове.⁷²⁴

Управо овај последњи захтев био је срочен тако да га на Западу никако нису могли прихватити, јер је давао за право њиховим страховањима да би будућа аутономна област била извориште југословенског иредентизма. Грубер је у своме одговору одбио југословенске захтеве, али се сложио с могућношћу да се мањинска права гарантују кроз текст Државног уговора.⁷²⁵ Током Беблеровог излагања Зарубин се није јављао за реч нити је постављао питања Беблеру, као што је то радио Коктомов годину раније. Међутим на састанцима заменика бранио је југословенске ставове и тражио нова саслушања југословенске стране. То је с друге стране водило упорнијем југословенском ставу. Западне дипломате су цениле да је у питању смишљена тактика Совјета која је имала за циљ да продуби неслагања између Београда и Запада, али и да југословенском јавном мњењу покаже да је Москва иако против режима, пријатељ југословенских народа. Сем тога, СССР је користио југословенску позицију као уцењивачки фактор по питањима која су се тичала Москве. Ребер је ценио да Совјети покушавају да се договарају по другим нерешеним тачкама, па да када за то дође време поново покрену питање границе како би извукли што више користи за себе. На другој страни у Вашингтону су били одлучни да неће прелазити на друге тачке Државног уговора док се не реши питање аустријских граница и репарација. За Стејт департамент ова два питања су била кључна. Такав став је нужно водио у блокаду преговора. Али у Вашингтону се тражио такав излаз да се преговори касније могу обновити. Ваљало је купити време, јер се рачунало да ће се продубити јаз између Београда и Москве, као и да ће нова економска политика, односно помоћ САД Југославији створити претпоставке за флексибилнији став Београда. Такође,

⁷²⁴ Gerald Stourzh, *Un Einheit und Freiheit....*, 147.

⁷²⁵ Исто; *Austrian information*, special issue, No. 2, New York, March 7, 1949.

планирано је и да Грубер покрене билатералне разговоре две земље о економским питањима што је требало да донесе и политичке бенефите⁷²⁶

После краће паузе условљене Ускрсом по грегоријанском календару заменици су крајем априла наставили свој рад. Ребер је пре тога искористио паузу како би лично посетио Корушку и из прве руке извидио ситуацију. Боравећи у Корушкој установио је да на терену не постоји снажнији покрет за присаједињење те области Југославији.⁷²⁷ По повратку у Лондон суочио се са променом дотада пасивног совјетског става. Зарубин је по први пут од почетка сесије преузео ствар у своје руке. Његово виђење је било да би територијална питања и питања аустријских репарација Југославији ваљало оставити за после, или да се организују у току заседања директни преговори Грубера и Беблера док би представници четири силе наставили рад по осталим деловима Државног уговора.⁷²⁸ Међутим и ова сесија заменика министара завршила се неуспешно, због совјетске блокаде и подршке захтевима Југославије.

Париска конференција министара иностраних послова [о Аустрији и Немачкој] свој рад отпочела је 23. маја 1949. Аустрија није била на дневном реду све до 12. јуна. Шок за Југославију уследио је 20. јуна 1949. када је чувеном Паришком изјавом представника „четири силе“ коначно стављена тачка на југословенске захтеве према аустријској територији. Пре него ли је дошло до преокрета у совјетској позицији десио се низ догађаја који су водили ка томе. До почетка седнице није било извесно да ће се било шта променити у совјетском држању. Један од индикатора промене била је смена Молотова марта 1949. и постављање Вишинског на чело на совјетске дипломатије. Чим је на ред дошла Аустрија, Бевин је Вишинском послао меморандум у којем је изнео могућност да би Запад могао уважити неке совјетске економске захтеве према Аустрији, уколико Москва одустане од даље подршке Југославији. Вишински се није много премишљао и

⁷²⁶ The United States Deputy for Austria (Reber) in the Council of Foreign Ministers to the Secretary of State (London, March 10, 1949), *FRUS III (1949)*, 1079-1081. Беблер се истог дана на тражење Зарубина поново обратио заменицима образлажући изнова југословенске ставове.

⁷²⁷ The United States Deputy for Austria (Reber) in the Council of Foreign Ministers to the Secretary of State (Vienna, April 16, 1949), *FRUS 1949, III*, 1089.

⁷²⁸ Исто.

Београд је остао без подршке.⁷²⁹ Остаје да се прибележи и да је Вишински током сесије Савета министара одбио да прими југословенског представника, па је и то могао бити један од показатеља држања Кремља.⁷³⁰ Запад је допустио да се СССР исплати у висини од 150 милиона долара из тзв. немачке имовине у Аустрији, а Кремљ је заузврат признао Аустрију у границама пре Аншлуса.

Југословенски МИП је одговорио следећег дана саопштењем у којем је изразио своје огорчење. Како је саопштено „[...] ФНРЈ се никада неће одрећи својих оправданих територијалних захтева на Словеначку Корушку [...]“.⁷³¹ Дан касније одговорила је и влада ФНРЈ нотом упућеном владама великих сила у којима је поновила већ изнете ставове из саопштења МИП-а⁷³². Овакав договор изазвао је велико разочарење међу оним Словенцима у јужној Корушкој који су веровали да ће неки део те покрајине ипак бити присаједињен Југославији. Владало је опште осећање да је Москва продала словеначку Корушку за 150 милиона долара. Уследио је и низ саопштења словеначких организација у Корушкој. Огласила се забрањена Освободила фронта, новоформирани Демократски фронт радног народа словеначке Корушке...⁷³³ У наредним недељама југословенска дипломатија се дала у акцију, да макар обезбеди своје учешће у власништву над две пограничне хидроцентралне, али је и то прошло без успеха. Током августа уследила је и већ помињана размена нота и писама са Москвом око тога ко је кога издао у Корушком питању. Она је увертуру имала још у јулу. Моша Пијаде је на митингу у Новом Сад у

⁷²⁹ *East-west negotiations over Austria in 1949: Turning point in the Cold War*, Journal of Contemporary History, No. 1, 1989, 128

⁷³⁰ Нота владе ФНРЈ влади СССР (Београд, 3. август 1949), Документи о спољној... (1949), 152. За југословенску владу то је био доказ да је промена совјетске политике извршена по унапред смишљеном плану.

⁷³¹ *Борба* 21. јун 1949, 1.

⁷³² *Исто*, 23. јун 1949, 1

⁷³³ Проглас покрајинског комитета Освободилне fronte за словеначку Корушку поводом одлуке савета министара да словеначка Корушка остане у саставу Аустрије, Целовец 22. јуна 1949, *Документи о спољној политици СФРЈ, 1949, Београд 1991*, 416-420 и Проглас Демократског фронта радног народа словеначке Корушке поводом одлуке савета министара да словеначка Корушка остане у саставу Аустрије, Целовец 17. јула 1949., *Исто*, 431-434.

поводу устанка народа Србије 7. јула истакао као „[...] нас оптужују да смо ми продали Корушку још пре две године и то за цабе [...]“.⁷³⁴

Иако до коначног потписивања Државног уговора са Аустријом неће доћи још низ година, у Паризу је питање југословенско-аустријске границе и дефинитивно скинуто с дневног реда. Југословенском државном врху и дипломатији преостало је једино да пронађе начина да се часно повуче са дипломатског фронта и да издејствује заштиту права своје мањине у Аустрији. То никако не значи да се Југославија неће и даље противити донетом решењу, али реторика ће се знатно изменити.

⁷³⁴ Исто, 9. јул 1949, 1 и 2.

5.6. Први покушаји италијанско-југословенских преговора (1950)

После двоипогодишње блокаде било каквих разговора око решења статуса кво успостављеног мировним уговором на Западу се тражио излаз из пат позиције, којој је и сам Запад у великој мери допринео. Италијанска политика је била заснована на имплементацији Трипартитне декларације, а Југославија је своју политику градила на чињеници да је Зона Б била под њеном чврстом контролом а да Италија ипак не контролише Зону А. Потпуно опречно анализама западних дипломата о томе да ће иницијатива за директне преговоре стићи из Београда први потез у том правцу повукао је италијански шеф дипломатије Сфорца. У разговору који је 11. фебруара 1950. водио са Ивековићем предложио је да се Италији препусти целокупан обални појас у обе зоне, док би Југославији припали делови у унутрашњости. Заузврат Италија је нудила склапање различитих врста економских споразума као и различите привилегије за Југославију у тршћанској луци.⁷³⁵ Међутим ова платформа није била нова. Њу је Сфорца још августа 1949, поменуо Ернесту Бевину, да би месец дана касније службени Рим у потпуности одбацио „да постоје сазнања о таквој изјави грофа Сфорце“.⁷³⁶ Ово је навело неке кругове у Вашингтону и Лондону да посумњају у искреност и италијанских власти и могућност сарадње с њима.

У Риму је било видљиво да се западне земље лагано удаљавају од Трипартитне декларације и да је све више третирају као неку врсту баласта. Због тога је било нужно преузети низ потеза како би се та политика поновно реafirмисала. У том циљу италијанска влада је претила и преиспитивањем учешћа своје земље у Атлантском споразуму па и о могућности изласка из НАТО-а. У политичким круговима Италије јавили су се гласови који су тражили и прекид дипломатских односа са Југославијом и уопште је дошло до великог пораста националистичких сентиимената на Апенинима. Општи утисак

⁷³⁵ Colloquio del ministro degli esteri, Sforza, con il ministro da Yugoslavia a Roma, Ivekovic (Roma 11 febbraio 1950), *I Documenti...*, *II/IV*, 38-39.

⁷³⁶ The Charge in Yugoslavia (Reems) to the Secretary of state, Belgrade, January 24, 1950), *FRUS, 1950, III*, 1305-1307.

био да је шовинистичка кампања била диктирана од италијанске владе како би се утицало на западне савезнике у правцу подршке италијанским захтевима.⁷³⁷ Како би поправила неке грешке учињене пре свега у економској сфери, а које су имале значајне политичке репрекусије, италијанска влада је током марта и априла размишљала да предложи Београду успоставу царинске унија између две зоне. У Рим се наивно сматрало да ће то омогућити пенетрацију италијанске монете у Зону Б а последично и протезање италијанског монетарног суверенитета на том подручју с обзиром на то да би се аутоматски примењивали уговори између Зоне А и Италије из марта 1948.⁷³⁸ Било је јасно, како у Риму тако и на Западу да су управо Италија и савезници неким својим потезима навели Тита да донесе мере које су водиле укључивању југословенске зоне у ФНРЈ. С те тачке гледишта могло се закључити да таква политика ипак није била првобитна намера југословенског врха.

С друге стране Југославија је добро ценила италијанске ставове и страхове, што се добро види из обимног елабората Младена Ивековића од 21. фебруара 1950. Ивековић је јасно уочио да код Италијана влада страх да су западни савезници одустали од примене Трипартитне декларације, као и да Рим страхује од закулисних договора Запада и Београда. У италијанској валди су чак и експозе Едварда Кардеља у Народној скупштини од 27. децембра 1949.⁷³⁹ а у којем је говорио о потреби споразумног решења за Трст видели као знак растућег југословенског самопоуздања. То самопоуздање не би постојало, ценили су у Риму, да иза Југославије не стоје Американци.⁷⁴⁰

Италијанску параноју додатно је појачао неочекиван потез југословенских власти, тј. њене војне управе о уклањању граничних и царинских баријера између Зоне Б и Југославије 14. марта 1950⁷⁴¹. На жесток италијански протест⁷⁴² званични Београд је

⁷³⁷ Јанко Јери, *нав. дело*, 225.

⁷³⁸ The Secretary of state to the Embassy in Italy, (Washington, March 29 1950), *FRUS, 1950, III*, 1316-1317.

⁷³⁹ Експозе Едварда Кардеља, потпредседника владе и министра иностраних послова ФНРЈ, поднет на VIII редовном заседању Народне скупштине ФНРЈ, Београд 27. децембра 1949, *Документи о спољној...1949*, 349.

⁷⁴⁰ *Политичка ситуација у Италији у вези владине кризе*, АЈ, ф, 836, [КМЈ], I-3-b.

⁷⁴¹ Ukaz Štev.18, *ULVUJA*, 25. III 1950, 1.

одговорност пребацио на Рим односно на потезе Италије који су водили интеграцији Зоне А у италијански правни и монетарни систем и изоловању подручја под југословенском војном управом⁷⁴³. На захтев Италије⁷⁴⁴ „три силе“ су упутиле протест Београду, али прилично млак и неенергичан. Радило се о простом испуњавању форме. Југословенске власти су изјавиле да упркос италијанским страховима немају намеру да анектирају Зону Б. Италијански шеф дипломатије није крио своје разочарење када су му представници „три силе“ саопштили текст свога демарша Југославији, понајвише његовом белдом интонацијом⁷⁴⁵ И италијански посланик у Београду је дошао до закључка да се западне земље покушавају решити терета Трипартитне декларације.⁷⁴⁶ Италија је жестоко протествовала и у поводу избора у Зони Б на којим је очекивану победу однео Народни фронт.⁷⁴⁷

Југословенски акт са границом између Зоне Б и остатка државе био је неочекиван из више разлога. Западне земље су почетком године цениле да је Југославији јако стало до

⁷⁴² Il ministro degli esteri alla legazione jugoslava di Jugoslavia di Roma, (Roma, 21. marzo 1950), *I Documenti diplomatici Italiani, Undecima serie, Volume IV, (27.01.1950-30.10.1950)*, Roma 2009, (У даљем тексту: *I Documenti ...*, *11/IV*) 77-78.

⁷⁴³ Il ministro al Belgrado, Martino, al ministro degli esteri Sforza, (Belgrado, 29. marzo 1950), *I Documenti...*, *11/IV*, 101-102. Како је италијанска влада свој протест упутила у форми меморандума истом мером је узвратила и југословенска влада. Југословенски меморандум предао је помоћник министра спољних послова Вејвода.

⁷⁴⁴ Il ministro degli esteri, Sforza, alle ambasciate a Londra, Mosca, Parigi e Washington e alla legazione di Belgrado, (Roma, 21. marzo 1950), *Исто*, 76-77.

⁷⁴⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 308-309. и Il ministro a Belgrade, Martino, al ministro degli esteri, Sforza (Belgrado, 15 aprile 1950), *I Documenti...*, *11/IV*, 133-134. Штавише, судећи по телеграму италијанског посланика у Београду овај демарш тешко и да би се могао тако назвати. Западне земље су врло формално позвале Југославију да се суздржи од једностарних потеза, и изразиле жељу да одрже добре односе с обе земље. Међутим истакнуто је како је одговорност за међусобне односе на две владе и саопштено је министру Поповићу да је у најбољем интересу обе земље да их поправе путем општег споразума. „Три силе“ су такође истакле да неће интервенисати у погледу преговора две стране, али да би могле да их иницирају уколико их обе стране позову и уколико оне оцене да је то корисно. Практично, Рим и Београд су позвани на билатералне разговоре, а и саме садржине протеста јасно је да су западне земље биле сагласне са решењем које би било на линији статуса кво.

⁷⁴⁶ Il ministro a Belgrade, Martino, al ministro degli esteri, Sforza (Belgrado, 18 aprile 1950), *Исто*, 151-155.

⁷⁴⁷ Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 309.

отпочињања директних преговора са Италијом и до што скоријег решења кризе. Један од разлога наводне југословенске журбе била је жеља да се избегне ситуација у којој је СССР изненада могао пристати уз Трипартитну декларацију а из намере да се нанесе штета Југославији и да се она стави у незахвалан политички положај.⁷⁴⁸

Иако би тај развој догађаја формално био у складу са званичним опредељењем Запада, ни Лондон ни Вашингтон нису знали шта би им било чинити у том случају. Такав развој ситуације захтевао је решавање више компликованих једначина. Прво питање било је каква је судбина англо-америчког контингента у СТТ, а друго како натерати Југославију да испоштује Декларацију, иза које би сада стајала „Четворка“ и да ли уопште терати Југославију. Такав би потез СССР-а свакако онемогућио било какав компромис, јер би то охрабрило Рим да не одустаје од целе СТТ. Неке процене су говориле да ће Југославија да инсистира на преговорима јер се у Београду сматрало да је држава у милости Запада, и да је због њене стратешке важности у бољој позицији да извуче извесне концесије од Италијана.⁷⁴⁹ Из истог разлога Рим је, како је цењено, одбијао преговоре резонујући да је сваки даљи уступак корак на штету актуелне владе. Постојале су индиције да је Југославија спремна на извесно одступање, макар у погледу Копра. али је и то било упитно.⁷⁵⁰ Све у свему прво тромесечје је трајала интензивна преписка на релацији Лондон-Вашингтон и Вашингтон-амбасаде око тога зашто Југославија тражи преговоре, колика је Титова спремност за компромис, да ли ће преговоре прихватити Рим и који је наредни потез Москве.

Априла месеца је постало јасно које су намере Југославије. Њих су изнели помоћници Едварда Кардеља, Матес и Вејвода у разговору са амбасадором Мартином. Позиција Београда била је легализовање статуса кво. Како је Матес то аргументовао, Југославија ће пристала Италија или не, наставити да управља својом зоном, а западни савезници засигурно због тога неће заратити с њом. С друге стране Мартино, који је бранио платформу своје владе да Италији по етничком и историјском принципу припадају

⁷⁴⁸ The Charge in Yugoslavia (Reems) to the Secretary of state, Belgrade, January 24, 1950), *Foreign relations of the United States, 1950. Western Europe, Volume III*, Washington DC, 1977 (у даљем тексту: *FRUS, 1950, III*), 1305-1307

⁷⁴⁹ The secretary of state to the Embassy in Italy, (Washington, January 20 1950), Исто, 1304-1305.

⁷⁵⁰ Исто.

градови у обалском појасу југословенске зоне, на крају је, макар по Матесовом утиску, остао потпуно без вере у снагу својих аргумента.⁷⁵¹ Самоувереност југословенских званичника, у комбинацији са потезима од половине марта навели су италијанску владу да помисли да се спрема анексија Зоне Б од стране Југославије. Ускоро је Југославија увела извесне рестрикције у кретању између зона ограничавајући број прелазака из своје у савезничку на хиљаду дневно. Ово је посебно разбеснело италијанску владу која је тврдила да је ово вид притиска на Италијане из југословенске зоне да се одселе, нарочито усмерен на оне запослене у Трсту.⁷⁵²

Следећи потез у Тршћанској кризи потпуно изненада поново је повукла Москва 20. априла 1950. упућујући ноту западним силама. Сем што је у ноти Запад оптужен за опструкцију имплементације мировног уговора са Италијом, Кремљ је предложио да се отопчне са применом статута СТТ, да се хитно именује гувернер, да се англо-америчке снаге повуку из Трста и да се и да се уклони „илегална“ англо-америчка поморска база из Трста⁷⁵³. Тиме је Москва потпуно неочекивано развејала сва југословенска страховања и донекле поправила преговарачку позицију Београда. Москва је маја месеца отишла и корак даље увезујући питање примене тршћанског статута са својом спремношћу да се потпише Аустријски државни уговор.⁷⁵⁴ „Тројка“ је одговорила 16. јуна оптужујући СССР за опструкцију мировног процеса и сејање конфузије.⁷⁵⁵ Нова позиција Москве дала је одушка Југославији, па је југословенски амбасадор у Вашингтону могао да на пријему у Стејт департменту констатује да у Југославији влада уверење да ситуација није зрела за брзо решавање проблема. Како је рекао, Југославији је било стало [до решења] али су Италијани својом огорченом пропагандом криви за застој у преговорима.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ AJ, ф. 836 [КМЈ], 1-3-d/71, Il ministro a Belgrado, Martino, al ministro degli esteri, Sforza (Belgrado, 3 aprile 1950), *I Documenti... 11/IV*, 112-113.

⁷⁵² The ambassador in Yugoslavia (Allen) to the Secretary of State (Belgrade, June 3, 1950), *FRUS, 1950, III*, 1322-1323.

⁷⁵³ L'Unione sovietica chiede il ritiro delle truppe straniere dal Territorio di Trieste, *L'Unita*, 21. 4. 1950, 1.

⁷⁵⁴ L'URSS chiede agli occidentali risposta alla nota su Trieste, *Исмо*, 23. 5.1950.

⁷⁵⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 311.

⁷⁵⁶ The ambassador in Yugoslavia (Allen) to the Secretary of State (Belgrade, June 3, 1950), *FRUS, 1950, III*, 1322-1323.

Ипак до неке врсте разговора на ову тему дошло је 5. јула на Бледу између југословенског шефа дипломатије Кардеља и италијанског амбасадора у ФНРЈ, Мартина. Ови разговори мање су тежили неком решењу, више су били повод да се разјасне нека међусобна неслагања. Италијани су наравно имали примедбе на мере које је у Зони Б повукла Југославија, понајвише ону о рестрикцијама у кретању између зона. Кардељ је потезе своје владе назвао изнуђеним због инфилтрације непријатељски настројених лица из Трста, која се по југословенском подручју крећу помоћу фалсификованих докумената која им издају тршћанске власти. Кардељева основна замерка била је што се Рим понашао као да је Зона А већ део Италије па је прихватио разговоре само о југословенском подручју, што је Југославија одлучно одбијала. Свога италијанског саговорника упутио је на чињеницу да је Југославија прихватила мировни уговор у нади да ће то отворити врата плодној сарадњи са Италијом. Сем тога, противно жељама народа његова влада била је спремна да се одрекне Трста, у истом духу у којем је прихватила мировни споразум. Међутим, Италија није показала спремност на пропорционалну жртву. Једини начин да се поведу конструктивни преговори, по Кардељу је био, да Италија промени своје гледиште и почне проблем посматрати као целовит. Сем тога Италија је морала одустати од позиције да проблем види само кроз призму разграничења у југословенској зони, односно да одустане од става да само Југославија треба да прави уступке. Мартино је у име Италије изнео предлог да Рим успостави сталну мисију у Зони Б, што би по његовим речима знатно допринело поверењу између две стране, али је Кардељ избегао дефинитиван одговор, а италијански амбасадор није хтео да инсистира. У овом разговору било је и неких позитивних помака јер је Марино наишао на уверавања да су југословенске мере привремене и да ће брзо бити ублажене. Марино је закључио да ће се свакако нешто десити али не брзо, јер је код Југословена осетио спремност ка релаксацији међусобних односа, или како је рекао „[...] први пута се осећао као да не стоји пре зидом.“⁷⁵⁷

⁷⁵⁷ Il ministro a Belgrado, Martino, al ministro degli esteri, Sforza, (Bled, 5 luglio 1950), *I Documenti...*, I I/IV, 366-369. Сфорца је навео да није хтео да инсистира да се Кардељ изјасни о могућој италијанској мисији у Зони Б јер му је било јасно да он то не може да уради на своју руку, а и плашио се да не испровоцира негативан одговор. Иначе, југословенска страна је инсистирала да се наставе прекинути економски преговори две стране. До застоја је дошло током заоштравања међусобних односа у пролеће 1950.

Касније током јула настављени су разговори Мартина и Леа Матеса на Бледу, а први од састанака био је 20. тог месеца. На овом састанку Матес је изнео два предлога југословенске владе. Први да свака држава анектира „своју“ зону, или да Југославија препусти Италији обалу Зоне Б, а да заузврат Италија препусти Југославији предграђа Трста као и сав обалски појас од Трста ка Монфалконеу који је био компактно насељен Словенцима. То би фактички значило да би Трст био изоловано парче италијанске територије окружен Југославијом, са поморском везом са матицом. Ово је било у супротности са италијанском платформом којом је тражен непрекинути коридор између Италије, Зоне А и обалског појаса југословенске зоне. Матес је искористио прилику да замери италијанском амбасадору да његова влада само тражи, а заузврат није спремна да учини никакво одрицање како би се постигао компромис. Да би додатно смањио италијански потенцијал за преговарање Матес је навео да Југославија за разлику од Италије управља једном од зона. Сем тога са Запада нико на њу не врши притисак нити у правцу предаје целе зоне или њеног дела Италији, што би значило да је лопта у италијанском дворишту⁷⁵⁸

Очигледно је да је током 1950. Југославија почела да игра и на карту поправљања односа са Западом и да је с тим аргументом стално махала пред лицем Рима. Тиме се покушавало показати Де Гасперијевој влади да су наступиле нове околности и да Италија више не уживе безрезервну подршку Вашингтона и Лондона. На следећем састанку 28. јула Мартино је покушао да италијански став аргументује демографским показатељима, наводећи да већина словеначког становништва у југословенској зони насељава места Пасја Вас (Вила Декани) и Марзиге (Маресего) као и насеља јужно од линије која спаја та два места у околини Копра, а да је по попису из 1921. словеначка мањина убедљиво малобројнија од Италијана у остатку Зоне Б. Матес је одбио да разговара на темељу тог пописа, називајући га неприхватљивим. Такође је сматрао да Италија некако мора да

⁷⁵⁸ Colloquio del ministro al Belgrado, Martino, con il vice ministro degli esteri jugoslavo, Mates, (Bled 20 luglio 1950), *I Documenti...*, XI/IV, 375-378. Два министра иако се нису сагласили око питања границе, јесу се начелно сагласили око редоследа потеза којима би се ваљало начинити разграничење између две земље. Требало би прво успоставити привремену линију, затим трајну, договорити се око компензација и на крају око оптирања и размене становништва. На крају свог извештаја Де Гасперију, Мартино је навео да је Матес успут, уопштено говорио и о могућој компензацији Југославији у делу исправке границе у сектору Горице.

компензује за оне словеначке територије које су остале у Зони А, што би било складу са принципом етничке равнотеже успостављеним на мировној конференцији. Италијански амбасадор је узвратио да је број Италијана на територији коју је његова земља већ уступила далеко већи од броја Словенаца који су остали у Италији.⁷⁵⁹ Трећи састанак одржан је 11. августа, а последњи седамнаест дана касније.

Релативна пат позиција која је наступила почетком лета навела је Вашингтон, да Британцима који су били склони да форсирају преговоре, путем једног мемоара од 9. августа саветују да се ствари до даљњег ставе на лед јер нису постојали реални услови за даље преговоре. Како би боље потковали свој став, дипломате из Стејт департмента су изнеле читав низ питања која су се тичала имплементације могућег споразума Рима и Београда. Споразум би чак и када би био постигнут било с правне стране тешко легализовати с обзиром на правне и дипломатске околности под којима је настао. Стога су из Вашингтона позвани Лондон и Париз да се пре кретања у преговоре рашчисти правна проблематика. Све што су САД сматрале за сходно, било је да се представници две земље стимулишу ка преговорима и одврате од запаљиве и неодговорне реторике, али под условом да се савезници „не гурају“ на прву линију јер ће тиме себи начинити лошу услугу.⁷⁶⁰

Иако су овај став у Паризу оценили као позитиван, Британци су наставили са својом стратегијом. Исти дан када је послат овај меморандум, Сфорца је на састанку министара Савета Европе разговарао са подсекретаром Форин офиса Ернестом Дејвисом. Дејвис је инсистирао не само да се наставе прекинути економски преговори две стране, већ и да започну разговори који би имали за циљ коначно решење кризе. Сфорца је том приликом изнео свој план, који би се могао назвати почетним. Наиме он је сматрао да би Београд и Рим требали да издају заједничку декларацију којом би одбацили мировни уговор и изјавили да је предлог статута Трста у супротности са принципима Атланске повеље и Декларацијом УН. Потом би две стране приступиле формирању провизорне скупштине СТТ. Комесар којега би именовале УН администрирао би целом територијом и

⁷⁵⁹ Colloquio del ministro al Belgrado, Martino, con il vice ministro degli esteri jugoslavo, Mates,(Bled 28 luglio 1950), *I Documenti...*, *XI/IV*, 378-379.

⁷⁶⁰ The Department of State to the British embassy, Aide Memoaire, *FRUS*, 1950, *III*, 1330-1335.

асистирао Централном савету у којем би били италијански и југословенски представници, а који би формирали окупациони команданти. Потом би се окупационим трупима прикључио и италијански контингент, чиме би се формирале међународне снаге на терену. То би по Сфорци, водило продубљивању економске сарадње, афирмацији слободне луке и дозволило Југославији и Италији да отпочну мирне разговоре. Пет дана касније Дејвис је допутовао у Рим где му је Сфорца саопштио да је покушао да оживи преговоре али да је схватио да Тито жели да игнорише Трипартитну декларацију и да преговара на бази економског кондоминијума. Југословени су предлагали поделу по зоналном принципу, фактички статус кво. Да је италијанска визија етничке линије посве неприхватљива за Југословене, Дејвис се уверио пошто је по одласку од Рима путовао између Београда и Бледа где се састајао са Кардељем, Матесом и Мартином.⁷⁶¹

Контакти између две стране били су интенивирани током септембра 1950. када је дошло до низа разговора између Матеса и Мартина, Мартина и Ивековића и Ивековића и Сфорце. У свим тим контактима било је једино јасно да Рим инсистира на континуираној граници од Монфалкона. преко Трста дуж обалног појаса Зоне Б, док Београд то изричито одбацује и инсистира на одржавању статуса кво. Руку на срце, ово није био неки помак с обзиром на то да је та стартна позиција две стране била очигледна од пролећа. Међутим јесте био с обзиром на то да је Југославија одустала од Трста, готово и од Горице [која је још увек ту и тамо помињана] и од платформе Тито-Тољати, а Италија од присаједињења целе СТТ иако не и од Трипартитне декларације као полазне основе. Баријеру између две стране коначно је срушио италијански амбасадор у Лондону војвода Галарати Скоти, који је од већ помињаног Ернеста Дејвиса, тражио да се у Лондону у слободно време у опуштеној атмосфери поведу разговори између амасадора Италије и Југославије. Разговоре би помогли експерти именовани од њихових влада. Од Дејвиса је тражио да се његова иницијатива пренесе југословенском представнику у Британији Јожи Брилеју. По консултацијама са својом амбасадом у Београду, Форин офис је одбио да се директно укључи у ове разговоре, а и обе владе су одбиле да сусрете двојице амбасадора третирају

⁷⁶¹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 330.

као праве преговоре. Контакти између двојице дипломата спорадично су се одвијали током читаве зиме.⁷⁶²

Даљи развој догађаја око Трста пореметило је или боље рећи засенило избијање рата у Кореју па је ово питање отишло у потпуности у други план. Италија је као земља чланица НАТО-а формално имала благу дипломатску предност јер је и симболично учествовала у рату. С друге стране Југославија је као нестална чланица Савета безбедности у почетку морала да заузме позицију у складу са својим друштвено-политичким уређењем. Касније је од стране Запада била принуђена да, иако је жигосала америчку интервенцију као „крсташки поход против комунизма“, подржи кључне напоре САД и савезника у правцу деловања УН-а против Пјонјанга.⁷⁶³ Ти потези су омогућили Београду да очува добре односе са Западом и да обезбеди нове трансхе војне и економске помоћи својој земљи. Донекле се стишала и пролетња бура у односима Рима и Београда па су две земље у децембру 1950. закључиле низ економских и техничких уговора.

⁷⁶² Исто, 331.

⁷⁶³ Југославија је подржала резолуцију „Уједињавање ради мира“ која је давала могућност генералној скупштини да делује у случају када је блокиран Савет безбедности ветом једне од чланица. Југославија је такође поднела и предлог резолуције под називом „Дужности држава у случају избијања непријатељстава“ коју је генерална скупштина усвојила 17. новембра 1950. (Резолуције 377 и 378 Генералне скупштине ОУН), видети, *Yearbook of the United Nations 1950, I*, 181-195 и 206-213.

5.7. Добра воља, попуштање, затезање, наставак преговора (1951-1952)

Извесно попуштање иницирано је са југословенске стране па је почетком 1951. декретом президијума Народне скупштине Народне републике Словеније распуштено владино тело задужено за провинцију Горицу, што је протумачено као крај југословенских претензија ка том италијанском граду.⁷⁶⁴

Почетком марта у Лондону су се састали Томазо Галарати Скоти и Брилеј и одржали до тада најсадржајнији и најважнији разговор. Италијански дипломата је експресно известио своју престоницу о његовој садржини навевши главне закључке у десет тачака. Пре него ли се наведу оне које би могле да се сматрају најзначајнијима, ваља напоменути да је Галарати Скоти у разговор ушао са почетне непромењене италијанске платформе да и Зона Б СТТ има доминантно италијански карактер а нарочито обални појас. Јожи Брилеју је сугерисао да је Италија поднела велике жртве одирчући се великих италијанских градова Ријеке и Пуле и због чега је морала да инсистира на неодрицању од италијанских градова на обали Зоне Б. Како је известио владу у Риму, Брилеј је изразио спремност југословенске владе да се систематски испитају сва територијална питања и да се притом буде максимално широког погледа. Још битније јесте да је он изразио и спремност своје владе да се између две стране поведу преговори, који би се одржавали у тајности. Брилеј је инсистирао на чињеници да су се односи две земље знатно поправили и да се мора и даље следити таква линија уколико се жели доћи до напретка у преговорима. Преговори две стране су се, по његовом мишљењу, морали водити у опуштеној атмосфери, лишеној партијске и идеолошке искључивости. Југословенски амбасадор је прихватио да се разговори могу водити на принципу етничке линије и указао да решење мора бити такво да се од обе стране захтевају што мање жртве.⁷⁶⁵ Ово је био знатан пробој

⁷⁶⁴ Jean Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 312-313-

⁷⁶⁵ L'ambasciatore a Londra Gallarati Scotti, al ministro degli esteri, Sforza, (Londra, 3 marzo 1951), *I Documenti diplomatici italiani, Undecima serie, Volume V, (1 novembre 1950-25 luglio 1951)*, Roma 2011, (у даљем тексту, *I Documenti...*, 11/V), 363-364. Италијански амбасадор је изјаве југословенског колеге схватио као спремност Југославије да изађе у сурет италијанским захтевима, ако не у целини, а оно у већем делу, док се не види да је рачунао са чињеницом да би Београд уколико Рим буде инсистирао на етничкој линији, могао

с обзиром да је југословенска страна у назнакама демонстрирала спремност на уступке и да је коначно једна од страна поднела иницијативу да се уђе у директне преговоре. До тог момента сви сусрети две стране нису били, или се бар тако није хтело представити, плод жеље да су у континуираном преговарачком процесу дође до решења. Обе стране су чекале ону другу да повуче први потез, или су из разних разлога избегавале преговоре како би избегле и уступке са своје стране. Ово је после одређеног помака који се десио током 1950. био и други крупан корак ка споразумевању две земље. Недостајло је само јаче укључивање Запада, а њега није било.

Једну од мера у правцу релаксације преговора, повукла је Велика Британија, која званично није желела да у њима учествује. Како је још од краја 1948. главни правац политике Лондона по овом питању био неутрализација ефеката Трипартитне декларације ваљало је мењати и политику у самој Зони А и њене главне актере. На терену то је био генерал Теренс Ејри. Уместо њега на место команданта СВУ постављен је генерал Томас Винтертон. То се наравно није догодило преко ноћи. Генерал Ејри је замењен готово истовремено кад и командант ВУЈА-е пуковник Ленац, дакле 4. априла 1951. Ленца заменио је пуковник Милош Стаматовић.⁷⁶⁶ Можда није згорег рећи да је генерал Ејри додатно изиритирао југословенску страну проглашавајући италијански за једини званични језик у Зони А, марта 1949, док је у неколико већински словеначких општина дозволио вођење аката и на словеначком.⁷⁶⁷

Већ крајем 1950. Стејт департмент је формулисао своју политичку позицију према Трсту. Она је предвиђала да „три силе“ изврше неку врсту притиска како би се у тајним преговорима стигло до обострано прихватљивог решења, којим би се окончао „аномаличан“ статус Трста. Притисак је био пре свега усмерен на Рим, а циљ споразума био је да се предупреди нека нова совјетска акција у правцу Трста, како Москва ово

поново покренути питање непосредног залеђа Трста, које је било словеначко. У сваком случају ову вест је послао у Рим у тону као да се ради о великој сензацији.

⁷⁶⁶ Julij Bertram, *нав. дело*, 281.

⁷⁶⁷ Janko Jeri, *нав. дело*, 217. Његову меру практично је оспорио председник Савета зоне, инструкцијом од априла 1950. да се не смеју штампати двојезични образци јер је званични језик искључиво италијански. Своју тврд став ублажио је месец дана касније тврдећи да словеначки није забрањен али да није обавезан и да је подређен употреби италијанског.

питање не би могла да и даље користи у пропагандне сврхе. Наиме, из Москве је покренута иницијатива за нови састанак Савета министара иностраних послова, па се на Западу журило да се постигне споразум у вези са Трстом између Југославија и Италије, пре могуће сесије шефова дипломатије „четири силе“. Тиме би се Москви из руке „избио адут“ да аустријско питање везује за решење тршћанског, односно за имплементацију статута СТТ. Није занемарљиво било и питање војног ангажмана САД и Британије, јер су Британци наводно хтели да повуку своју војску с тог подручја, док је Вашингтон имао намеру да тај контингент распореди на неком месту које је било од већег стратешког значаја. Првобитна намера Стејт департмента је била да се западне силе не мешају у разматрање самих територијалних питања између две стране.⁷⁶⁸

Међутим, нису све америчке дипломате биле уверене у исправност свих аспеката ове политике. Амерички отправник у Москви Волворт Балбур је уочио неколико недостатака ове платформе. Први недостатак је био теза о немешању у разматрање територијалних провизија. Она је по њему била неисправна јер је италијанска влада и даље стајала на позицијама оличеним у Трипартиној декларацији, док је он сматрао да је разграничење по постојећим линијама окупације далеко целисходније решење. Уколико би САД стале на ту позицију, то је искључивало тајност преговора јер је италијанској влади требало дати времена да своје јавно мњење припреми на губитак Зоне Б. Западни савезници би, како је истакао, знатно олакшали италијанској влади уколико би јавно изашли са ставом да се у измењеним околностима Трипартитна декларација више не може имплементирати, и да је једино реално решење могуће на основу статуса кво.⁷⁶⁹

⁷⁶⁸ The Policy of The United States toward The Free Territory of Trieste, (The Secretary of state the Embassy in Italy, Washington, 30. december 1950), *Foreign relations of the United States, 1951. Europe: political and economic developments (in two parts) Volume IV, Part 1 Washington DC, 1985*, (у даљем тексту: *FRUS, 1951, IV/1*) 204-205. Како је видљиво из даље преписке Стејт департмента са својм дипломатским испоставама пожуривање преговора било је последица британског притиска да се оконча војно присуство у СТТ. Генерал Ејри је сматрао да ће у перспективи терет војног ангажовања у СТТ бити све већи а сама мисија много компликованија и да је због тога ваља окончати.

⁷⁶⁹ The charge in the Soviet Union (Balbour) to the Secretary of State (Moscow, 3. January 1951), *Исто*, 205-206. Занимљиво је да је Балбур током 1943. и 1944, у својству другог секретара Стејт департмента био изасланик при делегацијама влада Краљевина Југославије и Грчке у егзилу, тј у Каиру. Следеће године је именован за

С друге стране амерички политички саветник при команди Англо-америчке зоне у СТТ Леонард Ангер је имао друге врсте резерви у погледу плана. Он је сматрао да ни Италији ни Југославији у датом моменту нису одговарали ни преговори ни евентуални договор. Снажна опозиција постојала је по њему и међу самим Италијанима у Трсту који су, иако наклоњени уједињењу с матицом, били задовољни положајем који су у том моменту уживали а који је доносио бројне бенефите. Југославија није желела повлачење англо-америчких трупа из области јер је на њих рачунала у случају совјетске агресије, док је Италија калкулисала са могућим ратом Југославије и Истока у којем је могла да можда „испослује“ за себе веће територијалне добитке. Ангер је такође постављао питање да ли ће евентуални билатерални споразум између Рима и Београда, а без сагласности Москве Стаљин искористити за нову рунду мешања у унутрашње прилике у Југославији. Продужење статуса кво била је, по његовом мишљењу, идеална позиција за владајуће странке у Италији јер су је оне експлоатисале у циљу останка на власти.⁷⁷⁰

Најоштрије противљење покретању преговора изразио је амерички амбасадор у Риму Џејмс Дан. Наиме, он је сматрао да је сврсисходно вршити притисак у правцу преговора једино уколико постоји индиција да је могуће доћи до компромиса између две стране, а у постојећој ситуацији таквих сигнала није било. Чак и да је Београд спреман да учини уступке у правцу италијанских захтева, како их је формулисао Сфорца још 1950, сама италијанска влада није показивала спремност да до договора дође у скорије време, јер је и такав договор представљао одступање Рима. У светлу унутарполитичке ситуације у Италији, што због снаге КПИ што због губитка колонија, италијанска влада није била спремна на било шта што би значило нове уступке Југославији, па макар да је и сама раније дефинисала правац преговора. Дан такође није видео ни да у Београду постоји било

амабасадора у Атини. Од почетка своје дипломатске каријере почетком 1930-тих имао је више дипломатских мисија на Балкану и у Италији, па је могуће да га је Стејт департмент консултовао у својству доброг znalца прилика у том делу света. Отуда та донекле чудна чињеница да се поводом претходног телеграма Стејт департамента оглашава отправак послова у Москви.

⁷⁷⁰ Leonard Unger, United State political adviser to the commander of the British-United State zone (Airey), to the Secretary of State (Trieste, January 3, 1951), *Исто*, 206-207. Ангер је оспорио Ејријеве разлоге за окончање војног присуства тврдећи да се ситуација у претходних годину дана уопште није погоршала, напротив била је много стабилнија. Исто тако он није могао да идентификује нити један нови безбедоносни изазов који се могао јавити у ближој будућности.

каква спремност да се удовољи италијанским тражењима за уступање обалног појаса Зоне Б. У таквим околностима покретање преговора, који не би довели ни до каквог решења једино би произвело погоршање југословенско-италијанских односа, који су тешком муком током 1950. знатно релаксирани.⁷⁷¹

Врло брзо је постало јасно да су се америчке дипломате превариле у вези са италијанском позицијом. Италија је ипак желела договор уколико је Југославија сагласна да прихвати захтеве Рима. Али Рим упркос знатном побољшању односа и све већем исказивању пријатељства од стране Југославије, што је нарочито било видљиво кроз интензивирање контаката између југословенских и италијанских дипломата на страни, није видео да та спремност постоји. Због тога је италијанска влада сматрала да у преговоре није добро улазити без спремности Југославије на уступке, јер би то могло да резултује једино погоршањем међусобних односа.⁷⁷²

У међувремену италијанска влада је од почетка године повукла низ потеза који су за последицу имали знатно погоршање односа са савезничким властима у Трсту. Римска влада је почела у знатно већој мери да се меша у унутрашње ствари Зоне А, чиме је изазвала низ протеста из Вашингтона и Лондона због подривања њихових представника на терену и њихове спољнополитичке позиције. Италијанске власти су председника Зоне Ђина Палутана ставили на списак италијанских префеката и вршиле су постављање чиновника у Зони А без консултација са савезничким властима. Такође је без одговарајућих консултација донета одлука да Апелациони суд у Риму има надлежност у последњој инстанци над судовима у Трсту. Против овакве италијанске праксе оштро су протествовали и Вашингтон и Лондон.⁷⁷³ Западни савезници су дуже време били изиритирани италијанским потезима у њиховој зони. Врло су нерадо гледали на италијански став да им Трипартитна декларација даје одрешене руке да раде на интеграцији Трста у Италију. Из тог је разлога у више наврата сугерисано савезничким

⁷⁷¹ The ambassador to Italy (Dunn) to the Secretary of the State (Rome, January 3, 1951), *Исто*, 208-211.

⁷⁷² The memorandum of conversation, by the Director of the Office of the Western European Affairs (Byington), (Washington, January 9, 1951), *Исто*, 213-215. Горе наведене чињенице у разговору са америчким дипломатом Бајингтоном изнео је саветник италијанске амбасаде у Вашингтону Лућоли.

⁷⁷³ The acting Secretary of state to the Embassy in Italy (Washington, 26, February 1951)., *Исто*, 216-217.

командантима на терену да италијасној влади ставе до знања да је до валидног споразума између две стране, односно до модификације постојећег, Зона А под управом савезника и да се Рим има понашати сходно томе. У том часу дошло је и до смене проиталијански расположеног команданта зоне Ејрија, иначе врло нестрпљивог у својој намери да се британске трупе повуку из Трста. Њега је заменио је много флексибилнији Џон Винтертон. Али то није била једина „измена“. Сем Ејрија, Трст је напустио и његов политички саветник Вилијем Саливен, којег је заменио Филип Броуд. Броуда су Италијани, због чињенице да је у току рата прво био задужен за контакте са избегличком владом а касније и са Титом на Вису, сматрали пројугословенски оријентисаним.⁷⁷⁴

Да се политичка клима изменила, сведочи чињеница да је генерал Винтертон забранио директивом од 8. априла, тршћанским судовима да се обраћају италијанском апелационом суду као вишој инстанци⁷⁷⁵. Сем тога девет дана касније примио је у посету новог команданта југословенске зоне пуковника Милоша Стаматовића, а 26. априла му је узвратио посетом у Копру. Ускоро су италијанске државне ознаке повучене са институција у Трсту, као и са полицијских униформи. Одлуку од 8. априла тршћански је парламент „хитном“ резолуцијом од 10. маја прогласио нарушавањем независности локалног магистрата. Међутим, савезници нису одступили већ су 18. јуна 1951. упутили Риму ноту којом су дали за право своме команданту у Зони А.⁷⁷⁶

Раније помињани разговор између Брилеја и Галарати Скотија оставили су снажан утисак на западне дипломате, јер су када су информисани о њиховој садржини, по први пут имали утисак да је могуће померање са мртве тачке. Ваља рећи, да је раније Лео Матес у разговорима са америчким амбасадором у Београду изнео неку врсту југословенске платформе, која је предвиђала угрубо да се границе повуку по садашњим зонама окупације, са мањим исправкама на основу етничких критеријума. Процена и Форин офиса и Стејт департамента је била да се обема странама жури да дођу до споразума, из сличних разлога. И једни и други су желели да до њега дође како би се спречило мешање

⁷⁷⁴ Jean-Baptiste Durosell, *нав. дело*, 315.

⁷⁷⁵ Ово је касније уклопљено у читав ниоз амандмана које је СБУ донела по питању грађанског права. в. *AMGOG*, No.12, 1951, 227-263.

⁷⁷⁶ Jean-Baptiste Durosell, *нав. дело*, 316.

Москве у решење питања, јер су сматрали да је зарад договора око Аустрије Запад спреман да подржи решење на њихову штету. И италијанске и западне дипломате су сматрале да је Београд исказао спремност да започне преговоре на основу италијанског предлога. Постојала је једино бојазан да ће комунисти у Трсту, како Титови, тако и италијански водити кампању у правцу независности СТТ, док ће италијанска десница водити кампању у правцу испуњавања одредби Трипартитне декларације. И једно и друго је претило да створи процеп у коме би се у неугодној ситуацији нашао пре свега Савезничка војна управа. Међутим Форин офис је предлагао а Вашингтон прихватио да се обе стране подстакну да инетзивирају међусобне контакте.⁷⁷⁷

Нека врста разговора, више него неформалних отопчела је у ствари 1. марта и то у Риму. На ручку који је организовао Сфорца, италијански министар је „у пола гласа“ разговарао са југословенским послаником. Занимљиво је да је италијански министар искористио прилику да одржи један мањи говор југословенском амбасадору у којем му је ставио до знања да Југословени јесу у праву када су спремни да признају да је приморски део Зоне Б већински италијански, а унутрашњост југословенска, али да је за Италијане тај проблем другачије природе. Наиме, за просечног Италијана, па и онога који је понајмање националиста, питање границе било је питање константног италијанског повлачења од краја рата наовамо. Италијани су се, како је рекао, повукли из Ријеке, па са „Вилсонове линије“ па из Пуле, а повлачили су се и даље. Из тог су разлога они цело подручје СТТ сматрали својим па и у часу у којем њих двојица разговарају и од тога не одустају нит ће. Ивековићу није преостало ништа, сем да се куртоазно дипломатски захвали на искреном виђењу проблема, али је додао да на тој бази разговори нису могући. Како је Сфорца тврдио, овај разговор је заправо иницирао Ивековић који је питао да ли би Италијани имали нешто против да се преговори о решењу тршћанског питања воде у Лондону. Сфорца је додао да је Италија спремна да Југославији [за њено препуштање Зоне Б] да незамисливе погодности. Истовремено је и истакао да уколико југословенска влада мисли да Рим нема подршку јавног мњења за своју политику, онда није корисно водити

⁷⁷⁷ The ambassador in United Kingdom (Gifford) to the Secretary of state (London, March, 5 1951), *FRUS, 1951, IV/1*, 218-219.

разговоре, већ да је боље сачекати. Ивековић је изразио захвалност на искрености и додао да је имао прилику да се упозна са позицијом која му је до тада била непозната.⁷⁷⁸

Није јасно зашто је Сфорца овако коренито променио своје гледиште и направио корак уназад у погледу питања решења разграничења. Уосталом, иницијатива коју је овога пута одбацио, била је она коју је сам годину дана раније предлагао и иза које је стајала италијанска влада у целини. Јасно, ова позиција није била јавна. У јавности се Рим залагао за решење на основу Трипартитне декларације и чак је све своје предлоге изводио из ње. Прича о обалном појасу Зоне Б је тумачена као уступак Италије, а не Југославије која је ефективно контролисала то подручје. На тим основама је и Галарати Скоти разговарао са Брилејем. Могуће да је Сфорца био малодушан у погледу италијанских могућности у вези са повољним решењем питања СТТ, јер је развој ситуације деловао неповољно по Италију. О његовој могућој малодушности, сведочи и чињеница да је после разговора са Ивековићем, у свом кабинету разговарао и са ректором тршћанског универзитета кога је питао „[...] да му искрено одговори да ли мисли да кад је у питању Трст и цела СТТ време ради против или у корист Италије?“. Ректор му је нерадо одговорио да „[...] убрзано ради против“. На крају своје депеше Де Гасперију додао је „нисам коментарисао“, мислећи на одговор тршћанског ректора.⁷⁷⁹ Иако ови разговори претходе мерама које је повукао Винтертон, могло би се рећи да је развој догађаја током априла дао за право Сфорцином песимизму. Можда је италијанска влада, иако то документи не приказују, била обавештена да се спремају извесне промене у савезничкој политици. Главну реч на терену је формално имао Лондон, а било је евидентно да Форин офис пожурује преговоре и да више инсистира на компромису који би одударао од Трипартитне декларације. Рим је већ од раније сматрао да је Запад успоставио преблиске везе са Титовим режимом и да се у том правцу иде пребрзо. Није била тајна да је британска влада понајвише „убржавала“ те односе .

Мере Савезничке управе су распламсале нову дозу национализма и агитације у Италији. Иако је Де Гаспери у име италијанске владе у парламенту морао истаћи да

⁷⁷⁸ Colloquio del ministro degli esteri, Sforza, con Ministro Jugoslava di Roma, Ivekovic, (Roma, 4 marzo 1951), I *Documenti...*, 11/V, 366-367..

⁷⁷⁹ Исто

Италија не прихвата тачку гледишта Војне управе, с друге стране морао је да делује у правцу смиревања гласова који су били крајње непријатељски расположени према савезницима. Премда ни сам није избегао кокетирање са италијанским сентиментима према западној Истри и Пули, морао је заузети крајње умерен став како би предупредио даљу штету за своју земљу. Његов став је био да се упркос свему ништа непоправљиво није десило. Југословенска страна није остала нема на кампању на Апенинима па је Тито 13. јула у Подгорици упозорио на дешавања с друге стране Јадрана, уз констатацију да агитацију против Југославије води коалиција реакционара, фашиста и коминформоваца.⁷⁸⁰ Поврх овога треба додати да се на прослави устанка народа Словеније, који је 1951. организована у Копру, извикивало да Зона Б остаје у Југославији и да нико сем народа тог подручја неће одлучивати о судбини југословенске зоне.⁷⁸¹

Наведена дешавања довела су до погоршања, тешком муком поправљених односа између две земље, а да ниједна од њих заправо није повукла потез који је томе водио. Који су били мотиви генерала Винетртона тешко је са сигурношћу рећи, али вероватно је да су они били вид притиска на Италију да покаже већу флексибилност и да схвати да је у постојећим околностима Трипартитна декларација изгубила на актуелности. Његова политика, односно нови трендови у Зони А, проглашени су за „политику еквидистанце“, али је Рим такву политику сматрао валидном једино уколико би се она проводила и у Зони Б. С друге стране из Југославије су тврдили да Италијани на њиховом подручју уживају сва национална права, а да политика генерала Винетртона није никаква еквидистанца, јер права Словенаца нису нимало поправљена.⁷⁸²

Проблем преговора са Италијом, дословно је био проблем, стартне позиције Рима. Већ је једном поменуто да је италијанска дипломатија деловала крајње некоординисано како дипломатије с врхом владе тако и дипломате међу собом. У том духу италијанска мисија у Трсту дојавила је почетком јула Сфорци да постоји нека врста плана за удруживање две зоне попут онога Сфорциног који је изнео у разговорима са Ернестом Дејвисом. Наводно у том духу требали да разговарају један неименовани пуковник из

⁷⁸⁰ Ј. Б. Тито, *Говори...*, VI, 53-55

⁷⁸¹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 318-319; Janko Jeri, *нав. дело*, 227.

⁷⁸² Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 320

савезничке управе и пуковник Стаматовић у Копру. То се наравно није догодило, али се десило нешто много важније. Сфорцу је 7. јула посетио амбасадор Ивековић и саопштио му да се у Риму у туристичкој посети налази бивши југословенски амбасадор у Паризу Марко Ристић. Ристића је југословенска влада овластила да са Римом отпочне преговоре, али у крајњој тајности. Сфорца је прихватио иницијативу и после консултација са Де Гасперијем, за италијанског представника одређен је Антонио Мели Лупи ди Сорања, амбасадор при Светој Столици. Њих двојица су одржали четири састанка, 18, 19, 25. и 30. јула. Ристић је упознао Ди Сорању с југословенским предлогом да се разграничење изврши по зонама окупације с мањим изменама границе у обе зоне, али је јасно ставио до знања да његова земља нема намеру да Италију уступи Копар. Максимум југословенских уступака био је да се местима са италијанском већином у приобаљу југословенске зоне обезбеди нека врста аутономије.⁷⁸³ За Ди Сорању ово није било прихватљиво, и саопштио је Ристићу да не саветује да се даље разговара с овог полазишта. Штавише, после њиховог последњег сусрета 30. јула своме министарству је изјавио да су преговори пропали.⁷⁸⁴

Још један доказ у прилог тезе о потпуној дискоординацији у редовима италијанске дипломатије јесте и чињеница да Галарати Скоти који у Лондону и даље разговарао са својим југословенским колегом није био обавештен о тајним разговорима између Ристића и Ди Сорање. Штавише он је почетком августа тражио од Ернеста Дејвиса да се именује посредник у преговорима и предложио искусног Аверела Харимана за то место. Италијански амбасадор је своју владу саветовао да је њен положај у преговорима знатно ослабљен и да време ради против италијанских интереса. Де Гаспери који је од свих италијанских владајућих политичара показивао најмањи степен флексибилности у преговорима, овај је извештај проценио као нетачан и претеран.⁷⁸⁵ Како год Галарати Скоти је ускоро одступио са места амбасаодра у Лондону.

⁷⁸³ Colloquio dell'ambasciatore presso la Santa Sede, Meli di Soragna Lupi, con l'ambasciatore Jugoslavo Ristic (Roma 25 luglio 1951), *I Documenti...*, XI/5, 776-777. Ристић је такође предложио и да предмет преговора сем границе буде и закључивање економског споразума и споразума о слободној луци у Трсту.

⁷⁸⁴ Colloquio dell'ambasciatore presso la Santa Sede, Meli di Soragna Lupi, con l'ambasciatore Jugoslavo Ristic (Roma 30 luglio 1951), *I Documenti diplomatici Italiani, Undecisima serie, Volume VI (26 luglio – 30 giugno 1952)*, Roma 2015 (у даљем тексту: *I Documenti...11/VI*),

⁷⁸⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 332-333.

Током августа званични Лондон је одлучио да је време да се са неформалних и тајних преговора пређе на званичне разговоре две стране и у ту сврху отпочело се са својеврсним сондирањем терена. На Блед је током августа и септембра путовао већ помињани Дејвис и тамо се састао са Кардељом и Мартином. Из разговора које је водио са двојицом саговорника, дошао је до закључка да је Кардељ спреман да преговара о размени тј. о препуштању Копра у замену за словеначке општине у зони А. На озбиљнији рад по овом питању прешло се током октобра. Британски и амерички амбасадори у Београду Пик и Ален састали су се 8. октобра са Леом Матесом како би се уверили да је југословенска страна спремна да преговара. У међувремену се и Тито састајао са Аверелом Хариманом, америчким амбасадором Аленом и британским Пиком, на Бледу и Брионима. Американци су пожуривали преговоре и настојали да југословенску страну увере у њихову неопходност. На Брионима присутни Јоже Вилфан је на Аленово питање о југословенском полазишту изјавио да је Југославија спремна да преговара о томе да свака страна задржи зону којом управља и да је територијални спор једино отворено питање између две земље. Генерална оцена је да је америчка страна била задовољна југословенским ставом и да га је сматрала искреним.⁷⁸⁶ Вероватно је да су и Американци давали веру тврдњи Леа Матеса коју је изнео неколико дана касније у разговору с Аленом, да је Де Гаспери у незгодној позицији јер италијански комунисти инструисани од Москве заузимају крајње националистичку позицију спрам Трста како би подрили обе владе.⁷⁸⁷

До званичних преговора дошло је новембра 1951., а преговарачи су били са југословенске стране Алеш Беблер, тада амбасадор при УН, и његов италијански, условно речено, колега Масимо Ђуидоти [условно, јер Италија још увек није била постала чланица УН-а већ је имала статус посматрача]. На југословенско инсистирање садржина разговора који су отпочели 21. новембра у Паризу држана је у строгој тајности. Прву иницијативу поднео је италијански преговарач који је предложио да полазна основа за разговоре буде етничка линија. Беблер је одбацио овакав став, сматрајући да је немогуће повући

⁷⁸⁶ Il ministro a Belgrado, Martino, al ministro degli esteri De Gasperi (Bled 31 agosto 1951), *I Documenti...*, 11/VI, 126-129

⁷⁸⁷ The Ambassador in Yugoslavia (Allen) to The Secretary of state (Belgrade, September 5, 1951), *FRUS, 1951, IV/1*, 245-246.

континуирану етничку линију, и да би стога пре требало разговарати о етничкој компензацији, нарочито с обзиром на чињеницу да у Зони А има двоструко више Словенаца него ли Италијана у Зони Б. Беблер је сматрао да би полазна тачка требао бити територијални статус кво са мањим исправкама граничне линије, тј. међузонске линије раздвајања. Италијански захтеви су и даље били да Југославија препусти целокупну обалску линију своје зоне заједно са округом Бује. Беблер је ово одбио и констатовао да овај предлог Југославији не оставља ни нека чисто словеначка села у Зони Б док у неким малим градовима на обали постоји значајна словеначка мањина. С друге стране између Трста и Монфалконеа Италији остају нека чисто словеначка насеља. За Југославију је како је Беблер навео, етничка линија била само она која је раздвајала Фриули [Фурланију] од планинског подручја. То је значило укратко да је први састанак пропао.⁷⁸⁸

До следећег је дошло 14. децембра. Ђуидоти је током друге сесије, 14, 18. и 19. децембра предложио низ принципа од којих је требало поћи. Између осталог предложио је:

- а) да је за италијанску владу полазна основа за преговоре Трипартитна декларација;
- б) да етничка линије буде континуирана, да би она требала да раздвоји компактно италијанске од компактно југословенских центара и да се приликом одређивања граница у обзир узму и саобраћајнице и други економски фактори;
- в) да се градовима остави непосредно залеђе,
- г) да приликом одређивање границе она буде повучена тако да минималан број мањинских народа остане ван матичних држава, а да се Трст због бројне словеначке посматра као посебан случај, али ипак као италијански град.
- д) да се за основу при утврђивање демографије подручја узме аустроугарски попис из 1910, а да Југославија не инсистира на попису из 1945.

⁷⁸⁸ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 21 novembre 1951), *I Documenti...*, 11/VI, 356-357

Библер је одбио овај предлог јер је он предвиђао само концесије од стране Југославије.⁷⁸⁹ Ђуидоти је презентовао и мапу која је предвиђала да две трећине СТТ припадне Италији.

Како је истакао југословенски представник [18. децембра], италијанска карта је значила да ће 9000 Словенаца више остати у Италији него Италијана у Југославији. Опет се повела прича о пописима и валидности изјашњавања 1910. и 1945. што је довело до новог ћорсокака. Библер је прихватао попис из 1910. за италијанску зону, али не и југословенску. Југословенски преговарач је такође имао карту. Она је предвиђала да Италији остане Трст без југоисточних преграђа као и један друмски и железнички коридор ка Монфалконеу.⁷⁹⁰ То је за Југославију значило компензацију за одрицање од обале северне и северозапдне Истре. Да ли целе обале или само Копра није остало најјасније. Конкретно, Југославија је тражила делове комуне Трст; насеља Санта Марија Мадалена, Сервона и Зауле као и Муђиу на обали тршћанског залива [Прва три наведена насеља су практично део града Трста]. Ђуидоти је одбио предлог југословенског саговорника што је резултирало новим полемикама и оптужбама за дискриминацију, кршење мировног уговора...итд. Италијански дипломата је истакао да његова земља не може жртвовати истарске Италијане. Библер му није остао дужан наводећи да су се Словенци већ одрекли Фурланије и делова покрајине Горице, док већина Италијана нема појма о малим градовима на северу Истре и да су заинетресовани само за судбину Трста.⁷⁹¹ Библер је и неформално разговарао са Ђуидотијем којему је 22. децембра на својеврсном радном доручку понудио да се преговара о неконтуираној линији чиме би Италија могла добити неке градове на обали Зоне Б.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 14 dicembre 1951), *Исто*, 420-421.

⁷⁹⁰ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 18 dicembre 1951), *Исто*, 431-433.

⁷⁹¹ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 20 dicembre 1951), *Исто*, 443-444.

⁷⁹² Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 22 dicembre 1951), *Исто*, 452. Занимљиво да је Библер нудећи нека италијанска насеља изјавио „[...] свакако не Бује, јер су далеко.“. Како из Ђуидотијевих телеграма Риму нема назнака шта су све Италијани тражили, а карту нисмо

Расправа се протегла и на јануар 1952. и Беблеров предлог је постао конкретнији када је 8. јануара тражио наведене делове Трста у замену за Копар, што је значило да се Југославија одрицала словеначких насеља у залеђу зоне А, тј. да линија разграничења северно и западно од Трста остаје непромењена. Ђуидоти је одбио и овај предлог тврдњом да се од Трста не могу одсепати делови града. Ђуидотија је посебно изиритирао југословенски захтев за Серволом (слов. Шкедањ). По његовим речима Сервола није била ни село ни предграђе већ саставни део Трста. Беблер је том приликом незванично упитао Ђуидотија шта је италијански захтев, а италијански представник је поновио званичну платформу своје владе о целом обалском појасу до Новиграда са Бујем у залеђу тог града.⁷⁹³

Крајем јануара Београд је изашао са потпуно неочекиваним предлогом, мада тај предлог у суштини и није био нов, али је већ дуго времена био ад акта иако је ту и тамо помињан у неформалним проценама различитих дипломата. Југославија је предложила спајање две зоне у независан ентитет под контролом СБ УН-а. У почетној фази овлашћења гувернера била би одређена једногласном одлуком комитета који би сачињавали представник Рима, Београда и неутралне стране. Статут би заједнички донеле две стране. Потом би се именовала два гувернера, један с југословенске и један с италијанске стране који би се ротирали на сваке три године. Ђуидотију се није свидео овај предлог о ротацији па је Беблер предложио да се именује гувернер из неке неутралне земље, са два помоћника која би именовали Рим и Београд а који би имали право вета. Ђуидоти је и ово одбио јер је ово видео као пут у парализу подручја. Тако је и ова децембарско-јануарска сесија практично пропала.⁷⁹⁴

успели да пронађемо, евидентно да је у питању целокупни обални појас Зоне Б који на неким местима залази прилично далеко у унутрашњост, с обзиром на положај Буја.

⁷⁹³ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi, 9 gennaio 1952), *Isto*, 464-465. С обзиром на то да је Сервола јужни део града Трста који излази на морску обалу, то је значило да Југословенска страна води преговоре по принципу дисконтинуиране линије разграничења јужно од града. Како Беблер није презентовао никакву карту, Ђуидоти је тражи писани меморандум.

⁷⁹⁴ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (Parigi 31, gennaio 1952), *Isto*, 500-501.

Преговори су настављени 11. марта у Њујорку, када је италијански преговарач, пренео и званично одбијање своје земље југословенског предлога о својеврсном кондоминијуму. Југословенска страна је пренела одбијање прихватања етничке линије. Ђуидоти је у име Рима предложио да се на спорном подручју спроведе плебисцит под надзором међународне заједнице.⁷⁹⁵ Званичан став Југославије италијанској страни, тј. амбасадору у Београду Мартину пренео је Лео Матес. Југославија није могла да прихвати одржавање плебисцита због нарушене етничке структуре на подручју Истре у периоду после 1918. а нарочито за време фашистичке власти. Плебисцит би био могућ једино у условима враћања етничке слике на стање пре 1918. и ако би се успоставила прелазна администрација на рок од 15 година под условима које је Југославија изнела крајем јануара.⁷⁹⁶ Тим одговором преговори, први директни, су и званично завршени, боље речено тиме су пропали. Иначе, Италијани су своју иницијативу о плебисциту разрадили као средство притиска на Југославију, пре свега у очима западних савезника. Југословенско одбијање је требало да покаже да Југославија није за демократско решење и да пролонгира коначни договор. Мартино је сматрао да су савезници најосетљивији на своје продужено присуство у Трсту. То је требало довести до притиска Запада на Тита како би потоњи заузео флексибилнији став спрема италијанских захтева.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Il Rappresentante presso L'O.N.U., Gidotti, al Ministro degli esteri, de Gasperi (New York, 12, marzo 1952), *Исто*, 574-576. Треба рећи, да је по Беблеровим речима идеја о конодоминијуму била лично Титова.

⁷⁹⁶ Il ministro Belgrado, Martino, al ministro degli esteri de Gasperi (Belgrado, 29 marzo 1952), *Исто*, 629-632. Мартину је предат званичан меморандум Југославије о овом питању.

⁷⁹⁷ *Исто*.

5.8. Кризна 1952

У међувремену у Трсту је дошло до првих немира и чарки између италијанске популације и окупационе управе. Они су се одиграли 20. марта 1952. Били су мотивисани годишњицом Трипартитне декларације, односно годишњицом њеног неспровођења. Организатори су били италијански десничари предвођени Комитетом за одбрану италијанства Трста и Истре. По завршетку великог митинга на којем је учествовао и градоначелник Бартоли, дошло је до масовних сукоба са англо-америчким снагама реда.⁷⁹⁸ Ово је био добар изговор за градске власти да прекину контакте и сарадњу са Војном управом и нарочито са генералом Винтертоном којег су видели као пројугословенски настројеног. Оптужбе су стигле и од званичника италијанске владе и на крају и од самог премијера који је у италијанском сенату оштро истукао против савезничких органа у Трсту.⁷⁹⁹ У знак солидарности одржане су бројне манифестације и митинзи широм Италије.⁸⁰⁰ Штавише, италијански су се званичници не само солидарисали, већ су се и поистоветили са судбином тршћанске сабраће и нису оклевали да користе врло запаљиву реторику. Без обзира на то да ли је сва ова дешавања иницирао званични Рим или не, неугодан развој ситуације навео је Лондон и Вашингтон да предузму кораке у правцу смиривања италијанске стране. То је значило да ће се Италији дати неке концесије у Зони А на подручју управе. Нарочито су у овом правцу били оријентисани Британци који се већ неколико година тражили излаза из Трста.⁸⁰¹

Због тога је крајем марта дошло до тројних италијанско-америчко-британских преговора у Лондону који су довели до Првог лондонског меморандума. Лондон и Вашингтон су 27. марта издали заједнички коминике на којем су за наредну недељу најавили отварање тројних англо-америчко-италијанских преговора о питањима администрације у Зони А. Ова одлука савезника није се одмах појавила у југословенској

⁷⁹⁸ Drammatica giornata a Trieste nell'annuale della dichiarazione Tripartita, *La Stampa*, 21. III 1952, 1

⁷⁹⁹ La discussione alla Camera, *Исто*, 22. III 1952, 1

⁸⁰⁰ Manifestazioni de solidarieta, *Исто*, 25. III 1952, 1

⁸⁰¹ Jean-Baptist Duroselle, *нав. дело*, 346-347.

штампи, тј. министарство спољних послова се није званично огласило овим поводом. На овај коминике реаговало се тек на редовном заседњу Савезне скупштине. Последњег дана марта парламенту се обрати лично Јосип Броз који је одржао прилично оштар говор овим поводом. Из његовог излагања ваља подвући да је мартовске протесте у Трсту означио као покрет организован од италијанских власти, а не као спонтани израз италијанске популације града. За Броза је нарочито спорно било што су улицама Трста отворено извикиване и фашистичке паролe и што се клицало Мусолинију. За потез Лондона и Вашингтона, тј. за најаву конференције, рекао је да иде на „лијепак талијанским прохтјевима, уцјењивању талијанских руководећих кругова“. Југословенски маршал је био нарочито испровоциран писањем лондонског „Економиста“, тј. тезом тог листа да пошто Југославија окупира Зону Б, Италији треба да се препусти да окупира Зону А. На такав став угледног британског дневника реаговао је оценом да се ту ради о рехабилитацији фашизма, а да Трст никада пре Првог светског рата није био италијански. Како је навео, то је био резултат „...империјалистичке гозбе“ и „[...]не само Трст, него су и многа друга мјеста наше родне груде послужила као монета за поткусуривање.[..]“. Посебно је био испровоциран тезом изнетом у чланку да би повлачење англо-америчких снага било корак у испуњавању Трипартитне декларације из 1948. Како је приметио, Италија је показивала тенденцију да користи Атлантски пакт у циљу испуњавања својих империјалистичких амбиција, а да се на Западу то или није видело, или се прећутно томе давала подршка. Како је у чланку констатована могућност да на изборима у Италији, који су требали бити одржани 1953, власт освоје информбировски комунисти што би био врло лоше за развој догађаја по Југославију, Броз је констатовао да је занимљиво да се на истој линији налазе и они, и италијански империјалисти. То му је био повод да закључи да ту морају бити умешани и „њихови прсти“. Исказујући пред Скупштином хронологију дешавања по питању Јулијске крајине од 1945. до 1952. Броз је искористио прилику да истакне да је Југославија више пута попуштала у интересу мира, и када је било у питању повлачење из Трста и мировни уговор. Како је навео, када је маја 1945, очекивао макар моралну подршку Москве или савет, Кремљ се није оглашавао, Југославија је остављена да сама решава проблем. На крају свог излагања позвао је Рим да се јавно изјасни да ли жели Југославију за пријатеља или за супарника. Што се тиче југословенске платформе за решавање проблема Тито је истакао, „...да неће рећи ништа ново“, да Југославија остаје

при ставу да је кондоминијум најбоље решење, а да се о плебисциту може разговарати када се за то испуне услови. Како је рекао, југословенски став је био јасан „...ми трговине нећемо, своје хоћемо, туђе нећемо“.⁸⁰²

Конференција у Лондону је отпочела рад 3. априла 1952. Пре отварања састанка амерички државни секретар се обратио медијима на конференцији и у поводу Титовог обраћања у скупштини изјавио да је Тито непотребно узнемирен, јер конференција нема за циљ да расправља о територијалним питањима, већ само да дође до споразума о реформи администрације на територији Зоне А.⁸⁰³ После низа састанака током маја коначно је 9. маја потписан тзв. Први лондонски меморандум. Овим документом предвиђене су и установљене мере које су довеле до извесног уплива Италије у администрацију Зоне А, као и извесно смањивање овлашћења војних власти у корист цивилних. Конкретно, Италија је добила право да у Управу зоне именује свог политичког саветника, једнаког у овлашћењима са већ постојећим британским и америчким. Такође је било договорено да се дотадашњи командант савезничких снага, код Италијана изразито непопуларни генерал Винтертон повуче са дужности [ово последње ипак није реализовано]. Под директном командом војног команданта су и даље остале војне снаге, јавна безбедност, информисање, ПТТ и слободна лука. Сви остали ресори подељени су у два одсека, унутрашње послове и финансије. На њиховом челу су се налазили директори које је именovala италијанска влада, а потврђивао зонски командант. На челу цивилне управе, која је овим раздвојена од војне, стајао је главни директор, којега је такође постављао Рим уз сагласност команданта Зоне. И напослетку, усвојена је и клаузула о заштити права словеначке мањине, али је она стављена у оквир опште забране дискриминације. То је урађено како би се избегло тумачење да је заштита права словеначке мањине одређена унилатерално, па она није конкретно помињана, али је цела одредба о заштити права „свих“ донета управо због тршћанских Словенаца.⁸⁰⁴

⁸⁰² Ј. Б. Тито, *Говори и чланци*, VII, Загреб 1959, 28-38.

⁸⁰³ Jean-Baptist Duroselle, *нав. дело*, 349

⁸⁰⁴ Memorandum of Understanding between the Governments of Italy, the United Kingdom and the United States Regarding Administration in Zone A Free Territory of Trieste, *The Department of State Bulletin*, No 673, May 19, 1952, 779-780.

Југославија је бурно реаговала на овај договор. Тито је у свом говору у Зрењанину прозвао и Де Гасперија и Запад, првога за покушај да за Италију обезбеди цео СТТ, а друге за директно кршење уговора о миру.⁸⁰⁵ У сличном тону је говорио у Крапини 10. маја где је устврдио да ако се Италији препусти Трст, да ће она после тражити целу Истру, па потом Даламцију.⁸⁰⁶ Југословенска влада службено је одговорила 13. маја својим антимеморандумом. Са стране Београда овај меморандум испровоцираће промене у управи Зоне Б. Мере које је повукао командант југословенске зоне, пуковник Стаматовић биле су умногоме сличне онима које су начињене у савезничкој зони. Оне су биле усмерене ка већем формалном утицају ФНРЈ на Зону Б. Један сет прописа односио се на олакшан прелазак из Зоне у Југославију. Други је био усмерен на реорганизацију локалне управе. Укинута је покрајински НОО и цивилна власт је пребачена на НОО у Бујама и НОО у Копру. У први је постављен цивилни саветник владе НР Хрватске, а у други НР Словеније. И при команданту Зоне постављен је цивилни саветник именован од владе у Београду. Војни и цивилни послови подељени су готово идентично као и у Зони А по Првом лондонском меморандуму. Предузете су мере и како би се проширио монетарни суверенитет Југославије на Зону, па је Народна банка Југославије отворила своје пословнице у Копру и Бујама. Слично као и у савезничкој Зони, прокламовано је начело равноправности и уведена је двојезичност. Југославија је отишла и корак даље, па је на своју Зону проширила дејство југословенског законодавства, тј. правосуђа уводећи на то подручје југословенски Кривични законик, потом брачно законодавство, па потом и остале прописе. На протесте и ноте италијанске владе, Југославија је одговорила даљњим анексионистичким мерама, расписујући изборе у Зони Б, али по југословенском изборном законодавству, што фактички значи крај до тада фиктивног вишестраначја, и то истовремено са изборима у остатку земље. Та мера је била одговор на одлуку да се у Трсту спроведу избори на исти дан кад и локални избори у Италији, по италијанском изборном законодавству.⁸⁰⁷

Крајњи закључак би био да је италијанска намера да испослуже анексију Зоне А и поделу Зоне Б у ствари произвела потпуни контраефекат. Иако је Рим успео да испослуже

⁸⁰⁵ Јосип Броз. Тито, *Говори... VII*, 74-82.

⁸⁰⁶ Dovoljno je bilo licitiranja. Naše pravice moramo zagotoviti s našo lastno močjo, *Primorski dnevnik*, 11. V 1952, 1

⁸⁰⁷ Jean-Baptiste Duroselle, нав. дело, 352; Јулиј Белтрам, нав. дело, 329-333

прву озбиљнију подршку својим захтевима после Трипартитне декларације, Први лондонски меморандум је у ствари довео до још већег јаза између две земље и до удаљавања две окупационе зоне. Самим тим све претходне италијанске иницијативе чиниле су се све неизгледнијима, а статус кво све реланијим решењем. Југословенска влада је показала да неће пристати на притисак и да ће на свако повлађивање Италији одговорити мерама које воде ка анексији Зоне Б. Тиме је простор за компромис сужен и смањена је могућност погађања или територијалне компензације. Први лондонски меморандум водио је ка легализацији фактичког стања, односно ка ономе што је и потписано две године касније.

Како би се оживели преговори у септембру 1952. у Београду је боравио британски шеф дипломатије сер Ентони Идн који је потом посетио и Италију. Из Иднових уста Де Гаспери се уверио да Броз није спреман ни на какав компромис у вези са Копром. Претходно, у разговору са Идном Броз је нудио Копар па чак и Пиран и Изолу, у случају да добије (Сарволу) Шкедањ и (Зауле) Жавље. Али у том случају није се могла гарантовати копнена веза Трста са Копром. Касније је од те понуде одлучно одступљено, уз аргументацију да се зарад пријатељства са Западом неће трговати југословенском територијом.⁸⁰⁸

Последњу неуспешну иницијативу покренуо је Де Гаспери када је Југославији понудио наводно нови уступак, тј. излазак на море по етничком начелу преко места Санта Катерина које се налазило у Зони Б. Такав предлог је очито говорио на томе да Рим и даље жели да преговора са Београдом на основу начела Трипартитне декларације, коју је Југославија категорички одбацивала, иако је било очигледно да се због тога са таквог полазишта неће доћи ни до каквог договора. У исто време, италијански посланик у Лондону Бросио предложио је ново решење. Полазна тачка је била да се легализује фактичко стање, али да се формално не врши анексија зона ни од Југославије, ни од Италије, нити да се инсистира на међудржавном споразуму Београда и Рима. У ту сврху савезници би се повукли из Зоне А и предали сву власт у руке италијанским органима, али би Уговор о миру и даље фактички остао на снази. Уколико он и даље остаје на снази

⁸⁰⁸ Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату*, Загреб 1988, 426-431.

тине се заобилази и опструкција Москве и оставља се да се ситуација разреши у неко срећније време.⁸⁰⁹

⁸⁰⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 362-366.

5.9. Октобарска криза 1953

После неуспешних преговора из 1952. и новог дипломатског ћорсокака, Вашингтон је решио да смелом дипломатском акцијом прекине пат позицију. Наиме, догађаје из 1952. и југословенски одговор на Први лондонски меморандум Стејт департмент је протумачио као спремност Југославије да се ситуација реши на бази статуса кво. Иницијатива државног секретара Џона Фостер Далса била је мотивисана италијанским покушајима опструкције заједничких аранжмана Југославије са чланицама НАТО, па је био мишљења да безбедносна архитектура на југоистоку захтева хитно затварање тршћанског питања. Ова се америчка позиција уобличио током августа у сенци пада Де Гасперијеве владе. Вашингтон је одлучио да ненадано оконча мандат војне управе у Трсту и да град преда Италији. У Лондону нису били одушевљени оваквим приступом. Сматрали су да Југославија неће одговорити простом анексијом Зоне Б и да ће уследити бројни заплети који се неће моћи контролисати.⁸¹⁰

Генерално, моменат је у дипломатском смислу био неповољан за Италију, а повољан за Југославију. Титова позиција је стабилизована и на спољном, и на унутрашњем плану. Слабљење државне репресије и одустајање од стаљинистичких мера у економији а нарочито на селу, обезбедило је Брозу широку подршку на унутрашњем плану. Измене Устава су и номинално поставиле Тита на чело државе као председника Републике, чиме је укинута Президијум. Осигурана је његова доминација над Партијом и над државом, а КПЈ је хомогенизована после изгона Милована Ђиласа. Учвршћени су односи са САД и Великом Британијом. Броз посећује Лондон и прима га и британска краљица, као и његов ратни саговорник Черчил, а указане су му ванредне почести. Једини негативни догађај на спољнополитичком фронту је прекид дипломатских односа са Ватиканом.⁸¹¹ Међутим, главни тектонски поремећај десио се 5. марта 1953. када је умро

⁸¹⁰ Editorial note, *FRUS, 1952-1954, VIII*, 241-244/

⁸¹¹ Драгољуб Живојиновић, *Ватикан, католичка црква и југословенска власт*, Београд 1994; Мирослав Акмаца, *Узрок прекида дипломатских односа између Југославије и Ватикана 1952. године*, *Croatia christiana periodica*, 2003, бр.52, 172-202.

Стаљин. До отопљавања односа са Москвом, разуме се, није дошло одмах, али је Стаљинова смрт стварала услове да се са другим саговорником у Кремљу испослују другачији односи између две земље. Најнеобичнији спољнополитички аранжман у који је била укључена Југославија био је контроверзни Балкански пакт Београда, Атине и Анкаре, пакт који се формирао само под претњом заједничког непријатеља, али између земаља које су делиле бројне супротности како идеолошке, тако и историјске. Овај споразум је приближио Југославију НАТО-у, али због његове изразите хетерогености изгледало је као да је од почетка био осуђен на неуспех. Међутим, и поред тога он је знатно утицао на побољшање укупне југословенске дипломатске позиције, нарочито након потписивања фебруара 1953. Међутим, каскало се са реализацијом преузетих обавеза, па је то била још једна ситуација коју је Вашингтон покушавао да убрза.⁸¹²

Изазови на италијанској унутрашњој сцени такође су били велики. Католичка црква је савезнике почела да тражи у монархистичким круговима и профашистичкој десници, огорчена лаицизирањем државе, што је слабило позицију демохришћана. Позиција комуниста била је знатно радикалнија после неуспелог атентата на Тољатија 1948. Какогод, демохришћани на изборима јесу остварили релативну победу, али недовољну да Де Гаспери формира владу. Због тога је он поднео оставку чиме се завршило раздобље његове осмогодишње власти и релативне политичке стабилности у послератној Италији. Парламент је 17. августа за премијера изабрао Ђузепеа Пелу, такође демохришћанина, који је у ранијим Де Гасперијевим владама углавном бивао задужен за ресоре финансија. Пела је од Де Гасперија преузео и позицију шефа дипломатије (Де Гаспери је 1951. поново преузео места министра спољних послова после смрти грофа Карла Сфорце). Како је раније у овом раду навођено, италијанска дипломатија је била једно чудно и нестабилно подручје у којој је постојање јасне платформе или политике често било изузетак а не правило и зависила је од снаге било премијера, било шефа дипломатије. У случају Сфорце и Де Гасперија она је била једна стална клацкалица. Могло би се рећи да су циљеви и методи италијанске владе зависили од личности на политичкој сцени и да нису били

⁸¹² О Европској одбрамбеној заједници и Балканском пакту више у: Дарко Бекић, *нав. дело* и Миљан Милкић, *Преговори о политичкој и војној сарадњи ФНРЈ и Краљевине Грчке до потписивања Анкарског уговора. Балкански пакт 1953/1954*, Зборник радова Саопштења са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. новембра 2005. године у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд 2008, 111-129

константа. С друге стране, званични Рим је имао чудан обичај да инсистира на необавезујућим међународним документима попут Трипартитне декларације, којих су се одрицали и они који су их донели. Са овим је вероватно рачунао и Тито и није се журио да уђе у разговоре око Трста пре италијанских избора. Није било нереално очекивати да би влада Де Гасперија могла да падне, јер су савезници у више наврата повлачили потезе како би је одржали.

Почетак Пелине власти био је условљен како његовом крхком позицијом на унутрашњем плану, тако и јачањем позиције Југославије. То је знатно сужавало маневарски простор новом премијеру и крњило његов ауторитет, па је у циљу јачања своје позиције могао да прибегне пре свега популистичким мерама. И повод је пронађен врло брзо. Пела је већ у једном од својих првих обраћања италијанском парламенту нагласио да његова земља остаје доследна принципима Трипартитне декларације, што је значило наставак раније политике.⁸¹³ У реаговању на овај говор београдска новинска агенција Југопрес је 28. августа 1953. донела чланак у којем се констатовала експанзионистичка позиција Италије у решавању тршћанског питања и политика тихе анексије Трста. Као закључак наведено је да ће у светлу свих тих аспеката Југославија морати преиспитати своју политику у склопу решавања тршћанског питања. Влада у Риму је тенденциозно ово протумачила као намеру Београда да спровде и фактичку анексију Зоне Б. Последњи потези југословенских власти у вези са увођењем законодавства ФНРЈ у Зону Б су можда подгрејали италијанске страхове.⁸¹⁴

Италијанска влада је бурно реаговала на ово саопштење и Пела је већ истог дана сазвао састанак италијанског војног и политичког врха и издао наређење за војне маневре.⁸¹⁵ Иако је 31. августа уследио демати Танјуга, тј. врха југословенске државе, да се припрема било каква анексија, Рим се није дао умирити, већ је кренуо у додатно заоштравање ситуације. Маневри су и почели почетком септембра и постојала је опасност

⁸¹³ Gabriella Portalone, *Giuseppe Pella e la Questione di Trieste*, Rassegna siciliana di storia e cultura, 2004, n. 23, 7-31 ; Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 375-376.

⁸¹⁴ La Jugoslavia minaccia di annettersi la zona B, *La Stampa*, 29. VIII 1953, 1

⁸¹⁵ Le misure adottate dal governo dopo le minacce jugoslave su Trieste, *Исто*, 30. VIII 1953, 1

да италијанска војска умаршира у Трст, што би изазвало несагледиве последице.⁸¹⁶ Југославија је реаговала са више дипломатских нота, а Тито је у свом говору у поводу десете годишњице одлуке о припајању Јулијске крајине Југославији, Пелину политику назвао циркуском представом. Тог 6. септембра на Округлици у Випавској долини надамак италијанске границе, као и у самој Випави, Тито је изговорио још неколико речи које су усталасале како италијанску, тако и западну јавност. Изрекао је да Југославију не занима само Зона Б. већ обе зоне као и Трст. Пред 30.000 окупљених Словенаца, прекидан узвицима „Трст је наш“, Броз је изнео најсвежији југословенски предлог, а то је била интернационализација Трста и прикључивање словеначког залеђа Југославији.⁸¹⁷ Своју тезу поновио је и седам дана касније у Сплиту и додао на рачун Италије оптужбе за колонизацију Италијана у словеначка места између Трста и Монфалконеа. По свему судећи, из Италије је у међувремену опет стигла понуда за плебисцитом, јер је Броз приликом говора у Сплиту врло одлучно одбио такву варијанту, с истим аргументима као и годину ипо раније.⁸¹⁸

Форин офис је врло негативно реаговао на Титову иницијативу оцењујући је као нереалну. Београду је пребачено да су захтеви Југославије раније били умеренији и реалистични. Послато је и питање да ли је Југославија спремна да се преговара на бази статуса кво или се остаје при Брозовом предлогу? Званични одговор је био да Југославија јесте потписала мировни уговор, али да је и тада наглашено да то не значи одрицање од етнички словеначких територија.⁸¹⁹ Како је Рим кренуо у заоштравање ситуације и показао неспремност на компромис, Тито је био принуђен да реafirмише основне интересе своје земље. У војном погледу избегнуто је да се реагује исхитрено. Снаге ЈНА нису пожуриле да се покрену према граници и налазиле су се у својим мирнодобским саставима у касарнама. Невоља је била што је Тито још 14. августа издао наређење за одржавање великих маневара ЈНА. Маневри су извођени на подручју Хрватског загорја и трајали су пуних 13 дана, а учешће је узело преко 50.000 војника и резервиста. Иако је вежба симулирала напад из правца Мађарске, сами покрети толиког броја војника и

⁸¹⁶ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 73

⁸¹⁷ Јосип Броз Тито, *Говори...*, VIII, 183-201. 202-203

⁸¹⁸ *Исто*, 205-219

⁸¹⁹ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 75.

технике утицали су на својеврсно загревање атмосфере. Иако су маневре испратили и легендарни фелдамаршал Монтгомери и амерички генерал Хардинг, па и италијански генерал Калисео, италијанска штампа је са дозом сумње испратила овај догађај. Једна од примедби била је да је у маневрима требала да учествује и италијанска војска, с обзиром на предмет симулације, тј. на претпостављену агресију са Истока. Циљ вежбе је мало одобривољио западну штампу с обзиром на то да је замишљени агресор долазио са Истока, па је то виђено као својеврсни деманти нормализације југословенско-совјетских односа.⁸²⁰

Италијанска влада се није само обрушила на Југославију већ је тражила и укидање савезничке управе у Зони А као анахроног и превазиђеног модела. С друге стране, од Вашингтона је готово ултимативно тражено да спречи било какав покушај југословенске анексије Зоне Б, што је политику САД ставило пред велики изазов. У таквим околностима Вашингтон и Лондон кренули су у акцију која је за крајњи циљ имала легализацију фактичког стања тј. његовог превођења у коначно решење тршћанског питања. После више међусобних консултација, из којих су овога пута искључили Француску, почетком октобра владе у Лондону и Вашингтону сачиниле су изјаву којом најављују своје повлачење из Зоне А и препуштање подручја Италији.⁸²¹ Титу је ова одлука саопштена на аудијенцији 8. октобра. Своје решење сматрали су за коначно, али са акцентом на непротивљењу евентуалној југословенској намери да анектира своју окупациону зону. Као оправдање за свој потез навели су и начелну Титову сагласност исказану септембра 1952. у разговорима са ИДном, око формуле поделе СТТ.⁸²²

Остаје нејасно зашто је италијанска влада ову изјаву схватила као тријумф своје политике и зашто је југословенска влада на њу реаговала тако бурно како јесте.⁸²³ Тито је у реакцији на изјаву навео да ће ЈА ући у Зону А, уколико иједан италијански војник уђе у њу. Додуше, на митингу у Лесковцу⁸²⁴ (и поновио у Скопљу⁸²⁵) изјавио је да би

⁸²⁰ Исто, 79-87

⁸²¹ U.S., U.K. To Cease Administering Zone A of Trieste, *The Department of State bulletin*, October 19, 1953, no.747, 529

⁸²² Дарко Бекић, *нав. дело*, 542-546.

⁸²³ Successo diplomatico, *La Stampa*, 9. X 1953, 1

⁸²⁴ Ј. Б. Тито, *Говори...VIII*, 266-279

Југославија такав акт сматрала агресијом и да га не би трпела, док је у интервјуу за британски Обзервер појаснио шта то тачно значи. Мада, у извесној мери је ретерирао дајући изјаву да се ЈА не би борила против англо-америчког континента у граду уколико би он тамо био у часу уласка италијанске војске.⁸²⁶ Југославија је подигла борбену готовост своје армије и већ 8. октобра увече упутила значајне снаге на границу према Италији, али и у Зону Б. Јединице из Хрватске и Словеније хитно су пребациване ка граници, а у покрет су стављене и оклопне јединице стациониране и у гарнизонима у Србији. Слањем појачања одговорила је и италијанска страна. Шириле су се вести да су италијански војници прерушени у цивиле већ ушли у Трст. Југословенски је вођа одбијао све инсинуације да заоштрава ситуацију и да је одговоран за ескалацију кризе. Одговарао је да су са покретима и концентracијом трупа Италијани отпочели месец дана раније.⁸²⁷

Изјава је била дефакто победа Југославије, јер јој је омогућавала да задржи своје окупационо подручје, а Италији је поручивала да остаје без подршке Запада у својим аспирацијама ван Зоне А. Тако су на њу гледали и на Западу, а југословенска акција је представљала ремећење одбрамбене архитектуре на југу Европе. Уследио је притисак на Југославију. Окупационе снаге у Трсту су такође заузеле демаркациону линију, а у тршћанску луку на кратко је упловила ескадра англо-америчких бродова. Ипак, Тито је одлучио да смири тензије према западним савезницима већ поменутом изјавом „Обзерверу“ од 16. октобра да ЈНА неће ратовати против Англо-американаца.⁸²⁸ Иако је ова декларација по свом једностраном карактеру била истог типа као и Трипартитна декларација, а у одступању од уговора о миру отишла до краја и потпуно га одбацила, она је ипак ревидирала став из 1948. и легализовала југословенску упорност у намери да не буде даљих одступања. Тврдоглави наступ Београда се наставио и наредних дана, па је југословенска дипломатија на извештан начин и преузела иницијативу у своје руке.

⁸²⁵ Исто, 287-291

⁸²⁶ Исто, 301.

⁸²⁷ Исто, 310 [изјава за Франс прес, 24. октобра]

⁸²⁸ О војном аспекту Октобарске кризе в. Б. Димитријевић, Д. Богетић, *нав. дело*, 89-105

Југословенска влада је 12. октобра предала ноту амбасадорима Италије, САД и Велике Британије у Београду, тражећи сазивање четворне конференције по овом питању.⁸²⁹

Коча Поповић је 12. октобра допутовао у Вашингтон и тражио хитан пријем код Фостера Далса. Током наредна два дана вођени су нимало пријатни разговори два шефа дипломатије. Амерички секретар је инсистирао на ставу да је потез његове земље и Лондона испуњавање циљева Југославије и да Италија неће имати подршку две владе у својим даљим захтевима, тј. да је изјавом потврђен постојећи статус кво као коначно решење тршћанског проблема. С друге стране Поповић је изражавао сумњу да ће италијанска влада Октобарску изјаву искористити за даљи притисак на Југославију и оптужио је Лондон и Вашингтон да су одлуку донели без икаквих консултација са Београдом.⁸³⁰ Фостер Далс је био негативно изненађен антиамеричким испадима у Југославији. За њега је то био својеврсни доказ да југословенска влада не гаји искрено пријатељство са САД, јер међу пријатељима има и размимоилажења, али се она не решавају исхитреним и неодговорним потезима. Поповић је одбацио све инсинуације Далса да су протести у Југославији организовани и дириговани од власти, називајући их спонтанима. Колико су разговори били жучни и негативно интонирани, сведочи и питање америчког секретара да се Коча Поповић изјасни о Титовој тврдњи да ће ЈНА умарширати у Трст уколико то учине и Италијани, тј. да ли то значи да ће се ЈНА сукобити са англо-америчким снагама у Зони А? Коча Поповић је „под пуном одговорношћу“ изјавио да не жели да се било која изјава његове владе третира као блеф и додао да југословенска влада изјављује да ће узвратити одговарајућим средствима, уколико дође до било каквог потеза који би се могао тумачити као насилно увођење италијанских снага у Зону А. Уз то је додао да би било жалосно да америчке снаге том приликом служе као штит италијанској војсци и да би, уколико се то деси, то водило ка догађајима који се не могу избећи. У циљу превазилажења кризе Поповић је поновио захтев за четворном конференцијом, а Фостер Далс му је одговорио да ће се о предлогу изјаснити након што се заврше

⁸²⁹ Le note dei governi jugoslava e russo, *La Stampa*, 13. X 1953, 1

⁸³⁰ Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of the Eastern European affairs (Barbour), (Washington, October 12, 1953), *Foreign relations of the United States, 1952-1954. Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII*, Washington DC 1988 (у даљем тексту: *FRUS, 1952-1954, VIII*), 305-307

консултације са Паризом и Лондоном.⁸³¹ Како се очекивала седница СБ УН на захтев СССР-а, Коча Поповић је остао у САД. Истог дана када је трајала „друга сесија“ између Поповића и Фостер Далса, састао се и амерички Савет за националну безбедност на којем је шеф ЦИА-а оценио да не постоји опасност од упада ЈНА у Трст, али да су вероватни локални инциденти изазвани од стране „тврдоглавијих“ Титових присталица.⁸³²

СССР је заузео став којег се држао у претходном периоду, а то је да се мора обезбедити имплементација Уговора из 1947. Акцију САД и Британије у Кремљу су оценили као унилатералну и као флагрантно кршење потписаних мировних аката. Совјетска штампа је по оцени југословенских дипломата заузела објективан став, док је извесна благонаклона неутралност Москве ишла на руку позицији Југославије. Додуше, совјетски амбасадор у Београду Ваљков у разговору са Кардељом се негативно одредио и према последњим Титовим иницијативама, оценивши их као нејасне, одбацујући свако „соломонско решење“.⁸³³

После разговора са Поповићем, Фостер Далс се састао и са италијанским амбасадором Таркијанијем. На почетку разговора ставио му је до знања да је истекло време за постизање коначног решења, а да Изјава пружа квалитетан оквир за зоналну поделу. У будућности се, како је рекао, две земље могу договорити о размени територија између зона. Тиме је италијанском амбасадору ставио до знања да никаквих даљих попуштања захтевима Рима неће бити. У даљем току свог излагања, упознао је Таркијанија и са Титовим и са Поповићевим речима и поручио да их Италијани морају схватити врло озбиљно и учинити све да смире ситуацију. Нарочито да се клоне провокативних изјава попут оне коју је дао градоначелник Трста Бартоли, када је поручио

⁸³¹ Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of the Eastern European affairs (Barbour), (Washington, October 13, 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 308-312

⁸³² Амерички председник је ипак Титову претњу, коју је пренео Поповић, схватио озбиљно, али и уз намеру да непопусти пред уценом. По сопственим тврђењима сазвао је команду Здруженог генералштаба како би установио могућност америчког одговора. По речима својих генерала и адмирала, америчка Шеста флота била је спремна да се у року од 36 до 48 сати појави на северном Јадрану, па је у складу с тим он издао наређење да се тамо и запути. Dwight D. Eisenhower, *Mandate for change 1953-1956*, Garden city 1963, 414.

⁸³³ Забелешка о разговору заменика потпредседника Савезног извршног већа ФНРЈ Е. Кардеља са амбасадором СССР у ФНРЈ В. А. Ваљковим, *Југословенко-совјетски.....*, 635-637

да је Изјава само корак ка анексији Зоне Б. Како би навео Таркијанија да што озбиљније схвати југословенску решеност, навео је да су Југословени комунисти, мада иако не попут оних из Кремља, ипак фанатици спремни да употребе силу како би остварили своје циљеве и како се њих не дотичу основни хришћански принципи о избегавању насиља. Таркијани је прихватио Далсове сугестије изјављујући да у Италији нема немира и демонстрација као у Југославији, а да Рим чини све да утиче на Бартолија како не би даље давао „глупе“ изјаве. Одговорност за ситуацију је покушао да пребаци на Југославију, којој је Италија понудила различите варијанте разграничења у циљу компромиса, али их је она листом одбијала. Поводом југословенских претњи, изјавио је да САД не би смеле да се повинују акту међународног криминала и да би попуштање Титовим захтевима значило да и „најмањи бандит“ може да спречи решавање ургентног међународног проблема. Када је почео да образлаже историјске аспекте италијанских захтева, Далс га је прекинуо опаском да се превише узбудио а да му је он управо малочас саветовао да избегава да пада у ватру. У том тону се разговор и завршио.⁸³⁴

У међувремену су Лондон и Вашингтон смишљали излаз из ситуације. Проблем је био како умирити Тита и како одговорити на совјетски захтев за састанком СБ. Америчке дипломате су предлагале да се одбије захтев за четворном конференцијом како се не би нашли у „унакрсној палуби“. Међутим, истовремено је предлагано да се наведе Тито да изврши анексију Зоне Б, тј. да му се сугерише да се Вашингтон томе неће противити, али да га званично ни не позива да то уради. То је ваљда требало да сруши његову аргументацију против италијанске анексије Зоне А, што би произвело да обострана анексија буде и коначно решење. Американци су били свесни Брзовог страха од даље италијанске експанзије, па га је слањем емисара (пожељно британског, предлаган је Боб Марфи) требало уверити да ће се Лондон и Вашингтон супротставити италијанским намерама. Британски емисар је по оцени америчких дипломата био боље решење, јер Лондон није гајио симпатије за Италију. Као илустрација те тврдње може послужити чињеница да је Форин офис планирао да предложи заједничку изјаву којом би се коначно

⁸³⁴ Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of the Western European affairs (Byington), (Washington, October 14, 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 315-317.

одбацила Трипартитна декларација, али је Стејт департамент то одбио како не би поткопао Пелину позицију, а не би ни задовољило Тита.⁸³⁵

У циљу разрешења кризе, у Лондону су од 16. до 18. октобра заседали шефови дипломатија САД, Британије и Француске. У ствари, ови су састанци били мање-више редовни од Стаљинове смрти, а Трст се силом прилика наметнуо као тема. Иако југословенски предлог за сазивање четворне конференције није држан за најсрећније решење, одлучено је да се том захтеву ипак удовољи. Услов за сазивање конференције био је да Југославија прихвати декларацију од 8. октобра, што је из Београда експресно одбијено, јер је сама декларација за Југославију била у целости неприхватљива. Далс је у разговорима са Владимиром Поповићем 20. октобра покушавао да убеди југословенску страну да је питање Трста кочница за реализацију Балканског пакта, као и за заједничку одбрану југоисточне Европе, као и да поменути документ не доводи у питање југословенско поседовање Зоне Б. Међутим, сви аргументи Вашингтона наилазили су на зид југословенског противљења.⁸³⁶ С друге стране, и Рим је такође одбио да се појави на конференцији. Њихово одбијање било је, мало је рећи, чудно. Пелина влада је саопштила да не може присуствовати конференцији заједно са Југославијом, јер Италија није окупацијаска снага у Зони А.⁸³⁷

Недоумицу у вези са југословенским противљењем Осмооктобарској изјави разрешили су делимично Тито у разговору са Фицројем Маклејном и Владимир Поповић у разговору са Далсом 24, односно 29. октобра. Наиме, Београд је још увек полагао права на део Зоне А иако је у свим претходним разговорима био спреман да се приступи разграничењу на основу статуса кво. Југославија је по Титовим речима тражила предграђа Трста, Жавље и Шкедаљ у којем су Словенци чинили већину. Разлози нису били демографске већ економске природе, јер је у тим предграђима био и део лучких инсталација тршћанске луке. Како би нагласио важност тих предграђа, Тито је истакао да

⁸³⁵ Memorandum by the Assistant Secretary of State for European Affairs (Merchant) to the Secretary of State (Washington, October 14 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 317-319

⁸³⁶ Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of the Western European affairs (Byington), (Washington, October 14, 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 324-325

⁸³⁷ Дарко Бекић, *нав. дело*, 553-554

би се у случају рата, његова земља снабдевала преко тих пристаништа. У исто време Броз је одбио било какву компензацију за Италију у погледу предавања Копра и Изоле, наводећи да се ради о деловима компактно југословенског подручја, а као контраргумент је навео чињеницу да Италији и тако остају бројна словеначка насеља између Трста и Монфалконеа. Поповић је с друге стране од Далса затражио да Американци буду флексибилнији у погледу постизања компромиса, а компромис је био негде између Осмооктобарске изјаве и Титовог говора у Лесковцу. С друге стране, изнео је и једно занимљиво правно схватање, које је из решења кризе потпуно искључивало италијанску страну. По његовим речима, гранична линија између зона својевремено је успостављена у договору Лондон-Вашингтон-Београд, указујући на Београдски и Дуински споразум из 1945, па би стога и садашње корекције у Зони А могле вршити ове три владе, без консултација са другим странама.⁸³⁸

У међувремену италијанска јавност је све теже прихаватала одлагање одлуке од предаји Зоне А. У Трсту су 6. и 7. новембра избиле насилне демонстрације у којима је погинуло шест, а рањено преко сто лица.⁸³⁹ У исто време званични Београд је послао Савезницима иницијативу за сазивање петочлане конференције.⁸⁴⁰ Скоро истовремено, на Бермудама су се састали шефови западних дипломатија. Они су 13. новембра саставили меморандум који је упућен у Рим и у Београд. У меморандуму је послат позив за конференцију обема владама. На њој би се расправљало о свим битним питањима, узимајући у обзир италијански став да се што пре спроведе Изјава и југословенски став да сама конференција не буде прејудицирана њоме. Контрадикторно наведеном принципу, изјављена је жеља да се са Италијом уђе у процес преговора око замене дела савезничке управе у цивилном делу италијанским службеницима, али тако да се не смањи власт савезничког команданта до краја преговора. Обема странама је остављено да се договоре о евентуалним територијалним изменама, али се наглашава да се неће подржати даљи територијални захтеви ниједне стране, као и да је намера западних земаља да одлука од 8.

⁸³⁸ Б. Димитријевић, Д. Богетић, *нав. дело*, 116-119

⁸³⁹ La polizia civile spara nuovamente sulla folla uccidendo quattro persone e ferendone sessanta, *La Stampa*, 7. XI 1953, 1

⁸⁴⁰ Забринутост Београда у погледу даљег развоја Тршћанског питања, *Југопрес-информативни билтен*, бр. 217, 10. XI 1953, 4-5

октобра буде коначна. Иако је у односу на меморандум сачињен у Лондону три недеље раније редослед речи замењен, суштина је и поред извесног јаче израженог компромисног става остала иста.⁸⁴¹

Тито је наравно одбио и овај позив на конференцију изјављујући на збору у Јајцу 29. новембра како је Југославији предложено да се сагласи са спровођењем одлуке против које је устала, и то у току саме конференције.⁸⁴² Још две недеље раније, Коча Поповић је упутио телеграм амбасадорима западних сила у Београду, у којем је навео да овако срочени принципи прејудуцирају имплементацију Изјаве чак и у случају пропасти конференције.⁸⁴³ То је практично значило одбијање, мада пре Титовог говора то није јавно речено. Италијани су 21. новембра прихватили позив и предложили да се преговори воде у Паризу на нивоу амбасадора. Италијани су позив тумачили управо тако како је и Поповић навео, сем што су они то сматрали повољним развојем. У ствари, став Рима је био да се позив може прихватити уколико се пре конференције у целости спроведе Осмооктобарска изјава, како би Италија на конференцији била у паритетном положају према Југославији.⁸⁴⁴

Како год, новембар је изузев нереда у Трсту донео релативно стишавање кризе и неке од јединица ЈНА су прешле на мирнодопску формацију. На стишавање страсти позитивно је деловао и Титов говор у Јајцу од 29. новембра, где је он изразио спремност да повуче војску са границе, чим то учине и Италијани.⁸⁴⁵ У принципу Београд није био противан ни да се гране цивилне администрације у Трсту препусте Италији, али стриктно под контролом савезничког команданта и то углавном оне од више симболичке него кључне важности. И коначно, у Риму је 7. децембра потписан споразум о обостраном повлачењу трупа са границе. Англо-америчке трупе су остале у Трсту, италијанска војска није ушла у Зону А.⁸⁴⁶ Југославији је по завршетку конференције на Бермудама 6.

⁸⁴¹ Драган Богетић, *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд 2000, 71-73.

⁸⁴² Јосип Броз Тито, *Говори...VIII*, 384

⁸⁴³ Janko Jeri, *нав. дело*, 279.

⁸⁴⁴ Исто, 280; Le risposte di Rome e Belgrado all'ultimo invito di Washington, *La Stampa*, 20. XI 1953, 7

⁸⁴⁵ Јосип Броз Тито, *Говори...VIII*, 385

⁸⁴⁶ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 135

децембра послат нови предлог о одржавању конференције. По овом предлогу савезничке снаге не би напустиле Трст нити би се отпочело са предајом Зоне Италији, већ би се само повели разговори између Италије и Војне управе о модалитетима и фазама трансфера власти у Зони А. Самоуверено, из Београда су одбили и овај предлог, уз констатацију да се он суштински не разликује од претходних предлога. Свако прејудицирање решења, а предаја Зоне А Италији је за Београд била управо то, било је неприхватљиво за ФНРЈ. Поповић је рекао да се Југославија може сагласити једино под условом да се Италија одрекне аспирација на Зону Б. Још један битан услов је био да се обе стране обавежу да ће по успостављању демаркационе линије подручју које им припадне дати широку аутономију која не мора бити симетрична, али конференција ће донети одлуку о њеном облику.⁸⁴⁷ Вашингтон и Лондон су устукнули пред југословенском одлучношћу. Први вероватно још изморени Корејским ратом, нису имали намеру да се упуштају у још један рат, а други заузети борбом за очување опадајуће империје. Југославија је однела још једну дипломатску победу. Овога пута играње на карту конфронтације дало је резултате, иако је наспрам ЈНА стајао технички квалитетнији и бројно надмоћнији супарник. Очигледно мање мотивисан.

Оно што је Италији преостало, било је уцењивање учешћем Италије у Европској одбрамбеној заједници (ЕОЗ), па је Пела после разговора са Идном 16. децембра изјавио да Италија неће ратификовати споразум уколико се питање Трста не реши на задовољавајући начин. Ваља напоменути да је Рим у време кризе уживао чврсту подршку француске дипломатије, иначе иницијатора плана о ЕОЗ. Париз је између осталог подржавао италијански захтев за смену генерала Винтертона. Звучи можда контрадикторно, али управо због јасне подршке Париза италијанским позицијама, Лондон и Вашингтон су и инсистирали да Француска буде укључена у будуће преговоре о Трсту, иако је Београд био несклон таквом решењу. То би Форин офису и Стејт департменту омогућило да се пред радикалнијим ставом који је заступао Кеј д'Орсеј поставе као заступници умереног решења. Разуме се, у односу на Југославију. Противљење

⁸⁴⁷ The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, December 6, 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 346-347; Nuovo progetto di Belgrado per la "conferenza a cinque", *La Stampa*, 7. XII 1953, 1

Југославије било је формалне природе, јер се у Београду сматрало да Француска није битна за будуће преговоре, јер није имала својих окупационих снага у Зони А.⁸⁴⁸

⁸⁴⁸ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 144-147

5.10. Ка разрешењу кризе. Трилатерални преговори САД - Велика Британија - Југославија

Било је очигледно да се мора променити приступ преговорима, односно пронаћи нови модел. Нови модел је у ствари дошао из Рима и смислио га је нико други до Ђузепе Пела. Наиме, приликом разговора са америчком амбасадорком у Риму Клер Лјус која је убеђивала Пелу у неопходност тајне конференције амбасадора тзв. „петорице“ (три силе, Југославија, Италија) Пела је одбио предлог јер није хтео да седи за истим столом са Југословенима. Он је сматрао да ће Југословени пре или касније изаћи у јавност са италијанским предлозима и тако поткопати његову позицију. Зато је предложио да представници Тројке преговарају појединачно са опуномоћеним и овлашћеним представницима Рима и Београда и да помогну у усклађивању њихових ставова. То би представљало увод у будућу петорну конференцију. Разговори су имали бити тајни и безусловни а за локацију је предложио Париз или Лондон.⁸⁴⁹

Риму је 4. јануара упућена нота са англо-америчким предлогом. Предлог је примио генерални секретар министарства спољних послова Цопи који је позитивно реаговао на платформу која се кретала у оквирима Пелиног предлога. Међутим, Цопи је неколико дана касније имао неких измена на процедуру конференције, како би омогућио већи утицај Риму наклоњених Француза⁸⁵⁰, али до застоја је дошло због кризе Пелине владе, која је од 5. јануара прешла у технички статус. Владу је 19. јануара саставио Аминторе Фанфани, али тек пошто је 8. фебруара Марио Скелба успео да образује нову италијанску владу могло се очекивати да ће се Рим активније укључити.⁸⁵¹ Београду је платформа предложена 9. јануара, а три дана касније Коча Поповић је америчког амбасадора

⁸⁴⁹ The Ambassador in Italy (Luce) to the Department of state (Rome, December 24, 1954), *FRUS*, 1952-1954, VIII, 356-357

⁸⁵⁰ The Charge in Italy (Dubrow) to the Department of State, (Rome, January 7, 1954), *FRUS*, 1952-1954, VIII, 360-361.

⁸⁵¹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 408

званично обавестио о југословенском пристанку.⁸⁵² Уз пристанак је дао и предлог да преговори почну крајем јануара у Лондону. Претходно се 8. и 9. јануара састао у потпуној тајности и са италијанским амбасадором у Београду Франческом Вани де Аркеразијем. Југословенски преговарач требао је бити амбасадор у британској престоници Владимир Велебит.⁸⁵³ Прво је одлучено да то буде Брилеј, али пошто су новинари „открили“ да је он тајно отпутовао у Лондон, у сврху тајности преговора ипак је одређен први. Како је Поповић истакао у каснијим разговорима са америчким амбасадором, Велебит је био добро упознат са материјом јер је претходно био и амбасадор у Риму. Управо због Велебитовог учествовања Југославија је инсистирала да се преговори воде у Лондону, иако су две западне силе преферирале Вашингтон због веће тајности. Присуство америчких експерата за Трст у Лондону могло би довести до „провале“ преговора, а то се није смело десити, пре свега због италијанског јавног мњења. Јавност на Апенинима је била против било каквих преговора са Београдом пре имплементације одлуке од 8. октобра. Због истог фактора англо-америчке дипломате су инсистирале да се цео процес назове разговорима а не конференцијом, јер је конференција као термин имала већу тежину. Компромитација би била мања уколико би дошло до откривања „тајних разговора“ а не конференције. За италијанског представника техничка влада је одредила већ помињаног Брзија, искусног и прекаљеног на овој теми. Како не би привукли превише пажње, Вашингтон је за свог представника одредио Левелина Томпсона, иначе високог комесара у окупираној Аустрији, а Лондон Џефрија Харисона. Дакле, искључени су сви водећи амерички експерти за тршћанску материју како њихов долазак у британску престоницу не би привукао пажњу медија. Нема сумње да су они из Вашингтона координирали рад америчке делегације.⁸⁵⁴

Свог преговарача Томпсона Вашингтон (конкретно Волтер Бедел Смит) је инструисао да проблем Трста стави у шири контекст укупног југословенско-италијанског

⁸⁵² The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, January 8, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 362-363.

⁸⁵³ The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, January 11, 1953), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 364-365.

⁸⁵⁴ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 408; Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 145-146

приближавања, који би за последици имао или италијански улазак, или повезивање са Балканским пактом. Велебиту је требало представити ствари тако да је договор од суштинског значаја, не само за две земље већ и за војну, политичку и економску добробит целог „кључног подручја“ и да ће он имати значај за цео „слободни свет“ и међународне напоре да се сузбије совјетска експанзија. Обема странама је требало указати да је штета од пропасти преговара обрнуто пропорционална користи од њиховог успеха. Због тога је Стејт департамент од обеју страна захтевао спремност на жртве. Југословенима је такође требало указати на то да је Тито приликом разговора са сер Идном изразио спремност да се подела изврши по границама зона и да стога савезници нису погрешили у процени када су донели Осмооктобарску изјаву. Сама изјава није спроведена, не због тога што су савезници били мишљења да нису у праву, већ зато што су сматрали да је најбоље решење оно које је договорено. Због тога је Београду требало понуди цео пакет договора, не нужно у склопу једног споразума, којим би се регулисала питања мањинских права, коришћења тршћанске луке, међусобне трговине две земље и војне кооперације. Требало је предложити граничну линију која би Италији обезбедила већи део обалног подручја Зоне Б, а Југославији део тршћанске луке за коришћење као и саобраћајну везу до ње. Бедел Смит у својој инструкцији није искључивао ни да југословенска страна анектира део луке и коридор до ње уколико је то неопходно за успех преговора. По инструкцији није било искључено ни да САД обезбеде средства за изградњу луке и железнице до ње и ван непосредног подручја Трста. Ваљало је избећи ситуацију у којој би дошло до стварања изолованих енклава на територији једне или друге стране. Бедел Смит је предвидео и процедуру за спровођење решења, уколико се Рим сложи са њим, које је предвиђало и референдум у циљу спровођења споразума. Није било предвиђено да Италија моментално анектира Зону по постигнутом споразуму већ после неког времена. У преговорима са Велебитом ваљало је да се Томпсон држи става да Југославија не може да у Зони Б ради све што пожели, а да истовремено негира право Англо-американаца да организују администрацију у Зони А у складу са својим интересима. Две земље су требале да учине напор да обесхрабре било какво настојање Београда да се обезбеди аутономија за Зону А, Зону Б, или неки њен део, односно да се креира недовољно стабилна ситуација на том подручју. Бедел Смит је поручио Томпсону да Велебиту јасно стави до знања да ће, уколико Југославија одбије предложено решење, односно уколико буде била исувише

тврдоглава у преговорима, Савезници унилатерално спровести одредбе из Осмооктобарске изјаве.⁸⁵⁵

Са оваквим оријентирима Томпсон се спремао да дочека Велебита. За разлику од неких претходних дипломатских ситуација, овога пута амерички је преговарач имао довољно детаљне инструкције са највишег места. И поред тога, у старом маниру америчке дипломатије у оквиру задатих координата уживао је довољно аутономије да преговоре води у правцу који је сматрао најцелисходнијим. Управо је то и урадио, јер је горе наведене инструкције сматрао безнадежним и интонираним у италијанску корист. Није се устручавао ни да у преписци са претпостављенима у Вашингтону изнесе став да га државни секретар и председник „затрпавају“ сулудим предлозима.⁸⁵⁶ То по његовом мишљењу није остављало довољно простора за преговоре са Југославијом.⁸⁵⁷ Преговори су званично започели 2. фебруара у Ланкастер Хаусу, једном од лондонских здања британске дипломатије, у којем су од 1945. почеле да се одржавају различите конференције. Испрва су у преговорима учествовале делегације све три стране, што је по Томпсоновом мишљењу кочило процес преговора. Били су присутни бројни експерти, а Велебит се трудио да постави широк контекст за југословенске захтеве. У суштини, сами преговори су почели у полемичком и пропагандном тону па су врло брзо прекинути у тој форми и настављени између тројице преговарача. Како се тај начин показао успешним ускоро су и делегације распуштене и послате кући.⁸⁵⁸

Увод је дат 19. јануара, када је Форин офис затражио од Велебита да Југославија понуди реалан план решавања тришћанског питања. Уколико би план Београда заиста био реалан, Лондон се обавезао да изврши притисак на Италију да га и она прихвати, у

⁸⁵⁵ The acting Secretary of State to the Ambassador in Austria (Thompson), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 368-371. Велебит је управо одбио платформу по којој интереси регионалне безбедности захтевају од Југославије да буде флексибилна и конструктивна у преговорима. Штавише, сматрао је да су југословенски захтеви јасни и непорециви, в. *Successful Negotiations. Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants*, Princeton 1976, 16

⁸⁵⁶ The Chief United States negotiator in London (Thompson) to the Counselor of Embassy in Yugoslavia (Wallner), (London, March 8, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 377.

⁸⁵⁷ *Successful Negotiations...*, 26.

⁸⁵⁸ *Исто*, 26-27. По Томпсоновим речима та одлука је коинцидирала са „конструктивнијим ставом“ Велебита.

супротно Београд би понео одговорност за пропаст и ове рунде разговора. Југословенски план предат је већ 8. фебруара. Први југословенски предлог предвиђао је прикључење Југославији јужних тршћанских предграђа Сервола-Зауле-Муђа са широким залеђем. Сервола и Зауле су имале словеначко становништво па је то био основ за потраживање, док је Муђа тражена из економских разлога, тј. због обезбеђивања југословенског присуства у тршћанској луци. Фактички, тражен је цео залив Муђе у којем су били делови лучких капацитета Трста. Главни делови луке са објектима лучке администрације остајали су у Италији, али је граница готово пролазила кроз град. За илустрацију, Сервола је данас практично део Трста са северне стране залива Муђа, док је Зауле (данас Акуилинија) део Муђе. Сама Муђа налази се на јужној страни истоименог залива, наспрам Трста. Остали део Зоне А препуштао се Италији без нуђења било какве компензације у Зони Б. Сем тога Београд је инсистирао да цело подручје због компактне словеначке мањине добије широку аутономију у оквиру Италије. Ова идеја је била лако изводљива с обзиром на то да није захтевала никакав правни преседан јер су аутономна подручја већ постојала по слову италијанског Устава. Сем тога захтевано је да Италија обештети имовину Словенаца коју је одузео Мусолинијев режим и да донесе одговарајући закон о заштити словеначке мањине. Од САД и Британије Југославија је затражила да донесу декларацију у којој ће изјавити да неће подупирати даље италијанске аспирације.⁸⁵⁹

Харисон и Томпсон су одбацили ове југословенске предлоге као корак уназад. Аутономију Трста су оценили као кршење италијанског суверенитета, захтев за реституцијом као понижавајућ, а за три предграђа као нереалан и штетан. По њиховим речима, ниједна италијанска влада није могла да прихвати овакав предлог. Они су изнели свој предлог у којем су затражили да се Италији предају Копар, Изола и Пиран, док би Рим предао залеђе Зоне А и обезбедио за Југославију привилегије у тршћанској луци. Ту се пре свега мисли на закуп на 99 година железнице која би спајала луку у Трсту и словеначку територију. Југославији је евентуално могао бити обезбеђен излаз на море

⁸⁵⁹ Драган Богетић, *Југославија и Запад...* 128-130

јужно од Серволе, али без тог предграђа. А и тај уступак је захтевао компензацију од стране Београда.⁸⁶⁰

Велебит није радо примио овакву аргументацију. Покушао је да југословенска тражења оправда и војним разлозима истичући улогу своје земље као прве линије према Источном блоку. Сем тога, врло је негативно реаговао и на констатацију да ли ће или неће италијанска страна пристати на овакве уступке. Цинично је приметио да уколико се разговори воде са аспекта шта је прихватљиво за Рим а шта не, у том случају треба да прекину разговоре са њим и поведу их са Италијанима. Коча Поповић је из Београда сугерисао 17. фебруара да се захтеви поставе на реалније основе и да се за тражена предграђа понуди компензација у Зони Б. Није конкретизовано каква врста компензације, али је требало испитати да ли су Лондон и Вашингтон уопште спремни да разговарају на тој основи. Друга варијанта је била да Југославија одустане од три помињана предграђа, али да се у том случају обезбеди нови излаз на море, без компензације за Италију.⁸⁶¹

Ова југословенска платформа је одбачена од стране Харисона и Томпсона. Југославији је понуђен обални коридор између Муђе и Заула, али без тих места, а од Београда се и даље инсистирало да Италији уступи Копар, Изолу и Пиран. Сви остали југословенски захтеви наведени још у првом предлогу поново су енергично одбачени. Једна од варијанти која је била тражена од Југославије била је и да се три помињана града у Зони Б уступе Италији, али не као континуирано подручје, већ у виду изолованих енклава.⁸⁶²

Како је Велебит одбио понуђену платформу, прва фаза преговора је завршена. Амерички преговарач је констатовао да му преостаје једино да своју владу извести да Југославија не жели решење. Ово је навело Кочу Поповића да изврши даље измене у југословенским захтевима. Његов став је био да би даље инсистирање на овим захтевима

⁸⁶⁰ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 411; *Successful Negotiations...*, 27 Како је у свом сведочењу навео Томпсон, Велебита је плашила чињеница да би, уколико Југославија остане без обале у Зони Б, део југословенског становништва који се бавио рибарством оптирао за Италију. То би, наравно, било врло понижавајуће за Југославију.

⁸⁶¹ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 150-151

⁸⁶² *Исто*.

значио онемогућавање постизања решења. Основ новог југословенског плана био је да се дефинитивно одустаје од тражених предграђа, али да се добије ужи излаз у Тршћански залив. У том случају Југославија није нудила никакву компензацију. Остали делови првобитног плана који су се односили на аутономију и реституцију и даље су били инкорпорирани у платформу. Сем тога, од Лондона и Вашингтона су тражена и финансијска средства за изградњу инфраструктуре на „осакаћеном подручју“, пре свега лука и копнених саобраћајница. По Поповићевом захтеву, пре него што иступи са иновираном платформом, Велебит је требао да сачека понуду Форин офиса и Стејт департамента. Поповић је веровао да ће он бити на линији југословенских захтева, односно близак новој платформи.⁸⁶³

Један од добрих знакова у погледу развоја преговора био је и тај што нови италијански премијер Склба у инаугурационом обраћању италијанском парламенту 18. фебруара није ниједном речју поменуо ни 8. октобар, ни Трипартитну декларацију, што је зачудо прошло без икакве реакције скупштинске опозиције.⁸⁶⁴ Уопште гледано Англо-американци су врло слабо и фрагментарно обавештавали Рим о току разговора са Велебитом, па чак и самог Брозаја који је „седео“ у Лондону. Ово је изазивало велико незадовољство италијанске дипломатије и различите видове упозорења Лондону и Вашингтону. Неке информације о току преговора добијао је званични Париз и то од југословенских дипломата, па је тако на пример Беблер у разговору са француским амбасадором 24. фебруара изјавио да су разговори у Лондону „...разочаравајући, и да он не види разлога за њихово даље продужавање“. Занимљиво је да је Париз, иако је

⁸⁶³ Драган Богетић, *Југославија и Запад...*, 130

⁸⁶⁴ Il discorso di Presidente del Consiglio, *La Stampa*, 19. II 1954, 1. Ла Stampa је пренела да је Склба изјавио да ће се проблем Трста решавати у сарадњи са Југославијом, а да ће влада покренути акцију како би се изнашло праведно решење. Сем тога Склба је истакао да је влада спремна да води пријатељску политику и са свим оном земљама које нису чланице НАТО, а то се посебно односило на земље Латинске Америке и Медитерана. Из овога је могуће читати спремност Склбине владе на што скорију потпуну нормализацију са Југославијом, иако је саопштено у доста увијеној форми.

искључен из преговора, знао више о њиховом току од саме Скелбине владе, па можда чак више и од Брозија.⁸⁶⁵

У међувремену је 27. марта стигао и нови предлог Лондона и Вашингтона. У суштини он је садржао три варијанте. У првој да се обала од Трста до Умага размени за неколико села у тршћанској луци, у другој да се исти део обале без Копра, али укључујући Пиран уступи за села у залеђу Трста, и у трећој да се размени обала од Трста закључно са Пираном, а уз америчку помоћ да се изгради лука источно од полуострва Муђа. У другој варијанти САД су такође предвиђале помоћ за изградњу луке у Копру. Прва варијанта је предвиђала континуитет италијанске територије, друга италијанску енклаву, а трећа југословенску енклаву.⁸⁶⁶

По Поповићу, тактика чекања се показала контрапродуктивном па се новом инструкцијом обратио Велебиту 1. марта, а овај је нови план представио Харисону и Томпсону сутрадан. Југославија је одустала од изласка на море у Зони А, већ је само тражила неколико села на путу између Копра и Сежане како би се омогућила железничка комуникација Копра и Словеније. Такође није долазила у обзир никаква компензација у Зони Б и тражила се финансијска помоћ за изградњу луке и саобраћајница, што је већ било нуђено са америчке стране. Београд је и даље инсистирао на свим оним питањима која би се могла назвати нетериторијалним, а то су реституција, репарације и аутономија као и савезничка декларација. Велебиту је чак сугерисано да јаче инсистира на питањима обештећења и равноправности за Словенце у Италији. Такође је требало јаче инсистирати на помоћи за градњу луке у Копру, с обзиром на то да је Југославија оштећене одрицањем од Трста, а да је пројекат изградње прелазео њене могућности.⁸⁶⁷

И овај предлог је одбијен јер су Лондон и Вашингтон и даље инсистирали на компензацији у Зони Б. Од Београда је тражено да Италији уступи енклаву Изола-Умаг или да смањи своје захтеве у Зони А, па да заузврат понуди мању територију тј. енклаву Изола-Поторож. Од Велебита је затражено да Југославија своје захтеве постави тако да

⁸⁶⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 411; *Successful Negotiations ...*, 57; Париз је о току договора делимично информисан и кроз разговор Алеша Беблера са француским амбасадором у Београду

⁸⁶⁶ МСП:ДА, (ПА), ф. 2, 45. Телеграм Велебита од 8. фебруара 1954.

⁸⁶⁷ Б. Димитријевић, Д. Богетић, *нав. дело*, 152-153

они за Италију не буду лошији од онога што је добијала Осмооктобарском изјавом, као и да одустане од питања која немају везе са Тршћанским спором, као што су репарације и од захтева које раније није постављала, као што су аутономија и реституција. Двојица дипломата су тражили да се акценат стави на разграничење и на питања мањинског статута и савезничке изјаве, што је за њих било прихватљиво. Такође је затражено да се изradi и преглед трошкова изградње луке у Копру.⁸⁶⁸

Југословенска влада је била одлучна да одбије било какву компензацију за простор који је тражила у Зони А, јер је била става да је „довољно компензовала“ Италији одрицањем од Трста и Горице, „...два природна словеначка центра.“ Свака компензација је отпадала и оног момента када је Југославија одустала од излаза на море у Тршћанском заливу. Једини разлог због чега је тражено да Италија уступи југоисточни угао Зоне А био је обезбеђивање нормалне везе копарске луке и остатка Словеније. Предавање градова на обали за неколико планинских села није било могуће. Постојала је спремност да се још умање југословенски захтеви у вези са Зоном А и нетериторијалним питањима, али ништа преко тога. То је практично значило да је југословенска влада спремна да се врати на формулу зоналног разграничења уз минималне корекције. Све горе наведено биле су Кардељеве речи које је изрекао 8. марта разговарајући са британским амбасадором Ајвом Малетом. До краја априла Југославија је била спремна да своје захтеве ограничи на села Базовица и Ногера у Зони А. Југославија је постепено смањивала своје захтеве, одустајући од оба села, практично тршћанских предграђа, и ограничили са се на јужни део Зоне А са селом Хрватини (итал. Креветини) и подручјем јужно од Муђе са ртом Пунта Сотиле, подручја од неких 20 квадратних километара. Истовремено Италији је уступљен троугао југоисточно од Соцерба, отприлике исте површине. То је значило да из Зоне А Југославији треба да припадну Албаро Вескова (Шкофије), Анкаран, Баризони, Босини, Креватини (Хрватини), Сан Коломбано (Коломбан), Елери (Елерји), Фаити (Фајти), Палвиа Монте ди Оро (Плавје), Преманзано (Преманчан), Пунта Гроса (Дебели Ртич) и Лазарето. Коначно, са Велебитове, а и са тачке гледишта Коче Поповића ово је било једино разумно решење. Чак и више од тога, јер су обојица били убеђени да су границе одавно исцртане зонама окупације. Разлози претходног југословенског захтевања пре свега су били оличени у

⁸⁶⁸ Драган Богетић, *Југославија и Запад...*, 131-132.

утицају самог Кардеља, али и дипломата Словенаца (Брилеј, Беблер) унутар Савезног секретаријата иностраних послова.⁸⁶⁹

У вези са нетериторијалним питањима западне дипломате су тражиле од Велебита да се одустане од питања аутономије Трста и да се умање захтеви за обештећење тршћанских Словенаца. Били су спремни на извесне концесије, тј. да се изврши притисак на Рим да се задовољи југословенска страна, али у мањем обиму него што је то Велебит тражио. Током марта и априла дошло се до сагласности да се питање мањинских права реши реципрочно, односно обострано, тако што би обе земље донеле одговарајућу легислативу по овом питању. Београд је одустао да се питање репарација разматра у току ових преговора и пристао да се тај проблем реши билатерално, док је у вези са реституцијом пристао на материјалну уместо финансијске компензације (уступањем зграда и објеката словеначкој мањини у Трсту). Коча Поповић је иначе захтевао да Велебит одустане од захтева за репарацијама, јер је било нечасно на такав начин трговати југословенским попуштањем. Међутим, југословенски преговарач је био упоран у свом ставу и до краја је то Југославији донело 30 милиона долара.⁸⁷⁰

Питање аутономије Трста било је најспорније. Југославија је на њему инсистирала из више разлога. Једни су били популистичке природе, како би се лакше компензовало одустајање од територијалних захтева, а други формално-правне природе, јер се очекивало да ће се тако лакше обезбедити институционална заштита словеначке мањине. Стога је Велебит 26. марта предложио ново решење у форми аутономије Трста са слободном луком. Основни елементи аутономије требали су бити царинска, девизна и финансијска аутономија, примена међународноправних норми како би се омогућила експлоатација луке од стране средњоевропских земаља и у правцу уважавања етничке измешаности територије. С друге стране, тражена је међународна управа у тршћанској луци у складу са мировним уговором. Овај последњи део је био прихватљив двојици западних дипломата, а у вези са аутономијом су се обавезали да ће издејствовати код италијанске владе извесне концесије. У том смислу Велебит је сугерисао властима у Београду да се двојици амбасадора дају одрешене руке у преговорима са Римом, јер су постојале јасне назнаке да

⁸⁶⁹ Исто, 133; *Successful Negotiations ...*,95.

⁸⁷⁰ Владимир Велебит: *Свједок хисторије*, Загреб 2001; *Successful Negotiations ...*,90-91.

ће став Италије бити кооперативан.⁸⁷¹ Једина дилема је још увек постојала око питања изградње луке у Копру, јер је Југославија захтевала превелику суму, тачније 86 милиона ондашњих долара. Када су се коначно усагласили око цифре, остало је једино да се договоре око модалитета исплате. За Вашингтон је било неприхватљиво да се таква обавеза унесе у коначни споразум, док је Београд страховао да се читава ствар не изјалови. По америчком предлогу, новац је добијен кроз редовне канале економске помоћи Југославији, с чиме се Југославија морала сагласити. Свој део колача дала је и Велика Британија, а напослетку се на помоћ обавезао и Париз. На тај начин обезбеђено је 29,3 милиона долара за изградњу луке у Копру (20 + 5,6 + 3,7 милиона долара). Једини услов је био да се ова помоћ држи у строгој тајности како не би провоцирала италијанску владу и јавност.⁸⁷²

Преговори су, иако на моменте прекидани, са Југославијом ипак текли, док је с друге стране одговор Рима на решење које буде усвојено био тешко предвидљив. Нарочито из разлога што Рим није редовно обавештаван о току разговора и југословенским захтевима, уколико је уопште и бивао обавештен. Слутећи неповољан развој, Склба је 27. марта писао Фостер Далсу претећи да његова земља неће ратификовати споразум о ЕОЗ уколико савезници одступе од Осмоктобарске изјаве.⁸⁷³ Ова претња је прилично дојмила Вашингтон. Из тог разлога су Томпсон и Харисон били принуђени да од Југославије траже да одустане од својих захтева, односно да инсистирају да Италија не може да добије мање него ли јој је то обећано Осмооктобарском изјавом. Из истог разлога је тражена и компензација за Италију, у страху да Рим неће потписати споразум који се заснива на статусу кво. Иако се разматрало да се у сврху притиска на Београд запрети и ускраћивањем економске помоћи, од тога се одустало да се не би давао додатан импулс Титу у његовој политици приближавања СССР-у. С друге стране, и југословенска дипломатија је била свесна да јој је економска и војна помоћ неопходна, па је морала да попусти, док САД и Велика Британија нису смеле да инсистирају на југословенским уступцима на рачун Зоне Б.

⁸⁷¹ Драган Богетић, *Југославија и Запад...*, 135-136; Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 159-160,

⁸⁷² The Secretary of State to the Embassy in France, *FRUS, 1952-1954, VIII*, 389-391

⁸⁷³ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 411; Prime minister Scelba to the Secretary of State (Rome, March 27 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 393-396.

План који су договорили са Велебитом, западне дипломате су сматрале подесним да се представи Италијанима. Донекле их је у томе преухитрио Тито 7. маја у интервју са новинаром Њујорк Тајмса Шулбергером када је „скинуо вео тајне“ са лондонских разговора. Како би појачао притиса на Рим, Броз је исказао своје страховање да би неки кругови у Италији решење које није дефинитивно, попут предаје Зоне А под италијанску управу, могли сматрати само етапом у новим ревизацијама границе две земље. Исто тако, југословенски маршал је додао да италијански пристанак отвара могућност за улазак Италије у Балкански пакт, али и Југославије у Европску одбрамбену заједницу. Ово друго уколико би она имала мирољубив и дефанзивни карактер.⁸⁷⁴ Титова теза о дефинитивном решењу је западне дипломате довела у незгодан положај, најмање из два разлога. Први је био тај што се коначно решење није могло остварити без СССР-а као потписника мировног уговора. Други је био оличен у италијанском јавном мњењу. На Западу се страховало да би оно лоше реаговало на било какво „коначно“ решење које би представљало даљу жртву Италије, нарочито у односу на Трипартитну декларацију из 1948. Из тог разлога се сматрало да ће италијанска јавност лакше прихватити споразум уколико он буде дефинисан као провизоран, иако је сам његов текст онемогућавао било какве ревендикације у корист било које стране.⁸⁷⁵

Да ли је СССР био упознат или не са разговорима у Лондону и њиховим током и пре Титовог интервјуа остаје непознаница. Током 1954. совјетски врх био је заокупљен нормализацијом односа са Југославијом. Не улазећи дубље у разлоге совјетске стратегије, треба укратко напоменути да је Москва била решена да преко нормализације односа са Београдом разбије окружење које је прављено око њених граница и граница Источног блока, од Пакистана, преко Блиског истока до Југославије. Југославија је у том ланцу као социјалистичка земља била најслабија карика и Кремљ је после обимне расправе у врху Партије заузео став да ваља поденти и жртве како би се Југославија извукла из противсовјетских комбинација.⁸⁷⁶ То је значило и преузимање кривице, или дела кривице, за раскол из 1948.⁸⁷⁷ Догађаји који су се од краја 1953. дешавали у СКЈ, а који су

⁸⁷⁴ Јосип Броз Тито, *Говори...*, IX, 141-150

⁸⁷⁵ Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *нав. дело*, 164;

⁸⁷⁶ Дарко Бекић, *нав. дело*, 610.

⁸⁷⁷ *Исто*, 591.

резултирали сменом и искључењем Милована Ђиласа, за Москву су били једна од упоришних тачака, јер је тако кривицу за „источну шизму“ могла да персонализује кроз Ђиласа и Берију.⁸⁷⁸ Када је и званично обавештена у лето 1954. преко Кардеља о разговорима у Лондону, Москва није постављала питање свог учешћа, него је изразила подршку Југославији у достизању прихватљивог решења. Тиме је један део једначине био решен, остало је само да се на споразум приволи и Рим.

⁸⁷⁸ Исто, 582.

5.11. Успешна завршица. Лондонски меморандум 1954

Што се тиче Италије, сви потези Скелбине владе од инаугурације давали су охрабрујућу слику. Чак је и Тито почетком марта поздравио Скелбин избор на место премијера оцењујући га човека са већим смислом за реалност. У Италији је постојала снажна воља за разрешење ситуације, па је чак и Таркијани изјављивао да је постојала снажна воља да се проблем реши. У писму које је писао Цопију 17. марта констатовао је да је италијанско јавно мњење много мање осетљиво по питању Трста него неколико месеци раније. Чак је и Брозио изјавио у разговору са једним америчким дипломатом, да је право време да се имплементира одлука од 8. октобра, а да се нађе формула како би се Титу спасао образ и одагнали његови страхови од такозваног италијанског експазионизма. Према томе једини маневарски простор Палацо Киција био је уцењивање ратификацијом споразума о ЕОЗ.⁸⁷⁹ Али Фостер Далс је интервју Њујорк Тајмс изјавио да не може да верује да је читав концепт европске безбедност условљен питањем Трста.⁸⁸⁰ То је Скелбу навело на реалистичнији приступ. Иако су његови претходници на месту премијера током марта у својим јавним наступима изјављивали да су два питања повезана, Скелба се одлучио да коначно раздвоји ова два проблема па је 24. априла коначно изјави да је питање ЕОЗ исувише важно да би било условљено тршћанском кризом. Тиме је и дефинитвно раскрили врата будућем споразуму. Претходно су се у штампи појавиле шпекулације да су Рим и Београд договорили разграничење по демаркационој линији, али уз мање измене. Ту вест је брзо демантовао Форин офис, а касније и Палацо Кици. Следећа вест која је изашла у јавност била је да је одржано пет састанака између Рима и Београда и да је споразум на дохват руке. То је морао демантовати сам Скелба крајем априла, изјављујући на састанку са политичарима из Трста да је споразум још увек далеко. Скелбина политика је довела до трзавица са италијанским представником при СВУ, угледним и утицајним Дијегом де Кастром, па је овај још крајем марта поднео оставку, а 10. априла га је заменио Кристифоро ди Торе Розано, што је у неку руку било уклањање још једне сметње ка коначном решењу, с обзиром на тврд став Де Кастра.⁸⁸¹

⁸⁷⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 415-416

⁸⁸⁰ Dulles spera che Roma ratifichi la C.E.D. prima dell'accordo su Trieste, *La Stampa*, 24. III 1954, 7

⁸⁸¹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 415-416

Једини проблем је био што званични Рим и даље није знао шта је Велебит договорио са Харисоном и Томпсоном. Чак и када су се Скелба и Пичиони⁸⁸² састали са Далсом и амбасадорком Лјус нису успели ништа да дознају о току преговора у Лондону, сем општих места. И наравно критике да уцењивање ратификацијом уговора о ЕОЗ није ваљан пут.⁸⁸³ Сама спорост преговора је слабила позиције италијанске владе, јер су у Риму били убеђени да време ради против Италије. Немогућност да се дође до информација све је више личила на својеврсни комплот на релацији Београд – Вашингтон – Лондон. Прве закључке извукли су тек после Титовог интервјуа Шулицбергеру. На основу закључака до којих је тада дошла, италијанска влада је 13. маја формулисала свој одговоре на евентуалну понуду. Они су гласили да се уколико решење буде конципирано као провизорно не прихвата ништа мање од Осмоктобарске изјаве, тј. од онога што је њоме биле нуђено, а да ће уколико решење буде сматрано за коначно Рим захтевати више од тога. Односно у другом случају је то значило да се од Југославије очекују компензације у Зони Б.

Коначан споразум двојице дипломата са Велебитом је потписан 31. маја после дуготрајног сређивања и прецизирања. Иако су принципи постављени још током априла, тек је после разговора са америчким амбасадором у Београду Ридлебергером, Коча Поповић инструисао Велебита да у потпуности прихвати предлог Томпсона и Харисона.⁸⁸⁴ По његовим одребама Слободна територија Трста је укинута и подељена између Југославије и Италије. Југославија је поред Зоне Б добила и територијални појас од око 11, 5 квадратних километара на Миљском полуострву (Зона А) са око 4.000 становника. Италија је добила остали део Зоне А и североисточни угао Зоне Б који није био насељен. Лондон и Вашингтон су се обавезали, да ће пошто споразум потпише и Италија, дати

⁸⁸² Атилио Пичиони је преузео функцију шефа дипломатије 19. јануара 1954. До тада ју је као што је већ речено обављао сам премијер Пела.

⁸⁸³ The Ambassador in Italy Luce to the Department of State, (Rome, May 4), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 421-422.

⁸⁸⁴ The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, May 24, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 427-429.

изјаву да неће подржавати било чије територијалне аспирације на овом простору. Предвиђало се да се изјави прикључи Француска.⁸⁸⁵

План је коначно Италијанима представљен 1. јуна приликом званичног сусрета Брозија са Харисоном и Томпсоном. Како би указали на важност прихватања понуђеног решења, двојица дипломата су навели да је оно продукт напроног четворомесечног преговарачког процеса, а италијанска страна је похваљена због исказаног стрпљења и разумевања. План презентован Брозију имао је седам тачака:

1. Разграничење по демаркационој линији између зона, уз мање измене у зони А.
2. Преузимање управе од стране југословенских и италијанских цивилних органа, али се при том не би формално укидала СТТ. Савезничка декларација о непристајању на даље територијалне захтеве иједне од страна;
3. Уговор о ограниченој аутономији Трста;
4. Реципрочни статuti о мањинама;
5. Амнестија за сва лица а у вези са активностима везаним за статус Трста;
6. Финансијски аранжман на бази реципрочних дуговања, с тиме да се бора водити рачуна о кредитном балансу Југославије;
7. Реституција за тршћанске Словенце у виду објекта за активности њихових културних организација⁸⁸⁶

Брозио није коментарисао понуђени план већ га је само примио и исказао да има одређене резерве, али да ће се о томе изјаснити италијанска влада.⁸⁸⁷ Италијанска влада је одговорила 12. јуна у прилично огорчено интонираном нотом коју је њен делегат у Лондону Брозио саопштио усмено. У својеврсној преамбули италијанске ноте влада у Риму је нагласила да су Савезници три пута дали за право легитимним захтевима Италије.

⁸⁸⁵ Agreed record of Positions Reached at the Conclusion of Discussions in London February 2 – May 31, 1954, between Representatives of the United Kingdom, United States and Yugoslavia (London, May 31), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 434-438. Југославији је такођер обећано да ће се две владе заложити за исплату неисплаћених репарација од стране Италије, усвајање реципрочног мањинског статута, да ће Италија гарантовати извесну аутономију Трста и међународни лучки режим.

⁸⁸⁶ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 417.

⁸⁸⁷ The Ambassador in the United Kingdom (Aldrich) to the Department of State (London, June 1, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 439-440.

пут када су јој на Париској мировној конференцији 1946. доделили већи део Јулијске крајине, други пут када су Трипартитном декларацијом из 1948. установили право Италије на целу СТТ и трећи пут Осмооктобарском изјавом, којом су јој признали право на целу Зону А. Сваки од ових планова пропао је под југословенском претњом силом (овим се указивало на неодлучност Савезника да Југославију приморају на поштовање обичаја међународног права). Из тог разлога Склбина влада је узимала право да не прихвати понуду од 1. јуна као својеврсни ултиматум. Рим је нарочито би огорчен чињеницом да се од њега, а не од Југославије, траже територијалне компензације, без обзира на то колико оне мале биле. Савезницима је поручено да ниједна италијанска влада не би могла прихватити понуђено решење без да доведе у питање како свој опстанак на власти, тако и сам демократски поредак земље. Оцењено је да се таквим предлогом чинила озбиљна штета не само атлантској солидарности већ и европском јединству. Италијанска влада је истакла да се не може одрећи својих легитимних права, иако није разматрала употребу силе у њиховој одбрани.⁸⁸⁸ Сем оваквог, назовимо га, колективног става, италијанске дипломате и политичари су критике њихове земље на рачун предложеног решења понављали и прилико сусрета са америчким колегама, као на пример Склбе са амбасадорком Лјус, или Таркијанија са Фостер Далсом.

Брозио је од италијанске владе добио инструкције да иде у најситнији детаљ сваке тачке. Платформа италијанске владе је била да, уколико буде прихватила било какве територијалне уступке, исто мора да уради и друга страна. Насупрот њима, западни преговарачи су били одлучни да уложе сав труд како би бранили предложени план. Са првим предлогом, Брозио је изашао 7. јула. Изнео је став да његова земља није заинтересована за ненасељени троугао земљишта југоисточно од Соцерба који је Југославија нудила у Зони Б, већ је тражио да се Италији остави Пунта Сотиле у реону Муђе, као и село Хрватини (Креватини) југоситочно од истог места⁸⁸⁹. То је практично значило да од железничке везе Копра са Словенијом нема ништа. Из тог разлога југословенска страна је 6. августа одбила овај контрапредлог Италије. До почетка септембра сви аспекти споразума били су утаначени, сви изузев територијалног аспекта.

⁸⁸⁸ The Ambassador in the United Kingdom (Aldrich) to the Department of State (London, June 1, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 451-454.

⁸⁸⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 418-419.

Италија је учинила први потез одустајући од Хрватина, али и даље инсистирајући на локалитету Пунта Сотиле. Југославија је одбила и овај италијански предлог. Пунта Сотиле је био битан јер се са тог локалитета има поглед на јужна предграђа Трста. Како је објаснио Брзио, са тог места је човек пушком могао да добаци Трст. У суштини, Томпсон је ценио да је Италијанима једино било битно да сачувају Трст, да су добили више него што су очекивали, али да је због њиховог самопоштовања било потребно да им се учини нека концесија, како не би изгледало да су једноставно примили диктат.⁸⁹⁰

Лош развој догађаја за Италију десио се 26. августа, када је француски парламент одбио споразум о Европској одбрамбеној заједници. То је значило да Рим остаје без иједног адута у својим рукама и да важност Италије за Вашингтон тиме постаје мања. Тиме је важност Балканског пакта знатно порасла. Председник Ајзенхауер је 10. септембра писао Титу, исказујући своју забринутост „над великим проблемима слободног света којег су обе земље део“. Ајзенхауер је истакао важност помоћи коју је Америка пружила Југославији и запитао не би ли било фер да Југославија учини макар мале уступке у Зони Б. Како је истакао, решење тршћанског питања знатно би допринело одбрани региона, а да би америчка помоћ могла бити искоришћена максимално ефикасно уколико би се споразум закључио.⁸⁹¹

Четири дана касније у Београд је допутовао Роберт Марфи у друштву америчког амбасадора и експерта за југословенска питања Роберта Хукера. У Београду Марфи се састао са Кардељем, којем је указао да су преговори запели „око малог парчета територије“. (Западне дипломате су и иначе збијале шале на рачун територије око које је настао застој у преговорима. Ентони Идн је у једном разговору са Најданом Пашићем, тада дипломатом при амбасади у Лондону, рекао да се Италијани инате око парчета земље величине поштанске марке. На ручку са Титом на Брионима, Марфи је изјавио да он и његови голф партнери једну рупу на терену зову Трст, јер се управо око толиког парчета земље споре Италија и Београд.⁸⁹²) Његов предлог је био да се Југославија одрекне

⁸⁹⁰ *Successful Negotiations ...*, 28

⁸⁹¹ Писмо је објављено у одељку Editorial notes, *FRUS, 1952-1954, VIII*, 531-532; Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 419.

⁸⁹² Robert P. Murphey, *Diplomat among warriors*, Garden city, 1964.

Лазарета за добро преговора с чиме се Кардељ, после низа примедби, ипак сагласио, као са могућношћу.⁸⁹³ Из Београда је 17. септембра одлетео на Брионе, где се састао са Титом, којег је познавао још од времена Титовог боравка Вису. Горе поменуто писмо Ајзенхауера тада је и предато југословенском маршалу. По Марфијевим речима, предлог разграничења који доле наводимо, сачинио је сам Броз, и то пошто је прочитао примљено писмо.⁸⁹⁴ Једно време повукао се из разговора и после тога је изашао са предлогом. По Велебитовим речима, Ајзенхауерово писмо имало је огромног утицаја на Брозово попуштање, јер је био веома задовољан чињеницом што му великан попут Ајзенхауера пише у тако интимном и пријатељском тону⁸⁹⁵. Боље речено, амерички председник је погодио у мету, својим писмом нахранио је Титову сујету. Касније се спекулисало да је Југославију, условно речено, одобровољила и америчка спремност да земљи, коју је погодила страшна суша, испоруче 400.000 тона жита. На томе је нарочито инсистирао Идн у својим мемоарима, међутим Марфи је то лично опвргао.⁸⁹⁶

Како год, са Бриона је Марфи одлетео за Београд где је усагласио детаље Титовог предлога, после чега је могао да путује за Рим. Предлог југословенског председника био је:

1. Италији остаје Пунта Сотиле, али граница иде непосредно јужно од рта, остављајући Лазарето у Југославији. У замену, Италија може да анектира ненасељени део карста источно од Сан Дорлига дел Вале;
2. Италији остаје Пунта Сотиле, а граница иде јужно од Лазарета који остаје у Италији. При таквом решењу Италија неће добити никакве компензације у Зони Б.⁸⁹⁷

⁸⁹³ The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, september 14, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 541-542.

⁸⁹⁴ The Ambassador in Yugoslavia (Riddlerberger) to the Department of State, (Belgrade, September 17, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 543-545.

⁸⁹⁵ *Succsesfull negotiations...*, 99.

⁸⁹⁶ Robert Murphy, *нав. дело*, 424..

⁸⁹⁷ Memorandum of conversation by the First Secretary of Embassy Italy (Collins), (Rome, September 18, 1954), *FRUS, 1952-1954, VIII*, 547-548.

Овај предлог Скелба је 25. септембра коначно прихватио, бирајући другу варијанту.⁸⁹⁸ То је значило да 3500 Италијана потпада под власт Југославије, што ће касније резултирати њиховим исељавањем. Овиме је Италија и практично „протерана“ са истарске обале, остајући у поседу још само три истарста места — Муђе, Лазарета и Сан Дорлинга дела Вале. До 1. октобра текст споразума је био спреман. Пичиони, који се са њиме није слагао, поднео је оставку још средином септембра, увидевши у ком правцу се ствари одвијају, а правдајући се приватним разлозима. Наследио га је Гаetano Martino, тадашњи министар просвете. Како је Мировни уговор и даље био снази, јер по овом питању није консултован СССР, сам акт који је 5. октобра потписан између две земље, САД и Велике Британије био је постављен као меморандум о разумевању између поменутих земља, односно насловљен је као *Меморандум о сагласности између влада Италије, Уједињене краљевине, Сједињених држава и Југославије о Слободној територији Трста*.⁸⁹⁹ Све стране потписнице овог акта сагласиле су се да о њему обавесте и Уједињене нације.

Уз меморандум, потписан је и анекс који се односио на специјални статут, а којим је регулисана заштита мањинских права у обе државе. Амбасаде две државе истог су дана размениле серију депеша које су се односиле на управљање слободном луком, обезбеђивање просторија за словеначка културна удружења у Трсту, као и на остварање конзуларних представништва две земље у Копру, односно Трсту. Од немалог значаја за Југославију су и две тајне ноте или анекса потписана између Рима и Београда. Први се односио на то да се италијанска влада обавезала да обезбеди чак 506 милиона лира за подизање зграде словеначког културног центра у Трсту. По ондашњем курсу, у питању је било чак 809 600 долара. Другим анексом било је предвиђено да Италија Југославији, на основу међусобних потраживања и контрапотраживања, односно на основу поравнања исплати 30 милиона долара. У питању је уствари био новац који се односио на репарације, а који Италија никада није исплатила, пребијајући репарациону суму италијанском

⁸⁹⁸ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 420. Samo Kirsten, *Robert Murphy's mission to Belgrade, September 1954- Decisive step towards the Final Solution of the Trieste Crisis: the Evidence of the Yugoslav Foreign Ministry Archive*, *Belgrade, Slovene Studies*, 12/2, 1990.

⁸⁹⁹ *Службени лист ФНРЈ*, 27. X 1954, бр. 45.

имовином на југословенском подручју⁹⁰⁰. Како је питање репарација неvezано за ову тему, на њему се нећемо даље задржавати. Потписан је и трећи тајни анекс, али како се он није односио на Југославију, није потребено о њему опширније писати.

О потписивању меморандума, земље потписнице обавестиле су генералног секретара УН-а који је о томе информисао земље чланице. Совјетски амбасадор при УН-у, Андреј Вишински обавестио је 12. октобра Савет безбедности да је његова влада примила информацију и да прихвата потписани споразум као корак ка нормализацији односа између две земље и као корак ка спуштању тензија на том подручју.⁹⁰¹ У вези са споразумом огласио се и француски председник Мендес-Франс који је издао декларацију којом је подржао Меморандум и придружио се изјави Вашингтона и Лондона о непризнавању било каквих територијалних захтева иједне од земаља на рачун друге.⁹⁰² Тиме је, иако формално провизоран, споразум у очима водећих западних земаља, бар што се тиче територијалних питања, добио карактер трајности. Италијанска влада, сматрајући и даље да меморандум има провизорни а не трајни карактер, није га поднела на ратификацију сенату ни скупштини. Италија се и у наредном периоду држала формулације по којој споразум ни једним својим чланом не оспорава италијански суверенитет на целом територијом СТТ⁹⁰³. Са правне тачке гледишта територија над којим је свој суверенитет протегла ФНРЈ и даље је сматран делом сувереног подручја Италије, али под цивилном администрацијом Југославије. Какогод, италијански сенат је владину политику одборио 8. октобра убедљивом већином.⁹⁰⁴

Југословенске власти су, с друге стране, изнеле меморандум пред Савезну скупштину која га је потврдила 8. октобра.⁹⁰⁵ Претходно га је дан раније прихватило Савезно извршно веће.⁹⁰⁶ По ступању меморандума на снагу извршена је подела Зоне Б, тако да је копарски округ припојен НР Словенији, а бујски НР Хрватској. Сама чињеница

⁹⁰⁰ Јанко Јери, *нав. дело*, 293-294.

⁹⁰¹ *Yearbook of the United Nations. 1954*, New York 1955, 100.

⁹⁰² Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 423.

⁹⁰³ L'annuncio all Senato, *La Stampa*, 6. X 1954, 1.

⁹⁰⁴ Il Senato concede la fiducia al governo a approva l'accordo concluso per il TLT, *La Stampa*, 9. X 1953, 1.

⁹⁰⁵ *Службени лист ФНРЈ*, 27. X 1954, бр. 45.

⁹⁰⁶ *Службени лист ФНРЈ*, 13. X 1954, бр. 43.

да су све земље сталне чланице Савета безбедности прихватиле текст меморандума без противљења и да о њему није отворана расправа, а уз раније издате декларације о неподржавању даљих реведикација, била је довољна да се са стране Београда постигнуто решење има сматрати као дефинитивно. Постизање споразума изазвало је нови талас италијанске емиграције из Зоне Б, па је од почетка 1954, до јула 1955. Југославију напустило око 11000 Италијана. Од тога, око 8000 после Меморандума.⁹⁰⁷ Велики број људи је такође емигрирао из Трста, па је исте године емигрирало у треће земље око 12000 људи. С друге стране, тек се неколицина тршћанских Словенаца преселило на југословенску територију.⁹⁰⁸

Дефинитивни споразум између две земље постигнут је 10. новембра 1975. у Осиму, а на снагу је ступио две године касније. Њиме је и дефинитивно укинута Слободна територија Трста. Како овај споразум није донео никакве територијалне измене, нити је ушао у питање суверенитета, аутор сматра да он није вредан излагања у овом контексту. Већина његових одредаба била је економског карактера, а ниједним својим чланом није оспорио нити једну одредбу договорену Меморандумом о разумевању из 1954. Стога се може сматрати да је коначано утврђивање граница између две земље постигнуто реченим актом из Лондона.

⁹⁰⁷ Дарко Дуковски, *Два егзодуса...*, 164. Занимљиво је навести као податак да су од укупне суме људи који су напустили Зону Б, по неким проценама, Италијани чинили 70% а Словенци 30% „избеглица“. Копар, Изола и Пиран су у потпуности изменили етничку структуру. Италијанска популација која је у тим градовима 1945. чинила 90% становништва, до 1956. пала је на испод 10% у Копру и Изоли, док је у Пирану ситуација била нешто боља, па су Италијани 1956. чинили 15 % становништва. Ваља рећи и то да су се на место Италијана населили Словенци, али 1956. та три града су имали од 75%, 66% и 88% броја становника из 1945. Треба рећи и да је тек сваки десети Словенац који се населио у Приморју ту дошао из Зоне А. в. Aleksej Kalc, *The other side of the »Istrian exodus«: immigration and social restoration of Slovenian coastal towns in the 1950s*, рад презентован на конференцији: Migration in and out of East and Southeast Europe: Values, networks, Well-Being (Institute for East and Southeast European Studies(Regensburg July2- 4 2015)

⁹⁰⁸ Jean-Baptiste Duroselle, *нав. дело*, 427.

5.12. Пут ка Државном уговору са Аустријом (1950-1955)

Негативан развој догађаја по Југославију јула 1949. а који је добио своје финале у Париској изјави Савета министара није значио да ће и званични Београд проблем Корушке преко ноћи скинути с дневног реда. Барем званично то неће учинити још неко време. Уосталом, совјетско држање по том питању било је добар материјал за јавну експлоатацију у циљу даљег дискредитовања Стаљина и стаљиниста у очима југословенског јавног мњења. Питање Корушке било је увертира и за Титов говор у Пули 12. јула. У своме говору напао је совјетског шефа дипломатије Вишинског, који је по објављивању Париског договора, први пут проговорио о југословенским преговорима са Западом и минимизовањем југословенских захтева. Тито је узвратио да је СССР продао Корушку и да за то треба да сноси последице. Он је поновио ставове изречене у ноти и сопштењу од 21. и 22. јуна, али је изјавио и како је ФНРЈ свесна међународне ситуације и дисциплинована када је у питању очување мира.⁹⁰⁹ Последњи део Титовог обраћања о Корушкој уствари је био индикатор будућег понашања Југославије. Његове речи ставиле су тачку на даље погађање око границе две земље. Последњи пут да је Југославија нешто покушала у том правцу била је нота Конференцији заменика министара иностраних послова која је заседала у Лондону крајем јула 1949. У тој ноти заменици су позвани да министрима иностраних послова земаља које заступају, предложе да још једном размотре свој став о непромењивости аустријских граница⁹¹⁰. Као нека утеха, Југославији је дозвољено да ликвидира аустријску имовину на својој територији и да је национализује.

⁹⁰⁹ *Борба*, 11. VII 1949, 2.

⁹¹⁰ Меморандум владе ФНРЈ о правима хрватске и словеначке мањине у Аустрији упућен Конференцији заменика министара иностраних послова САД, Велике Британије, СССР и Француске у Лондону, 28. јула 1949. *Документи о спољној...*, 1949, 131-135. Током ове сесије заменици су расправљали о формулисању члана 7 Државног уговора са Аустријом. Југославија је поднела свој нацрт, тј. предлог законске регулативе помоћу које би требало заштити мањинска права корушких Словенаца и градишћанских Хрвата. Нацрт је подразумевао доношење сета закона од стране владе у Бечу као и механизме за њихову међународну контролу због лошег ускуства са ставкама које су се тичале мањинских права у сенжерменском уговору. У питању је било гарантовање мањинских права у школству, судству локалној и регионалној управи... Наравно, и у овом меморандуму дат је широк историјски осврт на „угњетавање“ Словенаца у Аустрији, а није ни пропуштена прилика да се аустријска влада оптужи за даља кршења људских права. Текст

Извесно отопљавање између две земље уследило је већ 1950, када је југословенска делегација од једанаест новинара извршила обилазак двојезичне школе у Глобасници. Упркос протестима екстремнијих кругова у самој Корушкој, шеф покрајинске безбедности, а ни бечка влада у том чину нису видели ништа спорно⁹¹¹. Увод у ново држање југословенске владе дао је Кардељ на самом крају 1949. када је у Борби утврдио да је југословенско-аустријска сарадња дала великих резултата на пољу економије, али да и даље остаје проблем корушких Словенаца изложених германизацији.⁹¹² Непуну годину касније, исти човек за исти лист констатовао је да је сарадња између две земље у економији и на културном плану све боља и боља. У тој изјави је појаснио да то што Државни уговор још увек није био потписан није била кривица Аустрије, а да је влада у Београду била спремна да прекине ратно стање с Аустријом и успостави пуне дипломатске односе.⁹¹³ Крајем октобра наредне године, дакле 1951. године Моша Пијаде је за аустријски дневни лист *Neues Österreich* изјавио да Југославија у будућности више неће имати територијалних захтева према Аустрији.⁹¹⁴ С обзиром на то да су ове речи дошле од човека који је био на позицији председника Народне скупштине ФНРЈ, имале су и посебну тежину и значај званичности. Неколико дана касније свој допринос отопљавању два суседа дао је и Броз, када је на међународној конференцији за новинаре изјавио да ће ускоро доћи до ослобађања свих ратних заробљеника из Аустрије који су се налазили у ФНРЈ, без обзира на злочине за које су били оптужени.⁹¹⁵ Да је нормализација ипак била мало дужи процес сведочи чињеница да је од Кардељеве најаве о прекиду ратног стања па до реализације најављеног прошло више од годину дана. Службени лист ФНРЈ у броју од

меморандума био је срочен и тако да сугерише да су за репресију аустријских власти одговорне и велике силе које су благонаклоним ставом према Аустрији окуражили званични Беч да повуче низ дискриминаторских потеза, као што је нпр. забрана Освободилне фронте маја 1949.

⁹¹¹ Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische...*, 171.

⁹¹² *Борба*, 29. 12. 1949.

⁹¹³ *Исто*, 30. 12. 1950.

⁹¹⁴ Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische...*, 172

⁹¹⁵ Јосип Броз Тито, *Говори...*, VI, 254-255. Радило се о још око 150 аустријских затвореника, који су репатрирарни до краја године. Укупно је од краја рата из Југославије у Аустрију репатрирарно преко 27000 ратних заробљеника.

19. јануара 1952. донео је информацију да је ратно стање са северозападним суседом и званично прекинуто.⁹¹⁶

Да су неке трзавице ипак остале сведочи чланак у *Борби* с почетка 1952. у којем је писано о кршењима Регулације о двојезичним школама, и спречавању школовања на словеначком.⁹¹⁷ Половином године југословенско министарство спољних послова је током припрема за посету Грубера Београду, констатовало у интерном извештају да се стање југословенских мањина у Аустрији током „[...]протекле две године[...]“ знатно поправило.⁹¹⁸

Тито је још од краја 1951, преко поверљивих канала, позивао аустријског министра спољних послова у посету Југославији што је овај, водећи се практичним разлозима и нерешеним питањима између две земље, након краћег одбијања и прихватио. До сусрета двојице политичара дошло је јуна 1952. Изјаве југословенских политичара биле су врло пријатељске и помирљиве, па је и Александар Ранковић на вечери у Белом двору позвао на обнову суверенитета Аустрије и њено укључивање у ред „слободних нација“. Током првог пленарног састанка у југословенском МИП-у, који је с југословенске стране водио Вељко Влаховић, обећана је пуна подршка Београда што скоријем закључивању Државног уговора и аустријском уласку у Уједињене Нације. Грубер је најавио да ће питање Државног уговора изнети пред Генералну скупштину уколико се преговори „четири силе“ буду продужавали у недоглед, а Влаховић је обећао југословенску подршку, па и лобирање код утицајних земаља као што је била Индија.⁹¹⁹

Врхунац посете био је састанак са Титом на Брионима 23. јуна. Југословенски вођа је нагласио важност успостављања добрих односа између две земље јер су обе биле изложене снажном притиску Москве. Грубера је понајвише занимало питање

⁹¹⁶ *Службени лист ФНРЈ*, 19. 1. 1952.

⁹¹⁷ *Борба*, 7. 1. 1952,

⁹¹⁸ *Материјал о актуелном положају Аустрије и аустријско-југословенским односима*, АЈ, ф. 836 [КМЈ], I-2-a/9 . У овом материјалу се на другачији начин сагледава број Словенаца у Коруској па се, за разлику од претходних година, говори о свега 65-75000 припадника словеначке мањине, од чега свега око 35000 национално свесних.

⁹¹⁹ Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische...*, 179.

репатријације преосталих аустријских ратних заробљеника, око чега је наишао на пуну Титову кооперативност.⁹²⁰

Југословенска страна је у овим преговорима испоставила и читав низ захтева у погледу поштовања мањинских права. Они су се углавном тицали поштовања већ постојеће законске основе, попут Регулације из 1945. и увођења неких нових тела, као што су успостављање одговарајућих мањинских уреда у покрајинима где су живели Словенци и Хрвати — забрана антисловеначке пропаганде, двојезичне табле, равноправност словеначког језика у јавној употреби... Још један од захтева био је и да се престане са вештачком поделом на словеначки и виндски језик приликом пописа становника. Ово друго односило се на Словенце у Штајерској који су у Аустрији често вођени као посебна национална група под називом Винди.⁹²¹

Укупно гледано ови разговори су завршени веома позитивно и решен је читав низ питања од економских веза до малограничног саобраћаја, покренута су питања авионског саобраћаја, аустријског учешћа у Дунавској комисији, југословенског у експлоатацији хидроелектрана Лавамунд и Жвабек.... И узвратна посета Коче Поповића Бечу наредне године била је обојена сличним тоновима. Ни тада није било разговора ни о каквим југословенским захтевима у погледу аустријске територије, тако да су они и дефинитивно стављени ад акта. Југословенска намера је била да исходује аустријску подршку у погледу Трста, али су из Беча то питање искључили као тему разговора већ током припреме посете југословенског шефа дипломатије.⁹²² Ове две посете биле су последњи степен у процесу нормализације односа између две земље, па је југословенски вођа у обраћању Народној скупштини 29. јануара 1954. најавио пуну подршку северном суседу у пуној обнови независности.⁹²³

Уопштено гледано, Југославија је једнако као и Аустрија била заинтересована за што брже окончање провизоријума у Аустрији. За Београд је то било безбедно питање, јер би повлачење совјетских трупа из Аустрије водило ка повлачењу из Мађарске и

⁹²⁰ *Разговор маршала Тита са аустријским министром Др Грубером*, АЈ, ф. 836 [КМЈ], 1-2-9/а.

⁹²¹ Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische...*, 178.

⁹²² Петар Драгишић, *нав. дело*, 139-140

⁹²³ Јосип Броз Тито, *Говори...*, IX, 80.

Румуније, што би у знатној мери релаксирало војну ситуацију на северним границама земље, иако се ситуација после Стаљинове смрти знатно изменила.

Југословенске дипломате су у вођењу активне политике у циљу склапања Државног уговора отишле и корак даље, па су и интервенисале и код совјетских колега, ургирале у циљу повлачења Црвене армије, али и у циљу флексибилнијег совјетског приступа. Крајем октобра 1954. Добривоје Видић (тада амбасадор у Москви) је у разговору за совјетским дипломатом Зорином нагласио да би у демократском свету совјетско повлачење из Аустрије било примљено као доказ да СССР не води агресивну политику.⁹²⁴ Исту полемику су крајем године, са готово комплетним совјетским врхом, водили Мијалко Тодоровић и Добривоје Видић. Видић је сугерисао да би СССР требао бити иницијатор закључивања Државног уговора јер би то Москви донело много поена на међународном плану и подигло њен углед. Молото је совјетски приступ правдао војним разлозима. Совјети су одбијали да се решава аустријски проблем, док се не реши немачко питање (у том моменту је актуелан био предлог Кремља за уједињење и демилитаризацију Немачке), док су им са југословенске стране сугерисали да се та два проблема морају раздвојити.⁹²⁵

Новембра исте године Беблер и Кардељ су током разговора са аустријским амбасадором у Београду Водаком поновили да Југославија признаје аустријске границе. Кардељ је чак нагласио да Југословени нису националисти који сматрају да сви људи који причају исти језик морају да живе у истој држави. Обојица су изразила и жељу Југославије да што пре дође до закључења Државног уговора, а да ће југословенски параф на тај документ бити и формално признање интегритета аустријске државе и неповредивости њених граница.⁹²⁶

Коначно, када је током директних аустријско-совјетских преговора уобличен дефинитивни текст државног уговора, Југославија је могла бити задовољна. Министарство

⁹²⁴ Телеграм амбасадора ФНРЈ у СССР Д. Видића Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ (Москва, 16. октобар 1954), *Југословенско-совјетски...*, 689-690.

⁹²⁵ Богдан Осолник, *Med svetom in domovino*, Марибор 1992, 119-123.

⁹²⁶ Arnold Suppan, *Jugoslawien und österreichische...*, 185.

спољних послова је текст оценило као повољан.⁹²⁷ Прве информације Тито је примио у поверљивом разговору са аустријским амбасадором Водаком. Иако све несугласице између две земље нису биле разрешене, попут питања аустријске имовине у Југославији или питања мањинских права, Тито је био задовољан постигнутим.⁹²⁸ На дан потписивања уговора Броз је у поводу годишњице ослобођења одржао говор у Пули, где је поздравио решавање проблема који је дуго оптерећивао човечанство.⁹²⁹

Државни уговор са Аустријом Југославија је као „придružена (суратујућа) сила“ потписала 28. новембра 1955, три дана по повлачењу последњих окупационих војника из Аустрије. Тиме је и дефинитивно стављена тачка на питање југословенско-аустријске границе, иако су савезници тако одлучили још 1949, а Југославија се са тим сагласила у више наврата—1951, 1952, и 1954. године. Потписом на Уговор, југословенска декларативна спремност добила је међународноправну санкцију и обавезујући карактер.

⁹²⁷ Забелешка о аустријском државном уговору, АЈ, ф. 836 [КМЈ], I-5-б .

⁹²⁸ Садржина о резултатима аустријско-совјетских разговора, Исто.

⁹²⁹ Јосип Броз Тито. *Говори...*, X, 72.

6. ЗАКЉУЧАК

Ако за годину рођења социјалистичке Југославије узмемо датум који је био исписан на њеном грбу, једноставном математиком ћемо израчунати да је она живела неки месец мање од 48 година. Па, ако је процес кројења њених граница трајао 12 година, видимо да је то читава четвртина њеног трајања. Чудна је коинциденција да је и процес установљавања граница прве Југославије трајао четвртину њеног постојања. Наравно, то није једина паралела која би се могла повући између две епохе једне те исте државе. Колико год комунистичке власти после 1945. бежале од континуитета са претходном Југославијом, јасно је да се од њега није дало побећи. Процес делимитације обе државе то јасно показује.

После оба светска рата акценат борбе за југословенске границе био је на Јадрану. Околност да је 1918. године Италија била савезничка држава, довела је до тога да се ова борба није водила за Трст него за Ријеку. Истра је једнако била спорна. Рапалским уговором, Краљевству СХС је у Истри остао само Кастав, а Лондонским меморандумом Италији су у Истри остали само Муђа, Лазарето и Сан Дорлинго. Дакле, само парчићи у оба случаја. У мировном процесу после Првог светског рата Југославија је заустављена у предграђима Ријеке, а после Другог надомак Трста. Оба пута је измакао главни плен. Додуше, Краљевство СХС ни 1918. па ни наредних година није покушавало да решење спора наметне силом. То је покушала друга страна. Дипломатски процес у Версају, једнако као и онај у Луксембуршкој палати, завршен је стварањем јединствених парламентарних ентитета. У првом случају то је била Слободна држава Ријека, а у другом Слободна територија Трста. Прва је поживела пет година, а друга седам. Још један куриозитет је да је у оба случаја предлаган међународни режим на 15 година и плебисцит као мера за коначно разграничење. Први пут је то предлагано Југославији, а други пут је то предлагала Југославија.

Што се тиче Корушке и ту се могу повући неке паралеле. Југославија је у оба наврата покушала да проблем реши војно и оба пута неуспешно. Оба пута су њене експедиције у јужну Аустрију биле краткотрајне. Плебисцита, додуше, после Другог

светског рата није било. Велике силе су сматрале да је питање Корушке затворено 1920-их.

Већи део спорних питања са Мађарском, макар с југословенске стране, решен је у Тријанону. Југословенски покушаји да исходује за себе Мохач, Печуј или Бају завршили су неуспешно. Процесу оптирања после Првог светског рата одазвали су се углавном Срби из Мађарске. Југословени католичке вероисповести су углавном решили да не напуштају своје домове. Како је број људи који су оптирали с обе стране био мали, тај процес није произвео већу националну хомогенизацију с југословенске стране границе. Стотине хиљада Мађара у Југославији остали су баласт у међусобним односима. Југословенске аспирације према Мађарској 1945. нису биле једнако енергичне као оне 1918/19. Али су нека размишљања остала слична. Размишљало се о Баји и Печују. О другом граду пре свега због квалитетних рудника. О првом због неких комбинација које су се, пре свега, тикале унутрашњег разграничења. На крају се све svelo на споразум о размени становништва, принудну форму оптирања, који никад није примењен. Са Румунијом, с којом се после 1918. водила жестока дипломатска борба за границу у Банату, после Другог светског рата није било спорова. Југословенска страна је од било каквих планова одустала пре него што их је и започела.

За комунистичку партију Југославије борба за северозападне границе у току и после Другог светског рата била је руковођена са више мотива. Први разлог је свакако национално-ослободилачки. На територијама на које је Југославија претендовала живело је неколико стотина хиљада Југословена. У складу са правцима националне политике, установљене у међуратном периоду, у пракси је настављено по линији која је тада теоријски разрађена. КПЈ је водила борбу за решавање хрватског и словеначког националног питања. Пре свега словеначког. С обзиром на географију, хрватско питање се решавало по аутоматизму. Мада процес исцртавања унутрашњих, међурејубличких граница, чак и у самој Истри показује да је хрватско питање имало приоритет.

Прва концепција, у складу са Стаљиновом доктрином о војној контроли, била је сила и политика свршеног чина. И показала се релативно неуспешном у погледу Приморја и потпуно неуспешном у погледу Корушке. Чињеница јесте да је главни плен измакао, али октобра 1954. потврђено је југословенско запоседање целокупне Истре. Девет година

раније Запад је био спреман да јој препусти само парче западне обале полуострва с границом у долини Раше. Комунистичка тврдокорност и нефлексибилност су ту границу померили на запад на долину Мирне па је Југославија, уместо да добије североисточни угао, наизглед губила северозападни. До краја процеса, спремност на конфликт је границу дотерала до предграђа Трста, тако да је са те тачке гледишта југословенска политика била далеко од неуспешне.

Други мотив југословенског инсистирања на Трсту свакако је био економски. Трст је имао јаку индустрију. Пре свега бродоградњу и машиноградњу. За разорену југословенску економију Трст би био богат плен. Поседовање тако значајне луке би значило и већи значај Југославије у економијама социјалистичких држава средње Европе. Самим тим и политички. За словеначке комунисте поседовање Трста је вероватно значило извесно заокруживање словеначке самодовољности у односу на остатак федерације и знатно повећавање економске моћи. Слично је и са Корушком, која је била знатно индустријализована, нарочито Клагенфурт.

Трећи мотив југословенских територијалних посезања вероватно треба тражити у идеологији. Стиче се утисак да у целом том процесу конфронтирања са Западом постоји и нека врста потребе за доказивањем комунистичке правоверности и значаја у односу на остатак савезника Москве. Прелазак југословенске војске на територије Аустрије и Италије, требао је да укаже на значај и допринос југословенских комуниста у коначном слому фашизма. Анектирање делова њихове територије стављало је Југославију у исти ранг са великим силама које су прекрајале немачке и италијанске границе и припајале делове њихове територије. Тиме је симболично врх КПЈ себе стављао раме уз раме са силама победницама у Другом светском рату. Ту се давало одушка сопственом осећају величине и посебности. Градила се подлога извесне мегаломаније, која ће наћи израза у стиховима „Друг је Тито заслужио да је његов Балкан цио [..]“. То би било извесно преплитање идеолошких и ирационалних мотива.

Послератна гранична криза у великој мери је истопила кредит који је партизански покрет стекао на Западу у току Другог светског рата. Маја 1945. Југославија, највољеније дете Москве, стајала је на ивици оружаног сукоба са пређашњим савезницима. Са онима који су претходних година војном помоћи изградили југословенску оружану силу,

политичким одлукама успоставили међународни легитимитет комунистичког вођства Југославије, и са онима који су огромном хуманитарном помоћи хранили народ разорене земље. Према томе, много тога је стављено на коцку. Три године касније, после доношења Трипартитне декларације и разлаза са Москвом, изгледало је да је та партија изузетно лоше одиграна, али не задуго. Југословенска дипломатија се својом флексибилношћу прилагодила насталим околностима и успела да поврати урушени углед на Западу. Да ли је југословенско руководство било миљеник историје или вешт играч или помало од обоје тешко је докучити. Тек, измењено политичко окружење после резолуције ИБ-а омогућило је југословенском вођству да процес делимитације на северозападу приведе крају с релативним успехом. Не толико реалним, колико симболичним. Није се југословенска страна осећала толико победником, колико се друга страна осетила пораженом. Макар у италијанском случају. У аустријском случају Југославија је поражена, али је постепеном деескалацијом током педесетих успела да избегне да то и призна.

Углед стечен у рату, признање Хрушчова о кривици СССР-а за конфликт са Југославијом, релаксација унутрашњих економских и политичких односа, заузимање еквидистанце у односу на оба блока, као и мирна финализација процеса разграничења као круна процеса, отворили су Југославији перспективу изласка на међународну политичку сцену као специфичног чиниоца у међународним односима. У збиру са већ изграђеним осећајем ексклузивитета, југословенски вођа је добио могућност да отпочне са процесом свога личног позиционирања на глобалној позорници као предводник земаља тзв. “трећег пута”. На извештајан начин могло би се рећи да је војно-политичка клацкалица у којој се Југославија налазила у жеку борбе за своје границе била темељ стварања покрета несврстаних.

БИБЛИОГРАФИЈА

БИБЛИОГРАФИЈА

Необјављени извори:

1.) Архив Југославије (АЈ):

Фонд: Кабинет Маршала Југославије (КМЈ)

Савеза комуниста Југославије (СКЈ)

2.) Министарство спољних послова Републике Србије: Дипломатски архив (МСП:ДА)

Фонд: Политичка архива (ПА)

Мировна конференција у Паризу (МКП)

3.) The National Archives (Лондон)

Фонд: Foreign office (FO)

Објављени извори:

1. Adamić, Louis, *America and Trieste, God and the Russians: letter to the Honorable James F. Byrnes, Secretary of State*, New York [1946].
2. *АВНОЈ и револуција. Тематска збирка докумената 1943-1945*, [пр. Слободан Нешовић], Београд 1983.
3. *Балкански уговорни односи 1976 – 1996, Двострани и вишестрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, III том (1946–1996), Београд 1999.
4. *Британци о Краљевини Југославији: годишњи извештаји британског посланства у Београду, (1939-1941)*, књ. 3, Загреб 1986.
5. *Документы внешней политики СССР, Том 24. 22 июня 1941 г. — 1 января 1942 г.*, Москва 2000.
6. *A Decade of American Foreign Policy : Basic Documents, 1941-49*, Washington DC 1950.
7. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, књ. 1, Љубљана 1962.
8. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, књ. 2, Љубљана 1964.

9. *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, књ. 11, Љубљана 2012.
10. *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Загреб 1920.
11. *Документи о спољној политици СФРЈ 1941-1945*, књ. I, Београд 1988.
12. *Документи о спољној политици СФРЈ 1941-1945*, књ. II, Београд 1989.
13. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1945*, Београд 1984.
14. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1946*, I, Београд 1985.
15. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1946*, II, Београд 1985.
16. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1947*, I, Београд 1985.
17. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1947*, II, Београд 1986.
18. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1948*, Београд 1989.
19. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1949*, Београд 1991.
20. *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1950*, Београд 1993.
21. *I Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume II (12 dicembre 1944-9 dicembre 1945)*, Roma 1993.
22. *I Documenti diplomatici Italiani: Decima serie: 1943-1948, Volume III (10 dicembre 1945 - 12 luglio 1946)*, Roma 1993.
23. *I Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume IV (13. Iuglio 1946-1. februario 1947)*, Roma 1994.
24. *I Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume V (2 febbraio-30 maggio 1947)*, Roma 1997.
25. *I Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume VI (31 maggio 1947-14 dicembre 1947)*, Roma 1997.

26. *I Documenti diplomatici Italiani, Decima serie: 1943-1948, Volume VII, (15. dicembre 1947-7 maggio 1948)*, Roma 2000.
27. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume I (8 maggio 1948-31 dicembre 1948)*, Roma 2007.
28. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume II (1 gennaio 1949 – 30 giugno 1950)*, Roma 2007.
29. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume III, (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)*, Roma 2007.
30. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume IV, (27. gennaio 1950-30. ottobre 1950)*, Roma 2009.
31. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume V, (1 novembre 1950-25 luglio 1951)*, Roma 2011.
32. *I Documenti diplomatici Italiani, Undicesima serie: 1948-1953, Volume VI (26 luglio – 30 giugno 1952)*, Roma 2015.
33. *Documents of the meetings of the Allied control commission for Hungary 1945-1947*, Budapest 2000.
34. *Documents on the Carinthian Question*, Beograd 1948.
35. *Записници НКОЈ-а и Привремене владе ДФЈ 1943-1945*, [пр. Бранко Петрановић, Љиљана Марковић], Београд 1991.
36. *Записници са седница делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919-1920*, [пр. Богдан Кризман, Богумил Храбак], Београд 1960.
37. *Записници са седница Политбироа ЦК КПЈ (11. јун 1945 – 7. јул 1947)*, [пр. Бранко Петрановић], Београд 1995.
38. *Зборник докумената о Народноослободилачком рату народа Југославије*, т. II, књ. 10, Београд 1962.
39. *Зборник докумената о Народноослободилачком рату народа Југославије*, т. II, књ. 11, Београд 1963.
40. *Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске, Зборник докумената 1943*, Загреб 1964.
41. *Foreign relations of the United States diplomatic papers, 1943. Europe, Volume II*, Washington DC, 1964.

42. *Foreign relations of the United States diplomatic papers, The Conferences at Cairo and Teheran, 1943*, Washington DC 1961.
43. *Foreign relations of the United States. Conferences at Washington and Quebec, 1943*, Washington DC 1970.
44. *Foreign relations of the United States diplomatic papers, 1944. General Volume I*, Washington DC 1966.
45. *Foreign relations of the United States. Conference at Quebec, 1944*, Washington DC 1972.
46. *Foreign relations of the United States : diplomatic papers, 1945. Europe, Volume IV*, Washington DC 1968.
47. *Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945*, Washington DC 1955.
48. *Foreign relations of the United States: diplomatic papers, 1945. General: political and economic matters, Volume II*, Washington DC 1967.
49. *Foreign relations of the United States, 1946. Council of Foreign Ministers, Volume II*, Washington DC 1970.
50. *Foreign relations of United States, 1946. Eastern Europe, the Soviet Union, Volume VI*, Washington DC 1969.
51. *Foreign relations of the United States, 1946. Paris Peace Conference: proceedings, Volume III*, Washington DC 1970.
52. *Foreign relations of the United States, 1946. Paris Peace Conference: documents, Volume IV*, Washington DC 1970.
53. *Foreign relations of the United States, 1947. Council of Foreign Ministers: Germany and Austria, Volume II*, Washington DC 1972.
54. *Foreign relations of the United States, 1948. Western Europe, Volume III*, Washington DC 1974.
55. *Foreign relations of the United States, 1949. Western Europe, Volume IV*, Washington DC 1974.
56. *Foreign relations of the United States, 1950. Western Europe, Volume III*, Washington DC 1977.
57. *Foreign relations of the United States, 1951. Europe: political and economic developments (in two parts), Volume IV, Part 1*, Washington DC, 1985.

58. *Foreign relations of the United States, 1952-1954. Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, Volume VIII, Washington DC 1988.
59. *Iratoka magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez (1944 október–1948. június) Dokumentumok*, Будимпешта 2005.
60. *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, књ. 2, Београд 1949.
61. *Јадранско питање на конференцији мира у Паризу*, [пр. Фердо Шишић], Загреб 1920.
62. *Југославенске владе у избјеглиштву, (1941-1943)*, књ. 1, [пр. Богдан Кризман], Загреб 1981.
63. *Југословенске владе у избеглиштву, (1943-1945)*, књ. 2, [пр. Бранко Петрановић], Загреб 1941.
64. *Југословенски федерализам. Идеје и стварност*, I, [пр. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић], Београд 1987.
65. *Југославија 1918-1988*, [пр. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић], Београд 1989.
66. *Југословенско-совјетски односи 1945-1956 (зборник докумената)*, Београд 2010.
67. *Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4—11 февр. 1945 г.)*, Москва 1984.
68. *Magyarország a XX. században*, [пр. Szandor Balog], Budapest 1985.
69. *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.: Серия 3. 1914-1917 гг. Том 07. Часть 1*, Москва 1935.
70. *Меморандум владе Федеративне Народне Републике Југославије о словеначкој Корушкој пограничним пределима словеначке Штајерске и Градишћанским Хрватима*, Београд 1947.
71. *Меморандум владе Демократске Федеративне Југославије по питању Трста и других југословенских територија под Италијом, s.l., s.a.*
72. *Московска конференција министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19-20 октября 1943)*, Сборник документов, Москва 1978.
73. *Напукли монолит: Југославија и свет: 1942-1948*, [пр. Александар Животић, Љубодраг Димић,], Београд 2012.
74. *Отношения России (СССР) с Югославией 1941-1945*, Москва 1998.

75. *Париска мировна конференција и мировни уговори из 1947*, [пр. Душко М. Ковачевић, Бранислав Ђурчић], Нови Сад 1996.
76. *Преписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В 2-х томах: Том I. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. — ноябрь 1945 г.); Том II. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. — декабрь 1945 г.)*, Москва 1958.
77. *У конгрес Комунистичке партије Југославије: Извештаји. Реферати*, Београд 1948.
78. *Прикључење Истре Југославији*, Ријека 1968.
79. *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, containing public messages speeches, and statements of the President (January 1, 1952-January 20, 1953)*, Washington DC 1966.
80. *Советская политика в Австрии 1945-1955*, Москва-Санкт Петербург 2006.
81. *Советско-американские отношения во время Великой отечественной войны 1941-1945*, т.2 Москва 1984.
82. *Советски фактор в восточной Европе 1944-1953*, I-II, Москва 1999-2002.
83. *Тито-Черчил, строго тајно. Збирка британских докумената 1943-1945*, [пр. Душан Бибер], Београд-Загреб, 1981.
84. *Trieste, Washington: Embassy of the Federal People's Republic of Yugoslavia*, 1946.
85. *A History of The Peace Conference of Paris*, vol. IV, London 1921.
86. *Civil affairs: soliders become governors*, Washington DC 1986.
87. *Der Weg zu Freiheit und Neutralitaet, Dokumentation zur Osterreichischen Aussenpolitik 1945-1955*, [пр. Eva-Maria Csaky], Wien 1980.
88. *Yearbook of the United Nations, 1946-1947*, New York 1947.
89. *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, New York 1949.
90. *Yearbook of the United nations 1950*, New York 1951.
91. *Yearbook of the United Nations. 1954*, New York 1955.

Периодичне публикациије:

1. *Allied Military Government: Official Gazette*
2. *Austrian information*
3. *Борба*
4. *The Department of State Bulletin*
5. *Zapiski delavsko-kmetčke matice*
6. *Intelligence review*
7. *Југопрес-Информативни билтен*
8. *Политика*
9. *Primorski dnevnik*
10. *Слободна Војводина*
11. *Службени лист ФНРЈ*
12. *Српски књижевни гласник*
13. *La Stampa*
14. *Uradni list Vojne uprave JA jugoslovanske cone na STO in istrskega okrožnog ljudskega odbora*
15. *L'Unita*

Мемоари, дневници, сећања, публиковани говори:

1. Александер, Харолд, *Мемоари: 1940-1945*, Београд 1979.
2. *Аутобиографске белешке Светозара Ластућа*, Будимпешта 2000.
3. Ванас, Ivo (Ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov 1933 – 1949*, New Haven, London, 2003.
4. Беблер, Алеш, *Ћез дрн и стрн*, Љубљана 1981.
5. Беблер, Алеш, *Како сам хитао*, Београд 1982.
6. Беблер, Алеш, *За праведне границе нове Југославије*, Београд 1949.
7. Броз, Јосип Тито, *Говори и чланци*, Загреб 1959.
8. Броз, Јосип Тито, *Сабрана дјела*, XXIII, Београд 1982.

9. Byrnes, James F, *Speaking frankly*, Washington DC 1951.
10. Byrnes, James F, *All in one lifetime*, New York 1958.
11. Велебит, Владимир, *Сјећања*, Загреб 1981.
12. Дедијер, Владимир, *Париска мировна конференција*, Београд 1947.
13. Ђилас, Милован Разговори са Стаљином, Београд 1990.
14. Eden, Anthony, *The Memoirs of Anthony Eden: Earl of Avon*, Boston 1965.
15. Eisenhower, Dwight D, *Mandate for change 1953-1956*, Garden city 1963.
16. Јакшић, Павле, *Над успоменама*, I-II, Београд 1989.
17. Кардељ, Едвард, *Говори на Париској конференцији*, Београд 1947.
18. Кардељ, Едвард, *Борба за признање и независност нове Југославије 1944-1957*, Љубљана 1980.
19. Кардељ, Едвард, Љубо Леонтић, Сава Косановић, *Наша аргументација. Начелне примедбе у вези Трста*, Загреб 1946.
20. Kay, Robin, *Italy, Vol. II, From Cassino to Trieste*, Welington 1967.
21. Кинан, Џорџ Ф, Мемоари 1925-1950, Ријека 1969.
22. Косановић, Сава, *Југославија је била осуђена на смрт*, Београд 1985.
23. Молотов, Михајлович Вјачеслав, *Речи на Париској мировној конференцији јул-октобар 1946*, Москва 1946.
24. Молотов, Михајлович Вјачеслав, *Вопросы внешней политики: речи и заявления (Апрель 1945г. – июнь 1948)*, Москва 1948.
25. Murphy, Robert, *Diplomat among warriors*, Garden City, 1964.
26. Пијаде, Моша, *Говори и чланци 1941-1947*, Београд 1948.
27. Ристић, Марко, *Дипломатски списи*, Београд 1996
28. Смодлака, Јосип, *Партизански дневник*, Београд 1972.
29. Truman, Harry S, *Memoirs, 1945 Year of decision*, Vol. 1, New York 1955.
30. Figl, Leopold, *Österreich kampf und Staatsvertrag*, Wien 1947.
31. Hull, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, I-II, New York 1948.
32. Campbell, John C. (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants*, Princeton, 1976.
33. Cox Geoffrey, *The Road to Trieste*, London, Toronto, 1947.
34. Черчил, Винстон, *Мемоари*, књ. I-VI, Београд 196?.

35. Шувар, Мира, *Владимир Велебит: свједок хисторије*, Загреб 2001.

Монографије, студије, приручници, енциклопедијска издања:

1. Амрожић, Ладо *Око Трста*, Београд 1945.
2. Баркер, Елизабет *Британска политика према југоисточној Европи у Другом светском рату*, Београд 1978.
3. Баркер, Елизабет, *Черчил и Идн у рату*, Загреб 1980.
4. Бекић, Дарко, *Југославија у Хладном рату*, Загреб 1988.
5. Белић, Александар, *Јулијска Крајина*, Београд 1946.
6. Beltram, Julij, *Tukaj je Jugoslavije: Goriška: 1945-1947*, Koper, Lipa, Trst, 1983.
7. Beltram, Julij, *Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B STO*, Koper 1986.
8. Берце, Лојзе *Будућност Трста у светлу његове прошлости: трагедија једне луке и једног народа под Италијом*, Београд 1946.
9. Богетић, Драган, *Југославија и Запад 1952-1955, Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд 2000.
10. Братулић, Вјекослав, *Ровињско село: монографија једног истарског села*, Загреб 1959.
11. Булајић, Милан К, *Питање Трста у свјетлости нових догађаја*, Београд 1950.
12. Винавер, Вук, *Југославија и Мађарска 1918-1945*, Београд 1976.
13. Gaddis Lewis, John , *The United States and origins of Cold war*, London-New York 1972.
14. Gaddis Lewis, John, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford 1997.
15. Гиренко, Ю. С, *Сталин-Тито*, Москва 1991.
16. Глигоријевић, Бранислав, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Београд 1992.
17. Grafenauer, Bogo, *Koroški Slovenci v zgodovini*, Ljubljana 1945.
18. Grafenauer, Bogo, *The Kanal Valley (ethnographical development)*, Ljubljana 1946.
19. Grafenauer, Bogo, *The national development of the Carinthian Slovenes*, Ljubljana 1946

20. Дедијер, Владимир, *Париска конференција*, Београд 1947.
21. Дедијер, Владимир, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, књ. 3, Београд 1984.
22. Димитријевић, Бојан, Драган Богетић, *Трићанска криза 1945-1954*, Београд 2009.
23. Димић, Љубодраг, *Историја српске државности*, књ. 3, Нови Сад 2001.
24. Dolhar, Erik, *Voj za slovenstvo Kanalske doline*, Ljubljana 2002.
25. Драгишић, Петар, *Односи Југославије и Аустрије 1945-1955*, 2013.
26. Дрндић, Љубо, *Оружје и слобода Истре 1941-1943*, Загреб-Пула 1978.
27. Duroselle, Jean-Baptist, *Le Conflict de Trieste 1943-1954*, Bruxelles 1966.
28. Djilas, Milovan, *Rise and Fall*, San Diego 1985.
29. Edwards Spalding, Elizabeth, *The first Cold war warrior. Harry Truman, Containment, and the Remaking of Liberal Internationalism*, Lexington 2006.
30. Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије*, I-II, Београд 1989.
31. Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд 2007.
32. *Енциклопедија Југославије*, 4 (Хил-Југос), Загреб 1960.
33. *Енциклопедија Југославије*, 5 (Југос-Мак), загреб 1962
34. Живојиновић, Драгољуб, *Ватикан, католичка црква и југословенска власт*, Београд 1994.
35. *Жртве талијанске националности у Ријеци и околици (1939-1947)/ Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939-1947)*, Рим 2002.
36. *Историја српског народа*, VI/2, Београд 1983.
37. Јакшић, Павле, *Ослободилачки поход на Трст Четврте Југословенске армије*, Београд 1952.
38. Jeri, Janko, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja*, Ljubljana 1961.
39. Јовановић, Јадранка, *Југославија у Организацији Уједињених нација (1945-1953)*, Београд 1985.
40. Јовановић, Јадранка, *Југославија и Савет безбедности Уједињених Нација (1945-1985)*, Београд 1990.
41. [Kardelj, Edvard] Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1939.
42. Кардељ, Едвард, *Трст и југословенско-италијански односи*, Београд 1953.

43. Касаш, Александар, *Мађари у Војводини 1941-1947*, Нови Сад 1996.
44. Kertesz, Stephen, *Diplomacy in a whirlpool*, University of Notre Dame 1953.
45. Kertesz, Stephen, *The Last European peace conference. Paris 1946. Conflict of values*, Lanham 1985.
46. Kertesz, Stephen, *Between Russia and the West*, Hamilton, 1992.
47. Костић, Урош, *Ослобођење Истре, Словеначког приморја и Трста 1945. Офанзива југословенске IV армије*, Београд, 1978.
48. Kocsis, Karoly and Kocsis-Hodosi, Eszter, *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*, Toronto-Buffalo, 1985.
49. Kuhar, Lovro -Prežihov Voranc, *Zbrano delo*, десета књига, Ljubljana 1983.
50. Иван Лаковић, *Војни односи Југославије са Западом: 1951-1959*, Подгорица 2006.
51. Lane, Ann, *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity 1941-1949*, Brighton 1996.
52. LaFeber, Walter, *America, Russia and the Cold War*, New York 1985.
53. Leffler, Melvyn P, *A preponderance of power*, Stanford 1992.
54. Лучић, Милан, *Народноослободилачки рат у Истри, Хрватском приморју и Горском котару, љето и јесен 1943*, Ријека 1983.
55. Lees, Lorraine, *Keeping Tito afloat*, University park 1997.
56. Маловић, Гојко, *Сеоба у Матицу, I*, Нови Сад 2010.
57. Марјановић, Милан, *Борба за Јадран: 1914-1946: иредента и империјализам*, Сплит 1953.
58. Мауџес, Jože, Vilko Novak, *Slovensko Porabje*, Ljubljana 1945.
59. Милкић, Миљан, *Трићанска криза у војно-политичким односима Југославије са великим силама*, Београд 2012.
60. Митровић, Андреј, *Југославија на конференцији мира 1919-1920*, Београд 1969.
61. Митровић, Андреј, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом*, Нови Сад 1975.
62. Melik, Anton, *Gorica (geografske osnove mestnega naselja)*, Ljubljana 1946.
63. Миховиловић, Иве, *Трст: етнографски и економски приказ*, Загреб 1946.
64. Миховиловић, Иве, *Трст проблем дана*, Загреб 1951.
65. Миховиловић, Иве, *Италијанска експанзионистичка политика према Истри, Ријеци и Далмацији: (1945-1953): документи*, Београд 1954.

66. Moodie, A. E, Taylor, E. G. R, *The Italo-Yugoslav boundary: a study in political geography*, London 1945.
67. Nećak, Dušan, *Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni*, Ljubljana 1982.
68. Nećak, Dušan, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945-1976)*, Ljubljana 1985.
69. Opie, Redvers and associates, *The search for peace settlements*, Washington 1951.
70. Осолник, Богдан, *Med svetom in domovino*, Марибор 1992.
71. Pavlovič, Peter [ур.], *Naši onstran meje*, Ljubljana 1933.
72. Пекић, Петар, *Повијест ослобођења Војводине*, Суботица 1939.
73. La Perna, Gaetano, *Pola Istria Fiume 1943-1945. L'agonia di un lembo d'Italia e la tragedia delle foibe*, Milano 1993.
74. Пертот, Владимир В, *Трст: међународни привредни проблем*, Београд 1954.
75. Петрановић, Бранко, *Историја Југославије 1918-1988, 1-3: 1945-1988*, Београд 1988.
76. Петрановић, Бранко, *Балканска федерација 1943-1948*, Београд 1991.
77. Петрановић, Бранко, *Југославија, велике силе и балканске земље*, Београд 1994.
78. Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу 1945-1950*, Подгорица 1998.
79. Пешић, Десанка, *Југословенски комунисти национално питање*, Београд 1983.
80. Pirjevec, Jože, *Tržaški voz*, Ljubljana 1985.
81. Pirjevec, Jože, *Tito, Stalin in Zahod*, Ljubljana 1987.
82. Пленча, Душан, *Југославија у свијету: Међународни односи и спољна политика Југославије: 1941-1969*, Загреб 1970.
83. Pleterski, Janko, *Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976*, Ljubljana 2000.
84. Попи, Глигор, *Југословенско-румунски односи 1918-1941*, Нови Сад 1984.
85. Portmann, Michael, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952*, Wien, 2008.
86. *Преглед историје СКЈ*, Београд 1963.
87. Rabell, Roberto G, *Between East and West, Trieste, the United States and the Cold War*, London 1988.
88. Regent, Ivan, Janko Pleterski, Ivan Kreft, *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška*. Мурска Собота 1964.
89. Romics, Ignacs, *Wartime American plans for a New Hungary*, New York 1992.

90. Rutar, Simon, *Beneška Slovenija*, Ljubljana 1899.
91. *Свијет после Другог свјетског рата*, књ. 1, Београд 1975.
92. Семанов, Сергеј, Кардашов, Владислав, *Иосиф Сталин. Живњ и наслеђе*, Москва 1997.
93. *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko kulturne komisije*, Koper-Carodistria, 2000.
94. Смодлака, Јосип, *Tieste and Yugoslav-Italian Boundary*, Sidney 1944.
95. *Српски биографски речник*, 2, (В-Г), Нови Сад 2005.
96. *Српски биографски речник*, 4, (Кв-Мао), Нови Сад 2011.
97. Стојанчевић, Владимир, *Одређивање југословенско-бугарске границе 1918. године*, Београд 1989.
98. Stourzh, Gerald, *Um Einheit und Freiheit*, Wien 1998.
99. Stranj, Pavel *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst 1999
100. Трипковић, Ђоко, *Унутрашњеполитички развитак Југославије и Велика Британија 1945-1948*, Београд 1988.
101. Трипковић, Ђоко, *Прилике у Југославији и Велика Британија*, Београд 1990
102. Троћа, Невенка, *Кому Trst*, Ljubljana 1999
103. Хрибар, Алфонс, *Италијанска политика и питање Трста*, Загреб 1945.
104. Ногге, Michael, *Paris Peace Conference of 1946: Role of Hungarian Communists and the Soviet Union*, s.l, 1954.
105. *Хронологија догађаја око Трста: (1943-1953)*, Београд 1954.
106. Clissold, Stephen, *Yugoslavia and The Soviet Union 1937-1973*, London, New York, Toronto, 1975.
107. Čermelj, Lavo, *Juljska Krajina: Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina: imenoslovje in politično-upravna razdelitev*, Beograd 1945.
108. Шајти, Енико, *Мађари у Војводини*, Нови Сад 2011.
109. West, Richard, *Tito and Rise and Fall of Yugoslavia*, New York 1995.

Чланци и расправе:

1. Акмаца, Мирослав, *Узрок прекида дипломатских односа између Југославије и Ватикана 1952. године*, *Chroatia christiana periodica*, 2003, бр.52.
2. Bagaric, Petar, *The Croatian contribution to plans for revision of the Yugoslav-Hungarian border in 1945-1946*, *Review of Croatian history*, 2012, br. 1.
3. Barker, Thomas M, *Partisan warfare in the bilingual region of Carinthia*, *Slovene studies*, 1982, No.1-2.
4. Barker, Thomas M, *The Ljubljana Gap Strategy: Alternative to Anvil/Dragoon or Fantasy?*, *The Journal of Military History*, 1992, No. 1.
5. Марио Бара, *Ђиласова комисија и судбина Бачких Хрвата*, *Pro Tempore*, 2007, бр. 4.
6. Begonja, Zlatko, *Dalmatinski dio Hrvatske, Pariška Mirovna konferencija i Ugovor o miru sa Italijom (1946.-1947.)*, *Adrias*, sv.15, 2008.
7. Beretzky Ágnes, *British Confederation Plans concerning Central and Eastern Europe (1939-1945)*. у: *A Pentathonic Landscape. Central-Europe, Ecology, Ecumenism*. Budapest, 2002.
8. Biber, Dušan, *Међународни положај Југославије в задњем лету Народноосвободилне војне*, *Освободитев Словеније*, *Ljubljana* 1977.
9. Biber, Dušan, *Британско-југославански неспоразуми окрог Корушке 1944-1945*, *Zgodovinski časopis*, 1978, št. 4.
10. Biber, Dušan, *Југослованска и британска политика о Корушком впрашању 1941-1945*, *Zgodovinski časopis*, 1979, št. 1.
11. Bischof, Günter, *The Post-World War II Allied Occupation of Austria: A Case Study in Successful Nation Building?*, Paper for presentation at the Norwegian Nobel Institute, Oslo, on May 15, 2007.
12. Blagonić, Sandi *Чланови одбора за оснивање јадранског института 1945. и водитељи института/завода*, *Problemi sjevernog Jadrana*, 2013. br. 12.
13. Бојковић, Душан, *Национална политика КПЈ 1935-1937: формирање комунистичких партија Словеније и Хрватске*. *Токови историје*, 3-4, 2013.

14. Borehard, Edwin, *Intervention—The Truman doctrine and The Marshall plan*, The American Journal of international Law, vol 41, No.4, 1947.
15. Valdevit, Giampaolo, *Gli alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda*, Acta Histriae, 1, 1998.
16. Влахов, Дражен, *Извештају Јакова Блажевића делегата ЗАВНОХ-а и КПХ, из Хрватског приморја и Истре у јесен 1943*, Вјесник историјског архива у Риједи и Пазину, бр. 21, 1977.
17. Вукас, Будимир, *Трићанска криза у пријеломном времену прве половине 50-их година XX стољећа*, Зборник Правног факултета Свеучилишта Ријека, бр. 2, 2007.
18. Galeazzi, Marco, *Il Partito comunista Italiano e la questione di Trieste 1944-1947*, Acta Histriae, br. 1, 1998.
19. Gibianskii, Leonid, *The Hungarian-Yugoslav territorial problem in Soviet-Yugoslav political Contacts 1945-1946*, History and politics, III Bratislava Symposium held on November 12-15, 1992.
20. Gibianskii, Leonid, *Cold war: Archival documents on Stalin`s meeting with communist leaders of Yugoslavia and Bulgaria 1946-1948, I Soviet and Yugoslav records of the Tito-Stalin conversation 27-28 May 1946*, Cold War International History Project Bulletin, No. 10, 1998, 120-123.
21. Гирон, Антун, *Међународни положај Истре од 1941. до 1945. године*, Пазински меморијал, 1995.
22. Godeša, Bojan, *Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovanskem/ jugoslavanskem partizanskem gibanju (1941-1945)*, Annales, 2014, br. 4.
23. Deakin, William, *Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943 – maj 1945)*, Zgodovinski časopis, 1979, br. 1.
24. Драгишић, Петар, *Совјетски Савез и југословенско-аустријски територијални спор после Другог светског рата*, у: Ослобођење Београда 1944, Београд 2010.
25. Драгишић, Петар, *Извештавање Политике о Аустрији и југословенско-аустријским односима 1945-1955*, Историја XX века, 1, 2013.
26. Дуковскоги, Дарко *Два егзодуса: Хрватски (1919-1941) и талијански (1943-1955)*, Adrias, св. 15, 2008.

27. Дуковски, Дарко, *Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u i državno-pravnom statusu Istre (1941. - 1945.)*, Часопис за савремену повијест, бр. 2, 2009.
28. Жерјавић, Владимир, *Досељавања и исељавања с подручја Истре, Ријеке и Задра у периоду од 1910. до 1971*, у: Друштвена истраживања 6-7, 1993.
29. Жужић, Патриција *Територијално-административни устрој на подручју данашње Истарске жупаније за раздобље од 1945. До. 1990: Прилог за израду схематизма управе*, Вјесник истарског архива, бр. 14-16, 2009.
30. Zorn, Tone, *Nova Jugoslavija in vprašanje severne meje 1943–1945*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1-2, 1968–1969.
31. Zorn, Tone, *Koroško vprašanje 1945*, Osvoboditev Slovenije, Ljubljana 1977.
32. Zupančič, Jernej, *Slovenci in Madžarskem*, Razprave in gradivo, 2000, br. 36/37.
33. Zupanc, Ivan, *Demogeografski razvoj Istre od 1945. do 2001*, Hrvatski geografski glasnik 66/1, 2004.
34. Zwitter, Fran, *Narodnost in politika pri Slovencih*, Zgodovinski časopis, 1947, бр. 1,
35. Zwitter, Fran, *Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni*, u: Osvoboditel Slovenije 1945, Ljubljana 1977.
36. Zwitter, Fran, *Diplomatski problemi jugoslovansko-avstrijske meje v dobi Druge svetovne vojne*, Zgodovinski časopis, 1979, št.1.
37. Иблер, Драгутин, *Паришки мировни уговор с Италијом од 10. вељаче 1947*, Adrias, sv.15, 1998.
38. Irwin, Zachary T, *US policy towards Yugoslavia after WWII*, Acta Histriae, br. 1,1998.
39. Јањетовић, Зоран, *Протеривање немачког и мађарског живља из Војводине на крају Другог светског рата*, Hereticus, бр. 1, 2007.
40. Јелић, Иван *О настанку границе између Србије и Хрватске*, Часопис за савремену повијест, 1991, бр. 1-3.
41. Jesih, Boris, *Obdobje med 1945 in 1955*, у: Slovensko-avstrijski v 20. stoletju/ Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert, Ljubljana 2004.
42. Kalc, Aleksej, *The other side of the »Istrian exodus«: immigration and social restoration of Slovenian coastal towns in the 1950s*, рад презентован на

конференцији: Migration in and out of East and Southeast Europe: Values, Networks, Well-Being (Institute for East and Southeast European Studies, Regensburg July2- 4 2015).

43. Каракаш Обрадов, Марица, *Миграције мађарског становништва на хрватском подручју тијekom Другог свјетског рата и непосредно послје*, Токови историје, 2012, бр. 1.
44. Кардум, Ливија, *Проблем источних и западних граница Краљевине СХС на паришкој мировној конференцији*, Политичка мисао, бр. 4, 1989.
45. Karner Stefan, *Koroška in Avstrijska državna pogodba*, у: Der Staatvertrag von Wien 1955-2005, Klagenfurt 2006.
46. Касаш, Александар, *Сретен Вукосављевић о решењу националног питања у Бачкој после Другог светског рата*, Зборник Матице српске за историју, 1998, бр. 58.
47. Kacin – Wohniz, Milica *Nacionalno vprašanje slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične partije (1921-1940)*, Zgodovinski časopis, br. 3, 1978.
48. Килибарда, Зоја, *Академик Јурај Андраши*, Правник, вол. 40, бр.82, 2006.
49. Kirsten, Samo, *Robert Murphy's mission to Belgrade, September 1954-Decisive step towards the Final Solution of the Trieste Crisis: the Evidence of the Yugoslav Foreign Ministry Archive Belgrade*, Slovene Studies, 12/2, 1990.
50. Knight, Jonathan, *Russia's Search for Peace: London Council of Foreign Ministers 1945*, Journal of Contemporary History, Vol. 13, No.1 (Jan. 1978).
51. Knight, Robert, *Der Kärnten Grenzfrage und der Kalte Krieg*, Carinthia I, (1985).
52. Knight, Robert, *Denazification and Integration in the Austrian Province of Carinthia*, The Journal of Modern History, 79/3, 2007.
53. Колар Димитријевић, Мира, *Граница на Драви и од 1848. до 1919. године*. Економска и екохисторија, бр. 1, 2011.
54. Краљевић, Егон, *Прилог за повијест управе: Комисија за разграничење при Предсједништву Народне Републике Хрватске 1945-1946*, Архивски вјесник, бр. 50, 2007.
55. Kurth Cronin, Audrey, *East-West negotiations over Austria in 1949: Turning point in the Cold War*, Journal of Contemporary History, No. 1, 1989.

56. Kuntz, Joseph L. *Nationality and Option Clauses in the Italian Peace Treaty of 1947*, The American Journal of International Law, Vol. 41, No.3, (July, 1947).
57. Lane, Ann, *Britany, Yugoslavia and The Onset of The Cold War 1945-1947*, Acta Histriae, 1998, бр.1.
58. Marušič, Branko, *Nova meja na Goriškem*, Acta Histriae, br. 1, 1998.
59. Mates, Leo, *The Contribution of Yugoslavia to Peace*, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 288, NATO and World Peace. (Jul., 1953), pp. 105-113.
60. Mikuž, Metod, *Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947-1954*, Zgodovinski časopis, 1975, št. 1-2.
61. Милкић, Миљан *Преговори о политичкој и војној сарадњи ФНРЈ и Краљевине Грчке до потписивања Анкарског уговора. Балкански пакт 1953/1954*, у: Зборник радова Саопштења са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. новембра 2005. године у Београду, Београд 2008.
62. Милкић, Миљан, *Југославија, велике силе и питање статуса Јулијске крајине 1943-1945*, у: Ослобођење Београда 1944. године, Београд 2010.
63. Milkić, Miljan, *Das Freie Territorium Triest unter Jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954*, Beiträge zur Militärgeschichte, 2012, bd. 71.
64. Milkić, Miljan, *Everyday Life during the Crisis: Te Yugoslav Military Government in the Julian Region, 1945-1954*, у: Nations at war, Sophia 2014.
65. Mlakar, Boris, *Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945 (Protivrevolucionarni tabor)*, Acta Histriae, 1, 1998.
66. Mosley, Philip E. *Peace Maknig 1946*, International Organization, Vol. 1, No (February 1947).
67. Mosley, Philip E, *The Treaty with Austria*, International Organization, IV/2, 1950.
68. Nećak, Dušan, *Jugoslovanski odnos do Trsta junij-september 1945 – Kardelj načrt na Londonski konferenci septembra 1945*, Adrias, sv.15, 2008.
69. Novak, Bogdan C, *American policy towards Slovene in Trieste 1941-1974*, Papers in Slovene Studies, 1977.
70. Павлица, Бранко, *Разграничење с Бугарском 1919-1922*, Токови историје, 2002, бр. 1-2.

71. Павловић, Момчило, *Срби у Југославији 1945-1974*, Историја XX века, 2008, бр. 2.
72. Павловић, Радослав, *О непознатом одбору Барањаца и барањских оптаната и неуспелим покушајима да Барања остане у саставу Војводине 1945*, Сентандрејски зборник, 1992, бр. 2.
73. Перичић, Шиме, *Прилог познавању талијанске окупације Далмације од 1918-1923*, Радови Института ЈАЗУ, 1973, св. 20.
74. Петрановић, Бранко, *Питање граница Југославије према Мађарској и према Румунији, и југословенских мањина у Мађарској и Румунији после Првог и после Другог светског рата (историјска паралела)*, Историјски записи, 39, 3 (1986).
75. Петрановић, Бранко, *Тито и Стаљин 1944-1946*, Југословенски историјски часопис, 1-2, 1988.
76. Петрановић, Бранко, *Југословенско-амерички односи 1945-1948*, Токови револуције, 1, 1990.
77. Петровић, Владимир, *Етнополитика смрти: Сретен Вукосављевић и мађарска мањина у Југославији*, Hereticus, бр. 3, 2009.
78. Petrovich, Michael, *The wiew from Yugoslavia*, у: *Witnesses to the Origins of the Cold War*, Seattle—London 1982.
79. Pirjevec, Jože, *Pariška mirovna konferenca*, Acta Histriae, 1, 1998.
80. Pirjevec, Jože, *Akcija jugoslovanske diplomacije v Parizu in Tržaško vprašanje*, Adrias, sv.15, 2008.
81. Pleterski, Janko, *Osvobodilna fronta slovenskog naroda in program Zedinjene Slovenije*, Prispевki za zgodovinu delavskega gibanja, 1966, št.1-2.
82. Pleterski, Janko, *Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji i politiki KPJ i KPS*, Prispевki za zgodovino delavskega zgibanja, Љубљана 1967, св. 1-2.
83. Pons, Silvio, *Stalin, Togliati and the oririns of the cold war in Europe*, Journal of Cold war studies, No.2, 2001, 3-27.
84. Gabriella Portalone, *Giuseppe Pella e la Questione di Trieste*, Rassegna siciliana di storia e cultura, 2004, n. 23.
85. Prinčić, Jože, *Primorsko gospodarstvo v času vojaških zasedbenih con (1945-1954)*, Prispевki za novejšo zgodovino, 2008, št. 1.

86. Randall, Richard R., *Political Geography of the Klagenfurt Basin*, Geographical Review, Vol. 47, No. 3. (Jul., 1957).
87. Repe, Božo, *Slovenska zahodna meja in ekonomska vprašanje*, Acta Histriae, 1, 1998.
88. Repe, Božo, *Vloga Slovenskih politikov in diplomatov pri določanju meja*, Adrias, sv. 15, 2008.
89. Retzl, Lisa, *60 Jahre Minderheitenpolitik in Kärnten/Koroška Ein Streifzug*, у: "Heiss umfehdet, wild umstritten" : Geschichtsmymthen in Rot-Weiss-Rot, Klagenfurt 2005.
90. Рудолф, Даворин, *Границе с Италијом у мировним уговорима након Првога и Другог свјетског рата*, Adrias, 15, 2008.
91. Сальков, Анатолий П., *СССР и югослаўска-итальянска тэрытарыяльная супярэчнасці ў раёне Істрыі–Трыеста (красавік 1941 – май 1945 гг.)*, Весці БДПУ. Серыя 2. 2008. No. 2.
92. Сальков, Анатолий П., *Проблема Юлийской Краины (Венеции-Джулии) в советской международной политике (1918-1945 гг.)*, Российские и славянские исследования 4, 2009.
93. Сальков, Анатолий П., *СССР И триестинский кризис (май-июн 1945)*, у: Працы гістарычнага факультэта БДУ: Навук. зб. Вып. 4, 2009.
94. De Santis, Hugh, *In search of Yugoslavia: Anglo-American Policy and Policy making 1943-1945*, Journal of Contemporary History, Vol.16, No.3, (Jul, 1981).
95. Sluga, Glenda, *Trieste: Ethnicity and the Cold War, 1945-54*, Journal of Contemporary History, Vol. 29, No. 2. (Apr., 1994).
96. Sluga, Glenda, *Inventing ethnic spaces. Free Territory, Sovereignty and Peace Treaty 1947*, Acta Histriae, 1, 1998.
97. Stergar, Janez, *Jugoslovanske ozemeljske zahteve od 1945. i njihovo postopno unmiakanje*, Der Staatvertrag von Wien 1955-2005, Klagenfurt 2006.
98. Walter Sterling Surrey, *Problems of the Italian Peace Treaty*, Law and Contemporary Problems, Vol. 16, No. 3, (Summer 1951).
99. Стрчић, Петар, *Прилог хрватском судјеловању у у дипломатским одлукама друге Југославије о западним хрватским крајевима (1943.-1945.)*, Acta Histriae, br. 1, 1998.

100. Стрчић, Петар. *Хрватски повијесни контекст мировне конференције и уговора у Паризу (1946.-1947.)*, Adrias, 15, 2008.
101. Стрчић, Петар, *Од јадранскога института федералне хрватске у сушаку до завода за повијесне и друштвене знаности хазу у Ријеци*, Проблеми сјеверног Јадрана, 2013, бр. 12.
102. Suppan, Arnold, *Die Kärntner Slowenen im 19. und 20. Jahrhundert*, Österreichische Osthefte, 1991, Heft 2.
103. Suppan, Arnold, *Jugoslawien und österreichische Staatvertrag*, Kärnten Jahrbuch für Politik, 2005.
104. Трговчевић, Љубинка, *Јован Цвијић у Првом светском рату*, Историјски часопис, књ. XXII, 1975.
105. Troha, Nevenka, *Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947*, Prispевki za novejšo zgodovino, 1993, št.1-2.
106. Troha, Nevenka, *Politične usmeritev med primorskimi Slovenci v coni A Julijske Krajine*, Zgodovinski časopis 1995, br. 3.
107. Troha, Nevenka, *Rezolucija Imforbiroja in svobodno tržaško ozemlje (Stališča projugoslovanske KPSTO v prvem letu po objavi)*, Prispевki za novejšo zgodovine, 1998, št.1-2.
108. Troha, Nevenka, *Slovenske zahodne meje med 2. svetovno vojno*, Zgodovina v šoli, 2006, No. 1-2.
109. Troha, Nevenka, *Tržaški Slovenci in vprašanje razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja*, Zgodovinski časopis, 2007, No. 3-4.
110. Ferenc, Tone, *Dr Fran Zwitter – direktor Znanstveneg inštituta pri predsedstvu SNOS (in memoriam)*, Prispевki za novejšo zgodovinu, 1988, br. 1-2.
111. Ferenc, Tone, *Problem slovenske zahodne meje pri Slovencih*, Acta Histriae 1, 1998.
112. Ferenc, Tone, Bojan Godeša, *Die Slowenen unter der nationalsozialistischen Herrschaft 1941-1945*, u: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Die Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Ljubljana 2004.
113. Ferring, Robert L, *The Austrian State Treaty of 1955 and the Cold War*, The Western Political Quarterly, Vol. 21, No. 4 (Dec. 1968).

114. Fujs, Metka, *Oblikovanje narodne idenitete pri prekmurskih in porabskih Slovencih*, u: Avstrija. Slovenija. Jugoslavija. Slovenska narodna identiteta skozi čas (*Lipica*, 29. maj - 1. junij 1996). Zbornik, Ljubljana 1997.
115. Föglein, Gizella, *Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)*, Kisebbségkutatás 2005, br. 3.
116. Hellwig, Valentin *Razvoj nacionalneg vprašanja na Koroškem 1918-1945*, u: Der Staatvertrag von Wien 1955-2005, Klagenfurt 2006.
117. Hornyak, Arpad, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Madžarskoj*, Časopis za suvremenu povijest, 2010, br. 1.
118. Carrie, Rene Albreht, *Peace with Italy*, Political Science Quaterly, Vol. 62, No.4, (Dec. 1947)
119. Цвијић, Јован *Границе и склоп наше земље*, Српски књижевни гласник, 16. децембар 1920.
120. Šerić, Dragovan, *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovensko-talijanske granice 1941*, Zgodovinski časopis, 1976, št.1-2.
121. Штамбук-Шкалић, Марина, *Хрватска источна граница у документима 1945-1947*, Фонтеc 1995, бр. 1.
122. Šumi, Irena, *Kanalska dolina: Identitetne politike med slovensko govorečimi v Italiji*, Historični seminar, br. 4 (2001-2003).